

J E B P I R

Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Yıl/Year 2020
Cilt / Volume 6
Sayı / Issue 2

ISSN: 2149-0732
e - ISSN: 2602-4845

Gelengül KOÇASLAN

*Preliminary Economic Indicators Of The Novel Coronavirus (2019-nCoV) Pandemic
Revisiting Asian Disease Problem*

Salih POLAT & Hasan YAYLI

Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarında Demiryolu Politikaları

Vasfiye ÇELİK & İlker ÇELEBİ

*1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 2004 Annan Planı'na Kadar Olan Süreçte
Kıbrıs Meselesi*

Büşra TOSUNOĞLU & Selim CENGİZ

*Türkiye'de Muhasebe Eğitimi: Lisans Müfredatının İncelenmesi Ve Gelişmeler Kapsamında
Değerlendirilmesi*

Hülya YILMAZ

Ölümün Değişen Yüzü

Nermin BÖLÜKBAŞI & Hayriye IŞIK & Sait SÖYLER

*Ülkelerinde İlaç Harcamaları İle Sağlık Harcamaları, Hekim Ve Hemşirelik Mezunları
Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*

Atilla ALTUN & İbrahim MAZMAN

Sosyal, Siyasi ve Sivil Katılımın Gelişiminde Kentlilik Bilincinin Rolü

Can DONDURAN

Bölgesel Bütünleşmeye İnşacı Bir Yaklaşım: MERCOSUR'un Ortaya Çıkışı ve Düşünsel Süreçler

Mehmet DİKKAYA & İbrahim AYTEKİN

İktisadi Büyüme, İşsizlik ve Suç Arasında Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği

Adem ÜZÜMCÜ & Yasin SÖĞÜT

Kamu Sağlık Harcamaları - İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1983-2019)

Mehmet MECEK

Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye'de İl Yönetimleri Ve Hukuki - Örgütsel Yapıları

Kırıkkale Üniversitesi Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi	Kırıkkale University Journal of Economics, Business, Politics and International Relations
--	---

JEBPIR, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin uluslararası hakemli dergisidir.	JEBPIR is the international refereed journal of Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kere yayınlanmaktadır.	Journal is published twice in a year, on June and December

Yayınlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir.	All opinions in published articles are belong to their writers.
Yazıların yayınlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.	Publishing a article does not mean that university or journal support that opinions.

Bu derginin bütün hakları Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne aittir.	All rights of this journal belong to Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
--	---

KÜNYE

Sahibi | Publisher

Kırıkkale Üniversitesi In behalf of Kırıkkale University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Faculty of Economics and Administrative Sciences
Mahmut ÖZDEMİR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü |Managing Editor

Fatma Duygu ARSLAN

Editör |Editor

Hasan YAYLI

Editör Yardımcıları|Assistant Editors

Alparslan UĞUR

Sekreteryası|Secretary

Yasin Can GÖNÜLTAŞ

Yayın Kurulu|Editorial Board

Prof. Dr. Hasan YAYLI (Editör)

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ

Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK

Prof. Dr. Seyfi YILDIZ

Prof. Dr. Hüseyin EMİROĞLU

Prof. Dr. Mahmut ÖZDEMİR

Prof. Dr. Hacı Bayram IŞIK

Prof. Mohamed El HODIRI (Kansas University)

Prof. Khatir Mohammed (Bounaama University)

Prof. Ryoko Wada (Keiai University – Japonya)

Prof. Dr. Dragica ODZAKLIESKA (University St. Kliment Ohridski - Bitola)

Prof. Dr. Günther LOSCHNIGG (University of Graz)

Doç. Dr. Murtaza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi)

Dr. Mustafa COŞKUN (University Of Tübingen)

Dr. Patrycja Jaworska (University of Warsaw)

İletişim | Contact

Adres / Address : Kırıkkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Ankara Yolu 7. km 71450
Yahşihan / KIRIKKALE

Telefon / Phone : +90 318 357 3860

Faks / Fax : +90 318 357 3800

E-posta / E-mail : jebpir@kku.edu.tr

ISSN : 2149-0732

Grafik/Kapak Tasarım / Graphic Design: Yasin Can Gönültaş

Bilim ve Hakem Kurulu | Advisor Board

Abdullatif ÇEVİKER – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Adem ÇAYLAK – Kocaeli Üniversitesi
Adem DOĞAN – Cumhuriyet Üniversitesi
Adem KORKMAZ – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Adnan AKIN – Kırıkkale Üniversitesi
Ahmet HASKÖSE – Erciyes Üniversitesi
Ahmet UZUN – Akdeniz Üniversitesi
Bekir Berat ÖZİPEK – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Celalettin GÜNGÖR – Kırıkkale Üniversitesi
Dragica ODZAKLIESKA - University St. Kliment Ohridski – Bitola
Emin ERTÜRK – Uludağ Üniversitesi
Fatih ÖZATAY – TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Fatma ZEREN – Malatya İnönü Üniversitesi
Ferudun YILMAZ – Uludağ Üniversitesi
Fikret ÇELİK – Kırıkkale Üniversitesi
Gülfettin ÇELİK – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Günther LOSCHNIGG - University of Graz
Güven DELİCE – Cumhuriyet Üniversitesi
Hakan BERUMENT – Bilkent Üniversitesi
Hakan TÜRKAY – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Hakkı BÜYÜKBAŞ – Erciyes Üniversitesi
Halis ÇETİN – Cumhuriyet Üniversitesi
Hamza AL – Sakarya Üniversitesi
Hasan YAYLI – Kırıkkale Üniversitesi
Hilmi ÜNSAL – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İlker Hüseyin ÇARIKÇI – Süleyman Demirel Üniversitesi
Kâmil ŞAHİN – Kırıkkale Üniversitesi
Khatir Mohammed - Bounaama University
Kudret BÜLBÜL – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Latif ÖZTÜRK – Kırıkkale Üniversitesi
M. Savaş KAFKASYALI – Kırıkkale Üniversitesi
M. Nazif SHAHRANİ – Indiana University
Mahmut BİLEN – Sakarya Üniversitesi
Mahmut ZORTUK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Mohamed El HODIRI - Kansas University
Muammer YAYLALI – Erzurum Teknik Üniversitesi
Muhammed Halim DALGIN – Kutztown University, Pennsylvania, USA
Muhittin ATAMAN – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Muhittin KAPLAN – İstanbul Üniversitesi
Murat Ali DULUPÇU – Süleyman Demirel Üniversitesi
Murat ATAN – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Murtaza HASANOĞLU - Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi
Mustafa ACAR – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Nezir KÖSE – Gazi Üniversitesi
Ömer ÇAHA – Yıldız Teknik Üniversitesi
Ömer DEMİR – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Ömer Selçuk EMSEN – Atatürk Üniversitesi
Ömer ŞANLIOĞLU – Erciyes Üniversitesi
Ömer TORLAK – Rekabet Kurumu
Patrycja Jaworska (University of Warsaw)
Ramazan GÖZEN – Marmara Üniversitesi
Refik YASLIKAYA – Kırıkkale Üniversitesi
Ryoko Wada - Keiai University – Japonya
Seyfi YILDIZ – Kırıkkale Üniversitesi
Şuayıp ÖZDEMİR – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi
Ünal Halit ÖZDEN – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Veysel KULA – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yusuf PUSTU – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Gelengül KOÇASLAN

(2019-nCoV) Pandemic Revisiting Asian Disease Problem..... 131

Salih POLAT& Hasan YAYLI

Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarında Demiryolu Politikalar (Rail Transport Policies in Turkey During Transition Period for Multi-party Political System) 150

Vasfiye ÇELİK & İlker ÇELEBİ

1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 2004 Annan Planı'na Kadar Olan Süreçte Kıbrıs Meselesi (The Cyprus Issue In The Period From Establishment Of Cyprus Republic In 1960 To The 2004 Annan Plan)..... 168

Büşra TOSUNOĞLU & Selim CENGİZ

Türkiye'de Muhasebe Eğitimi: Lisans Müfredatının Güncelenmesi Ve Gelişmeler Kapsamında Değerlendirilmesi (Accounting Education In Turkey: Review Of Undergraduate Curriculum And Evaluation Within The Scope Of Developments)..... 194

Hülya YILMAZ

Ölümün Değişen Yüzü (The Changing Face of Death) 215

Nermin BÖLÜKBAŞI & Hayriye IŞIK & Sait SÖYLER

OECD Ülkelerinde İlaç Harcamaları İle Sağlık Harcamaları, Hekim Ve Hemşirelik Mezunları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi (Evaluation of Relations Between Pharmaceutical Spending, Number of Medical and Nursing Graduates in OECD Countries) 223

Atilla ALTUN & İbrahim MAZMAN

Sosyal, Siyasi ve Sivil Katılımın Gelişiminde Kentlilik Bilincinin Rolü (The Role of Urban Consciousness on Social, Civil and Political Participations) 232

Can DONDURAN

Bölgesel Bütünleşmeye İnşacı Bir Yaklaşım: MERCOSUR'un Ortaya Çıkışı ve Düşünsel Süreçler (A Constructivist Approach to Regional Integration: The Emergence of MERCOSUR and Ideational Processes) 249

Mehmet DİKKAYA & İbrahim AYTEKİN

İktisadi Büyüme, İşsizlik ve Suç Arasında Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (The Causality Among Economic Growth, Unemployment and Crime: Evidence from Turkey)..... 261

Adem ÜZÜMCÜ & Yasin SÖĞÜT

Kamu Sağlık Harcamaları - İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1983-2019) (Public Health Expenditures and Economic Growth: An Analysis on Turkey (1983-2019) 275

Mehmet MECEK

Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye'de İl Yönetimleri ve Hukuki - Örgütsel Yapıları (Provincial Administrations And Legal – Organic Buildings as a Property (Province) Administration In Turkey)..... 296

2020-6(2)

Editörden | From Editor

Dergimiz JEBPIR, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez yayınlanan süreli ve hakemli bir bilimsel dergidir. Dergimiz, iktisat, işletme, maliye, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi başta olmak üzere iktisadî ve idarî bilimler alanlarındaki bilimsel makaleleri yayınlamayı amaç edinir. Dergimiz bilimsel makale yayınlarına ek olarak gerekli görüldüğü durumlarda söz konusu alanlarda klasikleşmiş-literatüre katkı yapan yabancı makale çevirilerine ve kitap tanıtımlarına (book review) ve alanında önde gelen bilim insanlarının söyleşilerine de yer verebilir. Dergimizde yer alan bütün yayınlar hakemlik sürecine tabi olup, dergimizde yer alan yazılar kısmen ya da tamamen kaynak gösterilmeksizin alıntılanamaz. Dergimizde yer alan yazıların bütün hukukî sorumluluğu yazar(lara) aittir.

Bu sayımızın çıkmasında başta editör yardımcımız Doç. Dr. Alparslan UĞUR, Yazı İşleri Müdürümüz Arş. Gör. Fatma Duygu ARSLAN ve Sekreteryaya görevini yürüten Öğr. Gör. Yasin Can Gönültaş olmak üzere tüm bilim, hakem ve yayın kuruluna ayrıca katkı veren tüm hocalarımıza teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hasan YAYLI

Preliminary Economic Indicators Of The Novel Coronavirus (2019-nCoV) Pandemic Revisiting Asian Disease Problem

Gelengül KOÇASLAN *

Makale Geliş Tarihi / Received :24.09.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :07.12.2020

ABSTRACT

It is surely beyond doubt that novel coronavirus (2019-nCoV) has left its mark in history. The number of infected people has been increasing every single day because of the rapid rate of spread. The outbreak is at the top of both national and international agendas. However every agent is caught unprepared and there is still no certain cure. Outbreak has already economic, political, sociological, psychological and also environmental consequences. The aim of this paper is to reveal preliminary economic indicators of the novel coronavirus (2019-nCoV) outbreak in order to shed light on future research. As the outbreak induced the ethical issues to be questioned, the paper revisits Asian Disease Problem which examines the importance of framing effect in decision-making processes.

Keywords: *Coronavirus, Asian Disease Problem, Rationality, Climate Change, Framing Effect.*

* Assoc. Prof. Dr. Istanbul University, Faculty of Economics, kocaslan@istanbul.edu.tr, **ORCID No:** 0000-0002-4902-2054

INTRODUCTION

A pneumonia outbreak of unknown etiology appeared in Wuhan, Hubei province in China, spreaded quickly nationwide in the late December 2019 and is identified as a novel beta-coronavirus called 2019-nCoV by Chinese Center for Disease Control and Prevention (Gorbalenya et al. , 2020; Xie and Chen, 2020). Coronavirus family (CoV) is known to cause Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS-CoV) and Middle East Respiratory Syndrome (MERS-CoV) (WHO, 2020a; Xie and Chen, 2020; Yüzbaşıoğlu, 2020). WHO announced a name for the new coronavirus disease: COVID-19 on the 11th of February 2020 and finally revealed it as “pandemic” on the 12nd of March (WHO, 2020b, 2020c). Highlights from the 31st of December 2019 to the 20th of January 2020 are listed below(WHO, 2020d):

- China Country Office of the WHO is informed about pneumonia cases in Wuhan City Hubei Province on December 31, 2019.
- WHO is informed that the outbreak is related to a seafood market in Wuhan City on January 11 and 12, 2020.
- A novel coronavirus is detected by the authorities of China on January 7, 2020 and the genetic sequence is shared in order to develop diagnostic kits on January 12, 2020.

Although dry cough, tiredness and fever are reported as the most common symptoms of COVID-19; some patients are observed to have sore throat, nasal congestion, aches, pain, diarrhea or running nose while some doesn't develop any symptoms and doesn't feel sick (Yüzbaşıoğlu, 2020). Cough, breathing difficulties, shortness of breath, fever, respiratory symptoms, kidney failure, severe acute respiratory syndrome and pneumonia are reported as the signs of the infection (WHO, 2020e). WHO announced that (WHO, 2020f):

- 80% recover without needing special treatment,
- around 1 out of every 5 people develops breathing difficulty and becomes seriously ill,
- breathing difficulty, cough and fever symptoms get medical attention,
- older people are more likely to develop illness seriously,
- underlying medical problems like diabetes, heart problems and high blood pressure are more likely to develop illness seriously.

Coronaviruses are known as zoonotic referring to transmission between human and animals and the transmission has been so rapid effecting the whole world (Bianconi et al. , 2020; Jung et al. , 2020; Liu et al. , 2020; Önder, 2020; Roosa et al. , 2020a; Tian et al. , 2020; Yüzbaşıoğlu, 2020). By the 23rd of January, approximately after one month the first cases were revealed in Wuhan, there were 581 confirmed cases; 571 cases from China, 95 severally ill and 17 reported deaths (WHO, 2020g). Despite the high levels of transmission; COVID-19's epidemiological features are stated to be still unclear (Önder, 2020; Roosa et al. , 2020b). It is stated that human-to-human transmission occurs among close contacts referring to the importance of keeping social distance. It

is discovered the urge of using eye protection while in close contact with patients after a healthcare worker was infected despite N95 respirator and being fully gowned with protective suit (Li et al. , 2020; Önder, 2020; Yüzbaşıoğlu, 2020).

As the whole world battles, the measures have been taken against to slow down the spread of the outbreak. Public places and public transport are disinfected regularly, schools, universities are closed, lockdowns are imposed, incoming travelers' temperatures have been taken, domestic flights are canceled, travels are banned, border control and quarantine measures are taken, borders are closed, entry bans/restrictions are implemented, curfew is instated, the importance of hygiene and social isolation is emphasized, specified regions are quarantined. Except supermarkets and pharmacies, all shopping centres, restaurants, cafeterias and similar places are closed. It is banned to go out except urgent needs and going to work. The measures are announced by the governments by several channels of communication. As WHO suggested prevention and control as the best ways to deal with Covid-19 infection; citizens are instructed to stay at home and wash their hands. Work place rents, credits, interest payments and social security payments are delayed.

By the 24th of April 2020 with 73.911 new cases, 2.626.321 confirmed cases of COVID-19 and 181.938 deaths were reported to WHO; there are 1.284.216 confirmed cases in Europe, 995.510 confirmed cases in the USA, 149.295 confirmed cases in Eastern Mediterranean, 139.782 confirmed cases in Western Pacific, 38.572 confirmed cases in South East Asia and 18.234 confirmed cases in Africa (WHO, 2020h). The highest cases revealed by WHO by country, territory or area considering confirmed cases and deaths are listed below:

United States Of America

In the United States of America, from January 20 to April 24 2020, there were 830.053 COVID-19 confirmed cases and 42.311 deaths.

- By the 31st of January there were 7 confirmed cases.

There was no death by the end of January.

- In February there were 55 confirmed cases, by the end of February there were 62 confirmed cases.

There was no death by the end of February.

- In March there were 140.578 confirmed cases, by the end of March there were 140.640 confirmed cases.

There were 2398 deaths in March.

- By the 24th of April with 689.413 cases; there were 830.053 confirmed cases.

By the 24th of April with 39.913 deaths; there were 42.311 deaths.

Spain

In Spain, from January 31 to April 24 2020, there were 213.024 COVID-19 confirmed cases and 22.157 deaths.

- By the 31st of January there was 1 confirmed case.

There was no death by the end of January.

- In the February there were 44 confirmed cases, by the end of February there were 45 confirmed cases.

There was no death by the end of February.

- In March there were 85.150 confirmed cases, by the end of March there were 85.195 confirmed cases.

By the end of March there were 7340 deaths.

- By the 24th of April with 127.829 cases; there were 213.024 confirmed cases.

By the 24th of April with 14.817 deaths; there were 22.157 deaths.

Italy

In Italy, from January 29 to April 24 2020, there were 189.973 COVID-19 confirmed cases and 25.549 deaths.

- By the 31st of January there were 2 confirmed cases.

There was no death by the end of January.

- In the February there were 1126 confirmed cases, by the end of February there were 1128 confirmed cases.

There were 29 deaths by the end of February.

- In March there were 100.611 confirmed cases, by the end of March there were 101.739 confirmed cases.

There were 11.562 deaths in March, by the end of March there were 11.591 deaths.

- By the 24th of April with 88.234 cases; there were 189.973 confirmed cases.

By the 24th of April with 13.958 deaths; there were 25.549 deaths.

Germany

In Germany, from January 28 to 24 April 2020, there have been 150,383 confirmed cases of COVID-19 with 5,321 dea In Germany, from January 28 to April 24 2020, there were 150.383 COVID-19 confirmed cases and 5.321 deaths.

- By the 31st of January there were 7 confirmed cases.

There was no death by the end of January.

- In the February there were 50 confirmed cases, by the end of February there were 57 confirmed cases.

There was no death by the end of February.

- In March there were 61.856 confirmed cases, by the end of March there were 61.913 confirmed cases.

There were 583 deaths in March.

- By the 24th of April with 88.470 cases; there were 150.383 confirmed cases.

By the 24th of April with 4738 deaths; there were 5321 deaths.

The United Kingdom

In The United Kingdom, from January 31 to April 24 2020, there were 138.082 COVID-19 confirmed cases and 18.738 deaths.

- By the 31st of January there were 2 confirmed cases.

There was no death by the end of January.

- In the February there were 21 confirmed cases, by the end of February there were 23 confirmed cases.

There was no death by the end of February.

- In March there were 22.122 confirmed cases, by the end of March there were 22.145 confirmed cases.

There were 1408 deaths in March.

- By the 24th of April with 115.937 cases; there were 138.082 confirmed cases.

By the 24th of April with 17.330 deaths; there were 18.738 deaths.

France

In France, from January 24 to April 24 2020, there were 119.583 COVID-19 confirmed cases and 21.823 deaths.

- By the 31st of January there were 6 confirmed cases.

There was no death by the end of January.

•In the February there were 94 confirmed cases, by the end of February there were 100 confirmed cases.

There were 2 deaths by the end of February.

•In March there were 43.877 confirmed cases, by the end of March there were 43.977 confirmed cases.

There are 3015 deaths in March, by the end of March there were 3017 deaths.

- By the 24th of April with 75.606 cases; there were 119.583 confirmed cases.

By the 24th of April with 18.806 deaths; there were 21.823 deaths.

Turkey

In Turkey, from March 11 to April 24 2020, there were 101.790 COVID-19 confirmed cases and 2.491 deaths

- There was no confirmed case by the end of January.

- There was no confirmed case by the end of February.

- In March there were 10.827 confirmed cases.

There were 168 deaths by the end of March.

- By the 24th of April with 90.963 cases; there were 101.790 confirmed cases.

By the 24th of April with 2323 deaths; there were 2491 deaths..

Iran (Islamic Republic Of)

In Iran (Islamic Republic of), from February 19 to April 24 2020, there were 88.194 COVID-19 confirmed cases and 5.574 deaths.

- There was no confirmed case by the end of January.

In the February there were 593 confirmed cases.

There were 43 deaths by the end of February.

•In March there were 44.013 confirmed cases, by the end of March there were 44.606 confirmed cases.

There were 2855 deaths in March, by the end of March there were 2898 deaths.

- By the 24th of April with 43.588 cases; there were 88.194 confirmed cases.

By the 24th of April with 2676 deaths; there were 5.574 deaths.

China

In China, from January 11 to April 24 2020, there were 84.312 COVID-19 confirmed cases and 4.642 deaths.

- By the 31st of January there were 9720 confirmed cases.

There were 213 deaths by the end of January.

- In February there were 69.669 confirmed cases, by the end of February there were 79.389 confirmed cases.

In February there were 2625 deaths, by the end of February there were 2838 deaths.

- In March there were 3156 confirmed cases, by the end of March there were 82.545 confirmed cases.

There were 476 deaths in March, by the end of March there were 3314 deaths.

- By the 24th of April with 1767 cases; there were 84.312 confirmed cases.

By the 24th of April with 1328 deaths; there were 4642 deaths.

Russian Federation

In Russian Federation, from January 31 to April 24 2020, there were 68.622 COVID-19 confirmed cases and 615 deaths.

- By the 31st of January there were 2 confirmed cases.

There was no death by the end of January.

- In the February there were no confirmed cases.

There was no death by the end of February.

- In March there were 1835 confirmed cases, by the end of March there were 1837 confirmed cases.

There were 9 deaths in March.

- By the 24th of April with 66.785 cases; there were 68.622 confirmed cases.

By the 24th of April with 606 deaths; there were 615 deaths.

Brazil

In Brazil, from February 26 to April 24 2020, there were 45.757 COVID-19 confirmed cases and 2.906 deaths.

- By the 31st of January there was no confirmed case.

There was no death by the end of January.

- In the February there was 1 confirmed case.

There was no death by the end of February.

•In March there were 4255 confirmed cases, by the end of March there were 4256 confirmed cases.

There were 136 deaths in March.

- By the 24th of April with 41.501 cases; there were 45.757 confirmed cases.

By the 24th of April with 2770 deaths; there were 2906 deaths.

Belgium

In Belgium, from February 4 to April 24 2020, there were 42.797 COVID-19 confirmed cases and 6.490 deaths.

- By the 31st of January there was no confirmed case.

- In the February there was 1 confirmed case.

There was no death by the end of February.

•In March there were 11.898 confirmed cases, by the end of March there were 11.899 confirmed cases.

There were 513 deaths in March.

- By the 24th of April with 30.898 cases; there were 42.797 confirmed cases.

By the 24th of April with 5977 deaths; there were 6490 deaths.

The numbers of confirmed cases and deaths allow tracking the speed of the spread of the outbreak. Referring to the data March is noteworthy with the increasing numbers of both confirmed cases and deaths.

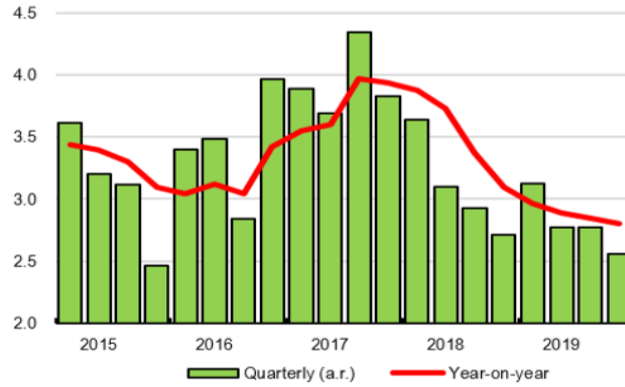
By the 24th of April antiviral treatments or vaccine for Covid-19 infections were not reported. Research has been going on. Scientists have been working on. Good news have been coming regarding to the improvements in the production of effective drugs, safe and stable vaccines. The remainder of the paper is organized as follows. Section I presents the preliminary economic and environmental indicators of the pandemic. Section II explains ethical issues revisiting Asian Disease Problem. Section III concludes.

1. PRELIMINARY ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL INDICATORS OF THE PANDEMIC

Originated in China; the coronavirus pandemic has created an economic cost besides it has killed and infected people all around the world. The primary apprehension seems to be the fear of

the economic destruction. Central banks have attempted to response to changing market conditions by adjusting interest rates. In addition to the current situation, future expectations will shape the tendencies of the market forces leading to the changes in the stock prices. OECD announces that the world economy is at risk. It is expected a global recession in 2020 and even the short-term economic consequences of Covid-19 pandemic is serious. Global growth has lost momentum.

Graph 1:Global GDP growth(%)

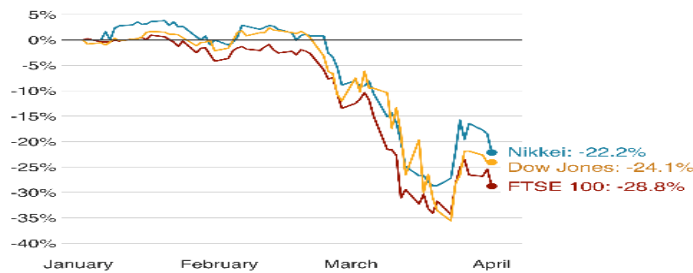

Source: OECD, 2020.

It is not possible to ignore the economic impact of the pandemic in daily life. The prices of the goods and services suddenly has risen up to extortionate levels. Supermarkets, pharmacies, online stores and market places have suddenly run short of spesific goods such as disinfectant and surgical/medical/procedure masks. Basic foodstaff such as flour, sugar, pasta and toilet papers, paper towels have been almost impossible to find even in the local supermarkets and groceries. Moreover consumers have begun stockpiling. Life syles have been modified in order to mitigate the risk; the risk of death. Covid 19 epidemic is expected to modify food consumption habituals as stricter rules on food hygiene, prohibition of the consumption, cooking and storing of certain foods will be implemented (Farnoosh et al. , 2020).

It is reported that Dow Jones Industrial Average, the Nikkei and the FTSE have seen huge one day declines by the end of December. The basic motivation behind stock market fall is the panic following the change in the expectations because of the coronavirus pandemic.

Graph 2:The impact of coronavirus on stock markets

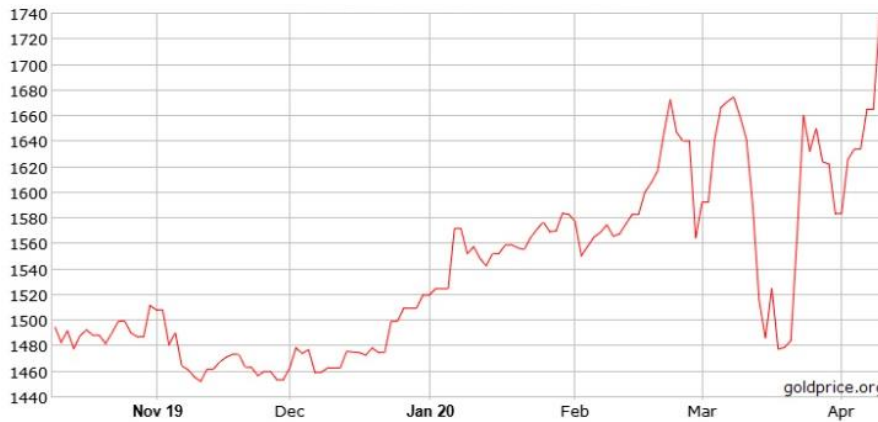

Source: Jones et al, 2020.

Because of the relationship between price fluctuations in gold and the value of dollar; rather than investing in gold markets investing in cryptocurrencies is suggested as an optimal option to

avoid risk of the possible effects of coronavirus epidemic on stock markets depending on the increased widespread usage of internet (Zeren and Hızarcı, 2020).

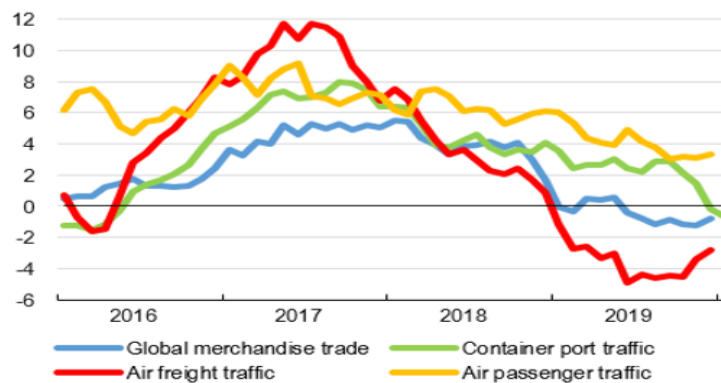
Graph 3: 6 Month Gold Price in USD/oz (high:1736.20, low: 1452.10)

Source: Goldprice, 2020.

Preliminary economic measures taken can be categorized as state loans or credit guarantees for companies by France, Germany, UK, US, Italy, Spain; income subsidies for affected workers by Spain, US, Germany, Italy, France; tax deferrals by UK, France, Spain, Germany; social security deferrals or subsidies by France, Germany, UK, Spain; debt repayment holidays by Spain, UK and Italy (Financial Times, 2020). Pandemic mitigation restrictions (PMRs) such as the suspension of all nonessential trade, strict nationwide lockdowns and travel bans have a significant impact on international contracts (Anderson et al. , 2020; Chen, 2020, Cohen and Kupferschmidt, 2020; Heymann and Shindo, 2020; Huang et al. , 2020; Torsello and Winkler, 2020; Wilder-Smith and Freedman, 2020).

Graph 4: Global trade growth (Y-o-y % changes, 3-mma)

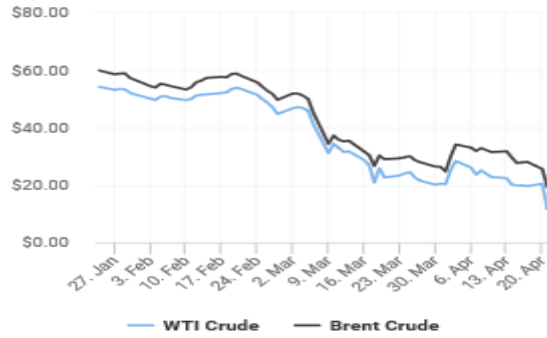

Source: OECD, 2020.

Generalized supply difficulties, price fluctuations and liquidity crises due to the increased health risks, export controls of certain medical products/personal protective equipments/medical ventilators, temporary export bans, licensing/authorization requirements, export restrictions over specific agricultural products referring to the food supply security are the trade policy measures expected to have an impact on business cycles (Fontaine and De Ly, 2020; Gruszczynski, 2020; Torsello and Winkler, 2020).

Due to the lock-downs, curfews, canceled flights and travel bans the pandemic is expected to have a negative impact on the tourism sector as well as on the other sectors of the economy (Acar, 2020). Following the decrease in global oil demand, the price of crude oil fell dramatically. However the fall in oil prices aren't reflected in full at the pump because of the taxes.

Graph 5: WTI and Brent crude oil price (3 months)

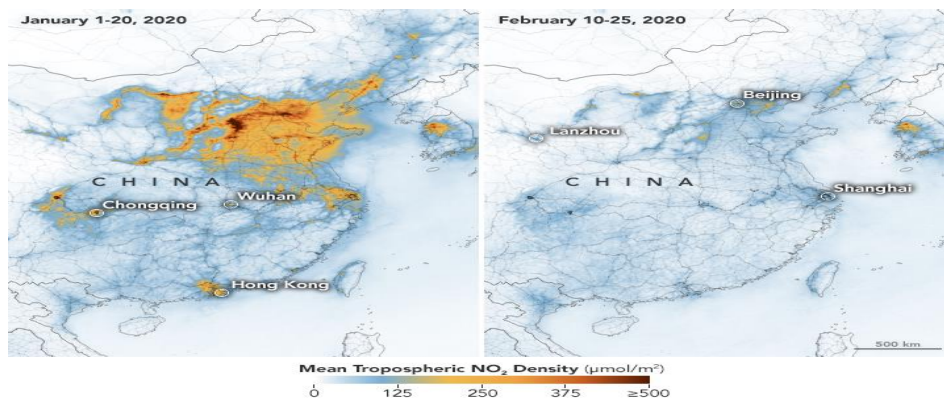

Wednesday April 22, 2020, WTI Crude:\$11.63; Brent Crude:\$19.77.

Source: Oilprice, 2020.

Measures to fight against the spread of coronavirus pandemic has led to a decrease in transport. Whether this situation can have a positive impact on the climate change has been called into question. It is stated that air quality levels improved recently due to the reduction in the emission levels of nitrogen oxides (NO_x), carbon dioxide (CO₂), particulate matter (PM) and ozone (O₃) formation caused by traffic and factory while unrecyclable and organic waste has been growing (Hamwey, 2020). Significant decreases in nitrogen dioxide (NO₂) -which is known to be emitted by industrial facilities, power plants and motor vehicles- level across China before the quarantine (January 1-20) and during the quarantine (February 10-25) is detected by NASA and European Space Agency (ESA) pollution monitoring satellites NASA Earth Observatory.

Figure 1:The concentrations of nitrogen dioxide (NO₂) levels before and during the quarantine

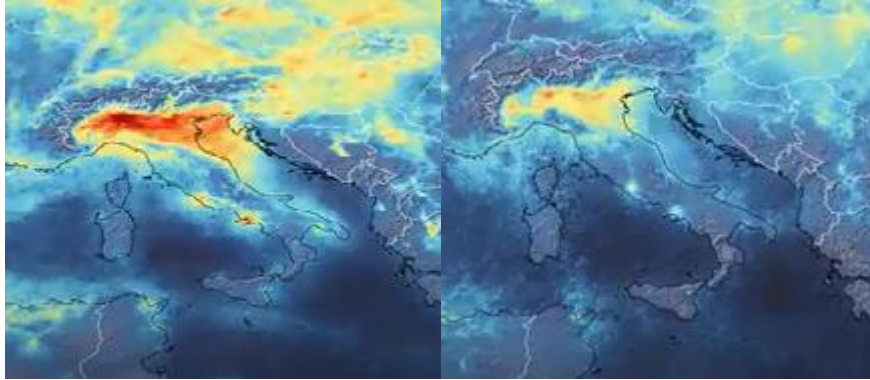
Data comes from Tropospheric Monitoring Instrument (TROPOMI) on ESA's Sentinel-5 satellite Image credit: Josh Stevens / NASA Earth Observatory

Source: NASA Earth Observatory, 2020.

Drop in NO₂ concentration level over Italy which is particularly evident in the Pro Valley of northern due to the nationwide lockdown of the country is shown by the European Space Agency

(ESA) and it is mentioned that reduction in emissions coincides with the reduction in traffic and industrial activities due to the lockdown (Patel, 2020a). However it is emphasized that the reduction in atmospheric nitrogen dioxide (NO₂) levels due to the decrease in transportation, business and industry because of the coronavirus pandemic solely cannot be interpreted as the air quality is high (Patel, 2020b).

Figure 2: Drop in NO₂ concentration level over Italy

Data comes from ESA's Tropospheric Monitoring Instrument (TROPOMI) onboard the Copernicus Sentinel-5P satellite.

Source: Patel, 2020b.

Whether the coronavirus pandemic may have a positive impact on the climate change via reduced carbon emissions needs time to be proved and depends on the permanence of the circumstances.

This global transformation also reminds renewable energy resources with their reducing cost and improving technology referring to sustainability considering environmental concerns. However such a transformation is usually criticized to result in imposing increasing carbon tax. Competitiveness of the energy resources may alter, leading to a change in the monopoly mark-up in the energy markets. The new normal reshapes with the changing determinants of the world economy as a result of the coronavirus pandemic.

The economic indicators during the pandemic remind researchers the great depression for future expectations. Originated in the United States the great depression began after the stock market crash in 1929, lasted until 1939 and has been the worst worldwide economic downturn. Drastic declines in output and severe unemployment were followed by deflation in every country of the world with a decrease in consumer expenditures, investments, industrial output and employment. Despite the low wages, stock prices were higher than their actual value, consumer debt was increasing, there was drought, food prices were falling, banks couldn't liquidate. In the recession period consumer expenditures and production decreased. However stock prices continued rising, investors sold overpriced shares leading to the stock market crash which is known as "Black Thursday." Production decreased, unemployment increased, wages fell, purchasing power decreased, thousands of banks were closed. It is critical to examine the underlying causes of the great depression considering the economic, social and political environments of the mentioned period. In order to converge both the great depression and the predicted economic crises during or after coronavirus pandemic further analysis is needed. This is a novel coronavirus. There is a growing research aiming to learn more about it.

2. ETHICS DURING THE PANDEMIC AND REVISITING ASIAN DISEASE PROBLEM

The principality during a pandemic is the allocation of the scarce sources effectively reminding the basic definition of economics. The coronavirus epidemic leads ethics committees to the decision of the distribution of scarce medical resources effectively considering emergencies, transparency and accountability. The basic principal regarding to the ethical issues is “greater likelihood of survival and who have more potential years of life”. “Guidance For Managing Ethical Issues in Infectious Disease Pandemics” published by WHO in 2016 in order to manage ethical issues in infectious disease pandemics determines the following principles (WHO, 2016):

- beneficence
- utility
- respect for persons
- liberty
- reciprocity
- solidarity
- balancing considerations of utility and equity
- defining utility on the basis of health related considerations
- paying attention to the needs of vulnerable populations
- fullfilling reciprocity based obligations to those who contribute to infectious disease pandemic response efforts
- providing supportive and palliative care to persons unable to access life saving resources
- consistent application
- resolution of disputes
- avoiding corruption
- separation of responsibilities.

Covid 19 pandemic has brought ethical dilemmas into focus. As the number of infected people increases it is getting harder for the hospitals to maintain needed treatment because of the lack of intensive care unit beds (as known as ICU bed) or critical care beds (CCB), ventilators and other limited equipments. Gompertz and time series models are used to forecast the need for the total number of intensive care beds and the number of ventilators that will be needed to catch long-term trends(Ankaralı, 2020). The ethics is called into question from this point on and health professionals find themselves to decide the patient to be benefited from the limited ICU beds or ventilators. When it is understood that elderly people with underlying health conditions are less

likely to benefit from treatment, it is concluded that some people should be left to die and the ethical issues have become the main topic of conversation. Decision of the allocation of the scarce medical resources considering priorities and restrictions is recalling economic rationality. However economic rationality has been one of the mostly investigated research topics so far. What makes economic rationality such popular is the several revealed contradictions with real life. Examining economic behavior and economic decision making under risk and uncertainty; the theory of expected utility suggested by John Von Neumann and Oskar Morgenstern in 1944 defines rationality suggesting a range of axioms which are invariance, completeness (complete-ordering), transitivity, continuity, independence, unequal-probability, archimedean, monotonicity and substitution (independence of irrelevant alternatives). Although the theory of expected utility had great currency because of its consistent and solid axiomatic structure; it didn't take so long that the theory of expected utility itself and its axioms to be called into question as a foregone conclusion of scientific thought. Following the first challenge which is known as "Allais Paradox" in the literature suggested by nobel laureate economist Maurice Allais in 1951 to the independence axiom known as the heart of the theory of expected utility; it has been provided evidence by a growing research that individual behavior contradicts with the basic tenets of the theory. In 1979 psychologist and nobel laureate in economics Daniel Kahneman and Amos Tversky presented prospect theory as a critique and an alternative model of the theory of expected utility. While the theory of expected utility suggests "utility", prospect theory suggests "value". Kahneman and Tversky suggested value function which has concave and convex parts in the gain and loss domains respectively. The value function is also steeper in the loss domain referring to the sensitivity towards losses when compared to same amount of gains. In contrast with the theory of expected utility that considers final asset position; prospect theory considers gains and losses from a reference point.

According to the theory of expected utility, invariance assumption states that different presentations of a choice problem yield the same preference order independent from how it is framed (Arrow, 1982, Li and Xie, 2006; Bloomfield, 2006; Dreisbach and Guevara, 2017; Jullien, 2016). According to the definition of economic rationality the framing of the states doesn't effect the choices or preferences or the decisions of the individuals. Theoretically the decision is independent of the frames; how the question or the situation is framed does not have an effect on behavior, on decision or on preferences. Although the theory of expected utility assumes that the framing doesn't alter individuals' decisions; there are revealed situations where framing matters. It is proved that framing of a choice problem affects preferences (Tversky and Kahneman, 1981; Kahneman and Tversky, 1984; Tversky and Kahneman, 1986; Kahneman, 2003).

Asian disease is a popular phenomenon suggested by Amos Tversky and Daniel Kahneman in order to note the framing effect referring to the violation of invariance axiom of the theory within the context of economic rationality. Certainty, isolation and reflection effects suggested by Daniel Kahneman and Amos Tversky in the prospect theory also serve for the framing effect that is the violation of the invariance axiom of the theory of expected utility.

It is interesting that the participants attended Asian Disease experiment are wanted to assume a pandemic of an unusual Asian Disease 39 years ago which has become a reality today! Although the original experiment conducted with students at Stanford University and University British Columbia; it is provided evidence that framing is a reliable phenomenon by the application of the

problem to the physicians (McNeil et al. , 1982). Below is the original scenerio of the Asian Disease Problem suggested by Tversky and Kahneman in their famous paper “The Framing of Decisions and the Psychology of Choice” published in Science in 1981; N denotes the total number of respondents for each problem and the percentage of the chosen option is shown in brackets (Tversky and Kahneman, 1981):

“Problem 1 [N = 152]:

Imagine that the U.S. is preparing for the pandemic of an unusual Asian disease, which is expected to kill 600 people. Two alternative programs to combat the disease have been proposed. Assume that the exact scientific estimate of the consequences of the programs are as follows:

If Program A is adopted, 200 people will be saved. [72 percent]

If Program B is adopted, there is 1/3 probability that 600 people will be saved, and 2/3 probability that no people will be saved. [28 percent]

Which of the two programs would you favor?

Problem 2 [N = 155]:

If Program C is adopted 400 people will die. [22 percent]

If Program D is adopted there is 1/3 probability that nobody will die, and 2/3 probability that 600 people will die. [78 percent]

Which of the two programs would you favor?”

These two problems illustrate the impact of framing on decisions made. In the first problem the attitude is risk averse, the majority chooses saving 200 lives with certainty although the probable option has exactly the same expected value which is 200 too. The word “saving” which is positive induces to be risk averse. However when the same scenerio is presented only with a small change in framing using the word “die”, this time it is observed a dramatical change in the decision despite the same expected value which is 200 again. Using the word “die” seems to induce to be risk taking. While certain live of 200 people is more acceptable in the first problem; certain death of 400 people is less acceptable in the second one.

Covid-19 pandemic has been killing people. Data regarding to the number of tests, infected and recovered people has been updated every single day. There is a growing data with number of tests, deaths, new cases, recoveries shown by tables, graphs, simulations and daily charts. Besides economic, political, social damages to society covid-19 pandemic has also arised psychological damage signaling to be long-lasting. Asian Disease Problem emphasize the impact of framing. Regarding to the framing effect, presenting the data taking account of possible insights, healing rate and time, the number of recovering patients and recovery rates may at least mitigate the anxiety caused by the coronavirus pandemic.

CONCLUSION

The coronavirus pandemic that has been experienced in 2020 has reoriented every single life in different parts of the world and seems to be told for centuries. The risk of a global recession urges governments to be cautious. It is reasonable to expect structural changes in the process of economic globalization, international trade relations and governance. Travel restrictions has effected manufacturing, highways, airline and tourism industries, shops and car dealerships and supply chains of big companies. Trade seems to be reshaped in order to avoid from market failures and several costs to the society.

While stock markets, components/contracts/spesifications of exports/imports, fruit/food/vegetable sectors and direct investments seem to be effected at the first stage; it remains as a necessity to monitor oil prices, plastic products, automotive industry, iron/steel/copper/mining and retailer/furniture/textile sectors. Global markets will have the common problems from now on untill markets signals normally.

It is critical to expand intensive-care units in the hospitals. Equipments such as protective gear, respirators and masks should be provided without interruption. Production of protective equipment, sanitizing gel and ventilating machines should be subsidized. Governments are expected to give guarantees at the first step to spin the wheel. Fiscal measures such as tax relief are needed to save different sectors from bankruptcy.

Because of its impact on sales, industrial production chains and investment processes; the decision of lockdown is evaluated as the final remedy by the governments. Thus achieving the aim of obeying the rules by the citizens seem to be in the foreground. Hygiene must be a priority at every step. It is important to maintain izolation and social distancing. It is certain that behaviour determines how the virus spreads.

Asian Disease Problem presents the importance of framing within the context of decision making. The way of the presentation of the same situation alters the decisions made. Framing has an impact on attitudes towards risk. The findings of Asian Disease Problem provide evidence for the importance of the engagement of the behavioural insights in the policy design. All of the suggestions and decisions made by the policy makers and adopted by the governments should have a reciprocity in the society. Because every society has its inherent habituals, traditions and lifestyles; it shouldn't be forgotten that suggestions will only make an impact as long as the society accepts it. The way of how the precautions or related policies are presented may induce reciprocity then lives can be saved by leading people obeying the rules automatically and inherently. Thus behavioral dimensions should be considered during the pandemic.

In addition to a harmonization between legal adjustments and the agents; as long as proper and applicable measures are taken and goal directed feasible policies are designed it will be possible to recover quicker after the pandemic. The recovery of health, economy, social, politics and environment related issues still remains as an open question both at the local, regional, national, international and global levels. There seems to be a long lasting transformation of new technologies, economic, social, environmental and political concerns promising a "new" world.

REFERENCES

- Acar, Y. , (2020), “Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını Ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi”, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), s. 7-21.
- Anderson, R. M. , Heesterbeek, H. , Klinkenberg, D. , Hollingsworth, T. D. , (2020), “How Will Country Based Mitigation Measures Influence The Course Of The COVID-19 Epidemic?”, *The Lancet*, 395 (10228), s. 931-934.
- Ankaralı, H. , (2020), “Türkiye’de COVID-19 Salgın Sürecinde İhtiyaç Duyulacak Yoğun Bakım Yatak ve Solunum Cihazı Sayılarının Direkt Tahmini”, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), s. 59-62.
- Arnold, M. , Chazan, G. , Mallet, V. , Johnson, M. , Dombey, D. , Giles, C. and Politi, J. , (2020), “How Major Ecomoirs Are Trying To Mitigate The Coronavirus Shock”, Access Date: April 15th, 2020, <https://www.ft.com/content/26af5520-6793-11ea-800d-da70cff6e4d3>.
- Arrow, K. J. , (1982), “Risk Perception In Psychology And Economics”, *Economic Inquiry*, 20(1), s. 1-9.
- Bianconi, A. , Marcelli, A. , Campi, G. and Perali, A. , (2020), “Ostwald Growth Rate In Controlled Covid-19 Epidemic Spreading As In Arrested Growth In Quantum Complex Matter”, *Condens. Matter*, 5(23), s. 1-7.
- Bloomfield, A. N. , (2006), “Group Size And The Framing Effect: Threats To Human Beings And Animals”, *Memory & Cognition*, 34 (4), s. 929-937.
- Cohen, J. , (2020), “Pathogenicity And Transmissibility Of 2019-nCoV – A Quick Overview And Comparison With Other Emerging Viruses”, *Microbes and Infection*, 22(2), s. 69-71.
- Cohen, J. , Kupferschmidt, K. , (2020), “Strategies Shift As Coronavirus Pandemic Looms”, *Science*, 367(6481), s. 962-963.
- Dreisbach, S. and Guevara, D. , (2019), “The Asian Disease Problem And The Ethical Implications Of Prospect Theory”, *Noûs*, 53, s. 613-638.
- Farnoosh, G. and Hosseini Zijoud, S. , (2020), “Is There A Guarantee That The Crises of COVID-19 Will Not Be Repeated?”, *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, s. 1-2.
- Financial Times, Access Date: April 19th, 2020, <https://www.ft.com/content/26af5520-6793-11ea-800d-da70cff6e4d3>.
- Fontaine, M. and De Ly, F. , (2008), *Drafting International Contracts. An Analysis of Contract Clauses*, Leiden, Martinus Nijhoff.
- Gold Price, Access Date: April 3rd, 2020, <https://goldprice.org/live-gold-price.html>.
- Gorbalenya, A. E. , Baker, S. C. , Baric, R. S. , de Groot, R. J. , Drosten, C. , Gulyaeva, A. A. , Haagmans, B. L. , Lauber, C. , Leontovich, A. M. , Neuman, B. W. , Penzar, D. , Perlman, S. , Poon, L. L. M. , Samborskiy, D. , Sidorov, I. A. , Sola, I. and Ziebuhr, J. , (2020), “The species Severe Acute Respiratory Syndrome-Related Coronavirus: Classifying 2019-nCoV And Naming It SARS-CoV-2”, *Nat Microbiol.* , 5(4), s. 536-544.
- Gruszczynski, L. , (2020), “The Covid-19 Pandemic And International Trade: Temporary Turbulences Or Paradigm Shift?”, *European Journal Of Risk Regulation*, s. 1-6.
- Hamwey, R. , “Environmental impacts of coronavirus crisis, challenges, Access Date: April 20th 2020”, <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2333>.
- Heymann, D. and Shindo, N. , (2020), “COVID-19: What Is Next For Public Health?”, *The Lancet*, 395(10224), s. 542-545.

- Huang, C. , Wang, Y. , Li, X. , Ren, L. , Zhao, J. , Hu, Y. , Zhang, L. , Fan, G. , Xu, J. , Gu, X. , Cheng, Z. , Yu, T. , Xia, J. , Wei, Y. , Wu, W. , Xie, X. , Yin, W. , Li, H. , Liu, M. , Xiao, Y. , Gao, H. , Guo, L. , Xie, J. , Wang, G. , Jiang, R. , Gao, Z. , Jin, Q. , Wang, J. and Cao, B. , (2020), “Clinical Features Of Patients Infected With 2019 Novel Coronavirus In Wuhan, China”, *Lancet*, 395(10223), s. 497-506.
- Jones, L. , Brown, D. and Palumbo, D. , “Coronavirus: A Visual Guide To The Economic Impact”, Access Date: April 10th 2020, <https://www.bbc.com/news/business-51706225>.
- Jullien, D. , (2016), “All Frames Created Equal Are Not Identical: On The Structure Of Kahneman And Tversky’s Framing Effects”, *Psychology and Economics in Historical Perspective*, 6(2), s. 265-291.
- Jung, S. , Akhmetzhanov, A. R. , Hayashi, K. , Linton, N. M. , Yang, Y. , Yuan, B. , Kobayashi, T. , Kinoshita, R. and Nishiura, H. , (2020), “Real-Time Estimation Of The Risk Of Death From Novel Coronavirus (COVID-19) Infection: Inference Using Exported Cases”, *J Clin Med*, 9(2)523, s. 1-10.
- Kahneman, D. and Tversky, A. , (1984), “Choices, values, and frames”, *American Psychologist*, 39(4), 341-350.
- Kahneman, D. , (2003), “Maps of bounded rationality: psychology for behavioral economics”, *The American Economic Review*, 93(5), s. 1449-1475.
- Li, S. and Xie, X. , (2006), “A New Look At The “Asian Disease” Problem: A Choice Between The Best Possible Outcomes Or Between The Worst Possible Outcomes?”, *Thinking & Reasoning*, 12(2), s. 129-143.
- Li, J-PO, Lam, D. S. C. , Chen, Y. and Ting, D. S. W. , (2020), “Novel Coronavirus Disease 2019 (COVID-2019):The Importance of Recognising Possible Early Ocular Manifestation And Using Protective Eyewear”, *Br J Ophthalmol*, 104(3), s. 297-298.
- Liu, Y. , Gayle, A. A. , Wilder-Smith, A. and Rocklöv, J. , (2020), “The Reproductive Number Of COVID-19 Is Higher Compared To SARS Coronavirus”, *J Travel Med.* , 27(2), s. 1-4.
- McNeil, B. J. , Pauker, S. G. , Sox, H. C. and Tversky, A. , (1982), “On The Elicitation Of Preferences For Alternative Therapies”, *New England Journal of Medicine*, 306, s. 1259-1262.
- NASA Earth Observatory, Access Date: April 23rd 2020, <https://earthobservatory.nasa.gov/>.
- Oilprice, Access Date: April 23rd 2020, <https://oilprice.com/>.
- OECD, (2020), *Interim Economic Assessment Coronavirus:The World Economy At Risk*.
- Önder, H. , (2020), “Short-Term Forecasts of the COVID-19 Epidemic in Turkey:March 16-28, 2020”, *Black Sea Journal of Health Science*, 3(2), s. 27-30.
- Patel, K. , “How the Coronavirus Is (and Is Not) Affecting the Environment”, Access Date: March 5th, 2020a <https://earthobservatory.nasa.gov/blogs/earthmatters/2020/03/05/how-the-coronavirus-is-and-is-not-affecting-the-environment/>.
- Patel, K. , “Airborne Nitrogen Dioxide Decreases Over Italy”, Access Date: March 13rd, 2020b, <https://earthobservatory.nasa.gov/blogs/earthmatters/2020/03/13/airborne-nitrogen-dioxide-decreases-over-italy/>.
- Roosa, K. , Lee, Y. , Luo, R. , Kirpich, A. , Rothenberg, R. , Hyman, J. M. , Yan, P. and Chowell, G. , (2020a), “Real-time Forecasts Of The COVID-19 Epidemic In China From February 5th To February 24th”, *Infectious Disease Modelling*, 5, s. 256-263.
- Roosa, K. , Lee, Y. , Luo, R. , Kirpich, A. , Rothenberg, R. , Hyman, J. M. , Yan, P. and Chowell,

- G. , (2020b), “Short-Term Forecasts Of The COVID-19 Epidemic In Guangdong And Zhejiang, China: February 13–23, 2020”, *J. Clin Med*, 9(2)596, s. 1-10.
- Tian, S. , Hu, N. , Lou, J. , Chen, K. , Kang, X. , Xiang, Z. , Chen, H. , Wang, D. , Liu, N. , Liu, D. , Chen, G. , Zhang, Y. , Li, D. , Li, J. , Lian, H. , Niu, S. , Zhang, L. and Zhang, J. , (2020), “Characteristics Of COVID-19 Infection In Beijing”, *J Infect*, 80(4), s. 401-406.
- Torsello, M. , Winkler, M. , (2020), “Coronavirus-Infected International Business Transactions: A Preliminary Diagnosis”, *European Journal of Risk Regulation*, s. 1-6.
- Tversky, A. and Kahneman, D. , (1981), “The Framing Of Decisions And The Psychology Of Choice”, *Science*, 211(4481), s. 453-458.
- Tversky, A. and Kahneman, D. , (1986), “Rational choice and the framing of decisions, *The Journal of Business*, 59(4), Part 2: The Behavioral Foundations of Economic Theory, s. 251-278.
- WHO, “About COVID-19”, Access Date: April 19th, 2020a, <http://www.emro.who.int/health-topics/corona-virus/about-covid-19.html>.
- WHO, “Naming The Coronavirus Disease (COVID-19) And The Virus That Causes It”, Access Date: April 19th, 2020b, [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus2019/technicalguidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus2019/technicalguidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it).
- WHO, “WHO Announces COVID-19 Outbreak A Pandemic”, Access Date: April 19th, 2020c, <http://www.euro.who.int/en/healthtopics/healthemergencies/coronaviruscovid19/news/news/2020/3/who-announces-covid-19-outbreak-a-pandemic>.
- WHO, (2020d), Novel Coronavirus(2019-nCoV) Situation Report-1.
- WHO, “Coronavirus”, Access Date: April 19th, 2020e, <https://www.afro.who.int/publications/coronavirus>.
- WHO, “Media Statement: Knowing the risks for COVID-19”, Access Date: April 19th, 2020f, <https://www.who.int/indonesia/news/detail/08-03-2020-knowing-the-risk-for-covid-19>.
- WHO, (2020g), Novel Coronavirus(2019-nCoV) Situation Report-3, 23 January 2020.
- WHO, Access Date: April 19th, 2020h, <https://covid19.who.int>.
- WHO, (2016), *Guidance For Managing Ethical Issues In Infectious Disease Outbreaks*.
- Wilder-Smith, A. and Freedman, D. O. , (2020), “Isolation, Quarantine, Social Distancing And Community Containment: Pivotal Role For Old-Style Public Health Measures In The Novel Coronavirus (2019-nCoV) Outbreak”, *Journal of Travel Medicine*, 27(2), s. 1-4.
- Xie, M. and Chen, Q. , (in press), “Insight Into 2019 Novel Coronavirus — An Updated Intrim Review And Lessons From SARS-CoV And MERS-CoV”, *International Journal of Infectious Diseases*.
- Yüzbaşıoğlu, E. , (2020), “The Latest Pandemic: Covid-19 & Eye”, *Clinical and Experimental Ocular Trauma and Infection*, 2(1), s. 1-3.
- Zeren, F. and Hızarcı, A. , (2020), “COVID-19 Coronavirüsün Hisse Senedi Piyasalarına Etkisi:Seçilmiş Ülkelerden Kanıtlar”, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), s. 78-84

Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarında Demiryolu Politikaları¹

Rail Transport Policies in Turkey During Transition Period for Multi-party Political System

Salih POLAT * Hasan YAYLI **

Makale Geliş Tarihi / Received :04.06.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :24.11.2020

ÖZET

Kuruluşundan 1950 yılına kadar yirmi yedi yıl boyunca tek parti ile idare edilen Türkiye için 1940'lı yılların ikinci yarısı, demokrasi tarihi açısından önemli dönüm noktalarını içermektedir. Türkiye, bu yıllarda, farklı siyasi oluşumlar ile çok partili siyasi ortama kavuşmuştur. Türkiye'nin demiryolu geçmişi, demokrasisine nazaran daha uzun bir tarihsel sürece sahiptir. Bu uzun geçmiş içerisinde, benimsenen demiryolu politikaları, dönemler itibarıyla farklılık göstermiştir. Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği yıllar, demiryolu politikaları özelinde ülkenin ulaştırma politikasının yeniden şekillendiği bir döneme karşılık gelir. Ulaştırma politikalarında gerçekleşen dönüşüm siyasi olduğu kadar iktisadi, diplomatik pek çok değişkenin etkisinde gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda, demiryolu öncelikli ulaşım politikası, karayolu ağırlıklı bir politikaya dönüşmüştür.

Anahtar Kavramlar: Demiryolu, Çok partili hayat, Ulaştırma politikası

ABSTRACT

The second half of the 1940's includes important milestones in the history of democracy for Turkey, which was ruled by one-party for twenty-seven years, starting from its foundation to 1950. In these years, Turkey has gained a multi-party political system with different political formations. Compared to the democracy, the history of railway in Turkey owns a longer historical process. In these ages, adopted rail transport policies differ within periods. The years of Turkey's crossing into multi-party political system correspond to the period in which the transportation policy of the country was reshaped with respect to the rail transport policies. The transformation in transportation policies occurred in vast of factors including politics as much as economics and diplomatics. As a result of these, transportations policies leaning on railway had turned into highway based on policies.

Keywords: Railway, Multi-party system, Transportation policy

¹ Salih POLAT'a ait "Erken Cumhuriyet Döneminden Çok Partili Hayata Demiryolu Politikaları (1923-1955)" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, polatsalih1983@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-1505-6555

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hyayli@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0002-9567-6382

GİRİŞ

Dünya ulaşım tarihi içerisinde demiryolu taşımacılığı, kitlesel taşıma özelliği ile motor gücüne dayalı ilk önemli kara nakil unsurunu oluştururken, ülke ekonomilerine ve sosyo-kültürel hayata doğrudan etki etmiştir. Sonraki yıllarda teknolojiye yaşanan ilerlemeler neticesinde kara, hava, deniz taşımacılığında ve nakil araçlarında önemli gelişmeler gerçekleşmiş; kara taşımacılığında karayolu ile ulaşımı sağlayan alternatif ulaşım yöntemleri ortaya çıkmıştır. Demiryolları, bireysel seyahat imkânı sunan karayolu ulaşımının dünya genelinde yaygınlaşmasına kadar pek çok ülkenin hayati öneme sahip, vazgeçilmez ulaştırma politikasını oluşturmuştur.

Ulaştırma sektörünün bir hizmet sektörü olduğu gerçekliği karşısında bu sektörün, tercih edilen ekonomik yaklaşımlardan büyük ölçüde etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada, uygulanan ekonomi politikaları, ulaştırma tercihlerini doğrudan etkilemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde demiryolu taşımacılığı, günümüzde, iki asra yakın bir geçmişe sahiptir. Bu uzun sürecin farklı dönemleri, hem demiryolu taşımacılığı hem de genel olarak ulaştırma sektörünün gidişatı açısından farklı önemlere sahiptir.

İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin siyasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte tek parti yönetiminde idare edilen ülke, savaş sonrasında yeni partilerin kurulmasıyla siyasi açıdan demokratik bir ortamı deneyimlemiş; farklı politika ve anlayışların yasal düzeyde temsili imkânı doğmuştur. Ekonomi başta olmak üzere toplum hayatına etki eden bütün sektörler, siyasi arenada benimsenen ve temsil edilen farklı yaklaşımlardan değişik düzeylerde etkilenmiştir. Söz konusu etkinin ulaştırma sektöründeki yansımaları, ulaşım unsurları arasındaki tercih sıralaması şeklinde tezahür etmektedir.

Türkiye'nin demiryolu tarihinin anlaşılabilmesi, imparatorluk zamanında edinilen demiryolu tecrübesi ile devralınan demiryolu mirasının ışığında, Cumhuriyetin kurucularının ve devamında gelen yöneticilerinin uyguladıkları politikaların bir bütün olarak irdelenmesini gerektirmektedir. Bu uzun süreç içerisinde Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1946-1950 arasında kapsayan kısa dönem, ulaştırma politikalarında önemli değişimleri barındırmaktadır. Söylem bazında, tek partili yıllarda önem atfedilen demiryolu politikasının, 1950 genel seçimleri ile gerçekleşen hükümet değişimi ile ulaşım politikaları içerisindeki önceliğini yitirdiği yönünde yaygın bir kanaat söz konusudur. Konusunu, bu hususun açıklığa kavuşturulmasının teşkil ettiği çalışma kapsamında öncelikle, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı demiryolu mirası inceledikten sonra Cumhuriyetin ilk yıllarındaki demiryolu politikası mercek altına alınmıştır. Ülkenin çok partili hayata geçiş sürecinde demiryolu politikaları üzerinden ulaştırma tercihlerinin ne yönde değiştiği, cereyan eden siyasi oluşumlar çerçevesinde benimsenen ekonomik yaklaşımlar ekseninde irdelenmiştir.

1. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KALAN DEMİRYOLU MİRASI

Anadolu'da demiryolu serüveni, 1825 yılında ticari amaçla ilk demiryolu şirketinin kurulmasından 31 yıl sonra, 1856 yılında, İzmir ile Aydın arasında inşası planlanan demiryolu hattının imtiyazının bir İngiliz şirketine verilmesiyle başlamıştır (Kılıçalp, 1988:4). Bu hattı, İzmir-Kasaba, Mudanya-Bursa, Şark ve Cenup demiryolları, Anadolu ve Bağdat Hattı ile Mersin-Tarsus-Adana Hatları takip etmiştir (Günsoy, 1994:6).

Osmanlı Devleti zamanında art arda yaşanan savaşların ve iç ayaklanmaların neden olduğu kargaşa ortamı, İmparatorluğun mali yönden takatsizliği, demiryolu alanında yetişmiş teknik personel eksikliği, demiryolu inşasında karşılaşılan önemli sorunlardı. Bu sebeple, demiryolu yapımında ve işletmesinde yabancı yatırımcılar ön plana çıkmıştır. (Onur, 1953: 35-36).

Geniş İmparatorluk sınırları dâhilinde demiryollarından, insan ve eşya taşımacılığı gibi lojistik; üretime pazar yaratılması ve yeni üretim alanları yaratılması gibi iktisadi; asker ve cephan nakliyatı ve ülke savunması gibi askeri; ülkenin fiziksel bütünlüğünün sağlanması gibi siyasi amaçlara hizmet etmesi beklenmiştir (Aycı, 2007: 40). Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılan demiryollarının, ülkenin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade yabancı ülkelerin politikalarına hizmet ettiği söylenebilir (Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı:241). İmparatorluğun sahip olduğu demiryolu yatırımlarına müsait geniş arazi, farklı ekonomik hedeflerle güdülenmiş dönemin pek çok sömürgeci ülkesinin ilgisini, İmparatorluk toprağına yoğunlaştırmasına sebep olmuştur. Dahası, Osmanlı demiryolu politikası, ülkenin, uluslararası alanda güttüğü “denge” politikasının araçlarından birisini teşkil etmiş; Osmanlı İdaresinden demiryolu imtiyazı elde etme yönünde sömürgeci batılı ülkeler arasında yoğun bir rekabet yaşanmıştır (Gümüş, 2011: 189). Batılı yatırımcılar, kârlı bir yatırım olan demiryolu inşası ile Osmanlı Devleti’nin coğrafi konumu ve sahip olduğu iktisadi kaynakları üzerinde belli nüfuz alanları oluşturmak istemişlerdir (Hülagu, 2010: 26).

Türkiye’nin, Birinci Dünya Savaşı öncesinde hâkimiyet alanında yapılan 3.000 km civarında demiryolu hattı, tarımın pazara açılması ve köylü kesimin feodal ilişkilerinde kısmi değişikliklere yol açmış olsa da sanayiye bir katkı sağlamamış, dahası, mali açıdan yıkıcı etkileri beraberinde getirmiştir. Zira 19.yy’ın sonlarından Birinci Dünya Savaşı’na kadar yabancı yatırımcının gerçekleştirdiği demiryolu yatırımına karşılık elde ettiği kilometre güvencesinin -ki demiryolu yapımında kilometre güvencesi yöntemi tercih edilmekte idi- parasal karşılığı olan 321 milyon frank ile, kendi kaynaklarıyla 1 km dahi demiryolu yapamayan Osmanlı İdaresi bugünkü Türkiye sınırları içerisinde 1.400 km demiryolu yapabilecekti. Üstelik ödenen bu miktarın yükü, aşar vergisi kanalıyla zaten yoksulluk içerisinde olan Türk köylüsünün üzerinde bırakılmıştır (Noviçev, 1985: 47-48, 147-148). Kilometre güvencesine ilaveten yatırımcı şirketlere, demiryolu hattının döşendiği bölgelerde hattın belirli kilometreye kadar olan kısımlarında yeraltı kaynaklarını arama ve işletme imtiyazının verilmesi de ülke kaynaklarının göz göre göre sömürülmesi sonucunu doğurmuştur (Yoğurtçuoğlu ve Büyükcan, 2006: 12).

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden, 1923 yılı itibariyle, özel şirketlerin elinde bulunan 2.282 km normal genişlikte ve 70 km dar olmak üzere toplam 2.352 km uzunluğundaki demiryolu hattı ile devlet kontrolündeki 1.378 km uzunluğa sahip normal genişlikteki demiryolu hattı devralmıştır (Evren ve Ögüt, 1997: 22). Türkiye sınırları içerisinde kalan hatların, Ruslar tarafından yapılan kısım hariç tutulursa, % 62,3’ü Almanlarca, % 20’si Fransızlarca, % 16,3’ü İngilizlerce, % 1,4’ü ise Belçikalılarca yapılmıştır (Noviçev, 1985: 14).

İmparatorluğun sahip olduğu demiryolu hatlarının fiziki durumuna bakıldığında, demiryolu yapımı için kullanılan malzemelerde standardın bulunmadığı, yolların düzensizliği ve hatların yapımı için ayrılan kaynaklardan daha fazla miktar elde etmek amacıyla güzergâhların gereksiz yere uzatıldığı, bu yüzden, hızlı ulaşım imkânının zorlaştığı görülmektedir (Nafia İşleri Mecmuası, 1935:59). Birinci Dünya Harbi, Milli Mücadele yıllarındaki savaşlar gibi ardı ardına oluşan harp

koşullarının demiryollarını yıprattığı, hatları bozduğu, traversleri kırdığı, lokomotif ve vagonları atıl vaziyette bıraktığı görülmektedir (Akalan, 2010: 203). Demiryolu cer envanteri açısından da durum pek iç açıcı değildi. Ülkede on yedi farklı lokomotif türünün bulunması ve her biri için farklı yedek parça bulmanın zorluğundan başka bunların eski olması da önemli oranda tamir masrafını beraberinde getirmekte idi. Nitekim 1923 yılı itibariyle, eskimiş ve bakımsız durumda 118 lokomotif (Buharlı), 203 yolcu, 1.983 yük vagonu bulunmaktaydı. Bu araçların çoğu 20 ile 25 yaş civarında olup, hem tamir masrafları yüksekti hem de verimsiz vaziyette idiler (Demiryolu Dergisi, 1933: 446-447).

2. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA DEMİRYOLU POLİTİKASI

Demiryollarının bir ülkenin inşasında ve o ülke ekonomisinin piyasa yaratma sürecinde oynadığı etkin rolünün keşfi, bu yöndeki politikanın, 19.yy boyunca dünya ölçeğinde popüler kalmasına yol açarken, Türkiye Cumhuriyeti'nin de, yeni kurulan bir devlet imajıyla, 1920'lerden başlayarak 1940'lara kadar “Şimendifer ya da demiryolu politikasını” sürekli gündeminde tutmasına neden olmuştur (Kuruç, 1988: XXXIII). Ardı ardına yaşanan uzun savaş yıllarında, ulaştırmanın önemini kavrayan Cumhuriyetin kurucu kadrosu, demiryolu yapımının şirketler eliyle gerçekleştirilmesi, devletin bu alanda faaliyet göstermemesi gibi batının geleneksel kabul görmüş teorilerini benimsemeyerek kamu gücüyle demiryolu yapımını, Mustafa Kemal'in, "(...) Ben o nazariye, bu nazariye bilmem...Bir şey bilirim, o da her gün vatan sathında bir karış ray döşemektir." sözlerinde somutlaşan ciddi bir kararlılıkla benimsemiştir (Balamir, 1970: 26). Cumhuriyetin demiryolu politikasının hedefleri; ülke potansiyelinde var olan doğal zenginliklere erişmek, üretim ve tüketim merkezleri arasında irtibatı sağlama bağlamında liman ve iç bölgeleri demiryolu vasıtasıyla ilişkilendirmek, az gelişmiş bölgeler başta olmak üzere ekonomik ve sosyal alanda gelişimi ülke sathında gerçekleştirmek, devletin ulusal güvenlik politikasına paralel demiryolu ağını oluşturmak şeklinde belirtilebilirken, hatların güzergâhının tespitinde askeri kaygıların iktisadi amaçlara ağır bastığının işaretleri de vardır. Ankara-Zonguldak Hattının Çankırı'dan geçmesi, yine Ankara-Samsun Demiryolu'nun Sivas ve Kayseri'den geçmesi gibi uygulamaya dönük sonuçlar bu kaygının tezahürüdür (Ergün, 1986 :72). Reisicumhur Mustafa Kemal'in, 14 Şubat 1931 tarihinde, demiryolunun Malatya'ya ulaşması vesilesiyle yaptığı konuşmasında sarfettiği, "(...) Demiryolu, memleketin tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır." (Gökten, 1963:33) sözleri, ilk ağızdan güvenliğe vurgu yapılması bakımından önemlidir.

Cumhuriyetin ilk yılları, demiryolu faaliyetlerinde hızlı ilerlemelerin yaşandığı yıllardır ve bu yıllar, ülkenin demiryolu envanterinin hızla artırılmasında ne tür politikaların benimsenmesi gerektiğinin tartışıldığı bir dönemi de içerir. Chester Projesi bu anlamda önemlidir. Proje, ilk olarak, ABD ile 1909 yılında imzalanmış fakat başta Birinci Dünya Savaşı olmak üzere çeşitli nedenlerle uygulanamamıştır (Kılavuz, 2012:1043). Aynı proje, 1920'lerin başında yeniden gündeme gelmiş, 1922 yılında bir ön anlaşma yapılmıştır (İlkin, 1984:749). Meclis içerisinde önemli oranda bir kesim bu anlaşmanın yapılması taraftarı idi. Zira ülkenin kısa sürede imarının ancak yabancı sermaye ile mümkün olacağı düşünülmekteydi (Tezel, 1970:304-305). Nitekim, 9 Nisan 1923'te imzalanan sözleşme ile Şirket, Anadolu'da ve Musul-Kerkük-Süleymaniye bölgesinde 4.400 km civarında demiryolu ve kıyılarda üç adet liman yapacak, karşılığında yapılan yol ve liman hinterlandındaki 40 km'lik alanda petrol dâhil arama ve işletme ayrıcalığı 99 yıllığına Şirket'e verilecekti (Tezel, 1970:290). Musul Sorunu'nun uluslararası arenada Türkiye'nin aleyhine

sonuçlanması, asıl amacı, bölgenin doğal kaynaklarını sömürmek olan Şirket'i sözleşmenin uygulanmasında gevşek davranmaya sevk etti (Tezel, 1970:314). Ayrıca, Şirket'in kendi içinde yaşanan gelişmeler sonrası bir kısım ortaklarının şirketten ayrılması, Şirket'i mali açıdan zor durumda bırakmıştı (Tekeli ve İlkin, 2004:266). Bunun üzerine Türk Hükümeti, sözleşmeyi feshederek projeden vazgeçmiştir (Kaşıkçıoğlu, 1969:16).

Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan bir planlama geleneğinin devamı niteliğinde, ülkenin kalkınmasında alt yapıya vurgu yapan 1923 tarihli Umur-u Nafia Programı, karayolu, demiryolu gibi ulaşım alternatiflerinin planlamasını içerir (Tekeli ve İlkin, 2001:128-129). Programda, yeni demiryollarının imtiyaz sözleşmeleriyle şirketlere yaptırılması ve işletilmesi, mevcut demiryollarının ise halkın kullanımını esas alan anlaşmalarla şirketlere devri öngörülmekte idi (Tekeli ve İlkin, 1989:1649-1660). Bu kapsamda, kabul edilen bir yasayla İzmir-Kasaba Hattı ve uzantıları, Aydın Demiryolu, İzmir Limanı, Mudanya-Bursa Hattı, imtiyaz sahibi önceki şirketlere devredilmiş ve program dâhilinde önerilen karayolu ve limanlara ilişkin yasalar çıkarılmışsa da gerek program gereğince imtiyazı planlanan Anadolu Demiryolu'nun millileştirilmesi yönündeki talepler gerekse de o sıralarda Ankara'nın başkent ilan edilmiş olması, Umur-u Nafia Programı'nın demiryolunu ilgilendiren hususlarının 1924 yılı itibariyle yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğurmuştur (Tekeli ve İlkin, 2004:278-279).

Cumhuriyetin yoğun demiryolu hamlesinde ve yeni demiryolu hatlarının yapımında üç ayrı dönem göze çarpar. Az miktarda yerli kaynakla demiryolu hatlarının yapılmaya çalışıldığı 1922-1927 yılları arasını kapsayan ilk dönem; yabancı kaynaklardan yararlanma adına yabancı şirketlere ihale edilen demiryolu hatlarının yer aldığı, 1927-1933 yılları arasını kapsayan ikinci dönem; demiryolu yapım finansmanının iç borçlanmayla sağlandığı ve yerli yüklenicilerin ön plana çıktığı 1933 sonrasını kapsayan son dönem (Tekeli ve İlkin, 1998:365). İşletmeye açılan yeni hatların uzunlukları, 1925 senesinden 1940 yılına kadar ki on beş senelik periyotta on altı mislinden fazla artmıştır. Bu süreçte yeni demiryolu yapımına yıllık ortalama 24 milyon lira vakfedilmiştir (Kaşıkçıoğlu, 1941:695-696). Cumhuriyetin en önemli alt yapı yatırımı, demiryolları kanalıyla gerçekleştirilirken 1930'lu yılların küresel mali kriz koşulları dahi demiryolu yapımını etkilememiştir (Kuruç, 1998:23).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren benimsenen demiryolunu memleketin her tarafına ulaştırma düşüncesi, savaştan henüz çıkmış, mali imkânları kısıtlı bir ülke için maliyetli, uzmanlık gerektiren bir politika olacağından devlet ileri gelenleri bu konuda yabancı sermayeye karşı makul bir yaklaşım sergilemiştir. 22 Nisan 1924'te Anadolu Demiryolları'nın Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya, Arifiye-Adapazarı kısımlarının satın alınmasına kadar demiryolunun da içinde bulunduğu iktisadi politika, devletin bağımsızlığına ve milli çıkarlara aykırı olmamak koşuluyla yabancı yardımını da kabul gören liberal esaslara dayanmakta idi. Buradaki amaç, ülkeyi bir an önce imara ve medeniyete kavuşturmaktı. Lozan Antlaşması'nı müteakip yabancı şirketlerin, başta Anadolu-Bağdat Hattı olmak üzere milli sınırlar dâhilindeki hatların işletmesini kapma mücadelesi karşısında, hatları devletleştirmektense buna ayrılacak mali kaynak ile yeni hat inşasını tasarlayan hükümette, kamuoyu, Meclis ve CHP parti grubunda cereyan eden tartışmaların da etkisiyle hatların millileştirilmesi fikri hâsıl olmuştur (Abisel, 1949:55). Yine, özellikle, Chester Projesi'nde cereyan eden olayların ortaya koyduğu sonuçlar, ülkenin bağımsızlığı ve milli menfaatleri noktasında hükümette kaygı yaratmış, demiryolu yatırımlarında yabancı sermayeye karşı gösterilen ılımlı

tabloda sapmalar olmuştur. Buna göre, demiryollarının millileştirilerek işletilmesine ve tümüyle ülke içinden sağlanacak kaynaklarla demiryolu yapımına karar verilmiştir (Yavuz, 2010:86-87). 1941 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde yalnızca Cenup Demiryolları bünyesindeki Çobanbey-Nusaybin ve Derbesiye-Mardin Hattı'ndaki küçük bir bölüm Şirket eliyle işletilir duruma gelmiş ve ülke sınırları içerisindeki 6.890 km demiryolu hattı, devlet eliyle işletilir hale gelmiştir (Kaşıkçıoğlu, 1941:696-699). Sadece 1928-1941 yılları arasında özel şirketlerce işletilen 3.820 km demiryolu, bütçeden kaynak aktarılarak devletleştirilmiş; devletleştirilen miktar 4.199 km'yi bulmuştur (Bayındırlıkta 50 Yıl 1923-1973, 1973:9).

Cumhuriyet öncesi yabancı şirketler eliyle yapılan demiryolu işletmeciliğinin aksine Cumhuriyetle birlikte milli bir demiryolu işletmeciliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, milli bir ekonominin inşasına yönelik, uygun yolcu ve eşya tarifelerine dayalı bir işletmecilik anlayışı oluşturma düşüncesi ön plandadır. Başvekil İnönü'nün, 17 Nisan 1925'te Yahşihan İstasyonu'nun işletmeye açılması vesilesiyle yaptığı konuşmasında, “(...) Bir milletin işini o millet efradı görür; bir ailenin işini yine o aile efradı tanzim eder. Biz işimizi göremiyoruz, biz yapamıyoruz demeye ve böyle düşünmeye hiç kimse mezun değildir.” sözleri (Yamaner, 1949:5), devletin demiryolu işletmeciliği konusunda, bu işin altından kalkılamayacağı şeklindeki düşünceleri kabul etmediğini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar büyük bir hızla sürdürülen inşaa faaliyetleri, 1940'tan itibaren durağan bir sürece girmiştir. Buna göre, 1923-1950 yıllarını kapsayan yirmi yedi yıllık süreçte yapılan 3.578 km'lik demiryolunun 3.208 km'si 1940 yılına kadar tamamlanmıştır (Yoğutçuoğlu ve Büyükcan,2006:31). Başka bir deyişle, 1940 yılına kadar yılda ortalama yaklaşık 200 km yeni hat yapılırken, bu rakam, 1940'tan 1950'ye kadar yıllık ortalama yaklaşık 40 km'ye kadar düşmüştür. Zira hem savaş nedeniyle demiryolu üretim hammaddesi ve araçlarının teminindeki zorluk, hem de ülkenin mevcut kaynaklarının halkın ve silahlıdaki askerinin yaşesi için kullanılması, bu sonucu kaçınılmaz kılmıştır (TBMMZC, 05.08.1942:22-23; 17.03.1943:23-26; 24.05.1945:349). Savaş yıllarında, mevcut demiryolu envanterine yönelik yenileştirme ve iyileştirme yatırımları yapılamadığı gibi Türkiye'nin sıcak savaş atmosferi içerisinde yer almamasına rağmen dünya savaşının neden olduğu askeri hareketliliğin sonuçları bağlamında özellikle sınır boylarına yönelik trenlerle yoğun asker ve cephaneye sevkiyatı söz konusu olmuştur. Yabancıardan millileştirme yoluyla devralınan bakımsız demiryolu hatlarında yeterli iyileştirme yapılamamasına ilaveten savaşın neden olduğu yoğun kullanım, birçok demiryolu hattını, uzun yıllar, yüksek bakım maliyetleri nedeniyle yetersiz vaziyette bırakmıştır.

3. TÜRKİYE'DE EKONOMİ POLİTİKALARININ II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GÖRÜNÜMÜ

Türkiye ekonomisinde tek parti iktidarının değişik dönemlerinde farklı ekonomik uygulamalar görülmüştür (Zücher, 2000:287-288). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde uygulanan devletçilik anlayışının ideolojik olmaktan ziyade ülke içi koşulların gerektirdiği, hızlı kalkınmayı hedefleyen, devletin özel girişime karşı olmadığı; onu koruyup, gelişimine uygun ortamı hazırlamayı amaç edinen bir anlayışı ifade ettiği söylenebilir (Tecer, 2006:91). 1930'ların ikinci yarısı, ekonomide bir ölçüde serbestliğin ve özel girişim aktivitesinin artmaya başladığı, dış yatırımcı ve yabancı uzman heyetlere daha olumlu bakıldığı, 1929'dan başlayıp 1930'ların

sonlarına kadar ekonomiye yoğun şekilde nüfuz eden devletçiliğin zayıflamaya yöneldiği bir dönemdir (Övgün, 2007:811). 1933 yılında tamamlanarak 1934'te hükümete teslim edilen Dorr Raporu, uygulanan devletçiliğin yumuşatılmasına ilişkin teşebbüsü şahsi, serbest piyasa gibi liberal söylemleri içeren kapsamlı bir rapordur (Hines, 1934:31).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1930'lerden itibaren uygulanan dış piyasalardan soyut, iç ve dış dengeleri koruyan, yoğun korumacı politikalar aşamalı olarak yumuşatılmış; dış ticaretin ve çoğunlukla ithalatın ağırlık kazanmasıyla dış açıklar görülmeye başlandığından, dış ekonomik yardıma dayalı bir kalkınmayı ön plana alan daha serbest bir ekonomi düzeni benimsenmiştir (Boratav, 2013:94). 1947 yılında gerçekleştirilen CHP Olağan Kurultayı, iktisadi politikalarda yıllardır değişen yoğunlukta süregelen devletçiliğin yeniden sorgulandığı, ekonomide serbestleşme eğilimlerine işaret eden tek parti iktidarının dönüm noktalarından birini teşkil eder (CHP 7.Büyük Kurultayı, TBMM e-kaynak siyasi parti yayınları, s.408).

Savaş ortamının zorunlu kıldığı Milli Korunma Kanunu tarzı yasal düzenlemeler ile Varlık Vergisi gibi ekonomik önlemler, ülkede mevcut özel kesim üzerinde kaygı yaratırken, savaş nedeniyle üretim sahasında hissedilen iş gücü darlığına ilave Toprak Mahsulleri Vergisi tarzı mali nitelikteki müdahaleler üretimin daha da azalmasına neden olmuş, tüm bu etmenler iktisadi dönüşümün içsel nedenlerini teşkil etmiştir. Ülkenin diplomasi kaynaklı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidine karşı Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yaklaşmasının ekonomi politikasının tespitinde bu ülkenin etkisini doğurması ise dönüşümün dışsal nedeni olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2001:91-93). ABD, temelleri 1944 yılı Bretton Woods sistemine dayanan International Money Fund (IMF) ve Dünya Bankası gibi kurumlar yoluyla başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dünya ekonomilerini bu dönemden itibaren yönlendirmeye başlamıştır (Altuğ, 2001:123). Bu bağlamda, Türkiye'nin 24 Ekim 1945'te Birleşmiş Milletler Örgütü'ne kurucu üye olarak katılması, 1947 yılında da IMF'ye üye olması ekonomisini Amerikan etkisine açık hale getirmiştir (Tokgöz, 2011:127).

ABD' nin 1947 yılı içerisinde önce Truman Doktrini sonra Marshall Planı ile sunmuş olduğu siyasi, askeri ve iktisadi destek programından Türkiye'nin de istifade etmek istemesi, bu ülkenin değer verdiği "demokrasi", "serbest girişim" gibi mefhumların Türkiye tarafından da benimsenmesini hızlandırmıştır (Zücher, 2000:303-304). Saraçoğlu Hükümeti tarafından devlet öncülüğünde kalkınmayı hedefleyerek hazırlanan fakat vazgeçilerek uygulanmayan "Harp Sonrası Kalkınma Plan ve Programı" (Tekeli ve İlkin, 1974:1-2), dünyada esmeye başlayan liberalizm rüzgârından esinlenerek hazırlanan fakat uygulanamayan bir başka plan olan "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı" (Ay, 2012:168) ve Recep Peker hükümetinin ilk günlerinde yapılan ve ülkenin dünya piyasalara entegrasyonuna yönelik bir uygulama olarak değerlendirilen 7 Eylül 1946 tarihli devalüasyon, ülkenin değişmeye başlayan ekonomi politikasının işaretleridir (Boratav, 2013:98).

3.1.Truman Doktrini ve Marshall Planı

Truman Doktrini, SSCB'nin komünist propaganda yoluyla tehdit ettiği Yunanistan ve Türkiye'ye karşı İngiltere'nin telkinleriyle ABD'nin sağladığı askeri ağırlıklı yardımları içerir (Ülman, 1961:93-94). 12 Temmuz 1947'de, "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma", TBMM tarafından 1 Eylül 1947'de 5123 sayılı Kanunla onaylanmıştır. 1947-1949 döneminde, Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımlarının tutarı, askeri malzeme

yardımı dâhil 150 milyon dolardan fazladır. Bu miktarın çok büyük bir kısmı Türk kara, hava ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonu için kullanılırken yol için ayrılan kısım 5 milyon dolar civarında olmuştur (Aksoy ve Güler, 2010:74).

ABD Dışişleri Bakanı General Marshall'ın, 1947 Haziran'ında, savaştan zarar görmüş Avrupa ülkelerine karşılıksız yardım yapılacağını, bu amaçla koordinasyonu sağlayacak bir teşkilatın oluşumunu önermesi ile Türkiye'nin de içinde bulunduğu 16 Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İş Birliği Teşkilatı'nı (OEEC) kurmuştur (Tokgöz, 2011:133). Bunun üzerine Amerikan Kongresi de 3 Haziran 1948 tarihinde Dış Yardım Kanunu'nu kabul ederek Marshall Planı'nı uygulayacak İktisadi İşbirliği İdaresi'ni (ECA) oluşturdu. Yardımın amacı, savaştan çıkan Avrupa ülkelerinin ekonomilerini düzelterek mali kaynağı sağlamaktı (Karal, 1962:24). Türkiye'nin ise Amerikan mali yardımından yararlanması, Amerikan Hükümeti ile akdedilen 4 Temmuz 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Anlaşması'na dayanır. Bu anlaşma, 8 Ağustos 1948 tarih ve 5253 sayılı kanunla onaylanmıştır. Anlaşma gereğince Amerika, Türkiye'ye mal, hizmet ve diğer yardımları tahsis edecek, bunun karşılığında Türkiye, ekonomik yapısını güçlendirecek, parasal istikrarını sağlayacak, zirai ve sınai üretimini geliştirecek, yardım sözleşmesinin tarafı olan diğer ülkelerle arasındaki mal ve hizmet dolaşımını artıracak tedbirleri alacaktı (Karal, 1962:84). Amerika'nın Marshall Planı dâhilinde yaptığı yardımların niteliği, hibe ve kredi şeklinde yapılan doğrudan yardımlar, dolaylı yardımlar ve teknik yardımlar türünden olmuştur (Türk,1957:83-86). Bu yardımlar kapsamında Türkiye, 1949'den 1955' e kadar 396.603.000 dolar doğrudan yardım, 195.422.000 dolar dolaylı yardım, 9.400.000 dolar da teknik yardım olmak üzere toplam 601.425.000 dolar almış; bu rakamın hibe, kredi, şarta bağlı yardım ve teknik yardımdan oluşan iktisadi yardım kısmı, 526.625.000 doları bulmuştur (Türk,1957:291-292).

ABD, Türkiye'ye ekonomik yardım yapma kararı aldıktan sonra çeşitli konularda uzman heyetleri Türkiye'ye göndererek ayrıntılı uzman raporları hazırlatmış, Türkiye'nin Amerikan yardımı kapsamında ne yapması ya da ne yapmamasına ilişkin tavsiyelerde bulunmuştur. Bu kapsamda, ABD Yollar İdaresi Genel Müdür Yardımcısı H. E. Hilts başkanlığında Türkiye'ye gelen heyeti, sonraları, M. W. Thornburg başkanlığındaki heyet ile J. Barker başkanlığındaki heyet takip etmiştir (Yayman, 2005:121).

4. YABANCI UZMAN RAPORLARINDA TÜRKİYE'NİN ULAŞTIRMA POLİTİKASI

Cumhuriyetle birlikte Türkiye'nin iktisadi toplumsal yapısında meydana gelen değişiklikler, kamu yönetiminde de yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır (Sürgit, 1980:43). II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise idarede reform adına yapılan çalışmaların sayısında yoğunluk göze çarpmaktadır. 1949 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden Fritz Neumark, hükümetin isteği üzerine hazırladığı, "Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor" da, devletin rasyonel çalışma anlayışında var olan eksiklikler ve bunların ortadan kaldırılması hususlarında görüş ve değerlendirmelerde bulunmuştur (Neumark, 1949:3). Neumark Raporu haricinde Türkiye'nin ekonomi politikası başta olmak üzere, içerisinde ulaştırmanın da bulunduğu pek çok kamu politikasının dönüşümünde Hilts, Thornburg ve Barker Raporları'nın ayrı bir yeri bulunmaktadır.

ABD Yollar İdaresi Genel Müdür Yardımcısı H.E. Hilts ve ekibinin Şubat 1948’de tamamlayarak dönemin Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek’e sunduğu, “Türkiye’nin Yol Durumu” ya da yaygın bilinen adıyla “Hilts Raporu” adlı çalışma, Türkiye’nin sonraki yıllarda takip edeceği ulaştırma politikasında dönüm noktası sayılabilecek nitelikte bir rapor olarak ön plana çıkar. Raporda, Türkiye’nin yol ihtiyacı, bu ihtiyaca dayanılarak oluşturulan dokuz yıllık yol programı ile programı uygulayacak donanım, finansman, materyal, teşkilat yapısı gibi unsurlar belirlenmiş; teşkilat hususunda doğrudan doğruya Bayındırlık Bakanlığı’na bağlı bir Genel Müdürlük şeklinde tüzel kişiliğe haiz bir oluşum önerilmiştir (Hilts Raporu, 2007:85). Türkiye’nin 35 bin km’lik bir yol sistemine sahip olması gerektiği, yolların günlük bakım masrafları için 10 milyon TL ve ıslah ve inşa için 15 milyon TL olmak üzere toplam 25 milyon TL’lik bir kaynağın her sene tahsisinin zarureti ifade edilmiştir (ABD Yollar İdaresi, 1948:3-4). Raporda, Türkiye’de ulaşımın geliştirilmesi politikasının kitlesel nakliyatın temini adına demiryolu ile başlatıldığı ve bu alanda gerçekleştirilen atılımın 23 sene gibi kısa bir süre içerisinde başarıya ulaştırıldığı belirtildikten sonra Türkiye’de demiryolu inşa faaliyetlerinin duraklatılması salık verilmiş, karayolu taşımacılığının demiryolu nakliyatına göre daha fazla maliyet avantajlarına sahip olduğu ileri sürülmüştür (ABD Yollar İdaresi, 1948:1).

Thornburg Raporu, Türkiye’nin ulaştırma da dâhil pek çok alanda politikasını gözden geçirmesine sebep olan, Hines Raporu’ndan sonra Amerikalı uzmanların hazırladığı dokuz bölümden oluşan geniş kapsamlı bir başka rapordur. Max Weston Thornburg, raporunun ön sözünde, Amerikan yardımının Türkiye’nin mevcut yapısı ile Türkiye’ye ne derece faydalı olacağını tespitinin önemini vurgularken, raporunu, yapılacak iktisadi yardımın Türkiye tarafından gerçekten isteniyor olması, ülkenin iç yapısının söz konusu yardıma uygun hale getirilecek şekilde dönüştürülmesi, Türkiye’nin milli çıkarlarını Amerikan politikasına uyumlulaştırılması gibi varsayımlar üzerine oturtmuştur (Thornburg, 1949:13-14). Raporun 4.Bölümünde yer alan “Taşıt ve Ulaştırma” başlığı altında uzman, Türkiye’nin mevcut ulaştırma durumunu ve ulaşım araçlarını ele almıştır. Bu bağlamda demir ve karayollarının tarım ve madencilik sektörlerinin ihtiyaçlarını karşılamadığını, ulaşım sorununun özüne inmek yerine yüzeysel çabalara girildiğini belirterek Cumhuriyet’in demiryolu idaresinin planlama anlayışının iyi olmadığını, Karabük Çelik Fabrikası’nın kömür ihtiyacını karşılamak için Orta Anadolu’nun 1946 yılındaki binlerce tonluk hububat mahsulünü çürümeye bıraktığını örnek göstererek somutlaştırmaya çalışmıştır. Thornburg, raporunda “Geçmişte demiryollarına diğer yollardan daha fazla itina gösterilmiştir. Halbuki yollara olan ihtiyaç daha fazla ve zaruri (...)” diyerek karayolu yapımının öncelikli ve elzem olduğunu ifade etmiştir (Thornburg 1949:76-80). Raporun 9. Bölümünde yer alan, Amerikan yardımına ilişkin “Tavsiyeler” başlığı altında, Türkiye’deki idare ve bu idarenin hâlihazırda uyguladığı politikalar bağlamında Amerikan yardımının etkinliği açısından nelerin yapılıp nelerin yapılmaması gerektiği hususları değerlendirilmiştir. Bu noktada uzmanın demiryollarına ilişkin tespiti, “Türkiye’nin demiryolu sistemi acınacak bir haldedir ve dolarların bile düzeltmeyeceği kusur ve eksiklikler vardır.” cümlesiyle başlayan oldukça karamsar bir tabloyu yansıtır. Bakım faaliyetlerinin yeni demiryolu inşaatlarından daha önemli olduğu vurgulanırken, uzmanın, teşkilatın idaresini (Thornburg 1949:197-198),

“...Bütün bu işlerin başında demiryollarının nasıl idare edileceği hususu kadar demiryollarının ne için mevcut olduklarını da bilen Amerikan kafalı hakiki bir “demiryolu adamı”na ihtiyaç vardır. Bu adamın demiryolu sistemini yeniden organize etmezden önce

Devlet Demiryolları İdaresini yeniden teşkilatlandırması lazım gelecektir. Alınan haberlere göre, böyle bir kimse temin edilmiştir. Bunun fazla olarak isteyeceği şey, ilk emirleri vermek salahiyetidir. Bu da tecrübeli kimseleri seçip istihdam etmekle ve onların tavsiyelerini dinlemekle temin edilebilir.”

Cümlelerinde gizli, “ithal edilmiş bir anlayışa” dayandırmayı önermesi dikkat çekicidir.

Thornburg Raporu’nun hazırlandığı süreçte yabancı uzmanlardan oluşan bir başka ekip farklı bir rapor üzerinde çalışmakta idi. Milletlerarası Kalkınma Bankası’nda görevli Mr. J. Barker başkanlığındaki bu ekip Türkiye ekonomisi, ülkenin finansal durumu ve idare mekanizması üzerine çalışma yapmakla görevlendirilmişti. Barker Raporu olarak anılan bu çalışmada ağırlıklı olarak yetki devri, yerel yönetimlere daha fazla sorumluluk verme ve kamu görevlilerinin özlük işlerine takaddüm eden personel meseleleri gibi konularda tavsiyelerde bulunulmuştur (Arık ve Mıhçıoğlu, 1965:15). Rapor, Hilts ve Thornburg Raporlarıyla paralel şekilde Türkiye’nin gerçekleştirmiş olduğu demiryolu atılımını sürdürmemesi gerektiğini, “Heyet inanmaktadır ki, yerleşik projeler Türkiye’ye yeterli bir demiryolu sistemi sağladığından şu aşamada yeni inşaat programlarına ihtiyaç yoktur. Yeni demiryolu yapım programları yavaşlatılmalıdır.” sözleriyle belirtmiştir. Raporda devletin iktisadi faaliyetleri, alt yapı yatırımlarıyla sınırlandırılırken, söz konusu altyapı yatırımlarının başında karayolu inşasının gelmesi gerektiği ve karayolu kalitesi ile ticari araçların arttırılması için hükümetin özel olarak döviz bulundurması gerektiğinin altı çizilmiştir (Güven, 1998:116-118).

5. YENİ KURULAN PARTİLER AÇISINDAN DEMİRYOLLARI

Türkiye Cumhuriyeti, ülkenin kurucu partisi hüviyetindeki CHP’li kadroların yönetiminde uzun yıllar tek parti konumunda yönetilirken 1924’de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 senesinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi başarısız demokrasi deneyimlerinden sonra 1940’lı yılların ortalarında kurulan farklı muhalif partilerle çok partili siyaset ortamını yeniden tecrübe etmiştir.

5.1.Milli Kalkınma Partisi (MKP)

Türkiye’nin 1945 yılından sonra çok partili hayata geçiş denemeleri içerisinde ilk muhalif parti olma özelliğiyle MKP, 24.07.1945 tarihinde Nuri Demirağ tarafından İstanbul’da kurulmuştur. Parti, 1946 ve 1950 seçimlerinde parlamentoya girememiş fakat savunduğu fikirler ile dönemi ve döneme damga vuracak siyasileri etkilemiştir (Deliorman, 1957:78). Nuri Demirağ, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen demiryolu atılımının içerisinde adı sıkça anılmış bir müteahhittir. Türk menşeli şirketlerce gerçekleştirilen demiryolu inşasının yaklaşık 1.000 km’ si kendi firması tarafından yapılmıştır (Şakir,1947:51-52).

Nuri Demirağ, ekonomide devletçiliğe karşı ferdiyetçiliği savunmuştur. Partisinin Nizamnamesi’nde, özel girişimi ve bireyi ön plana alan anlayışı görmek mümkündür. Devletin iktisadi sahada izleyeceği politikaya, “Devlet bütün istihsal sahasında hüsnü misal teşkil edecek, yalnız numuneler vücuda getirip daha iyisini millete yaptırmaya delalet etmek suretiyle faydalanacaktır.” ibaresiyle işaret ederken, devletin yoğun müdahalesi altında bulunan orman, maden, ulaştırma gibi alanlarda özel kesim payının arttırılmasına parti tüzüğünde yer vermiştir (MKP Tüzüğü, 1945:9). Tüzük, demiryollarına ilişkin özel bir madde içermemiştir.

5.2.Demokrat Parti (DP)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945’ de Meclis açılışı vesilesiyle yaptığı konuşmasında, II. Dünya Savaşı’nın demokrasiyle yönetilen ülkeler lehine sonuçlanmasına atıfta bulunarak, Türkiye’deki siyasal sistemi de dünyadaki gelişmelere paralel hale getirmeye niyetli olduklarını, bu noktada yaşanan sıkıntıyı, ülkemizde bir muhalefet partisi olmamasına bağlayarak çok partili hayatın işaretlerini vermiştir (TBMMZC, 22.05.1944:149-150).

CHP içerisinde ise parti politikalarından hoşnut olmayan muhalif kesimin eleştirileri, başta ekonomik dengeler ve hayat pahalılığı meselesi olmak üzere, 1940’lı yılların ortalarına doğru daha bariz dillendirilmeye başlanmıştır (TBMMZC, 01.11.1945:3-9). 1945 Mayıs’ında görüşülen “Toprak Kanunu” ise bu süreçte önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Özellikle Adnan Menderes ve Refik Koraltan’ın sert muhalefetine rağmen kabul edilen kanunun meclisten çıktığı günlerde CHP Milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü parti grubuna demokratik ve liberal bazı talepleri içeren ve “Dörtlü Takrir” olarak adlandırılan önergeyi sunmuşlar; fakat parti bu önergeyi reddettikten sonra, önce iki milletvekilini (Adnan Menderes ve Fuat Köprülü) sonrada Refik Koraltan’ı partiden ihraç etmiştir. Aynı yılın Aralık ayında da Celal Bayar’ın partiden istifa etmesiyle bu dörtlü, 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’yi kurmuşlardır (Eroğul, 2013:11-16).

Demokrasi vurgusunun ön planda olduğu parti programı içerisinde iktisadi sahada devlet faaliyetlerinin özel girişimi engellemek yönünde değil desteklemek yönünde işletilmesinin altı çizilmiş; devletin iktisadi faaliyetlerinin sınırlarını belirleyecek tedbirler ortaya konulmuştur (Eroğul, 2013:60-61).

Parti programı içerisinde demiryolları, “özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği, yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişemeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak, mahiyetteki teşebbüsler” içerisinde değerlendirilerek, devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadi teşebbüsler arasında zikredilmiş (DP Parti Programı, 1949:13); demiryolları, siyasi arenada özellikle DP’nin muhalefet yıllarında ağır ve verimsiz bürokratik mekanizmanın ve başarısız devlet girişimciliğin bir sembolü olarak görülmüş ve bu husus, DP’nin, tek parti yönetimini eleştirdiği argümanlardan biri olarak kullanılmıştır. Örneğin, DP ilk hükümetinin programında Başvekil Menderes, demiryolları nakliyatının önemli akaryakıt avantajlarına rağmen motorlu kara nakil araçları ile rekabet edememesi örneği üzerinden eski yönetimi eleştirmiştir (TBMMZC, 29.05.1950:28).

5.3.Millet Partisi (MP)

Millet Partisi, Demokrat Parti içerisinde oluşan fikir ayrılıkları sonucunda 8 Temmuz 1948 tarihinde Ankara’da kurulmuştur (Bozdağ, 1975:35-44). Parti programında özel mülkiyetin korunduğu açıkça vurgulanmıştır. Programda girişimciliğin kamu-özel iş bölümü tanımlanmış; şahsi yahut yabancı sermayenin ilgi göstermediği veya altından kalkamadığı-içerisinde demiryollarının da olduğu bir grup teşebbüsün devlet eliyle yapılması gerektiğine yer verilmiştir (MP Parti Programı, s.7-9). Programda ulaştırma politikası izah edilirken tüm ulaştırma ağının belirli bir program dâhilinde uyum içerisinde geliştirilmesinin altı çizilmiş, halka en uygun ulaşım imkânını sağlayacak tarifeler oluşturulurken iç ve dış ticaretin teminini sağlayacak ekonomiklik ve

verimlilik, ulaştırmada temel prensip kabul edilmiştir. Devlet Demiryolları İşletmesi'nin çeşitli dđnemlerde ũlke menfaatine ũstlendiđi sorumlulukların karşısında mali yapısına dikkat çekilerek kurumun işletmeciliğinin rasyonel esaslara bağlanması ve iktisadi yapısını zorlayan sorumluluklarının mali kũlfetini devletin ũstlenmesi gerektiği fikri savunulmuştur. Programda, ayrıca, demiryolları adına önemli bir noktaya işaret edilirken, karayollarında günden güne artan gelişme seyrinin demiryolu işletmeciliğine zarar vermeyecek şekilde iki ulaşım alternatifi arasında tarife dengesine vurgu yapılmıştır (MP Parti Programı, s.27-28).

6. İKİNCİ DŪNYA SAVAŐI SONRASI ULAŐTIRMA POLİTİKALARI İÇERİSİNDE DEMİRYOLLARININ DURUMU

Birinci DŪnya SavaŐı'nda otomobilin esnek mobilite özelliğinin farkedilmesiyle savaştan sonra Batı'da önem kazanmaya başlayan karayolu taşımacılığına karşın TŪrkiye'nin bağımsızlık mũcadelesinde sıkıntısını çektiği yetersiz demiryolu ağı, TŪrk hũkũmetlerinin uzunca bir sũre demiryolunu ulusal bũtũnlũđũn simgesi olarak gđrmesine sebep olmuştur. Bu dđnemde demiryolları ũne çıkarken, karayolları, onun tamamlayıcısı konumundadır (Tekeli ve İlkin, 2004:318-320). TŪrkiye'nin İkinci DŪnya SavaŐı'ndan sonra girmiş olduğu siyasi-iktisadi atmosfer, kamu politikalarında bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Devletçiliđin tipik bir ũrneđi durumundaki demiryolu işletmeciliği bağlamında, savaştan sonra kurulan Recep Peker hũkũmetinin programında, demiryolları başta olmak ũzere tũm ulaştırma ve haberleşme hizmetlerinde verimlilik ilkesinin gđzetileceđinden bahisle, işletmeciliğin hizmetten yararlananlara kolaylık zihniyeti ile iktisadi şartlara uygun hale getirileceğinin amalandığına; demiryolu ũzeline eskiyen araçların yerlerinin doldurularak sayılarının artırılacağına, demiryolu araçlarının bakım ve onarım yerlerinin ıslah edilerek oğaltılacağına yer verilirken (TBMMZC, 14.08.1946:32), Marshall Yardımlarının iyiden iyiye dillendirilmeye başlandığı dđnemde kurulan Hasan Saka hũkũmeti, programında, “Yol şebekemizin en yeni usullerle ve makineli vasıtalarla yapılmasını ve sistemli bir bakım altına alınmasını esas tutuyoruz.” diyerek karayollarının yapım ve bakımına modern usullerle başlanacağının işaretini vermiştir (TBMMZC, 13.10.1947:674). Cumhuriyet tarihi boyunca Bayındırlık yatırımlarında ilk sırada yer alan demiryolu yatırımlarına ayrılan bũte, ilk defa, 1949 yılında, yollar ve kđprũler için ayrılan bũtenin gerisinde kalmıştır (Demiryolları için 25 milyon lira civarında ũdenek ayrılırken yollar ve kđprũler için yaklaşık 40 milyon lira ũdenek ayrılmıştır) (TBMMZC, 26.02.1949:737-738).

Dış ekonomik yardımların kullanımında, yabancı uzman raporlarında yer alan tavsiye ve yorumların belirleyici olduğu gđrũlmektedir. Ulaştırma politikalarında da bu durum geçerlidir. Nitekim Hilts ve ekibinin ũnerdiđi Dokuz Yıllık Yol Programı (1948-1957), Bakanlar Kurulu'nun 08.08.1948 tarihli ve 3/7840 sayılı kararıyla onaylanmıştır (Gũven, 1998:16). Raporun Bayındırlık Bakanlığı'na ulaştırılmasından kısa bir sũre sonra, 11 Şubat 1950 tarihinde 5539 sayılı Kanun ile Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı, tũzel kişiliğe sahip, katma bũteli bir kuruluş olan Karayolları Genel Mũdũrlũđu kurulmuştur (Resmi Gazete, 16 Şubat 1950). 1953 yılında Dışişleri Bakanlığı'nca cevaplandırılması talebiyle verilen yazılı soru ũnergesine Bakanlıkça verilen cevapta yer alan bilgilere gđre, 1948-1949 ve 1949-1950 devrelerinde doğrudan ve dolaylı yapılan Marshall Yardımları'nın kamu politikaları bağlamında dağlılımlarının incelenmesinde, bu iki devrede yapılan yaklaşık 105 milyon dolar doğrudan yardımın (hibe-kredi) yarısından fazlasının tahsis edildiği tarım

sektöründen sonra en çok payın aktarıldığı sektörlerin başında 14 milyon dolar ile karayollarının geldiği görülmektedir (TBMMZC, 06.07.1953:285).

İkinci Cihan Harbi'nin uzun savaş yılları, hem hassas ve eksikliği kabul etmeyen milli savunma hizmetlerini hem de önceki yıllara göre artış gösteren yük ve yolcu trafiğini, herhangi bir kısıtlamaya tabi tutmadan karşılamak gibi zor bir görevi demiryolu teşkilatına yüklerken tüm bu ihtiyaçları karşılamak için kurumun ihtiyaç duyduğu araç gerecin iç ve dış piyasalardan tedariki de ayrı bir sorunu teşkil etmiştir (Yamaner, 1949:288-290). Savaş yıllarında ihmal edilen demiryolları, savaş sonrası başlayan dış yardımlarla özellikle demiryollarının bakım ve tamiri, lokomotif ve vagon gibi cer unsurlarının ıslahı, işletmeciliğin rasyonalizasyonu bağlamında teknik yardımlardan istifade şeklinde kısmen düzeltilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Nafia Vekâletince, 15 yılda tamamlanacak 2.300 km'lik hat yapımı planlanmış; fakat, Barker heyeti, halihazırdaki hatların ihtiyacı karşılayacağından bahisle yeni hat yapımını önermemiştir (Yaşa, 1980:289-290).

Bu dönem meclis toplantılarında özellikle DP'li muhalif milletvekilleri, iktisadi devlet teşekküllerinin hizmet üretme noktasındaki verimsizlikleri, kamu kaynaklarını hoyratça harcamaları nedeniyle bütçeye yük oluşturmaları gibi iddialar ile ekonomi üzerinden hükümetin demiryolu politikasına sert eleştiriler yöneltmiştir (TBMMZC, 18.12.1946:21-23). Demokratlar, ulaştırma politikası bağlamında demiryolu inşaatından vazgeçilerek karayolu yapımına ağırlık verilmesi yönünde görüş beyan ederken, uzmanların, otomobilin trenden daha ekonomik olduğu yönündeki söylemlerini, görüş ve düşüncelerine dayanak yapmışlar (TBMMZC, 29.12.1947:628-629); demiryolu inşaatında yeni hatlar yapmak yerine bu hatları karayolu ile bağlantılı hale getirmenin ve alternatif ulaşım metotlarıyla bir bütün olarak planlamanın zorunluluğunu belirterek gelişmiş ülkelerde demiryolu yapımının artık terk edilmeye başlandığını, ABD'yi misal göstererek sayılarla ifade etmişlerdir (TBMMZC, 26.02.1949:716).

SONUÇ

Türkiye'nin demokrasi tarihi içerisinde İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar, yeni siyasi oluşumların gün yüzüne çıkarak partileştiği ve böylece çok partili siyasi hayatın tezahür ettiği yıllar olmuştur. Nitekim 1950 genel seçimleri, 27 yıllık tek parti iktidarının sonunu getirerek hükümetin el değiştirmesi sonucunu doğurmuş; 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Ekonomi başta olmak üzere hükümet politikalarında tek parti dönemine göre farklı bir yönetim anlayışının görüldüğü Türkiye'nin 1950'li yıllarında, Demokrat Parti'nin serbestlik, özel girişim, demokrasi gibi söylemleri çerçevesinde şekillenen ve özellikle ekonomide "Devletçilik" in ve devletçiliğin sembolü konumundaki kurum ve politikaların sorgulandığı bir dönemde, demiryolları politikasında da önemli değişiklikler olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren üzerinde hassasiyetle durulan demiryolu yapım faaliyetleri, Demokrat Parti iktidarları döneminde büyük ölçüde yavaşlatılarak politik alaka açısından uzun yıllar süren ihmal sürecinin başlangıcını yaşarken özellikle karayolu ulaştırması bu dönemden itibaren büyük bir atılım içerisine girerek Türkiye'nin günümüze değin en önemli ulaşım alternatifi konumuna gelmiştir.

Ulaştırma politikasında yaşanan bu denli keskin dönüşümün fikirsel temellerinin oluşumu, 1950 seçimleri sonucunda gerçekleşen hükümet değişikliğinden önce, Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçiş aşamasında olduğu yıllara tekabül eder. Türkiye, İkinci Dünya Savaşına aktif katılan bir ülke olmamasına rağmen sıcak savaş ortamından yoğun şekilde etkilenmiştir. Savaş sonrası

oluşan iki kutuplu dünya düzeni içerisinde ise tercihini, savaştan galip çıkan batılı ülkelerin benimsediği siyasi, iktisadi değerler yönünde gerçekleştirmiştir. Böyle bir tercihin tezahüründe, ülkenin toprak bütünlüğünü ilgilendiren diplomatik ilişkiler büyük ölçüde etkili olmuştur. ABD başta olmak üzere batılı ülkelerin benimsediği siyasal sistem liberalizm, demokrasi gibi değerleri ön plana çıkartırken bunun ekonomik hayata yansımaları serbest girişim, piyasa ekonomisi gibi politikalar yönünde olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, farklı dönemlerde başarısız siyasal oluşum deneyimlerini tecrübe etmiş olsa da, 27 yıl tek parti iktidarı ile yönetilmiştir. Bu süreç, ülkenin zor ekonomik şartlara sahip olması ve ülke içinde yeterli sermaye birikiminin bulunmaması gibi etmenler çerçevesinde devlet öncülüğünde kalkınma ve ekonomide farklı yoğunlukta devletçilik uygulamaları şeklinde cereyan eden sonuçları barındırmıştır. Demiryolu politikası bu kapsamda uygulanan devletçiliğin somutlaştığı alanlardan biridir. Ülkenin 1945 yılından itibaren girmiş olduğu siyasi atmosfer, ekonomide uygulanan devletçiliğin sorgulandığı bir sürece evrilmiştir. Zira yeni kurulan siyasi partiler, hem uzun yıllar uygulanan çeşitli derecelerdeki devlet müdahalesinin, hür teşebbüs ve toplum üzerinde yaratmış olduğu yıpratıcı etkisinin hem de pek çok ülkede yükselen batılı değerlerin yaratmış olduğu özgürlükçü ortamın etkisiyle siyasal muhalefetlerini devletçilik eleştirileri üzerinden gerçekleştirme eğilimleri içerisinde olmuşlardır. Bu noktada, iktidar partisi konumunda olan CHP, hem benimsenen batılı ekonomik sistemin zorlamaları hem de muhalif partilere karşı iktidarını devam ettirme amacı doğrultusunda daha ılımlı bir devletçilik anlayışını parti politikası olarak kullanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar demiryolu ekseninde şekillenen Türkiye'nin ulaştırma politikası, savaşın sona ermesi ile beraber Türkiye'nin ABD ile diplomatik yönden gelişen ilişkilerinin siyasi iktisadi ilişkilere yansımaları sonucunda ABD' nin Truman doktrini ve Marshall yardımları ile mali yönden desteklenen ve yabancı uzmanlardan oluşan heyetlerin raporları ile dayatılan karayolu öncelikli bir ulaşım anlayışına dönüşmüştür. Sürecin sonuçları, 1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti ile özdeşleştiriliyor olmasına rağmen hükümet değişikliği olmasa dahi ulaştırma politikasında söz konusu dönüşümün yine de gerçekleşeceğini söylemek, CHP'nin 1946 yılı sonrası attığı adımları göz önüne aldığımızda, yanlış bir tespit olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- 5539 Sayılı Karayolları Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (1950, 16 Şubat), T.C. Resmi Gazete, 7434
- ABD Yollar İdaresi, (1948), Türkiye'nin Yol Durumu, Şubat-1948, Ankara
- Abisel, M.A., (1949), "Demiryol Politikamızın 25.Yıl Dönümü", Demiryollar Dergisi, Cilt:23, Eylül 1949
- Akalan, A. O., (2010), Bir Kurum Olarak Devlet Demiryolları Tarihi, H.Ü.A.İ.İ.T.Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010
- Aksoy, İ. ve Güler, Y., (2010), Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu, Gazi Kitabevi, Eylül-2010

Altuğ, N., (2001), İstikrar Politikaları ve Ülke Örnekleri, Türkmen Kitabevi, İstanbul

- Arık, K. ve Mihçioğlu, C., (1965), Türkiye’de İdari Reform Çalışmaları İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor, TODAİE Yayınları İdari Reform Serisi:12, Kardeş Matbaası-Ankara
- Arslan, M., (2010), , Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri içinde, Hülagu, M.M., “Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Demiryollarına Genel Bir Bakış”, 18 Aralık 2008, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2010
- Arslan, M., (2010), , Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu Sempozyum Bildirileri içinde Yavuz Ü. “Cumhuriyet Dönemi Demiryolları Politikası”, 18 Aralık 2008, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2010
- Atmaca, Y., (2017), Türkiye’deki Kamu Yönetimi Uygulamalarında Avrupa Birliği Bölgesel Politikasının Etkileri: Politika Transferi Bağlamında Bir Analiz, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ay, İ. C., (2012) “II.Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın Karşılaştırmalı Analizi”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:62, Sayı:1, 2012
- Aycı, M., (2007), “Osmanlı Demiryolları”, Demiryolu Dergisi, Sayı:23, Ocak-Şubat 2007
- Balamir, L., (1970), “Konya Garı Telgraf Başmemuru Hamdi Onaltımart”, Demiryol Dergisi, Sayı:530, Mart 1970
- Boratav, K., (2013), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, İmge Kitabevi, 18.Baskı, Ankara, Ekim-2013
- Bozdağ, İ., (1975), Demokrat Parti ve Ötekiler, Kervan Yayınları, İstanbul-1975
- Deliorman, M. N., (1957), Nuri Demirağ’ ın Hayat ve Mücadeleleri, Nu.D. Matbaası, İstanbul, Eylül-1957
- Demiryolu Dergisi, (1933), Cilt: 9, Sayı:104-105, Birinci ve İkinci Teşrin 1933
- Demokrat Parti Programı, (1949), Doğu Matbaası, Ankara-1949
- Ergün, İ., (1986), Türkiye’nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü, Ankara, Ocak 1986
- Eroğul, C., (2013), Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Yordam Kitap
- Evren, G. ve Öğüt, S., (1997), “Türkiye Ulaştırma Politikası Bağlamında Demiryollarımız”, 2. Ulusal Demiryolu Kongresi, 15-16-17 Aralık 1997, İstanbul
- Göktan, M., (1963), “Atatürk ve Demiryolları”, Demiryol Dergisi, Sayı:454-455, Kasım-Aralık-1963
- Övgün, B., (2007), “1937: Anayasal Yenilenmeler ve Siyasi Müsteşarlık”, Güler, B.A. vd (ed.) içinde Açıklamalı Yönetim Zamandizini (1929-1939), AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007
- Gümüş, M., (2011), “1893’ten 1923’e Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri”, Tarih Okulu Dergisi, Sayı: X, Mayıs-Ağustos-2011
- Günsoy, T., (1994), “Dünden Bugüne Demiryollarımız”, Demiryolcu Dergisi, Yıl:6, Sayı:1, Ocak-Şubat 1994
- Güven, S., (1998), 1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri Ezgi Kitabevi, Bursa, 1.Baskı Eylül-1998
- Hines, W. D. et al, (1933-1934), Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki: 1933-1934, Cilt: IV, Köy Öğretmeni Basımevi, Ankara [Aktaran: Kaynak, Muhteşem, “Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış”, Yapıt-Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı:5, Olgaç Matbaası, Ankara, Haziran-Temmuz-1984, ss.81]

- İlkin, S., (1984), “Chester Demiryolu Projesi”, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1984
- Karal, G., (1962), Teknik Yardım Programları ve Türkiye’de Teknik Yardımın İdaresi, TODAİE, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara-1962
- Kaşıkçıoğlu, H., (1941), “Cumhuriyetimizin 18 inci yılını kutlarken Refah ve Umran Ülkümüzün (Demirağları) na Umumi Bir Bakış”, Demiryollar Dergisi, Cilt:17, Temmuz 1941
- Kaşıkçıoğlu, H., (1969), “Çester Projesi”, Demiryol Dergisi, Sayı:525, Ekim 1969
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N., (2001), Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 12.Basım, İstanbul, 2001
- Kılavuz, N., (2012), “Chester Demir Yolu Projesi”, Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu, 18-20 Nisan 2012
- Kılıçalp, Ö., (1988), “Demiryollarımız 132 Yaşında”, Demiryolu Dergisi, Sayı: Eylül Özel Sayısı, Eylül-1988
- Kuruç, B., (1988), Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, Cilt: 1 (1929-1932), A.Ü.S.B.F. Yayınları No.569, Ankara, 1988
- Kuruç, B., (1998), “Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler”, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, II.Cilt: Ekonomi-Toplum-Çevre, 10-12 Aralık 1998 ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara
- Millet Partisi Parti Programı, Atlı Matbaası 12 60 05-Ankara
- Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi, (1945), Atlas Matbaası, İstanbul
- Nafia Vekaleti Neşriyat Müdürlüğü, (1935), Nafia İşleri Mecmuası, Mayıs 1935
- Neumark, F. (1949), Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor, Ankara Başbakanlık Devlet Matbaası, 1949
- Noviçev, A.D., (1985), Osmanlı İmparatorluğu’nun Yarı Sömürgeleşmesi, Onur Yayınları Birinci Baskı, Çev.Nabi Dinçer, 1985
- Onur, A., (1953), Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953), K.K.K. Yayınları, İstanbul, 1953
- Sürgit, K., (1980), “12 Eylül ve Yönetimin Yeniden Düzenlenmesi” Amme İdaresi Dergisi, Cilt:13 Sayı :3, Eylül-1980
- Şakir, Z., (1947), Nuri Demirağ Kimdir?, Kenan Matbaası, İstanbul
- T. C. Bayındırlık Bakanlığı, (1973), Bayındırlıkta 50 Yıl 1923-1973, Ankara, 1973
- T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, (2007), Karayolları Genel Müdürlüğü Karayolları Tarihi, Hilts Raporu:Amerikalı Uzmanların Türkiye’nin Yol Ağı Durumu ve Teşkilatlanması Hakkındaki Önerileri, Ağustos-2007
- TBMM Zabıt Ceridesi, 6.Dönem, 4.Yasama Yılı, Devre:6, Cilt:27, Birleşim:77, İçtima:3, 05.08.1942
- TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 1.Yasama Yılı, Devre:7, Cilt:1, Birleşim:3, İçtima:F, 17.03.1943
- TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 2.Yasama Yılı, Devre:7, Cilt:10, Birleşim:58, İçtima:1, 22.05.1944
- TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 3.Yasama Yılı, Dönem:7, Cilt:17, Birleşim:61, İçtima:2, 24.05.1945
- TBMM Zabıt Ceridesi, 7.Dönem, 4.Yasama Yılı, Devre:7, Cilt:20, Birleşim:1, İçtima:3, 01.11.1945
- TBMM Zabıt Ceridesi, 8.Dönem, 1.Yasama Yılı, Devre:8, Cilt:1, Birleşim:3, İçtima:O., 14.08.1946

- TBMM Zabıt Ceridesi, 8.Dönem, 2.Yasama Yılı, Dönem:8, Cilt:3, Birleşim:18, İçtima:1., 18.12.1946
- TBMM Zabıt Ceridesi, 8.Dönem, 2.Yasama Yılı, Dönem:8, Cilt:6, Birleşim:85, İçtima:1., 13.10.1947
- TBMM Zabıt Ceridesi, 8.Dönem, 3.Yasama Yılı, Dönem:8, Cilt:8, Birleşim:26, İçtima:2., 29.12.1947
- TBMM Zabıt Ceridesi, 8.Dönem, 4.Yasama Yılı, Dönem:8, Cilt:16, Birleşim:53, İçtima:3., 26.02.1949
- TBMM Zabıt Ceridesi, 9.Dönem, 1.Yasama Yılı, Devre:9, Cilt:1, Birleşim:3, İçtima:olğ, 29.05.1950
- TBMM Zabıt Ceridesi, 9.Dönem, 4.Yasama Yılı, Dönem:9, Cilt:24, Birleşim:102, İçtima:3., 06.07.1953
- Tecer, M., (2006), “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme“, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:39 Sayı:4, Aralık-2006
- Tekeli, İ. ve İlkin, S., (1974), Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, ODTÜ, Ankara, 1974
- Tekeli, İ. ve İlkin, S., (1989), *1923 Tarihli Umur-u Nafia Programı*, IX.Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, ss. 1649-1660
- Tekeli, İ. ve İlkin, S., (1998), “Cumhuriyetin Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması”, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış” Uluslararası Kongresi, II.Cilt, Ankara, 1998
- Tekeli, İ. ve İlkin, S., (2001), “Cumhuriyetin Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması”, *Kebikeç Dergisi*, Sayı: 11, 2001
- Tekeli İ. ve İlkin S., (2004), Cumhuriyetin Harcı Üçüncü Kitap: Modernitenin Altyapısı Oluşurken, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Eylül-2004
- Tezel, Y. S., (1970), “Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, A.Ü.S.B.F. Dergisi Cilt:25, Sayı:4, 1970
- Thornburg, M. W., (1949), Türkiye Nasıl Yükselir, Nebioğlu Yayınevi, 1949, İstanbul
- Tokgöz, E., (2011), Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), İmaj Yayınevi, 10. Bası, Ankara, 2011
- Türk, İ., (1957), İktisadi Gayeli Mali Yardımlar: Nazariye ve Tatbikat Türkiye’de ve Bazı Yabancı Memleketlerde, AÜSBF Yayınları No:76-58, Yeni matbaa, Ankara, 1957
- Ülman, H., (1961), Türk-ABD Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, Ankara-1961
- Yamaner, R., (1949), “Cumhuriyetin 26.Yılında Devlet Demiryolları”, Demiryollar Dergisi, Aralık 1949, Cilt: 23, Sayı:288-290
- Yaşa, M., (1980), Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, APA Ofset Basımevi-İstanbul, 1980
- Yayman, H., (2005), “Türkiye’nin İdari Reform Politikası”, Basılmış Doktora Tezi, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Yönetim Bilimi) A.B.D., Ankara-2005
- Yoğurtçuoğlu, A. ve Büyükcan Ş., (2006), “Türkiye’de Demiryolu Serüveni”, Demiryolu Dergisi, Sayı:16, Mart 2006
- Yoğurtçuoğlu, A. ve Büyükcan, Ş., (2006), “Türkiye’de Demiryolu Serüveni-2”, Demiryolu Dergisi Kasım-Aralık, 2006, Sayı:22

Zücher, E. J., (2000), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, 7.Baskı, İstanbul, 2000

“Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı”

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.liste_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI, Erişim Tarihi 15.01.2016

“CHP 7.Büyük Kurultayı”, 8.Birleşim, TBMM Kütüphanesi, e-kaynaklar, siyasi parti yayınları,https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391 (18.02.2016)

1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 2004 Annan Planı'na Kadar Olan Süreçte Kıbrıs Meselesi¹

The Cyprus Issue In The Period From Establishment Of Cyprus Republic In 1960 To The 2004 Annan Plan

Vasfiye ÇELİK * İlker ÇELEBİ **

Makale Geliş Tarihi / Received :19.11.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :27.11.2020

ÖZET

Stratejik konumu dolayısıyla tarih boyunca önemini koruyan Kıbrıs, 1571'den 1878'e kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır. 1878'den sonra ise Kıbrıs'ın yönetimi belli şartlar çerçevesinde İngiltere'ye devredilmiş ancak İngiltere adayı 1914 yılında ilhak etmiştir. İngiltere'nin bu hareketine karşın yaşanan gelişmeler neticesinde 1960 yılında Türkiye, İngiltere ve Yunanistan garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak bu devlet Rumların anlaşmalara aykırı hareket etmesi ve adadaki Türklere saldırması sonucunda 1963 yılında son bulmuştur. 1974'e kadar geçen süreçte Türkler adada ciddi baskılara uğramış ve sonuç olarak 1974 yılında Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs Barış Harekatını icra etmesi ile adadaki Türklerin can ve mal güvenliği sağlanmıştır. 1983 yılında kurulan KKTC ile de Kıbrıs Türk halkı artık bir devlet nezdinde temsil edilmeye başlanmıştır. Bu yıldan sonra yapılan toplumlara müzakereler ise GKRY'nin uzlaşmazlık politikası nedeniyle hiçbir sonuca varamamıştır. 1990'dan sonra Avrupa Birliği'nin de Kıbrıs konusuna dahil olmasıyla yeni bir siyasi konjonktür ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Kıbrıs'ın siyasi tarihi, 2004 Annan Planı sürecine kadar yaşanan gelişmeler ve AB'nin Kıbrıs politikası irdelenmeye çalışılmıştır. Sonuçta ise Türkiye ve KKTC'nin yeni bir politika belirleyerek KKTC'nin tanınması için diplomatik girişimlere başlaması gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kavramlar: *Türkiye, KKTC, AB, Müzakereler, Politika*

ABSTRACT

Cyprus, which has maintained its importance throughout history due to its strategic location, remained under the sovereignty of The Ottoman State from 1571 to 1878, the administration of Cyprus was transferred to England under certain conditions, but the British annexed the island in 1914. As a result of the developments which is taking place this movement of England Cyprus Republic was founded under the guarantor of Turkey, England, Greece but this state ended in 1963 as a result of Rum's attack the Turks on the island and act contrary to the agreements. Turks suffered severe repression on the island in the period until 1974 and as a result, with the Turkey practice the Cyprus Turkish Peace Operation by using the right of guarantee in 1974, the security of life and property of Turks on the island was provided. With the TRNC established in 1983. The Turkish people of Cyprus started to be represented before a state. Inter-communal negotiations made after this year could not reach any results due to the conflict policy of the GASC. After 1990, a new political conjuncture emerged with the inclusion of the European Union in the issue. In this study, Cyprus political history, developments which was lived until 2004 Annan Plan and Cyprus policy of EU was tried to be investigated. At the end it is thought that Turkey and TRNC should begin diplomatic initiatives for the recognition of the TRNC by setting a new policy.

Keywords: *Turkey, TRNC, EU, Negotiations, Policy*

¹ Bu çalışma, Kıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında yazılan tezden üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kıkkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, vasfiyeynep@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-2176-892X

** Kıkkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ilkercelebi1994@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-7981-8339

GİRİŞ

Kıbrıs'a sadece Doğu Akdeniz'in tam ortasında bulunan bir ada olarak bakmak hatalı olur. Bu küçük ada aynı zamanda jeopolitik ve jeostratejik konumu itibarıyla üzerinde oyunlar oynanan bir satranç tahtasıdır. Kıbrıs'ın, Ortadoğu bölgesinin hemen yanı başında bulunması, enerji kaynaklarının çevresinde yer alması ve adaya sahip olan devletin Türkiye'den Mısır'a, Lübnan'dan İran'a uzanan hattı rahat bir şekilde kontrol edecek olması adanın önemini daha çok artırmaktadır. Türkiye'ye 40, Suriye'ye 60, Mısır'a 240 mil uzaklıkta olan bu ada bölge ve bölgede hakimiyet kurmak isteyen güçler açısından oldukça önemlidir. (Çeçen, 2005, s. 21). Türkiye açısından ise hem anavatan topraklarının güvenliği, hem Doğu Akdeniz'deki ekopolitik ve enerjipolitik, hem de adada ki öz kardeş Kıbrıs Türk halkının can ve mal güvenliğinin sağlanması açısından Kıbrıs adası oldukça önem arz etmektedir. Adanın Türk Milleti dışında yabancı bir başka gücün eline geçmesi durumunda Türkiye çok büyük bir güvenlik problemi yaşayabilir.

Kıbrıs 1571 yılında Osmanlı Devleti'nin egemenliğine geçmesinden sonra 1878 yılına kadar en huzurlu ve sakin yıllarını yaşamıştır. 1878 yılında Kıbrıs, İngiltere'ye egemenliği Osmanlı Devleti'nde kalması koşuluyla devredildikten sonra İngilizler Birinci Dünya Savaşı sırasında tek yanlı bir şekilde adayı ilhak etmişlerdir. Daha sonra 2. Dünya Savaşından sonra sömürgelerinden çekilen İngiltere 1960 yılında Kıbrıs'tan da çekilmiş adada yaşayan Türk ve Rum halklar anlaşmalarla ortak bir devlet kurmuştur. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'de bu devlete garantör olmuştur. Ayrıca İngiltere adada 2 tane de üsse sahiptir. Ancak bu devletin ömrü kısa sürmüş Rumların, Kıbrıs'taki Türk halkına baskıları ve saldırıları sonucu 1963 yılında, ortada 1960'da kurulan devlet kalmamıştır. Türkiye'nin garantörlük hakkından yararlanarak gerçekleştirdiği 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ile yıllardır baskı altında olan adanın asli unsuru Kıbrıs Türk Halkı can ve mal güvenliğini anavatan Türkiye ile birlikte sağlamıştır. GKRY'nin anlaşmazlık politikası gütmesi ve sürekli konuyu uluslararası kuruluşlara götürüp kendi lehlerinde bir karar almaya çalışması üzerine 1983 yılında Kıbrıs Türk Halkı KKTC'yi ilan etmiştir.

1983'den sonra gerçekleştirilen toplumlararası görüşmelerde bir sonuç vermemiştir. 1990'dan sonra Kıbrıs konusuna Avrupa Birliği de müdahil olmuştur. Bu makalemizde Türkiye için bu kadar önemli olan Kıbrıs'ın geçmişine ve siyasi gelişmelerine bakılacak. Adada yaşanan olaylar geniş bir şekilde irdelenecektir. Ayrıca Avrupa Birliği'nin sürece nasıl dahil olduğu ve izlediği Kıbrıs politikası detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

1. 1960 KIBRIS CUMHURİYETİ KURUCU ANTLAŞMALARINA KADAR KIBRIS'IN GENEL TARİHÇESİ

Akdeniz'in kuzeydoğu köşesinde yer alan Kıbrıs 9283 kilometrekarelik yüzölçümü ile Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'de yer alan üçüncü büyük adadır. Kıbrıs adası şekil itibarıyla bir ceylan postuna benzemektedir. Adanın ismi konusunda çok çeşitli söylemler vardır. Kıbrıs isminin İbranice "*Kopher*" kökünden ileri geldiği iddia edilmektedir. Bazı araştırmalara göre ise eski çağlarda adada bulunan bakır madenleri nedeniyle adaya "*Cyprus*" ismi verilmiştir. Bizanslılar bakıra "*Cyprum*" diyorlardı. Bazı araştırmacılar ise bunun aksini iddia edip bakıra "*Cyprum*" denilmesinde adanın isminden faydalandığını ileri sürmektedirler. Başka yazarlar ise Kıbrıs'ın ismini, adada çok bol bulunan Selvi (Cypress) ağaçlarından aldığını ileri sürmektedirler. Ayrıca eski

çağlarda Kıbrıs'a başka isimlerde verilmiştir. Bunlar arasında "Acamis", "Amathusia", "Baphia", "Afrodisia", "Acrosa", "Collinia", "Cerastes" gibi isimler yer almaktadır (Zia, 1975, s.1-2).

Kıbrıs tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenliği altına girmiştir. Elimizde olan bilgilere göre Kıbrıs'ın tarih sahnesine çıkışı M.Ö 1450 senesinde Eski Mısırlıların egemenliği altına girmesiyle başlar. Mısırlılardan sonra adayı Hintliler fethetmiştir. M.Ö 350'de Persler adaya hakim olmuştur. Daha sonra sırasıyla Finikeliler ve Asurlularda adanın hakimi olmuştur. M.Ö 58 yılında ada Romalıların egemenliği altına giriyor. Roma İmparatorluğunun M.S 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra ada Doğu Roma İmparatorluğunun denetimi altında kalıyor. M.S 632 yılında Araplar hakim olmakla birlikte tam bir egemenlik kuramıyorlar. Haçlı seferleri esnasında 1191 yılında ada bu sefer İngiliz Kralı Aslan Yürekli Richard'ın denetimine girdi. Ancak Kral adayı önce Templer Şovalyelerine daha sonra ise 1186'dan itibaren Kudüs Kralı ünvanını taşıyan ve Kudüs'ü Salahaddin'e karşı kaybeden Guy De Lusignan'a bıraktı. Böylece Kudüs'ten kaçan bir çok Fransız Kıbrıs'a yerleştirdi. Lusignanlar adayı 1489 yılına kadar ellerinde tuttular ve adada Katolik dinini yaygınlaştırdılar. Bu arada Cenevizlilerde adanın bir kısmını denetimleri altında bulunduruyorlardı. Memlûklülerde bu dönem içinde adanın bazı bölümlerinde etkili oldular ve İslam eserleri bıraktılar. 1432 yılından itibaren adada artık Venedik egemenliğinin geliştiği görülür (Manisalı, 2003, s.13-14; Zia, 1975, s.5).

Osmanlı Devletinin 1571 yılında Kıbrıs'ı fethetmesinden önce adayı Fransız asıllı Lusignan Şovalyeleri (1192-1489) ve İtalyan asıllı Venedikliler (1489-1571) idare ediyordu. Bu dönem Kıbrıs'ta Latin Egemenliği dönemi olarak tanımlanır. Bu dönemde Latin yöneticiler yerli halka büyük baskı uyguluyordu. Ortodoks Kilisesinin tüm yetkileri elinden alınmış, toprakları Katolik Kilisesine verilmişti. Tüm vergiler Katolik Kilisesi tarafından toplanıyordu. Ortodokslar sürgüne gönderiliyor ve Katolik Kilisesine bağlılık yemini etmeleri için zorlanıyorlardı. Dayanılmaz baskılara uğrayan yerli halk kurtuluş ümidini Osmanlı Devletinde görüyordu (Yolak, 1989: 13). 16. Yüzyılın sonlarına girilirken Rifat Uçarol'un deyişiyle "Kıbrıs, Osmanlı İmparatorluğu'nun 3 kıtada uzanan sınırları içerisinde adeta devletin yumuşak karnının en hassas noktasında bir çibanbaşı olarak, devrin en güçlü deniz kuvveti olan Venedik'in elinde bulunuyordu." Adanın bu durumu Osmanlı Devleti için sakıncalı bir hal almıştı bu nedenle 1570 yılının sonbaharında Osmanlı Sultanı 2. Selim Kıbrıs'ı egemenliğine katmak için harekati başlattı. 1571 yılında Magosa'nın düşmesiyle Kıbrıs adası tamamen Osmanlı Devletinin egemenliğine geçmiştir (Gürel, 2020, s.16).

Kıbrıs Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra adada Kıbrıs Beylerbeyliği kuruldu. Osmanlı yönetimi büyük çoğunluğu Ortodoks olan ada halkı tarafından memnuniyetle karşılandı. Padişah 2. Selim 7 Mayıs 1572 yılında yayınladığı bir fermanla yerli halka adil ve iyi davranılmasını emretti: "Yasaların uygulanmasında, vergilerin alınmasında, davaların görülmesinde, vesair hallerde, ada halkına zulmedilmeyip, adaletle işlem yapılmalı ve onlar korunmalıdır. Yerli halk bize Allah'ın emanetidir. Onlara kimsenin zulmetmesine izin vermeyeceksiniz." Osmanlı yönetimiyle birlikte Bizans döneminden beri adada geçerli olan serflik kaldırılmış, Kıbrıs halkı tarımsal üretime Osmanlı vatandaşı olarak katkıda bulunmaya başlamıştır. Osmanlı yönetimi yerli halka çok iyi davranmış ve geniş özgürlükler vermiştir. Ortodoks Kilisesi açılmış, özerkliği tanınmış ve yardım toplama yetkisi verilmişti. Feodalite sona erdirilip toprak köleliği kaldırıldı. Limanlar korsan gemilerinden temizlendi. Yargı ve güvenlik örgütleri kuruldu. Venedik ve Lusignan

aristokratlarının toprakları topraksız köylülere dağıtıldı (Gürel, 2020, s.16-17; Özakman, 2012, s. 14). Osmanlı adayı egemenliğine kattığında adada yaklaşık 150 bin yerli halk vardı. Kıbrıs'ta kalan Osmanlı askerlerine ek olarak Anadolu'dan çiftçi ve zanaatkar Türkler sapan, alet ve hayvanlarıyla birlikte getirilerek Kıbrıs'a yerleştirildi. Göçmen getirilen iller arasında Karaman, Sivas, Maraş, Tokat, Amasya gibi iller bulunmaktadır. Bugün ki Kıbrıs Türklerinin ataları Kıbrıs'ta kalmayı kabul eden 30.000 asker ile Anadolu'dan gelen 28.600 Türk'tür. Kıbrıs'ta 150.000 kadar da yerli halk vardı. Bundan sonra Osmanlı yönetimi adada imar faaliyetlerine başladı. Köprüler, camiler, su yolları, yollar, kütüphaneler, hanlar yapıldı. Yerli halkın yaşadığı köyler yanında, Türk köyleri de oluşmaya başladı. Bazı köylerde karma yapıları oldu. Kıbrıs barışın ve huzurun sağlandığı bir ada oldu (Özakman, 2012, s.14-15).

307 yıl Osmanlı egemenliğinde kalan Kıbrıs tarihinin en uzun ve istikrarlı dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Kıbrıs, Osmanlı Devleti sayesinde gelişmiş ve yaşanılabilir bir yer haline gelmiştir. Osmanlı Devleti yönetimi kendi dönemlerinde yerli Kıbrıs halkını ve kültürünü muhafaza etmiş ve hiçbir asimilasyon politikası uygulamadan Kıbrıs'ın çok kültürlü yapısını korumuştur (Çeçen, 2005, s. 35). Ada huzur içindeyken 19. Yüzyılın başlarından itibaren Kıbrıs'ta yaşayan Rumlar “*enosis*”² düşüncesini yeşertmeye başladılar. Bu duruma Türkler tepki gösteriyordu. Bu sorunların Kıbrıs'ın kaderini etkilemesi Yunanistan'ın 1821 'de Osmanlı Devletine isyan etmesiyle başladı. Yunan isyancılara adadaki Rumlar başpiskopos aracılığıyla silah ve asker yardımıyla bulunuyorlardı. Bunun üzerine tedbir amaçlı, bu faaliyetlere katılan adadaki Rumlar sürgüne gönderilip cezalandırıldı. Roma da toplanan bu sürgünler 6 Aralık 1821 tarihinde bir bildiri yayınlayarak enosis talebinde bulundular. Ada Osmanlı yönetiminde kaldığı sürece bu girişimler başarısız olmuştur. Ancak 19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğunda işler iyiye gitmiyordu. 1877-1878 yıllarında Rusya ile yapılan savaşı kaybeden Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı emaneten İngiltere'ye bırakıyor. Karşılığında ise İngiltere, Osmanlı Devletini yeni bir Rus saldırısına karşı koruma sözü veriyor ve Kıbrıs'ı bu saldırılarda bir üs olarak kullanma amacıyla olduğunu söylüyordu (Öymen, 2017a, s.409).

Osmanlı Sultanı Abdülhamid 4 Haziran 1878 tarihli bu konvansiyonu onaylarken “*Hukuk-u şahaneme asla halel gelmemesi şartıyla muahedenameyi tasdik ederim*” diyerek Kıbrıs'ın Osmanlı toprağı olarak kalacağını kesin olarak belirtmişti. Konvansiyonun maddeleri şöyleydi (Gazioğlu, 2000, s. 17):

“*Madde 1*

Eğer Rusya, Kars, Ardahan, Batum veya bunlardan sadece birini elinde tutar ve eğer ilerde herhangi bir zaman Majeste Sultan'ın barış anlaşması ile kesin olarak saptanan Asya'daki topraklarından bir kısmını daha zapt etmeye kalkışır, İngiltere bu yerlerin silah kullanarak savunulması için Majeste Sultan'ın yardımına koşacaktır. Buna karşılık olarak Majeste Sultan, iki devlet arasında daha sonra kabul edilecek, gerek hükümetle ilgili ve gerekse bahis konusu doğu illerindeki Hristiyan ve diğer vatandaşların korunması için gerekli reformların yapılacağını İngiltere'ye vaad eder. İngiltere'nin, bu mukavelenin vecibelerini yerine getirebilmesi için gereken

² Enosis kelime anlamı itibariyle İlhak demektir. Ama Rum-Yunan siyasi literatüründe Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini anlatmaktadır (İsmail, 2000, s.12)

önlemleri alabilmesi maksadıyla Majeste Sultan, Kıbrıs adasını İngiltere'ye devreder ve İngiltere tarafından yönetilmesine izin verir.

Madde 2

Bu mukavele tasvip ve tasdik olunduktan bir ay veya mümkünse daha kısa bir zaman içinde taraflar arasında teati edilecektir.

İki tarafın tam yetkili temsilcileri birer tanık olarak anlaşmayı imza ve temhir etmişlerdir.

1878 yılı 4 Haziran günü İstanbul'da ifa edilmiştir.

İMZA

İMZA

SAFFET

A.H. LAYARD”

Osmanlı İmparatorluğunun Kıbrıs'ın geçici olarak idaresini İngiltere'ye bırakmasının ardından adada ki Rumlar bu durumun enosis yolunda önemli bir aşama olduğunu düşündüler. Daha İngiliz Yüksek Komiseri adaya adım atar atmaz kendisini karşılamaya gelen başpiskopos başkanlığındaki Rumlar yönetim değişikliğini sevinçle karşıladıklarını İngiltere'nin *Adalar Denizi*³ gibi Kıbrıs'ı da Yunanistan'a vereceğine inandıklarını söylerler. İngiliz idaresindeki dönemde Rumlar bıkmadan usanmadan adaya gelen her İngiliz yetkilisine enosis taleplerini iletirler. Bu taleplere maruz kalan kişilerden biride o dönem adaya avam kamarası üyesi olarak 1907 yılında gelen eski İngiltere Başbakanı Winston Churchill'dir. İngiliz yönetimi adada yerleşmeye başladıkça adada ki Türkleri memuriyette emekliye sevk edip yerlerine Rum memurları tayin etmeye başladılar. Bunun sonucunda da adadaki Türklerden bir kısmı ekonomik sıkıntılardan dolayı Anadolu'ya göç etmeye başladı ve Kıbrıs'ta ki nüfus dengesi Türklerin aleyhine bozulmaya başladı. En sonunda da Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılması nedeniyle 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere Kıbrıs'ı gayri hukuki bir şekilde tek yanlı olarak ilhak etti. Osmanlı Devleti bu ilhak'ı sadece protesto etmekle yetindi. Ayrıca İngiltere 1. Dünya Savaşı'nın da yanlarında yer almaları şartıyla Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi de teklif etti. O güne kadar enosis'e karşı olduğunu söyleyen İngiltere kendi menfaat ve çıkarları için ani bir politika değişikliği yaparak Kıbrıs'ı gözden çıkardı. İngilizlerin tek şartı bir hafta içinde karar verilmesiydi. Ancak o dönemde ki Yunan Kralı I. Konstantin, Alman kökenliydi ve Alman İmparatoru II. Wilhelm'in de kuzeniydi. Yunanistan'ın Almanya ya savaş açması kolay değildi. Bir hafta içinde karar verilemeyince bu teklif te anlamını yitirdi. Daha sonra 1917 yılında Yunanistan da başbakanlığa gelen Venizelos İngiltere'nin yanında yer almayı kabul etse de İngilizler bir daha Kıbrıs'ı vermeyi teklif etmezler (Somuncuoğlu, 2002, s.33-35).

Birinci Dünya savaşından yenik ayrılan Osmanlı Devletine çok ağır şartlar içeren Sevr Antlaşması imzalatılır. Türk Milleti bu antlaşmayı reddeder ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ulusal mücadeleye başlar. Kurtuluş savaşı kazanıldıktan sonra 23 Temmuz 1923 tarihinde

³ Adalar Denizi derken kastedilen Ege denizidir. Ege Denizi tabiri Yunan ve Rum ikilisi tarafından kullanılmaktadır. Bu denizin asıl ismi Adalar Denizidir. Nitekim Osmanlı Devleti bu alana Adalar Denizi demektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da ders müfredatında bu alana Adalar Denizi denmekteydi (Özey, 2001, s. 30-35). Bizde burada asıl ismi olan Türkçe Adalar Denizi demeyi tercih ettik.

imzalanan Lozan Antlaşmasıyla itilaf devletleri tarafından resmen tanınan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Kıbrıs'ın da İngiliz mülkü olduğunu tanır. Lozan Antlaşmasının 16, 20, 21, 30 ve 31. maddeleri Kıbrıs ile ilgilidir (Somuncuoğlu, 2002, s.36). Ancak dikkat edilmesi gereken husus Lozan Antlaşmasının 16. Maddesi uyarınca İngiltere'nin egemenliği başka bir ülkeye devretmesi durumunda Kıbrıs'ın geleceği üzerinde Türkiye'nin de söz hakkı olacağını hükme bağlamış olmasıdır (Bilgin, 2014, s. 5).

Her ne kadar Kıbrıs'ta İngiliz yönetimi tanınmışsa da yeni kurulan Cumhuriyet adada ki Türkler'i her yönden desteklemiş ve adada ki Türkler de Atatürk Devrimlerini kendi toplumları arasında uygulamışlardır. Ankara bu olayları memnuniyetle karşılamıştır. Gazioğlu'nun Prof. Derviş Manizade'nin "*Kıbrıs-Dün, Bugün, Yarın*" adlı eserinden aktardığına göre Atatürk Kıbrıslı Türklerin anavatana olan bağlılık ve özlemleriyle yabancı bir yönetim altında kalmaktan duydukları acıyı biliyor Hatay'ın anavatana katılmasının dillendirildiği günlerde Kıbrıslı Saffet Engin'e Kıbrıs'ı kastederek "*Onunda sırası gelecek Saffet Bey*" demiştir (Gazioğlu, 2000, s. 274-275).

1923-1960 arasındaki İngiliz Yönetimi döneminde Rumlar enosis taleplerini artırarak devam ettirmişlerdir. Adada ki Türkler de buna tepkilerini her platformda dile getirmişlerdir. Ancak Kıbrıs meselesi asıl olarak 1950'ler de Kıbrıs Rumlarının ayaklanmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Çünkü Kıbrıs bir "*Crown Colony*"⁴ idi ve Lozan antlaşmasında yer alan nüfus mübadelesinden etkilenmesi söz konusu değildi. Bu nedenle nüfus kısmen Türk kısmen de Rum olarak kaldı. 1954 yılında Kıbrıs Rumları İngiliz sömürge yönetimini devirmek için eylemlere başladıklarında başta Kıbrıs Türkleri ile bir ortaklık yapmak istediler çünkü o sırada Türklerde İngiliz yönetiminden sıkıntı duyuyorlardı. Ve ayrıca Rumlar İsviçre veya Lübnan modeli bir federasyon istiyordu. Ancak Kıbrıs Rum liderleri Makarios ve Grivas koyu bir Yunan milliyetçisiydi ve amaçları da iki toplumlu bağımsız bir devlet kurmak değil Kıbrıs Türklerine hiç yer vermeyen enosis ve adanın Yunanlaştırılması idi. Bu da hem Kıbrıs'ta ki hem de anavatandaki Türkleri endişelendiriyordu. Rumlar eoka adlı bir örgüt kurarak tedhiş hareketlerine başladılar. Kıbrıs Rumları kendi davalarını Yunanistan'a bağlayınca Kıbrıs Türkleri de davalarını Türkiye'ye bağladılar (Oberling, 1990, s.3-4).

Bu gelişmeler yaşanırken Yunanistan ilk kez meseleyi 16 Ağustos 1954 tarihinde Birleşmiş Milletlere götürdü. Siyasi komisyonun 14 Aralık 1954 tarihli toplantısında Türk Baş delegesi Selim Sarper Yunan iddialarına tarihi, coğrafi, stratejik ve hukuki bakımlardan cevap verdi. Türkiye'nin bu sıradaki politikası Kıbrıs'ın mevcut statüsünün korunmasına yöneliktir (Armaoğlu, 1959,s.61). Türk halkının ve Türkiye'nin Yunanistan'ın bu başvurusuna tepkisi sert oldu. Bu tepkinin etkisi ve İngiltere'nin karşı tavrı alması nedeniyle Yunan başvurusu BM gündemine alınmadı. Bir diğer önemli gelişme ise 1955 yılında toplanan Londra Konferansı'dır. Bu toplantıyı İngiltere, Yunanistan ve Rumların baskısı nedeniyle topladı çünkü bu baskılara karşı Türkiye'nin desteğine ihtiyacı vardı. Türkiye'de gelişmelerin ciddiyetini kavramıştı. Türk Yunan dostluğunu koruma uğruna Kıbrıs'taki Türkleri yalnız bırakamazdı. Konferansta Türk heyetine Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu başkanlık ediyordu. Zorlu Türkiye'nin tezini şöyle anlattı: "*Kıbrıs adasının Türkiye'nin savunması ve güvenliği açısından büyük önemi vardır. Bir savaş halinde Kıbrıs hesaba*

⁴ İngiliz Kralı V. George bir beratla Kıbrıs adasını 10 Mart 1925 tarihinde İngiliz Taç Kolonisi ilan etti. 1925'te Kıbrıs'ın İngiliz İmparatorluğuna bağlı Taç Kolonisi ilan edilmesiyle adadaki en yüksek İngiliz yöneticisi artık *Yüksek Komiser* yerine *Vali* olarak anılmaya başlandı (Gazioğlu, 2000, s.193).

katılmazsa, Türkiye'nin kuvvet ve kudretinin sürekliliği sağlanamaz. Lozan Antlaşması Kıbrıs'ın geleceğinin ilgili taraflar arasında tayin edilmesini öngörür. Taraflar ise Türkiye ve İngiltere'dir. Kıbrıs'a self determinasyon ilkesi uygulamaya kalkışmak, Lozan'ın kurduğu düzeni olumsuz yönde etkiler ve çok kapsamlı sonuçlar doğmasına sebebiyet verebilir." Konferans heyetinde bulunan Büyükelçi Melih Esenbel hatıralarında Zorlu'nun sözleriyle ilgili olarak Bakan'ın Batı Trakya ve On İki Ada'nın durumlarının yeniden ele alınabileceğini kastettiğini yazıyor. Dışişleri Bakanı Zorlu aynı konuşmasında başka önemli konulara da değiniyor: "Türkiye Lozan Antlaşmasıyla bütün haklarından feragat etmiş değildir. Antlaşmanın 16. Maddesi Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan toprakların kaderinin ilgililer tarafından tayin edileceğinin belirtildiğine değiniyor. Kıbrıs'ın Türkiye için stratejik önemi vardır. Savaş halinde Türkiye ancak güney limanları yoluyla beslenecektir. Kıbrıs adasına hakim olacak kuvvet, aynı zamanda Ege Denizi'ndeki adalarında hakimi olursa Türkiye gerçek bir çevrilme altına alınmış olur. Hiçbir ülke tüm güvenliğinin dost dahi olsa, müttefik de olsa başka bir devlete dayanmasına razı olamaz." diyerek adanın Türkiye için önemini dile getirmiştir (Esenbel, 1993, akt. Öymen, 2017a, s. 419-420). Toplantıdan bir sonuç çıkmaz ancak siyasi bakımdan Türkiye artık soruna resmen taraf olur ve bundan sonraki her gelişme de görüşüne ve onayına başvurulur (İsmail, 1998, s. 51).

Adada iki halk arasında sorunlar yaşanıyor hem de iki NATO üyesi ülke Türkiye ve Yunanistan karşı karşıya geliyordu. Ancak İngiltere hem adada etkisini sürdürmek istiyor hem de bir çözüm yolu arıyordu (Manisalı, 2003, s.31). 1956 yılına girildiğinde İngiltere Kıbrıs Valisi Harding'e özerklik konusunu ele alma görevi verdi. Türkiye de bu sırada 1956 yılında statüko yanlılığından taksim tezine geçildiğini BM oturumunda Türk temsilci Selim Sarper aracılığıyla ilan etti (Hasgüler ve Uludağ, 2004, s.268). İngiltere göstermelik bir muhtariyet çözümü arayışındaydı. 1947-1958 arası İngiliz sömürge yönetimi birbirine benzer çeşitli muhtariyet planları ortaya attı. "1947 Lord Winster Planı, 1948 Jackson Planı, 1955 I. MacMillan Planı, 1955 I. Ve II. Harding Planları, 1956 Radcliffe Planı, 1958 II. MacMillan Planı, 1958 SPAAK Planı." Bu planların ortak unsuru adadaki İngiliz hakimiyetinin devam etmesi üzerinde kurulmuş olmalarıydı. Sunulan bütün bu planlar enosis içermemesi nedeniyle Rumlar tarafından reddedilmişti (İsmail, 1998, s. 48).

Rum Yunan ikilisi MacMillan Planını ve Birleşmiş Milletlerin arabuluculuğunu reddederek meseleyi tekrar BM Genel Kuruluna götürmüştür. Ancak BM'den çıkan karar konuya barışçı, demokratik ve adilane bir çözüm bulunması şeklinde olmuştur. Bu durum karşısında Rumlar ve Yunanistan Kıbrıs'ın ikiye bölünmesini geciktirmek ve uygun zamanı beklemek düşüncesiyle Kıbrıs'ın bağımsızlığı prensibine razı olmuşlardır. Kıbrıs'ta bir devlet kurulmasının alt yapısını oluşturmak üzere Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin Dışişleri Bakanları Paris'te toplanmışlardır. Toplantı 18 Aralık 1958 tarihinde yapıldı. Bu toplantıdan sonra 3 hükümet temsilcisi Paris'te çalışmaya başladı. Paris'te varılan bu ilerlemeler 1959 yılı Şubat ayında Zürih ve daha sonra Londra Andlaşmaları'na yol açtı. Türk, Yunan ve İngiliz temsilciler 19 Şubat 1959 tarihinde Zürih Andlaşması'nı imzaladılar. Zürih ve Londra Andlaşmalarının da yer alan hükümlere göre Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, Garanti ve İttifak Antlaşmaları hazırlanmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 16 Ağustos 1960 gecesi 650 kişilik Türk alayı ve 950 kişilik Yunan alayı adaya antlaşmalar uyarınca yerleşmişlerdir (P.N. Vanezis, 1972, Nancy Crawshaw, 1972, akt. Alasya, 1987, s. 23-24).

Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk ve Rum halklarının eşit ve kurucu ortak olarak kurmuş oldukları Cumhuriyet'tir. Anayasa'ya göre Cumhurbaşkanı Rum, Yardımcısı Türk olacaktır. Cumhurbaşkanı Yardımcısının veto yetkisi vardı. Hükümette 3 Bakanlık Türklerde olacak ve Temsilciler meclisinde %30 Türk, %70 Rum vekil olması kabul edilmiştir. Bu oran devlet memuriyetinde de geçerlidir. Belli başlı beş kentin, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk Belediyeleri olacak bunların meclisleri de ayrı bir seçimle belirlenecekti. İki bin kişiden oluşacak ordunun %60'ı Kıbrıslı Rum, %40'ı Kıbrıslı Türk olacaktı ve polis, jandarma ve ordu kuvvetlerinden en az birisinin komutanının Kıbrıslı Türk olması öngörülüyordu. Bir tane de Yüksek Anayasa Mahkemesi Kurulmuştu. Bu mahkemede bir Kıbrıslı Türk ve bir Kıbrıslı Rum hakim üyenin yanı sıra bir tane de tarafsız Türk, Yunan ve İngiliz olmayan bir hakim başkan olarak bulunacaktı (Oberling, 1987, s.52-53). Görüldüğü gibi Türkler bir azınlık olarak kabul edilmemiş “ *Fonksiyonel Federatif Sistem*” olan bir devlet ortaya çıkarılmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti kendine has bir yapıdadır. Çünkü bir devlet yaratılmış ama Kıbrıslı olan bir millet yaratılamamıştır (V. Zeki Serter, 1972, akt. Alasya, 1987, s.24).

2. 1960 KIBRIS CUMHURİYETİNDEN 1974 KIBRIS BARIŞ HAREKATI'NA KADAR OLAN SÜREÇTE YAŞANANLAR

Kıbrıs'ta Cumhuriyetin Kurulması ile artık yeni bir dönem başlamıştı. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Garanti ve İttifak Antlaşmaları ile mevcut düzeni korumak için Garantör ülkeler olmuşlardı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte Rum toplumu Lideri Başpiskopos Makarios Cumhurbaşkanlığına, Kıbrıs Türk Lideri Fazıl Küçük ise Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığına seçildiler (Olgun, 1991, s.20). Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştu ancak Rum lider Makarios hala enosis peşinde koşmaya devam ediyordu. Yeni kurulan Cumhuriyeti de, enosis amacının gerçekleşmesinde taktik bir manevra olarak görüyordu. Açıklamalarında Zürih ve Londra Antlaşmalarını zorla imzaladığından bahsediyor ve enosis fikrinden vazgeçmediğini savunuyordu. Makarios'un atadığı bakanlar ise asıl amacını ortaya çıkarmak için iyi bir örnektir. İç İşleri Bakanı olarak atadığı Polikarpos Yorgacis en azılı eoka teröristlerinden biridir. Yine aynı şekilde Çalışma Bakanlığına da eski eoka teröristlerinden Tassos Papadopoulos'u atamıştı (Oberling, 1987, s. 54).

Kıbrıs'ta ilk günden itibaren Anayasa ve Antlaşmalar ihlal edilmeye başlanmıştı. Özellikle dış politika konularında Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük'e tanınan yetkiler ihlal ediliyordu. Küçük, dış politika konularında hiçbir şekilde tam olarak bilgilendirilmiyordu. Yurtdışındaki Rum asıllı büyükelçilerden gelen yazışmalar Küçük'ten gizleniyordu. 1961 Eylülünde Makarios Bağlantısız Ülkeler toplantısına katılırken Fazıl Küçük'e sormamıştı bile. Birçok önemli konu hükümete gelmeden Makarios aracılığı ile çözülmüyordu. Türk Bakanlar Hükümetin gündeminden son anlarda haberdar oluyordu. Devlet memuriyetin deki %30 Türk oranı uygulanmıyor ve 2000 kişilik Kıbrıs ordusunun oluşturulmasına yanaşılmıyordu. Böylelikle hükümetteki Savunma Bakanlığı'nı elinde bulunduran Türkler fiilen işlevsiz kalıyordu (Öymen, 2017a, s. 464).

Makarios durmadan enosis çabalarını sürdürüyordu. Kyko Manastırında 15 Ağustos 1962'de yaptığı bir açıklama da “*Kıbrıslı Rumların eoka kahramanlarının başladığı işi tamamlamak için harekete geçmeleri gerektiğini ve mücadelenin yeni bir biçim altında sürdüğünü ve hedefe ulaşılınca kadar da süreceğini*” belirtiyordu. Bakanları da Makarios'un düşüncesindeydi.

1962’de Yorgacis açıkça “*Kıbrıs’ta Rum olmayan, Rum gibi düşünmeyen ve kendini sürekli Rum gibi hissetmeyen kimselere yer yoktur.*” diyordu (Oberling, 1987, s.54-55).

1963 yılına girildiğinde Rumlar artık işi çıkırından çıkarmıştı. Makarios’un ilk amacı anayasayı değiştirmekti. 30 Kasım 1963’te Dr. Küçük’e Anayasa’da 13 değişiklik teklifi sundu. Bu değişiklikler Türkleri yönetimden uzaklaştırmak için yasal bir zemin öngörüyor ve devleti tamamen bir Rum devletine dönüştürme amacı güdüyordu. Değişikliklerden bazıları şöyleydi: “*Cumhurbaşkanı ve yardımcısına tanınan veto hakkının kaldırılması, birleşik belediyelerin kurulması, Kıbrıslı Türk ve Rumların kamu hizmeti ve orduya katılma oranlarının genel nüfustaki oranlarına göre belirlenmesi, Güvenlik ve savunma kuvvetlerinin sayılarının yasayla belirlenmesi...*” Değişiklik önerileri antlaşmalarla güvence altına alınmış değiştirilemez hükümlere yönelikti. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Makarios’un tekliflerinin kabul edilemez olduğunu açıkladı (Başbuğ, 2016, s.39).

Türkiye’nin ve Kıbrıs Türklerinin bu kararlı tutumu adadaki Kıbrıs Rumlarını ve liderleri Makarios’u zorbalık ve terör yoluna sevk etti. Kıbrıslı Rumlar 24 Aralık 1963 tarihinde adadaki Kıbrıs Türklerine saldırarak 24 Türk’ü şehit ettiler ve 40 Türk’ü de yaraladılar. Bu olaylar Türkleri yok etme planının başlangıcı idi. Bu katliamı durdurmak amacı ile Türk jetleri 25 Aralık günü Lefkoşa üzerinde uçmaya başladı. Adada bulunan 650 kişilik Türk Askeri ise karargahından çıkarak Lefkoşa’nın Türk kesimini korumaya aldı. Sahada bu gelişmeler yaşanırken diplomasi alanında da Türkiye Garanti Antlaşması gereğince Yunanistan ve İngiltere’yi harekete geçirdi. 3 devlet önce ortak bir kuvvetle Lefkoşa da ki saldırıları durdurmak üzere araya girdi. Ayrıca İngiltere’nin teklifi üzerine Türkiye ve Yunanistan ile birlikte Kıbrıs’taki Türk ve Rum toplumlarının temsilcilerinin katılımı ile 15 Ocak 1964 tarihinde Londra da bir konferans toplandı (Armaoğlu, 2019, s. 591-592).

Türkiye bu konferansta Türklerin can ve mal güvenliğinin sağlanmasını yani garantilerin arttırılmasını isterken, Rumlar garantilerin kaldırılmasını istediler. Konferans hiçbir sonuca varmadan 31 Ocak 1964 tarihinde dağıldı. 3 Garantör ülke ve Kıbrıs’taki Türk ve Rum toplumları arasında bir anlaşma sağlanamayınca konu BM Güvenlik Konseyine götürüldü. Uzun görüşmelerden sonra BM Güvenlik Konseyi 4 Mart 1964 tarihinde *186 sayılı* kararı kabul etti (Uçarol, 1995, s. 754; Önalp, 2010, s. 144). Bu karar da “*Kıbrıs’ta durumu kötüleştirecek davranışlardan kaçınılması bu amaçla bir BM Barış Gücü kurulması ve bir arabulucunun tayin edilmesi ve Kıbrıs Hükümeti’nden şiddet ve kan dökülmesini önleyecek her türlü tedbirin alınması*” isteniyordu. İşte bu “*Kıbrıs Hükümeti*” ifadesi yasadışı olan Rum hükümetinin yasal Kıbrıs Hükümeti olarak tanınmasını sağlamıştır. Bu karardan sonra dünya ülkeleri yasal hükümet olarak, Zürih ve Londra antlaşmalarına aykırı hareket eden Rum yönetimini tanıdı. Türkiye’de gerek Kıbrıs’ta çatışmaların durması ve Türklerin korunması için bir an önce ateşkesin sağlanması, gerekse de Güvenlik Konseyi üyelerinin kendisine Rumları yasal hükümet olarak tanımayacakları şeklinde verdikleri güvencelere inanarak bu karara olumlu oy vermiştir. Bu karar gaspçı Rum yönetiminin Kıbrıs Hükümeti olarak tanınmasını sağladığı için Türk ve Rum toplumlarının anlaşmasının önündeki en büyük engel olmuş ve Kıbrıs Rumlarının eline büyük bir koz geçmiştir (İsmail, 1998, s.87-88). Diplomasi de sözsöz güvenceler hiçbir anlam ifade etmez buradaki en büyük hata da hiçbir yazılı güvence alınmadan bu sözlere inanılmasıdır.

BM'nin 186 sayılı kararı gereğince 17 Mart 1964 tarihinde Barış Gücünün (UNFICYP) kurulması tamamlanmış. 24 Mart'ta Tuomiojia arabulucu olarak atanmıştır. 27 Mart'ta ise BM Barış Gücü göreve başlamıştır. Ancak Rum saldırıları durmadan devam ediyordu. BM Barış Gücü ise saldırıları durdurmak yerine Rum yönetimine yardım eder bir tavır içindeydi. Saldırıları başladığında bu kuvvetler aradan çekiliyor ve bir gözlemci gibi ölen ve yaralananların listesini tutuyordu. Bu durum BM güçlerinin Türklerin güvenliğini sağlayamayacağını gösteriyordu (İsmail, 1998, s. 89). Olayların artması ve önlenememesi üzerine Türkiye adaya asker çıkarmak amacıyla bir kere daha hazırlıklara başladı. 5 Haziran 1964 tarihinde hazırlıkların tam ortasında ABD Başkanı Johnson Başbakan İsmet İnönü'ye harekete engel olmak amacıyla sürpriz ve diplomatik dile uymayan ağır bir mektup gönderdi (Önalp, 2010, s.152). Mektupta Türkiye'nin müdahalesinden ciddi şekilde endişe duyulduğunu, Garanti Antlaşmasına göre garantör devletler ile müzakere edilmediğini bu yüzden müdahale edilemeyeceğini, iki NATO üyesinin çatışmasından kaçınılması gerektiğini ayrıca herhangi bir çatışma da Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi savunamayacaklarını, 1947 tarihli antlaşma uyarınca verilen silahların verilmiş amacı dışında kullanılmayacağı belirtilmiş ve mektubun sonunda görüşmeler için ABD'de toplanılabileceği dile getirilmiştir (Şahin, 2019, s. 139-144). Mektup Ankara'da tam bir şok etkisi yarattı. Başbakan İsmet İnönü cevabi mektubunda gayet net bir şekilde düşüncelerini açıkladı ve Johnson tarafından yapılan daveti kabul etti (Şahin, 2019, s.145-158).

İsmet İnönü 22-23 Haziran 1964 tarihlerinde Washington'u ziyaret etti. Türkiye Kıbrıs'ta ki Türk toplumunun Londra ve Zürih Antlaşmalarıyla kazandığı hakların korunmasını istiyordu. Johnson İsmet İnönü ile görüştüktan sonra Dean Acheson'u aracı olarak tayin etti. Acheson'un hazırladığı planlar Rumlar tarafından reddedilince bu girişimde sonuçsuz kaldı. Rumlar yasal olarak Kıbrıs Hükümeti olarak tanınmasının arkasına saklanarak hiçbir çözüm yoluna gelmiyordu. Görüşmeler devam ederken Rum saldırıları da artmaya devam ediyordu. Rumlar Erenköy ve Mansura bölgesindeki Türklere saldırmaya başladılar. Barış Gücü bu saldırılar karşısında yine etkisiz kalınca Türk jetleri o bölgeyi bombardıman ederek Rum saldırılarını durdurdu. Kıbrıs'ta Rum saldırılarını durdurmanın güç kullanmadan önlenemeyeceği görülüyordu (Öymen, 2017a, s. 444-446).

Saldırıları bir süre durmuştu ancak bu seferde Makarios Türklerin yaşadığı yerlerde ekonomik boykota başvurdu. Makarios adadaki Türk toplumunu açlığa mahkum ediyordu. BM Sekreteri U Thant gönderdiği sert bir nota ile Makarios'u uyardı. Oberling'e göre (Oberling, 1990, s. 11-12): *“Makarios'un sindirme ve yıldırma politikasının bir amacı da Kıbrıs Türklerinin kitleler halinde adadan göç etmelerini sağlamaktır. Çünkü Kıbrıs Türkleri herhangi bir resmi belgeyi sağlama da bin bir güçlkle karşılaşırken, Kıbrıs'tan devamlı olarak ayrılmak isteyenlere pasaportları inanılmaz bir kolaylıkla veriliyordu.”*

Kıbrıs'ta 1965 ve 1967 yılları arası kısmen sakin geçmiştir. 1967 yılında Yunanistan'daki iç siyasi gelişmeler sonucu ABD destekli yeni rejim Avrupa Konseyinden dışlanınca Türkiye ile yakınlaşmak istedi ve görüşme talebinde bulundu. 10 Eylül 1967 tarihinde Keşan ve Dedeoğaç görüşmeleri yapıldı ancak bir sonuç elde edilemedi (Çeçen, 2005, s.62).

Rumlar 1967 yılının Kasım ayına gelindiğinde tekrar saldırılara başladılar. Rumların Geçitkale ve Boğaziçi Türk köylerine karşı ağır silahlar ile yaptığı saldırı Türkiye ve Yunanistan'ı savaşın eşiğine getirdi. Rumlar adada sayı ve ateş gücü bakımından üstündüler. Ağır olmayan

silahlar ve az sayıda güçle direnen adadaki Türkler'in mukavemeti akşama doğru kırıldı ve bu iki köy Rumlarca işgal edildi (Yavuzalp, 1993, s. 62). Bu arada Türkiye'de adadaki Türklerin can ve mal güvenliğini korumak için askeri müdahale hazırlıklarına başlamıştı. Hükümet TBMM' den gerekli yetkiyi almış askeri kuvvetler Kıbrıs'a çıkmak için hazırlıklara başlamıştı. Kıbrıs'ta ki Türk Büyükelçiliğinden istenen bilgilerde müdahalenin yakın olacağına işaret ediyordu (Yavuzalp, 1993, s. 89). İki NATO üyesinin savaşın eşğine gelmesi başta ABD olmak üzere büyük devletleri telaşlandırdı. Bu nedenle ABD Başkanı, Cyrus Vance'i savaşı önlemek ve krize diplomasi yoluyla bir çözüm bulunulmasını sağlamak üzere görevlendirdi. Vance kriz boyunca Ankara, Atina ve Lefkoşe arasında gidip gelerek yoğun bir diplomatik çaba harcadı. Vance'ın yoğun uğraşları sonucunda bir uzlaşmaya varılmış Türk ve Yunan hükümetleri aşağıdaki antlaşmayı kabul etmişlerdir (Oberling, 1987, s. 116):

“ İttifak Antlaşmasının öngördüğü sayıdan fazla olan Türk ve Yunan kuvvetleri 45 gün içinde geri alınacak. Yunan kuvvetlerinin Kıbrıs'tan çekilişine uygun olarak Türkiye'de savaş hazırlıklarını yavaş yavaş terk edecek. Milli Muhafız Teşkilatı kaldırılacak. Ayios Theodoros ve Kophinou'de mağdur olanlara tazminat ödenecek. UNFICYP'nin çap ve kuvveti artırılacak. Yunanlı General Grivas azledilecek.”

1968'e kadar iki tarafın üst kademesi arasında herhangi bir görüşme yapılmadı. Görüşmeler günlük sorunlar hakkında irtibat komiteleri arasında yapıldı (Denktaş, 2004, s. 21). O sırada Türkiye'de bulunan Kıbrıs Türk Meclisi Başkanı Denktaş Türkiye'den ayrılmadan önce Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile görüştü. Bu görüşmede yaşananları Denktaş şöyle anlatıyor: *“ Çağlayangil'e vedaya gitmişim. Geçitkale ve Boğaziçi olayları nedeniyle atlatılan krize değindi. Görüşmelerin sağlıklı bir şekilde devamı ve mümkün olduğu kadar iyi bir sonucun alınması her tarafın çıkarıdır. Halkını bu baskıdan ve ablukadan kurtaracak manevrayı yap; iç konularda tamamen serbestsin; sizi kurtaran işinize gelen, halkının benimseyeceğine inandığın bir anlaşmayı yapmakta hürsün. Biz seni sonuna kadar destekleriz dedi. Ben otonom bölge formülünü anlattım. 1960 anlaşmalarını coğrafyaya oturtmaktır dedim. Çağlayangil başarabilirsen çok iyi olur dedi. Bende ancak Makarios garanti sistemini ortadan kaldırmak için uğraşıyor bu konuda heralde taviz verilmeyecek çünkü benim sunacağım formül bu garantilerin devamına dayalı olarak yapılacaktır. Bu altımızdan alınırsa boşlukta kalırız dedim. Çağlayangil ise o bizim işimizdir onu bize bırak bu konuda taviz verilemez. Hiçbir hükümet bu konuda taviz veremez”* dedi (Denktaş, 2008, s. 400). 1968 Mart'ından itibaren ikili görüşmeler tekrar başladı. İlk Atina'da ikincisi ise Ankara da yapılan görüşmeler alt seviyede her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıklarının teknisyenleri arasında yapıldı. Bu teknisyenlerin son olarak toplandığı Viyana'da bir rapor hazırlandı. Bu rapor Türk ve Yunan Dışişleri Bakanlarının Londra'da yaptıkları görüşmelerde kabul edilmiştir. Bu durum üzerine Kıbrıs Rumları Türk bölgesinde uyguladıkları kısıtlamaları kaldırmışlardır. Bu gelişmelerden sonra BM Genel Sekreteri U Thant Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplumlarını doğrudan görüşmeye davet etmiştir. Adadaki Türkleri temsilen Rauf Denktaş Rumları temsilen ise Klerides görevlendirilmiştir. İkili ilk görüşmeyi Lefkoşa da yaptıktan sonra Beyrut'ta tekrar buluştular. Daha sonra bu görüşmeleri 24 Haziran 1968'deki Ledra Palas otelinde ki buluşma takip etti. Görüşmelerin başarı sağlaması ve hiçbir etki ve baskı altında kalınılmaması için gizli yapılması kararlaştırıldı (Armaoğlu, 2019: 603).

1968 Haziranında başlayan ve 6 yıl devam eden görüşmelerde en ufak bir mesafe dahi alınmadı. Çünkü Rumların tek hedefi enosis idi. Türkler ise geçmişte yaşananların tekrar

yaşanmaması için adadaki Türk varlığının korunmasını talep ediyordu. Bu da iki ayrı federal devletten oluşan federal bir sistemle mümkün olabilirdi. Daha sonra görüşmeler ilerledikçe Türkler yapıcı olarak politika değişikliğine gitti ve bu yeni politika “*bölge muhtariyeti esasına dayanan üniter devlet*” olarak adlandırıldı. Birkaç bölgede toplanmış olan Türkler içişlerinde bağımsız olacaktı. Rum yönetimi bunu da reddetti (Armaoğlu, 2019, s.603-604).

3. KIBRIS BARIŞ HAREKATI'NDAN KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NİN KURULMASINA KADAR GEÇEN DÖNEMDE YAŞANANLAR

1968 yılında başlayan toplumlar arası müzakereler sürerken Rumlar arasında iki görüş hakimdi. Bu görüşlerden biri hızlı bir askeri hareketle Kıbrıs Türklerinin direnişi kırılarak enosisin ilan edilmesi, diğeri de uzun vadeli bir program çerçevesinde ekonomik ve siyasi baskılarla Türk direnişinin kırılarak enosis'e ulaşılmasıydı. İlk görüşü eoka'cılar ve cunta yanlısı güçler, diğeri görüşü de Makarios'cular savunuyordu. İşte bu iki görüşün varlığı Rumlar arasında da bir anlaşmazlığa neden oldu. Bilindiği gibi Makarios ekonomik baskıları artırıyor göç etmek isteyen Türklerinde işlerini kolaylaştırıyordu. Diğeri yandan ise Toplumlararası müzakereleri uzatıp Türklere otonomi bile verilmesine razı olmuyordu. Enosis konusunda askeri yolu seçenler ise eoka'yı canlandırarak eoka-b adlı Yunanistan'daki cunta destekli bir örgüt kurdular. İlk etkili eylemleri Makarios'u öldürme girişimiydi. Bu girişim başarısız oldu ve İçişleri Bakanı Yorgacis şüpheli şekilde bu olaydan sonra ölü bulundu. 1971 yılında terör örgütü eoka'nın lideri Grivas gizlice adaya döndü ve bu örgütün başına geçti. Makarios'u devirip kısa yoldan enosis'e ulaşmayı isteyen eoka-b ise saldırılarını yoğunlaştırdı. Adada şiddet olayları artarken Makarios bir açıklama yaparak “*Eoka-b'yi enosisin mezar kazıcıları*” olarak betimledi (İsmail, 1998, s. 118).

1974 yılının ortalarına doğru geldiğimizde durum bu şekildeydi. Atina Kıbrıs'taki askerleri ve yandaşları vasıtasıyla Makarios'a karşı bir kampanya başlattı. Bu durum üzerine Makarios Yunan Cumhurbaşkanı Gizikis'e yazdığı uzun bir mektupla bu durumu şikayet etti. Atina'nın ise bu mektuba tepkisi çok sert oldu. Ünlü eoka üyelerinden Nikos Sampson'un 15 Temmuz 1974 yılında Rum Millî Muhafız teşkilatının da desteğiyle yaptığı darbe sonucu Makarios iktidardan düşürüldü. Sampson “*Kıbrıs Elen Cumhuriyetini*” ilan etti ve kendisini Cumhurbaşkanı sıfatıyla kurduğu sözde devletin başına getirdi. Enosis hukuken olmasa da fiilen gerçekleşmiş oluyordu (Öymen, 2017a, s. 451).

Bu olay Türkiye de bir şok etkisi yarattı. Ecevit derhal il gezisini iptal edip Bakanlar Kurulunu topladı. Toplantı 16 Temmuz Salı günü sabah saat 09.00'da sona erdi. Başbakan Bülent Ecevit Türk ve Dünya kamuoyuna hükümetin görüşünü açıkladı: “*Kıbrıs'taki olay bir Yunan müdahalesidir. Adadaki anayasal düzen yıkılmış, yasal olmayan bir askeri yönetim kurulmuştur. Türkiye bunu andlaşmalara ve garantilere aykırı bulmaktadır.*” (Özakman, 2012, s. 290). Türkiye Garanti Antlaşmasının sağladığı yetkiye dayanarak önce diğeri bir garantör İngiltere ile adaya müdahale etmek istedi. Başbakan Bülent Ecevit Londra'ya gidip İngiltere Başbakanı Wilson ile görüştü. İngiliz üslerinden yararlanarak adaya asker çıkarma talebimizi ilettik ve daha sonra her iki ülke ortak bir şekilde müdahale ederek Kıbrıs'ta yeniden düzeni sağlayabilirdi. İngiltere bu öneriyi reddetti. İngiltere konunun BM ve NATO'da ele alınmasını istiyordu. 19 Temmuz günü BM Güvenlik Konseyi toplandı. Bu toplantıda konuşma yapan Makarios'un sözleri tarihe not düşülecek türdendi: “*Yunanistan'daki askeri cunta Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve egemenliğine saygı*

göstermeksizin diktatörlüğünü Kıbrıs'a da taşımıştır. Adadaki darbe bir iç mesele değil, dışarıdan yapılmış bir istiladır." (Öymen, 2017a, s. 451-452).

BM' de ki görüşmelerin bir sonuca varmayacağını anlayan Türkiye daha fazla vakit kaybetmemek için Zürih ve Londra Antlaşmalarına dayanarak tek başına müdahale kararı aldı. 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekatı başladı. Artık adada ki Türklere kimse zarar veremeyecekti. Türk askerleri hızlı bir şekilde mevzi tuttular. 22 Temmuz akşamı BM Güvenlik Konseyi kararına uyularak ateşkese gidildi. Bu an'a kadar Türk askerleri Girne-Lefkoşa yolunu kontrol altına almışlar, Lefkoşa ve etrafındaki Türklere ulaşmışlardır. Ancak Türk askerinin tuttuğu bölge güvenlik açısından yeterli değildi. Kıbrıs'ın diğer bölgelerinde yaşayan Türkler hala tehdit altındaydılar. Bu arada Yunanistan da da cunta yönetimi devrilmiş yeni hükümeti kurması için Paris'te sürgünde yaşayan Karamanlis davet edilmişti. Kıbrıs'ta da Sampson'un yerini de Klerides almıştı (Öymen, 2017a, s.452-453).

Bu arada sorunun diplomatik yollarla bir çözüme ulaşması için ABD yoğun bir çaba içerisindeydi. Bu çerçevede Cenevre'de bir konferans toplandı. 30 Temmuzda konferans sona erdiğinde Türkiye ve Yunanistan arasında az konuda bir uzlaşa sağlanmıştı. Konferansın bitiminde yayınlanan ortak bildiride ateşkes koşullarına uyulacağı ve Türk bölgelerinden Yunan ve Rum kuvvetlerinin çekileceği belirtiliyordu (Gürel, 2018, s. 110). Ancak bu bildirin en önemli yanı Kıbrıs'ta iki özerk toplumun varlığının kabul edilmesiydi. 8 Ağustosta ki 2. Cenevre konferansında da anayasal sorunlar görüşülecekti. Böylece federasyon formülüne zemin hazırlanıyordu (Birand, 1975, s. 345). İkinci Cenevre Konferansı 8-13 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşti. Burada Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı 2 öneri masaya getirdi. Rauf Denктаş adanın %34'ünün Kıbrıs Türklerine bırakılmasını ve iki kesimli bir federasyon kurularak yeni anayasa yapılmasını önerdi. Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş ise Kıbrıs'ta Türklerin yoğun yaşadığı 6 bölgede Türk kantonları oluşturulmasını önerdi. Ancak her iki öneride Rumlar ve Yunanistan tarafından reddedildi. İkinci Cenevre Konferansı hiçbir sonuç alınmadan dağıldı. 14 Ağustos sabahı Türkiye İkinci Harekatı başlattı. 3 gün sonra yeni bir ateşkes devreye girmeden Türk askerleri ve Kıbrıs Türkleri, bugün ki KKTC'nin topraklarını oluşturan alanı kontrol altına aldı (Gürel, 2018, s. 110-111).

Kıbrıs Barış Harekatı ile Türkiye Kıbrıs Türklerinin hak ve hukukunu korumuş Türklerin can güvenliğini sağlamıştır. Adanın Kuzeyi tamamen Türklerin kontrolüne geçmiş ve limanlar, madenler, su kaynakları Türklerin egemenliğinde kalmıştır. Kıbrıs'ın fiilen bölünmesinden sonra Türkler kuzey kısmında örgütlenerek devlet yönetimine geçmişler ve 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devletini kurduklarını ilan etmişlerdir. KTFD'nin kuruluşu ile Türkler iki kesimli bir federasyonu adanın geleceği için daha uygun gördüklerini açıkça ortaya koymuşlardır (Çeçen, 2005, s. 64). KTFD'nin kurulması uzlaşmaz görünen Makarios'u dahi bir tedirginliğe sevk etti ve Makarios BM gözetiminde yapılan toplumlararası görüşmelere hükümetinin de katılmasına müsaade etti. 1977 yılının başlarında ise Kıbrıs Türk lideri Rauf Denктаş tarafından yapılan ve her iki liderin yüzyüze görüşmesini teklif eden öneriyi kabul etti. Lefkoşa'daki BM karargahında 2 kez yapılan toplantı sonucunda beklenmedik şekilde liderlerin görüşlerinde kısmen de olsa bir uyum sağlandı. Müzakereler sonrasında yayınlanan ortak bildiride "*Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk toplumlarının, her birinin ayrı bir toprak parçasını yöneteceği, bağımsız, bağlantısız ve iki toplumlu*

federal bir cumhuriyetin kurulması” gerektiğinden bahsedildi. Bu bildiri iki bölgecilik ilkesini kabul ediyordu (Oberling, 1990, s. 27).

Bu ilkeler ışığında görüşmeler devam edecekti ancak Makarios’un ani ölümüyle Rumlar arasında ortaya çıkan liderlik krizi nedeniyle görüşmeler bir süre kesintiye uğradı. 1978 yılında seçilen Kipriyanu ise federasyonun coğrafi temelleri ilgili tutumunu sertleştirdi. 1978 de BM Genel Sekreteri Waldheim bir iyi niyet girişimi başlattı. Kıbrıs Türklerinin sunduğu önerileri “*Somut ve Esaslı*” bulduğunu belirten BM Genel Sekreterinin aksine, Rum yönetimi bu öneriyi reddetti. Görüşmeler ancak 1979 yılının Mayıs ayında başladı. 18-19 Mayıs’ta gerçekleşen görüşmelerde Denktaş ve Kipriyanu “*On Nokta Antlaşması*” nı yaptılar. Bu Denktaş-Makarios Antlaşmasının biraz daha genişletilmiş haliydi. Ne yazık ki bu antlaşmada bir gelişme sağlamadı ve Rum yönetimi konuyu BM’ye götürerek sorunu uluslararası hale getirmek suretiyle görüşmelerin kesilmesine neden oldu.(Gürel, 2018, s. 162-163).

1980 yılında başlayan toplumlararası görüşmeler 1980-1983 yılları arası devam etti. Her iki kesimde aynı isteklerde ısrarlarını sürdürdüler. Kıbrıs Rumlarının istekleri şunlardır: “*Rumların çoğunluğuna dayanan bir yönetim, Türk askerinin adadan çekilmesi, bütün dünyaca tanınmış olan siyasi kimliğin muhafazası, göçmenlerin topraklarına dönmesi.*” Kıbrıs Türklerinin istekleri ise şöyleydi: “*Rumlardan ayrı bir toprak, bu toprak üzerinde özerk yönetim, Türkiye’nin askeri garantisinin devamı.*” Kıbrıslı Türklerin milli kimliklerini koruyabilmesi için bu istekleri son derece akla ve mantığa uygundu. Ancak Rumlar uluslararası arenada Türkleri uzlaşmaz olmakla suçluyordu. Klerides 2003 yılında “*Mahi*” adlı bir Rum gazetesine verdiği demeçte aslında olanı itiraf ediyordu: “*Müzakerelerde bizim stratejimiz Türklerin bütün tekliflerini reddetmek prensibi üzerine kurulmuştu, fakat bütün dünya onları uzlaşmaz olmakla suçladı.*” (Önalp, 2010, s.244-245).

Kıbrıs Türkleri çözümü müzakereler ve diplomasi yoluyla bulabileceğini savunmuşsa da bir sonuç elde edememiştir. Yunanistan destekli Rum yönetimi görüşmelerden kaçmış ve konuyu bir kez daha uluslararası arenaya taşımış önce Yeni Delhi’de kendi lehlerine bir karar çıkartıp daha sonra bu kararı BM Genel Kuruluna götürmüşlerdir ve BM’den 13 Mayıs 1983 tarihli kararı çıkartmışlardır. Karar metnindeki “*Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs halkının tamamı ve toprağının bütünü ile tabii kaynakları üzerinde tam ve etkili egemenlik hakkına sahiptir. Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin bu hakkının kullanılmasını sağlamak için bütün hükümetleri destek sağlamaya ve yardım etmeğe çağırır.*” (BM Genel Kurulu Kararı, A/37/1.63, 10 May 1983 akt. Alasya, 1987, s. 67). BM bu madde ile Kıbrıs’ın tamamen Rum egemenliğinde olduğunu dile getirmiştir. Türkiye ve Kıbrıs Türk’ü bu kararı kabul etmemiştir ve eğer Rum-Yunan ikilisi bu kararı uygulamaya çalışırsa Türk tarafının da “*Self Determinasyon*” hakkını kullanacağı dile getirilmiştir. Rum yönetimi 13 Mayıs 1983 tarihli BM kararından güç alıp ikili müzakerelere sırt çevirmiştir. Artık Kıbrıs Türk’ü için yapacak bir şey kalmamış ve 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu kararı içlerine sindiremeyen Rum yönetimi, İngiltere öncülüğünde BM’ye şikayette bulunmuşlardır. 17 Kasım 1983 tarihinde KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş BM Güvenlik Konseyi’nde yaptığı konuşmada Kıbrıs Türk Halkının adadaki tarihini ve yaşanan olaylardan bahsetmiş ve bunlara sebebiyet verenlerin Rum-Yunan ikilisi olduğunu açıklamıştır (Alasya, 1987, s.70). Ne yazık ki BM yine Rum yanlılığı yaparak “*541 sayılı*” hukuksuz bir karar almıştır. Karar da KKTC’nin bağımsızlık kararı geçersiz sayılıyor ve diğer tüm devletlerden KKTC’yi tanımamaları isteniyordu (Armaoğlu, 2019, s. 721)

4. KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİNİN KURULMASINDAN SONRA ANNAN PLANINA KADAR GEÇEN SÜREÇTE YAŞANAN GELİŞMELER

Bağımsızlık ilan edilmesine rağmen Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş güney ile Kıbrıs Türklerinin de ortak kurucu olacağı, iki toplumlu, iki bölgeci bir federasyon kurma fikrine kapıları kapatmıyordu. Nitekim KKTC'nin kuruluş ilanında da bu belirtiliyordu. Rum yönetimi de başka çare bulamayınca 1984 Eylülünde görüşmeler yeniden başladı. Uzun sürelerdir Kıbrıs Türk Kesimi ile eşitlik ilkesi içinde görüşmeyi reddeden Rumlar, bu seferde KKTC'yi tanıma anlamına gelir diye yüz yüze görüşmekten kaçınıp "*Proximity Talks*" adı verilen dolaylı görüşmeler yaptılar. İki liderde New York'ta bitişik odalardan müzakereleri sürdürüyorlardı. The Washington Post gazetesinin yorumuna göre "*Bu gelişmeyi mümkün kılan şey, Denktaş'ın tek taraflı bağımsızlık ilanı*" idi. Dolaylı görüşmeler sürerken iki kesimden de ilerlemeler kaydedildi. BM Genel Sekreteri Perez De Cuellar'ın sunduğu anlaşma metni Rum kesiminin istekleri doğrultusunda birçok kere değişikliğe uğradı. Cuellar'ın anlaşma metninin son şekline göre yeni Kıbrıs Devleti "*federal anayasa açısından iki toplumlu ve toprak açısından da iki bölgeci*" olacaktı. Bu plan bir nevi 1960 da kurulan devlete benzer nitelikler taşımaktaydı. Görünüşte planı hem Rum hem Türk tarafı beğenmişti. Geriye sadece 17 Ocak 1985 tarihinde New York'ta atılacak imzaya kalmıştı. Ancak o gün geldiğinde yapılan toplantıda Rum kesimi lideri Kyprianou anlaşmada ki her maddeye itiraz etti. Bunun nedeni hem Yunanistan'da iktidara gelen Papandreu hem de iç gelişmelerde yaşanacak oy kaybı idi (Oberling, 1990, s.30-32).

1988 yılına kadar durum stabil giderken 31 Ocak 1988 yılında Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerginliği düzeltmek amacıyla hem Türkiye hem de Yunanistan Başbakanlarının ortak Davos Bildirisini yayınlaması her ne kadar doğrudan Kıbrıs ile ilgili olmasa da Kıbrıs görüşmelerinin tekrar başlamasına neden olmuştur. KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'da Güney Kıbrıs Rum Yönetiminde Cumhurbaşkanlığını yeni kazanan Vasiliu'ya görüşme teklifinde bulundu ve 3 Mart 1988 tarihinde bir "*iyiniyet manifestosu*" yayımlayarak Vasiliu'yu işbirliğine davet etti. Ancak bu öneri de Rum kesimi tarafından reddedildi. Ancak ABD ve BM Genel Sekreteri'nin çabaları ile 1988 yılından 1990 yılına kadar Kıbrıs Türkleri ile Kıbrıs Rumları arasında bazı kesintilerde olsa görüşmeler meydana geldi ancak hiçbir sonuç alınmadan bu gelişmeler de son buldu (Uçarol, 1995, s.826).

Bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde bahsedeceğimiz gibi Rum yönetimi 1990 Temmuzunda Kıbrıs Cumhuriyeti adına Avrupa Topluluğuna üyelik başvurusunda bulundu. Bu gelişme de görüşmelerin sekteye uğramasına neden oldu. 1990 sonrası diğer önemli bir gelişme ise BM'nin almış olduğu 649 sayılı karardır. 649 sayılı karar ile BM Genel Sekreteri artık çözüm için ana aktör haline gelmiş ve eli güçlenmiştir. 1991 yılı sonunda yeni Genel Sekreter Boutros Ghali göreve başlamıştır. Ghali Kıbrıs konusunda hızlı davranmış ve BM'ye bir dizi kararlar aldırıştır bunlar arasında en önemli olanı kendi ismiyle anılan "*Fikirler Dizisi*"dir (Bozkurt ve Demirel, 2004, s. 114). Kıbrıs konusunda çözüm bulunması için 1.tur görüşmeler Haziran 1992'de New York'ta başladı. Genel Sekreter Ghali bu turda KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'a kendi ismiyle anılan bir harita sundu. "*Harita Olmayan Harita (Non Paper)*" olarak anılan bu haritaya göre Kıbrıs Türk'üne %28.2 oranında toprak veriliyor, Güzelyurt dahil 37 Türk köyü Rum yönetimine bırakılıyor ki Güzelyurt KKTC'nin en önemli ve tek su kaynağı ayrıca binlerce Rum'un Kuzeye dönmesi ve Karpaz'da bir Rum kantonu oluşturulması öngörülüyordu. KKTC

Cumhurbaşkanı Denktaş bu öneriyi haklı olarak reddederek karşı önerisini sundu. Denktaş bir paket anlaşma çerçevesinde Güzelyurt bölgesinin Türk kesiminde kalması şartıyla toprakta %29(+) oranına razı olabileceğini belirtti. Temmuz ayında başlayan 2.tur görüşmelerde ise Genel Sekreter “*Fikirler Dizisi*” adıyla anılan çözüm önerisini sundu (İsmail, 1998, s.234). Fikirler Dizisi 100 madde + ek bir harita + 14 maddelik ek’ ten oluşuyordu. Giriş maddeleri 1977 Denktaş Makarios görüşmesine atıfta bulunuyor ve “*iki toplumlu, iki kesimli, eşit siyasi haklara sahip iki federe devletten oluşan federal bir cumhuriyetin*” kurulacağı belirtiliyordu. Metnin içeriğine bakarsak 18. Madde de “*iki federe devletin idantik (tam eşit) yetki ve fonksiyonları olacaktır*” deniyor. Burada dikkat edilmesi gereken nokta KKTC’nin isminin anılmamasıdır. Bürokraside Rumlara %70 Türklere %30 oran bırakılıyor. İki meclis öngörülüyor birinci mecliste oran 70:30, ikinci mecliste oran 50:50 olarak öngörülüyor ve kanunlar her iki meclisten geçecek deniyordu. Rauf Denktaş her iki mecliste de 50:50 oranı olması gerektiğini söylüyordu. Cumhurbaşkanı ve yardımcılığına ilişkin olarak ise Türklere daimi olarak Yardımcılık veriliyor. Cumhurbaşkanı Denktaş ise haklı olarak bunu kabul etmiyor ve rotasyon istiyordu. Bakanlıklar da ise Dışişleri Bakanı Türk olacak deniyor. Bakanlık dağılımında ise 70:30 oran öngörülüyordu. Rauf Denktaş 50:50 oranında ısrar ediyor. Temel haklar konusunda ise kişilerin adanın her yerinde hareket, yerleşme özgürlüğü ve konut edinme hakları olacağı ileri sürülüyordu. Bu da iki kesimliliği ortadan kaldıracağı için KKTC tarafından istenmiyordu. Haklı itiraz noktalarımızdan diğer biri ise Fikirler dizisinin garanti konusunu Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)⁵ sistemine bağlaması idi. Oldukça muğlak bir sistem olan bu sistemde yaptırım gücü olmayan bir komitenin herhangi bir olayda nasıl müdahale edeceği bilinmiyor. İki taraf arasında en önemli görüş ayrılığı ise göçmenler konusudur. Rumlar 180 bin Rum’un kendilerine bırakılan ve Türk kesiminde kalan topraklara yerleştirilmesini istiyordu. KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş “*KKTC’nin hiçbir şekilde tanınmadan adı Kıbrıs Cumhuriyeti iken geçici dönem sonunda Federal Kıbrıs Cumhuriyeti’ne dönüşecek devlete yamanmasına karşı çıkararak mutlaka referandumlara gitmeden önce geçici bir hükümetin kurulmasını ve belirli bir devlet disiplini içinde sonuca gidilmesini*” istiyordu (Demirer, 1993, s.179-185).

KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş sadece Rumlarla değil adeta bütün dünya ile müzakere ediyordu. Denktaş’a yoğun baskı vardı. Ancak Rauf Denktaş Kıbrıs Türk’ünün hakkını ve hukukunu korumak için hiçbir taviz vermiyor ve her engelle mücadele ediyordu. Bütün sıkıntılara rağmen 100 maddelik fikirler dizisininin 91 maddesi KKTC tarafından kabul edilmişti. Ancak Ghali buna rağmen raporunda Türkleri çözüm bulunamamasının sorumlusu olarak gösteriyordu. BM Ghali’nin raporuna dayanarak 25 Kasım 1992 tarihinde 789 sayılı kararı kabul etti. Bu kararda tüm Rum tezlerini destekleyen kararlara atıfta bulunulurken Kıbrıs’ta “*iki tarafın siyasi eşitliğini*” kabul eden 649 sayılı karara değinilmiyordu. Ayrıca Ghalinin haritası resmileştiriliyor ve görüşmelere esas olarak kabul ediliyordu. Ancak Rum kesiminde seçimleri Vasiliu yerine Klerides’in kazanması her şeyi değiştirdi. Çünkü Klerides Fikirler Dizisini reddediyordu. Rum kesimi bir öneriyi reddedince o öneri geçersiz sayılıyordu. Öymen’e göre “*Kıbrıslı Rumlar Bağımsız bir devletin*

⁵ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, soğuk savaş döneminde Avrupa’da güvenliğin artırılması için bloklar arasında diyalog sağlamak ve anlaşmazlıkları müzakere yolu ile azaltmak ve çözmek için kurulmuş olan bir müzakere formudur. 1994 yılında AGİK uluslararası bir teşkilata dönüşerek ismi Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı olarak değişmiştir (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit.tr.mfa> Erişim Tarihi: 13.11.2020).

temsilcisi gibi görülüyor, Türkler ise adeta siyasi varlığı olmayan bir toplum sayılıyorlardı. Kıbrıs Müzakerelerinde milletlerarası toplumun yaklaşımı buydu.” (Öymen, 2017a, s. 465).

Görüşmelerin hiçbir sonuca varmaması üzerine BM Genel Sekreteri Kıbrıs'ta “*Güven Artırıcı Önlemler*” adı altında bir paketi hemen imzalanacak şekilde New York'ta Kıbrıs Türk ve Rum kesiminin önüne koydu. Bu paket'e göre “*Maraş bölgesinin tel örgüler içindeki bölümü BM denetimine bırakılacak, kullanıma ve yerleşime açılacak ve bu bölgeden Türkler ve Rumlar birlikte yararlanabileceklerdi. Bunun yanında Lefkoşa Havaalanı, BM yönetiminde ve denetiminde uluslararası trafiğe açılacak ve bu bölgeden Türkler ve Rumlar birlikte yararlanabileceklerdi. Lefkoşa Havaalanı, BM yönetiminde ve denetiminde uluslararası trafiğe açılacaktı*” (Gürel, 2018, s.211). Bu paket Denктаş'ın önüne evet veya hayır demesi için konmuştu yani BM Genel Sekreteri anlaşmada herhangi bir değişikliğe izin vermiyordu. Denктаş bu anlaşmaya KKTC Meclisine danışmadan imza koyamayacağını söyledi. Önce Kıbrıs'a sonra da Ankara'ya geldi. BM Genel Sekreteri Ghali iki kesimi de 14 Haziranda New York'ta bir araya gelmeleri için davet etti. TBMM'de bir konuşma yapan KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş “*ilk anda bu paketin ambargoyu yüzde 80-85 kaldıracığı izlenimini almıştık ama sonra Lefkoşa'ya gidip uzmanlarla görüşünce çok ciddi sorunlar ortaya çıktı*” açıklamasını yaptı ve 14 Haziranda ki New York toplantısına katılmayacağını yerine KKTC Dışişleri Bakanı Atakol'u göndereceğini ve Lefkoşa Havaalanı ile ilgili sorunların masada olacağını söyledi. BM Genel Sekreteri, Denктаş'ın yerine Dışişleri Bakanı Atakol'un gelmesini reddederek görüşmeleri süresiz erteledi (Cumhuriyet 15 Haziran 1993 akt, Gürel, 2018, s. 210-211).

Müzakere sürecini kurtarmak ve soruna diplomatik açıdan çözüm bulmak için KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş GKRY Başkanı Klerides'e yüz yüze görüşme teklifinde bulundu. 18-31 Ekim 1994 tarihlerinde Lefkoşa'da yapılan görüşmelerde Klerides Rauf Denктаş'a açıkça “*Güven Yararıcı Paketle ilgilenmediğini; kendisi için hedefin Kıbrıs'ın AB üyeliği olduğu, AB üyeliğini kabul etmedikçe görüşecek bir şey olmadığını*” söyledi (Denктаş, 2004, s. 112).

Görüşmeler bir çıkmaza girmişken Kasım 1993'de Yunanistan ile Rum Kesimi “*Ortak Savunma Doktrini*” imzalarlar. “*Ortak Savunma Alanı*” stratejisi kapsamında yeni askeri teçhizatlar alınmış, füze sistemleri sipariş edilmiş, paralı asker adı altında binlerce Yunanlı profesyonel asker adaya getirilmiş, Fransa ve Rusya gibi ülkelerden Tank sipariş edilmiş ayrıca Yunanistan'a verilmek üzere Baf ve Larnaka'da askeri üsler inşa edilmiştir. 1996 yılında ise Rusya ile yapılan anlaşma neticesinde ABD dahil diğer ülkelerin de tepkisini çeken S-300 füze sistemleri alınmıştır. Bu olaya Türkiye büyük tepki göstermiştir. S-300 sorunu füzelerin Kıbrıs yerine Girit'e yerleştirilmesi sonucu hiçbir çatışmaya mahal vermeden son bulmuştur. GKRY'nin bu hareketlerine karşılık, KKTC ve Türkiye Cumhuriyeti arasında 20 Ocak 1997 tarihinde imzalanan ortak deklarasyon ile “*Rum tarafınca sürdürülen ağır silahlanma çabalarının yanı sıra Güney Kıbrıs'ta hava ve deniz üsleri kurulması ile, Adada ve Doğu Akdeniz'de istikrar ve güvenliği tehdit eden bir durumun*” meydana geldiği uyarısında bulunulmuştur ve “*KKTC'ye yapılacak bir saldırı aynen Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılmış bir saldırı telakki edilecektir*” denilmektedir (Somuncuoğlu, 2002, s.134-163).

GKRY Başkanı Klerides 1994 yılından itibaren ortak bir görüş birliği olmadığı nedeniyle KKTC Cumhurbaşkanı Denктаş ile görüşmeyi reddetmişti. BM'nin yeni genel sekreteri Kofi Annan iki kesimi de tekrar görüşmelere davet etti. Böylece görüşmeler 19-13 Temmuzda New York'ta, 11-

16 Ağustos 1997’de İsviçre’de yeniden başladı. Bu görüşmelerde BM Genel Sekreteri ortaya yeni bir tasarı koydu ancak bundan da bir çözüm çıkmadı. Çünkü AB’nin 1998 yılında Rum yönetimi ile üyelik müzakerelerini başlatacağını açıklaması Rum yönetimini daha uzlaşmaz hale getiriyordu. 29 Haziran 1999’da BM’de kabul edilen “1250” ve “1251” sayılı kararlar da “ *Kıbrıs sorununun çözümünün tek egemenliğe ve uluslararası kimliğe sahip bir Kıbrıs Devleti formülüne göre olması gerektiği*” belirtilmekteydi. Buna karşın Kıbrıs Türk’ü BM’de alınan bu kararların objektif olmadığını açıklamakla yetindi (Önalp, 2010, s. 263).

1999 yılında Kıbrıs Türk ve Rum yönetimleri görüşmelere tekrar başlama kararı aldı. Denктаş ile Klerides arasında ki dolaylı görüşmelerin ilki 3-14 Aralık 1999 tarihinde New York’ta Kofi Annan ve Kıbrıs özel danışmanı Alvaro De Soto’nun girişimleriyle başladı. Müzakerelerde KKTC “*iki egemen devlet*” neticesinde bir çözüm isterken GKRY ise “*iki toplum*” görüşünü benimsiyordu. Bu nedenle bir anlaşma olmadı bu görüşmelerde. Daha sonra BM Genel Sekreteri Annan ikinci tur görüşmelerin Ocak 2000’de başlayacağını ilan etti. İkinci tur görüşmeler 31 Ocak-10 Şubat 2000 tarihleri arasında Cenevre’de gerçekleştirildi. Bu görüşmelerde KKTC “*konfederasyon tezi ve egemenlik haklarının*” tanınmasını istedi, GKRY ise “*toprak ve harita*” konularının konuşulmasını istedi. Görüşmeler Temmuz-Ağustos 2000 tarihinde devam etmesine rağmen uzlaşma sağlanamadı. Türk ve Rum yönetimleri liderleri 9-20 Nisan 2002 tarihleri arasında görüşmelere devam ettiler. Denктаş bu esnada kurulması öngörülen devlet ile ilgili geniş kapsamlı bir tasarı sundu. AB destekli GKRY ise uzlaşmaz politikasını sürdürüyordu (Önalp, 2010, s. 263-264).

Ocak 2002’den itibaren tekrar başlayan görüşmeler süreci *Annan Planı* adı verilen geniş kapsamlı bir planı ortaya çıkarmıştır (Özarslan, 2007, s. 37). Daha sonra beş kere değişikliğe uğrayacak olan bu plan ilk olarak BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından KKTC Cumhurbaşkanı Denктаş’ın New York’ta tedavisi devam ederken, Türkiye de genel seçimlerden sonra yeni hükümet kurulmamışken 11 Kasım 2002 de Türk ve Rum kesimine sunuldu. Annan her iki kesimden de planla ilgili saptamalarını bir hafta içerisinde sunmalarını istedi. Rumlar planı değiştirmek şartıyla müzakere edilebilir bulurken, Türkler ise “*Planı müzakere edilebilir bir hale getirmek için müzakereye hazır olduğu*” nu söyledi. İşte Annan Planı süreci böylece başlamış oldu (Düzgün, 2008, s.13).

2004 yılı başlarında yapılan görüşmeler sonrasında İsviçre’nin Bürgenstock kasabasında Annan planına son şekli verildi. Planın esası üzerinde Türklerin ve Rumların mutabakatı sağlanamadı. Öymen’e göre “ *Uluslararası ilişkilerde kabul edilen yöntem ancak ilgili hükümetlerin onayı alındıktan sonra anlaşma metninin gerektiğinde referanduma sunulabileceği ilkesi iken, Kıbrıs’ta farklı bir yöntem uygulandı ve iki hükümetin uzlaşmamış olması dikkate alınmadan metnin halkın onayına sunulması yoluna gidildi.*” Diğer bir garip nokta ise referanduma sunulacak metnin ekleri ile birlikte 9000 sayfalık bir metin olmasaydı. Referandumda kabul edilecek metin hukuki bir sonuç doğuracaktı Türkçeye bile tamamı çevrilmeyen bir metni halk bilmeden nasıl oylayacaktı. KKTC Cumhurbaşkanı Denктаş metnin tamamını inceleyip onaylamadığını açıklamıştı. Sadece halk değil görülüyor ki Türkiye’de ki politikacılarında bu metnin tamamından haberi yoktu. Türkiye de planın 200 sayfalık bir özeti TBMM üyelerine dağıtılmıştı (Öymen, 2017a, s. 473).

Bu planın içeriğine bakıldığında görülüyor ki planın asıl hedefi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs ile bağlarının koparılmasıydı. Bu ise şu şekillerde sağlanacaktı: Annan planı ile iki kesimlilik ortadan kaldırılacak yıllar içinde Rumlar ile Türkler içiçe geçecek bu da çoğunlukta olan Rum kesiminin adaya egemen olması anlamına geliyordu, Türk askerinin hızlı bir şekilde adadan ayrılması ile güvenlik önce BM'ye daha sonra AB'ye geçiyor böylelikle Kıbrıs tamamen İngiltere, Yunanistan ve Rumlara kalıyordu, yeni bir Devlet kurulmuyor mevcut Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Türk kesimi de eklenmiş oluyor (Bozkurt ve Demirel, 2004, s.101). Plan GKRY tezlerine yakın teklifler içermekte ve 1992 Ghali Fikirler Dizisi temel alınarak ortaya çıkarılmıştır. Planda Egemenlik yetkisine sadece federal devletin sahip olacağı bir Kıbrıs Federal Devleti'nin kurulması öngörülmektedir. En üst hukuk her ne kadar Kıbrıs Anayasası olacaksa da ilerde Kıbrıs AB'ye gireceği için bu kağıt üzerinde kalacak ve en üst hukuk AB Müktesabı olacaktır. KKTC önerilerinin aksine federal devlet ile kurucu devletler arasında görev dağılımı yapılmaktadır. Ayrıca "oluşturucu devletler, siyasi alanda, diğer devletler ile anlaşma imzalamaya" yetkili kılınmamıştır. Yine GKRY'nin istediği gibi parlamento 2 meclisli olacak sadece üst parlamento'da temsiliyet yarı yarıya olacak. Cumhurbaşkanlığı ve Yardımcılığı makamı kaldırılıyor bu da dolayısıyla veto hakkını ortadan kaldırmaktadır. Yürütme 1960 anlaşmalarının aksine etnik ayrılık getirmiyor iki halkın ortak görev alması öngörülüyor ancak burada adadaki nüfusa göre oran belirleniyor. Tek bir siyasi vatandaşlık kimliği belirleniyor. Toprak düzenlemesi ve mal-mülk konularında KKTC'nin teklifleri göz ardı ediliyordu. Ve en önemlisi de Türkiye ve Kıbrıs Türk'ü için hayati bir konu olan 1960 Garanti ve İttifak Antlaşmaları tekrar düzenlenecekti (Efegil ve Olcay, 2004, s. 120).

Nitekim KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş referandumdan yaklaşık bir hafta önce plana neden hayır denilmesi gerektiğini TBMM'de ki konuşmasında detaylıca açıkladı (Denktaş, 2004, s.234-235): " Ümit ederim ki dıştan ve Türkiye'den gelmekte olan tüm baskılara ve telkinlere rağmen halk kendi hür iradesini kullanacaktır. İçeriğini bilmediğini, zorla empoze edilmek istenen, 9000 sayfalık pakete evet demenin tehlikesini görecek ve ona göre hareket edecektir. Ben bu referandumda niye HAYIR diyeceğimi anlatmaya çalışacağım. Annan Planı sorumluluğu bizden almış halka vermiştir. Ben HAYIR diyeceğim çünkü bu anlaşma Rumlara, kısa bir süre içinde Kıbrıs'ın tümüne sahip çıkma olanağını vermekte, Kıbrıs Türk'ünü anavatandan ayırmaktadır. Bu anlaşma iki kesimliliği bozmakta, AB normları altında, bizi nereye götüreceği belli olmayan karmaşık idari ve siyasi bir çerçeve içine oturtmaktadır. Mal mülk sorunlarını halletmiyor, bunları bireyler arasında içinden çıkılmaz bir karmaşa haline getiriyor; geleceğin büyük kavgalarına zemin hazırlıyor. 1960 Antlaşmaları ile bize verilmiş olan garantileri zaman içinde tümüyle ortadan kaldırmaya açık kapı bırakıyor. Halkımızın yarısını göçmen yapıyor. Kıbrıs Meselesine Rum'un gözü ile bakarak tedbir öngörüyor ve Kıbrıs Türklerinin iki halktan biri olduğunu, bu halkın eşit egemenliğini kabul edecek cesareti gösteremiyor! HAYIR diyorum çünkü bu planda bize verilmiş olan haklar AB normları altında yok edilebilecektir. HAYIR diyeceğim çünkü AB Kıbrıs Hükümeti sahte adı altında Rum Yönetimi ile yaptığı anlaşmaya verdiği birincil hukuk statüsünü bizi de kapsayacak şekilde genişletmek niyetinde olmadığını açıklamıştır. HAYIR diyeceğim çünkü Rumların AB ile hazırladıkları 9000 sayfalık bir paketin geleceğimizi nasıl etkileyeceğini bilmiyorum... Çünkü bu paketin içinde, Meclisimizin onayından geçmeyen, ancak geleceğimizi ipotek altına alacak bir anayasa bile var. HAYIR diyeceğim, çünkü bu metod halkımıza hakarettir; onun varlığını, meclisini, otoritelerini hiçe sayarak başka ülkelerin Kıbrıs üzerinde kendi çıkarlarını sağlamak için kurulmuş bir mega hiledir. HAYIR diyeceğim çünkü bu plan bizi Türkiye'ye, Anadolu'ya ebediyen hasret bırakacaktır. "

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin bu plan üzerindeki ana strateji dayanağı ise Rumların zaten bu planı reddedeceği yönündeydi. Bu varsayım doğrudu çünkü birkaç ay sonra zaten AB üyesi olacak Kıbrıslı Rumların bu plana evet denmesi beklenemezdi. Mevcut durumu korumak onlar için daha uygundu. Hükümetin dayandığı ikinci nokta ise Rumlar zaten hayır diyecek Türkler evet derse bundan Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türklerin karlı çıkacağı yönündeydi. Kıbrıs'ın tarihine baktığımızda bu dayanak noktası çok zayıftı çünkü Kıbrıslı Türkler 1960'lardan itibaren her teklife olumlu yaklaşırken Rumlar reddetmişti ancak sonunda Londra ve Zürih Antlaşmaları hariç hep Rumlar karlı çıkmıştı (Başbuğ, 2016, s.173).

Kıbrıs'ta Türk ve Rum tarafında 24 Nisan 2004 tarihinde referanduma sunulan Annan Planı, Kıbrıslı Rumların %75.83 Hayır, Kıbrıslı Türklerin ise %64.91 Evet demesiyle son bulmuş ve bu plan uygulamaya konulamamıştır (Düzgün, 2008, s.224). Türklerin evet Rumların da hayır demesine rağmen Rum kesimi ödüllendirilmiş ve 1 Mayıs 2004'te AB üyesi yapılmıştır (Özarslan, 2007, s.37).

5. AVRUPA BİRLİĞİ VE KIBRIS

Doğu Bloku⁶'nun 1990'da dağılması ve bu ülkelerden gelecek bir tehdidin ortadan kalkması AB'nin dünyayı algılamasında yeni bir bakış açısı oluşturmuştur. Birincisi artık SSCB ve Varşova Paktı'ndan gelecek bir tehdit kalmamıştı. İkincisi AB'nin ekonomik olarak rekabet gücü daha da artacaktı çünkü dünya pazarları artık bölünmüşlükten kurtuluyordu. AB'nin büyük ülkeleri de bu fırsattan yararlanacaktı. Bunun için öncelikle AB'nin kendi içinde daha da bütünleşmesi gerekiyordu ve böylelikle çevresini de şekillendirecekti. 1993'te ortaya çıkan Maastricht Anlaşması ilerisi için oluşacak AB'nin temellerini atıyordu. Ortak bir dış politika, ortak para birimi, AB kurumlarının uluslar üstü bir hal alması, ortak bir savunma bunlardan bazılarıydı. Türkiye Cumhuriyeti ise bu yapıda istenmiyordu. Erol Manisalı'ya göre “ *Büyük ve AB'ye göre Avrupa'dan farklı bir sosyal ve kültürel yapıya sahip Türkiye, geleceğin Avrupa Birleşik Devletlerinde bütün politik, ekonomik, sosyal ve kültürel dengeleri bozabilirdi.*” AB için Türkiye'nin Kıbrıs'taki varlığı da önem arz ediyordu. AB'ye göre Kıbrıs, Rum egemenliğinde Avrupa Birliğine kabul edilirse bu durum onlar için daha çok fayda sağlayacaktı. Yeni oluşan uluslararası konjonktürde Kıbrıs AB için stratejik bir önem kazanmıştı. Asya Pazarının batı kapısı, üç kıtayı karşıdan seyreden, Orta doğunun yanı başında bulunan bu ada başka bir gücün elinde bulunamazdı. AB'ye göre Kıbrıs kendilerinin Doğu Akdeniz'deki “ *ileri karakolu ve köprübaşı*” konumundaydı çünkü enerji güzergahı, ticaret yolları ve askeri üsler Kıbrıs'ın etrafında bulunuyordu (Manisalı, 2003, s.83-84).

AB ve Kıbrıs ilişkileri 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan iki yıl sonra o dönem ki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olan birliğe başvurmasıyla başlamıştır. Ancak Rumların 1963'de anlaşmaları ve anayasayı ihlal ederek Kıbrıs Türkleri ile çatışıp Kıbrıs Türk temsilcilerini hükümetten uzaklaştırma girişimleri üzerine bundan sonraki müzakereleri Rum yöneticiler tek başına yürütmüştür bununla da yetinmeyip 1972 yılında AET ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Zürih ve Londra Andlaşmaları'na temelden aykırı bir şekilde Rum yönetimi, tüm Kıbrıs'ı temsil ediyormuş gibi hareket ederek ileride AB'ye tam üyeliği sağlayacak hukuki süreci başlatmıştır. Yukarıda zikredilen anlaşmalara göre Kıbrıs Türkleri Kıbrıs Cumhuriyeti'nin eşit kurucu ortaklarından biridir. Rum yönetiminin tek yanlı bu hareketi

⁶ Soğuk savaş döneminde SSCB'nin yer aldığı ideolojik blok

uluslararası hukuka aykırıdır. Daha o günden itibaren AET Kıbrıs'la ilgili uluslararası anlaşmalara uymamış, uluslararası hukuku çiğnemiş ve tarafsızlığını yitirmiştir (Mor, 2008, s.988).

Kıbrıs Türk Temsilcisi Rauf Denktaş Kıbrıs Anayasasının 50. Maddesine dayanarak bu anlaşmayı hukuk dışı ilan etmiştir. Söz konusu maddeye göre “*Temsilciler Meclisinin herhangi bir kanunu ve kararı veya bunların bir kısmını cumhurbaşkanı ve yardımcısının birlikte veya tek başlarına veto edebileceklerini*” açıkça söylemektedir. 50. Madde *milletlerarası anlaşmalar, sözleşme ve anlaşma akdini*” de veto kapsamında zikretmektedir. Rauf Denktaş Türk temsilcilerin hiçbir aşamasına katılmadığı bir anlaşmanın hukuken geçerliliğinin olmadığını dile getirmektedir (Mor, 2008, s. 988-989).

Kıbrıslı Rumların girişimleri 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası konjonktüründe etkisi ile yoğunlaşmıştır. 1990'ların başlarında BM çerçevesinde çözüm aranırken Avrupa Topluluğu (AT)'nin Türkiye'ye yönelik baskıları da artmıştır. Özellikle Yunanistan'ın 1981 yılında bu topluluğa üye olması ile Türkiye'ye karşı oluşan olumsuz bakış açısı 1990'lardan sonra kendini daha da çok hissettirmiştir. Çünkü Yunanistan elindeki veto kartını kullanarak deyim yerindeyse AB'yi çıkarları doğrultusunda hareket ettirmiştir. Yunanistan'ın Avrupa Topluluğu içindeki stratejik önemini bilen GKRY ise bundan istifade ederek AT'ye girmek için çalışmalara başlamıştır. GKRY 4 Temmuz 1990 tarihinde tekrar Kıbrıs'ın tamamını temsil ettiğini ileri sürerek tek yanlı olarak AT'ye tam üye olmak için başvuruda bulunmuştur (Ünalmiş, 2019, s. 61). KKTC 'de bu başvuruya 3 Eylül 1990'da itiraz etmiştir ancak Avrupa Komisyonu Birleşmiş Milletlerin KKTC'yi tanımamasını bahane ederek Rum yönetiminin başvurusuna olumlu görüş bildirmiştir (Karluk, 2012 akt Kuşat, 2016, s.116).

Eski Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Onur Öymen GKRY'nin AB'ye üyeliği diye bir şeyin söz konusu olamayacağını belirtmektedir (Öymen, 2017b, s. 348) : “*Kıbrıs Devletini kuran Londra ve Zürih Antlaşmalarına Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengeyi korumak için bir hüküm konulmuştu. Buna göre Kıbrıs, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın aynı zamanda üye olmadığı bir uluslararası kuruluşa katılamazdı. Yunanistan AB'ye üyeydi ama Türkiye üye değildi. Bu nedenle GKRY'nin üyeliği söz konusu olamazdı. Konuştuğumuz Türk ve yabancı hukukçularında görüşleri bu doğrultuydu. Görüşmelerle yetinmedik, İngiltere'nin en önemli uluslararası hukuk uzmanlarından Prof. Mendelson'dan yazılı mütalaa istedik. Mendelson mütaalasında meseleyi bütün boyutlarıyla inceledikten sonra, GKRY'nin AB'ye üye olmak şöyle dursun, üye adayı bile olamayacağını bildirdi. Aynı görüşü savunanlardan biri de Kıbrıs Devleti kurulduğunda Anayasa Mahkemesi Başkanlığına getirilen Alman Hukukçu Prof. Forsthof'un yardımcısı Heinze oldu.*”

Avrupa Birliği Kıbrıs'ta Yunanistan tezlerinin etkisi ile Türkiye karşıtı bir tutum takınıyordu. Avrupa Birliği 1990'lı yıllarda yayınladığı zirve bildirimlerinde Kıbrıs'a değinerek bu sorunun Avrupa ile Türkiye'nin arasını açtığını ve bir an önce bir çözüm bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ise bu açıklamalara sürekli tepki göstermiştir (Çeçen, 2005, s.122-123). 24-25 Haziran 1994 tarihinde ki Korfu Zirvesi'nde Kıbrıs ile AB arasındaki müzakerelerin hızlandırılması istenmiş, 9 Aralık 1994 tarihindeki Essen Zirvesinde ise “*AB'nin ilk genişlemesinin Kıbrıs'ı da içereceği*” açıklanmıştır (Somuncuoğlu,2002, s.174). Avrupa Birliği GKRY ile 1995 yılında görüşmelere başlanabileceğini açıklamıştır. Çünkü AB ile Türkiye arasında 1995 yılında Gümrük Birliği imzalanacaktır AB'ye göre bu dönemde Türkiye'den bir ödün koparılabildi. Nitekim de öyle oldu. Yunanistan 1995 yılında Türkiye ile imzalanacak olan Gümrük Birliği

anlaşmasını veto edeceğini duyurunca AB'nin eline de bir fırsat geçti. Yunanistan bu vetoyu AB, GKRY ile tam üyelik görüşmelerine başlarsa kaldıracağını söyledi. Önce AB 24 Şubat 1995 tarihinde GKRY ile üyelik görüşmelerine başlanacağını resmi olarak açıkladı ardından 6 Mart 1995'de Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği Anlaşması imzalandı (Çeçen, 2005, s. 123). 4 Mart 1964 tarihli BMGK'nın 186 sayılı kararında yapılan diplomatik hatanın bir benzeri de 1995 yılında bu şekilde yapılmıştır.

AB'nin GKRY ile 1995 yılında görüşmelere başlaması üzerine Türkiye ve KKTC ortak bir deklarasyon yayınladı. 12 maddelik bu deklarasyonda Türkiye'nin garantisinin devam ettiği, Kıbrıs'ta nihai hedefin “*Kıbrıs Türk ve Rum taraflarının egemen eşitliğine dayalı, iki toplumlu ve iki kesimli federal bir çözüm*” olacağı, AB ile tam üyelik görüşmelerinin ancak Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının birlikte oluşturacakları görüş ve ortak heyetler aracılığıyla yapılması gerektiği vurgulanmıştır (İsmail, 1998, s. 356-357).

Bu arada AB zirvelerinde de Kıbrıs'a yönelik kararlar alınmaya devam edilir. 29 Mart 1996 'da ki *Torino Zirvesi*'ne 10 aday ülke ve Kıbrıs ile Malta davet edilirken Türkiye davet edilmez. Bu zirvede Kıbrıs ile Malta'nın üyeliği için görüşmelere konferansın bitiminden 6 ay sonra başlanacağı bildirilir. 13-14 Aralık *Dublin Zirvesi*'nde Avrupa Konseyi Kıbrıs'ta BMGK önerileri doğrultusunda çözüm bulunabilmesi için Türkiye'nin etkisini kullanmasını ısrarla vurgular. Kritik öneme sahip 1997 yılındaki *Lüksemburg Zirvesi*'nde ise, Kopenhag Kriterlerine uygunluk tüm katılım müzakerelerinin başlatılabilmesi için bir ön şart olarak kabul edilir. Bu zirvede Türkiye aday ülkeler arasında sayılmaz. Yunanistan ile tatminkar ilişkiler kurma, azınlık hakları, insan hakları gibi bir çok talebi kabul etmesi şartıyla Avrupa Konferansına davet edilir. Türkiye de Mart 1998'de yapılan konferansa katılmama kararı alır. Bu zirvenin en önemli yanı Türkiye dışındaki diğer aday ülkelere müzakere takviminin verilmesi daha sonra ise Kopenhag Kriterlerinin müzakerelere başlamak için ön şart haline getirilmesidir. GKRY başta olmak üzere diğer aday ülkelerde Kopenhag Kriterlerini yerine getirmedikleri halde müzakerelere başlanacakken, Türkiye'ye çifte standart uygulanmıştır (Somuncuoğlu, 2002, s. 207-208).

Türkiye, AB ve Kıbrıs üçgeninde diğer bir önemli gelişmede 1999 *Helsinki Zirvesi* kararlarıdır. Lüksemburg Zirvesinde yanlış yaptığını anlayan AB, Helsinki Zirvesiyle yeni bir taktik geliştirmiştir. Çünkü Türkiye, Lüksemburg Zirvesi ile bir nevi AB'den dışlanmıştır. AB ile Yunanistan, Türkiye'ye elindeki bütün kartları kaybetmiş oldu. Helsinki Zirvesi sonrasında ortaya çıkan “*Milenyum Deklerasyonu*”nda önemli kararlar alınmıştır. Türkiye tekrar AB üye adaylığı statüsünü elde etmiştir. Deklerasyon'un 9.maddesinin b fıkrasında “*Avrupa Konseyi, siyasi çözümün Kıbrıs'ın AB'ye katılımını kolaylaştıracağını vurgulamaktadır. Katılım müzakerelerinin tamamlanmasına kadar herhangi bir çözüme ulaşamamış olması durumunda, Konsey, katılım konusunda bu ön şarta bağlı olmaksızın karar verecektir. Konsey bu durumda, ilgili tüm faktörleri dikkate alacaktır.*” denilmektedir. Bu gün Kıbrıs sorunu Türkiye AB ilişkilerine endekslenebilmiş ise işte bu zirve sonucu alınan kararlar ve özellikle 9.maddenin b fıkrası ile sağlanmıştır. Bu kararlar Kıbrıs'ın AB'ye üyeliği için kolaylaştırıcı bir tavır takınılmıştır (Mor, 2019, s.227-230). AB'nin almış olduğu bu yanlı kararlar amacının Türkiye'den müzakereler esnasında ödün koparmak olduğu çok açıktır.

AB ile GKRY arasındaki ilişkiler gün geçtikçe artmıştır. AB 5 Eylül 2001 tarihli Kıbrıs İlerleme Raporunda: “*Çözümsüzlüğün GKRY'nin üyeliğine engel oluşturmayacağını ve Türkiye'nin*

güç kullanması ile herhangi bir kazanım sağlayamayacağını belirterek, GKRY'nin AB üyeliği için ön koşul olan Kopenhag Kriterlerinin siyasi ve ekonomik bölümüne tamamen uyum sağlamış olduğunun ve üyeliğe en yakın aday olduğunun altı çizilerek vakit kaybetmeden AB'ye katılımı bekleyebileceği” açıklanmıştır. AB'nin bu Rum yanlısı açıklaması üzerine Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Müsteşarı Faruk Loğoğlu; “ *AB'nin Güney Kıbrıs'ın üyeliğine ilişkin her adıma karşılık Türkiye'nin de mukabil adımlar atacağını”* belirtmiştir (Tamçelik, 2001 akt. Bozkurt ve Demirel, 2004, s. 215-216).

2002'de gerçekleşen *Kopenhag Zirvesi* sonucu çıkan kararlarda Kıbrıs için önemlidir. Artık AB açıktan bir şekilde GKRY yanlı bir politika izlediğini deklare etmekte ve Kıbrıs için KKTC ve GKRY arasında görüşmeler devam ederken GKRY'nin elini güçlendirecek hamleler yapmaktadır. Bu da zaten AB desteğini ve üyeliğini garantileyen GKRY'yi cesaretlendirmekte böylelikle çözüm için sunulan her teklifi reddetmelerine sebep olmaktadır. 2002 Kopenhag Zirvesi sonuç bildirgesinin 3. paragrafında GKRY görüşmelerini tamamlayarak 1 Mayıs 2004'te AB'ye üye olacak 10 ülke arasında sayılmaktadır. Yine 10. Paragrafta Kıbrıs ile ilgili olarak, birleşmiş bir Kıbrıs'ın üye olması tercih edildiği belirtilmektedir. 12. paragrafta ise “*eğer çözüm gerçekleşmezse, AB müktesabatının adanın kuzeyinde uygulanması aksine bir karar alınana kadar askıya alınacaktır”* denilmiştir. Ve ayrıca AB'nin Annan Planı çerçevesinde bir çözümü benimsediği belirtilmiştir. Özarslan'a göre: “ *Kopenhag Zirvesi sonuç bildirgesinde ilk dikkat çeken konu Kıbrıs Rum Tarafının AB üyeliğinin tescil edilmiş olmasıdır.*” (Özarslan, 2007, s. 153-154).

2004 yılında yapılan Annan Planı Referandumunda KKTC'nin bu plana evet, GKRY'nin ise Hayır oyu vermesine rağmen, GKRY Mayıs 2004 tarihinde diğer 9 aday ülke ile birlikte Avrupa Birliğine tam üye olarak kabul edildi. Çünkü zaten AB üyeliğini garantileyen GKRY'nin bu plana evet demesi de beklenemezdi. AB yaptığı hatalarla (ya da bilinçli olarak) hep GKRY'nin elini güçlendirecek diplomatik hamleler yapmıştır. KKTC ise haksız bir şekilde cezalandırılmaya devam etti ve Türkiye dışında hiçbir ülke tarafından tanınmadı. Ayrıca KKTC'ye uygulanan siyasi, ekonomik ve sportif ambargoların hiçbiri kaldırılmadı. Anlaşılan o ki AB, GKRY ve Yunanistan elindeki veto kartını kullanarak Türkiye'den ve KKTC'den tavizler koparmaya çalışacaktır (Öymen, 2017a, s. 475-476). Türk diplomasisi ise bu konuda her daim bilinçli olmalıdır. Artık Kıbrıs için Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC yeni bir ortak politika belirlemelidir.

SONUÇ

Kıbrıs sadece bir ada olarak değil, stratejik konumu itibariyle de önemli bir yere sahiptir. Doğu Akdeniz'in tam ortasında bulunan Kıbrıs, enerji geçiş güzergahlarına yakınlığı, çevresindeki enerji kaynakları ve Ortadoğu bölgesine yakınlığı ile bir çok devletin üzerinde egemenlik kurmak için uğraştığı bir alan olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti için ise Anadolu topraklarının güvenliği, Doğu Akdeniz'deki çıkarları ve adada yaşayan Kıbrıs Türk Halkı ile tarihi ve kültürel yakınlığı bu adayı önemli kılmaktadır. Türkiye'ye sadece 40 mil uzaklıkta olan Kıbrıs eğer yabancı bir gücün eline geçerse Anadolu topraklarının güney kısmını savunmak tamamen zorlaşır. 1571 yılında Osmanlı Devleti egemenliğine geçen Kıbrıs 1878 yılına kadar en huzurlu dönemini yaşamıştır. 1878 yılında ise dönemin siyasi gelişmelerinden kaynaklı olarak Kıbrıs egemenliği Osmanlı Devletinde kalması şartıyla idaresi bazı koşullara bağlanarak İngiltere'ye devredilmiştir. İngiltere

1914 yılına kadar adayı bu şekliyle yönetirken, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa katılması neticesinde adayı tek yanlı bir şekilde ilhak etmiştir. Bu ilhak ise Lozan Antlaşmasıyla ve belli şartlarla tanınmıştır. Ancak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Kıbrıs ile bağımlı koparmamış adaya ekonomik ve siyasi olarak desteklerini sağlamıştır.

Kıbrıs'ın asıl uluslararası platforma çıkışı 1950 sonrasında rastlamaktadır. İngiltere'nin 2. Dünya Savaşı sonrası sömürgelerinden tek tek çıkmaya başlaması sıranın Kıbrıs'a da geleceğinin göstergesiydi. Önce Rumlar adanın Yunanistan'a bağlanması için çalıştılar ardından da şiddet eylemlerine başladılar. Bu arada Türkiye'nin politikası mevcut durumun korunması idi. Ancak ilerleyen süreçte İngiltere'nin adadan çekileceği kesinleşince Türkiye'de Kıbrıs konusunda politikasını değiştirmiştir. Lozan Antlaşmasına göre de eğer İngiltere Kıbrıs'ın egemenliğini başka bir devlete devrederse Türkiye'de Kıbrıs konusunda söz sahibi oluyordu. 1958 yılında başlayan müzakereler sonucunda Zürih ve Londra Antlaşmaları ortaya çıkmış ve 1960 yılında Kıbrıs'taki Türk ve Rumların eşit, egemen ve ortak kurucu olarak kurduğu ve Türkiye, Yunanistan ile İngiltere'nin de garantör olduğu Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur.

Kıbrıs'ta artık yeni bir dönem başlamıştır. Kendine özgü bir devlet kurulmuştur. Ancak bu devleti daha ilk günden benimsemeyen Rum yöneticiler önce Kıbrıs Türk yöneticilerini anayasaya aykırı olarak hükümet işlerinden uzaklaştırmışlar ardından da 1963 yılında Kıbrıs Türklerine saldırılar düzenleyerek 1960'da kurulan devleti ortadan kaldırmışlardır. 4 Mart 1964'te BMGK'de alınan karara sırtını dayayan Rum yönetimi bugüne kadar o kararı arkasına alıp mevcut *status quo*'yu korumak için çaba harcamakta ve tüm çözüm önerilerine sırt çevirmektedir. 1974 yılında Yunanistan destekli darbe neticesinde Rum Cumhurbaşkanı Makarios devrilince yerine Türk düşmanı eski eokacı Nikos Sampson geçmiştir. Bu Türkiye ve Kıbrıs Türk'ü için büyük tehlike olmuştur. Türkiye garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs Barış Harekatını icra etmiş ve ada fiilen ikiye ayrılmıştır. 1974' den sonra görüşmeler devam etmiş ancak Rum yönetiminin uzlaşmaz tutumu değişmediği için bir netice alınamamıştır.

Rum yönetimi sürekli konuyu BM ve diğer uluslararası kuruluşlara götürüp kendi lehlerine karar çıkartmaya kalkışıp hiçbir çözüme yanaşmayınca artık Kıbrıs Türklerinin de kendi devletini kurma hakkının vakti gelmişti. Bu nedenle 1983 yılında Kıbrıs Türkleri self determinasyon hakkından yararlanarak KKTC'yi kurmuşlardır. Bu devleti tek tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Pakistan ve Bangladeş'in tanıma girişimleri ise ABD ve BM baskılarıyla önlenmiştir. Artık adada iki devlet vardır. Bu iki devlet daha sonraları müzakereler yoluyla çözüm arayışlarına girişseler de GKRY yöneticilerinin her şekilde uzlaşmazlık politikası izlemesi nedeniyle bir sonuç alınamamıştır.

1990 sonrası Kıbrıs'ta yaşananlara Avrupa Birliği'de dahil olmuştur. Toplumlararası müzakereler devam ederken Rumların tek yanlı, bütün ada adına tam üyelik başvurusunu kabul eden AB uluslararası hukuk ve kendi hukukuna aykırı hareket etmiştir. Çünkü Londra ve Zürih anlaşmalarına göre Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte üye olmadığı bir kuruluşa Kıbrıs'ta üye olamaz. Bunu saygın birçok uluslararası hukukçu da dile getirmektedir. Ancak bunu anlamayan AB, Yunanistan'ın da elindeki veto kartını iyi kullanması neticesinde her koşulda GKRY'nin yanında yer almış Rumlarda bunu bilerek 1990 sonrası sunulan her teklifi reddetmişlerdir. AB'nin Kıbrıs'ta izlediği politika toplumlararası görüşmelere olumlu katkı sağlamamıştır. 2004 yılına gelindiğinde BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın kendi adıyla hazırlamış olduğu Rum tezlerine

yakın ve tuzaklarla dolu plan'ı dahi Rumlar reddetmiştir. KKTC'de ise bu referandum'a AB propagandası neticesinde ne yazık ki evet oyu çıkmıştır. Buna rağmen Rumlar ödüllendirilmiş ve 1 Mayıs 2004 tarihinde Avrupa birliğine üye olmuşlardır. Bu tarihten sonra da müzakereler devam etmesine rağmen ki en son 2017'de başlayan Crans Montana görüşmeleri de Rumların bir türlü uzlaşmaya yanaşmayan politikası yüzünden hiçbir sonuca varmamıştır. Zaten 2004 yılından sonra adada hak bir çözüm bulunma olasılığı ve eşit egemen, iki kesimli, iki toplumlu federatif yapıda bir ortak devletin tekrar kurulması zorlaşmıştır. Hem neredeyse tüm dünyaca bütün Kıbrıs'ın hükümetiymiş gibi tanınan bir GKRY hükümeti hem de AB üyesi olmuş elinde veto kartı bulunan bir GKRY hükümeti var. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC, federasyon dışında yeni bir ortak politika belirlemelidir. Aynı şeyleri deneyip farklı sonuçlar beklemek hem diplomasiye hem de insan mantığına aykırıdır. Zaten artık oluşan siyasi konjonktürde yeni bir politikanın oluşmasına da ihtiyaç vardır. Bu politika da KKTC'nin diğer ülkeler tarafından da tanınması için diplomatik girişimlerin başlatılması olmalıdır. Vakit kaybetmeden tüm diplomasi araçlarını kullanarak KKTC'nin tanınmasına yönelik çalışmalara başlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alasya, H.F., (1987), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Armaoğlu, F., (2019), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Kronik Kitap Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F., (1959), "1955 Yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti Ve Türk Kamuoyu" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 14 (2), s.57-86.
- Başbuğ, İ., (2016), Unutulan Ada Kıbrıs, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Bilgin, M. S., (2014), "1964 Johnson Mektubu Öncesi Ve Sonrası Dönemde Kıbrıs'ta Türk-İngiliz İlişkileri", Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi Ve Geleceği Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 11-13 Aralık 2014 Gazimağusa, Yayına Hazırlayan: Duygu Türker Çelik, Ankara: Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s. 3-11.
- Birand, M.A., (1975), Otuz Sıcak Gün, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, E., ve Demirel, H., (2004), Birleşmiş Milletler Ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Çeçen, A., (2005), Kıbrıs Çıkmazı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Demirer, M.A., (1993), Türk'ün Onur Sorunu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Denktaş, R.R., (2004), Kıbrıs Girit Olmasın, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Denktaş, R.R., (2008), Kıbrıs Elli Yılın Hikayesi, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, İstanbul.
- Düzgün, B., (2008). Kıbrıs'ta Ümit Ve Hüsrana Annan Planından Referandum'a Bir Dönemin Perde Arkası, Ayraç Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Efegil, E., ve Olcay, A., (2004), "Tarafların Kıbrıs Sorunu'na yaklaşımları" Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (1) , s.113-122 .
- Gazioğlu, A. C., (2000), Enosis Çemberinde Türkler, Kıbrıs Araştırma Ve Yayın Merkezi, Lefkoşa.
- Gürel, Ş.S., (2020), Kıbrıs Tarihi 1878-1960 Kolonyalizm, Ulusçuluk Ve Uluslararası Politika, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Gürel, Ş.S., (2018), Tarihsel Boyutları İçinde Türk – Yunan İlişkileri 1821-1993, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

- Hakeri, B.H., (1993), Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi, KKTC Milli Eğitim Ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa.
- Hasgüler, M., ve Uludağ, B., (2004), Kriz Üçgeninde Türkiye, Ortadoğu, Avrasya Ve Kıbrıs Yazıları (1997-2003), Anka Yayınları, İstanbul.
- İsmail, S., (1998), 150 Soruda Kıbrıs Sorunu, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- İsmail, S., (2000), Kıbrıs Sorununun Kökleri, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, İstanbul.
- Kuşat, N., (2016), "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Zayıf Halka Kıbrıs-Weak Link In Turkey-European Union Relations: Cyprus", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), s.112-133.
- Manisalı, E., (2003), Dünden Bugüne Kıbrıs, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Mor, H., (2008), "Kıbrıs Sorununun Türkiye-AB İlişkilerine Endekslenmesi Süreci", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1), s.983-1026.
- Mor, H., (2019), Türk Dış Politikasında Kıbrıs Ve AB Çıkmazı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Oberling, P., (1987), Bellapais'e Giden Yol, Çev. M. Erdoğan, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Oberling, P., (1990), Kıbrıs Faciası, Çev. F. Armaoğlu, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Olgun, A., (1991), Kıbrıs Gerçeği 1931-1990, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara.
- Önalp, E., (2010), Geçmişten Günümüze Kıbrıs, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Öymen, O., (2017a), Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diploması, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Öymen, O., (2017b), Zor Rota Gençlik Ve Diploması Anıları, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Özakman, T., (2012), Çılgın Türkler Kıbrıs, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Özarslan, B.B., (2007), Uluslararası Hukuk Açısından Kıbrıs Sorunu Ve Avrupa Birliğinin Yaklaşımı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Özey, R., (2001), "Adalar Denizi Ve Batı Anadolu Bölgesi Hakkında", Marmara Coğrafya Dergisi, 1(3), s.27-36
- Somuncuoğlu, S., (2002), Arka Kapımıza Dayandılar Kıbrıs'ta Sirtaki, Boyut Tan Matbaası, Ankara.
- Şahin, H., (2019), Johnson Mektubu, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi: <http://www.mfa.gov.tr>
- Uçarol, R., (1995), Siyasi Tarih (1789-1994), Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Ünalmiş, A.N., (2019), AB' nin Kıbrıs Sorununa Bakışı Ve Türkiye AB İlişkileri (1960-2012 Arası Dönem), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yavuzalp, E., (1993), Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Yolak, S., (1989), 1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri, KKTC Milli Eğitim Ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa.
- Zia, N., (1975). Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi Ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Türkiye’de Muhasebe Eğitimi: Lisans Müfredatının İncelenmesi Ve Gelişmeler Kapsamında Değerlendirilmesi¹

Accounting Education In Turkey: Review Of Undergraduate Curriculum And Evaluation Within The Scope Of Developments

Büşra TOSUNOĞLU* Selim CENGİZ**

Makale Geliş Tarihi / Received :09.11.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :07.12.2020

ÖZET

Muhasebe mesleğinin kalitesinin özellikle lisans düzeyinde verilen muhasebe eğitimine bağlılığı; muhasebe ders müfredatının ve ders içeriklerinin gözden geçirilerek uluslararası eğitim standartlarına uygun ve sektörel ihtiyaçları karşılayacak nitelikte olmasını önemli hale getirmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Türkiye’deki devlet ve vakıf üniversitelerinde yer alan muhasebe eğitimi ve ders müfredatının içerikleri bakımından incelenmesidir. Bu doğrultuda, üniversitelerin web sayfaları aracılığıyla, ders müfredatı ve muhasebe derslerinin mevcut durumları incelenmiştir. Ayrıca, lisans düzeyinde verilen muhasebe dersleri, üniversiteler bazında içerik analizi yöntemi (tarama ve doküman analizi) kullanılarak benzer olan muhasebe dersleri gruplar bazında toplanarak her bir muhasebe dersi vakıf ve devlet üniversiteleri ile muhasebe derslerinin zorunlu, seçmeli, uygulamalı ve seçmeli olup olmadıkları kategorilerinde ortak bir içerik oluşturulmuştur. Son olarak, muhasebe eğitimi veren akademisyenler ve muhasebe meslek mensuplarıyla mülakatlar yapılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, devlet ve vakıf üniversitelerinde verilen muhasebe derslerinin nicelik olarak fazla olduğu, bu durumun nedeni ise aynı içeriğe sahip muhasebe derslerinin farklı isimlerle verilmesinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan mülakatlar sonucunda akademisyenler ve meslek mensupları, muhasebe eğitimine yönelik sektörün ihtiyaçlarının dikkate alınması gerekliliğinden hareketle müfredatın gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Anahtar Kavramlar: *Muhasebe Ders Müfredatı, Eğitimi, İçerik Analizi*

ABSTRACT

Commitment to accounting education; The accounting course curriculum and course contents will be reviewed and made it important to be in line with international education standards and to be in the future. In this context, the purpose of the study of accounting education in the state and private universities in Turkey and is examined in terms of curriculum content. In this direction, the current status of the universities' web pages, course curricula and accounting courses were examined. In addition, undergraduate accounting courses and accounting courses with similar content analysis method (screening and examination) on the basis of universities were collected on a group basis, and a common content was created in the categories of compulsory, elective, applied and elective accounting courses with each accounting course foundation and state universities. Finally, interviews were held with accounting education professionals and accounting professionals. According to the results of the study, it was determined that the number of accounting courses given in state and foundation universities was high in quantity, and this was due to the fact that accounting courses with the same content were given with different names. In addition, in the interviews, academics and professionals expressed that the curriculum should be revised in line with the needs of the sector for accounting education.

Keywords: *Accounting Course Curriculum, Education, Content Analysis*

¹ Bu çalışma, 19-23 Nisan 2019 tarihlerinde düzenlenen XXXVIII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu’nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, busra.tosunoglu@gumushane.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-6292-2770

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. Bankacılık ve Finans Bölümü, selimcengiz71@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0002-2013-9590, 05413641986

GİRİŞ

Muhasebe bilgi sisteminin, işletmelerin faaliyetlerini raporlama gibi önemli bir yere sahip olmakla birlikte sosyal bir yapıyı da içinde barındıran bir bilgi sistemidir. Günümüz koşullarında sosyal yapının ve işletme beklentilerinin değişmesiyle muhasebe ve muhasebecilik mesleğinde değişim kaçınılmaz olmuştur. Değişen koşullarla birlikte işletmeler, muhasebe mesleğini icra edecek kişilerden yeni oluşan durumlara uygun bilgi ve beceriye sahip olmalarını beklemektedirler. Bilgi ve becerinin yanında bireyin sürekli kendini geliştirmesini, etik davranışlar sergilemesini de beklentiler içinde bulundurmaktadır. Bütün bu beklentilerin karşılanması nitelikli ve kaliteli mesleki eğitimle mümkündür (Yılmaz, 2019: 1). Muhasebe eğitiminin genel amacı; muhasebe alanında eğitim alan öğrencilerin, sektör ve işletmeler hakkında bilgi sahibi olmaları ve gelecekte kararlar alabilmeleri için, muhasebe bilgilerinin sınırlarını belirleme, sınıflandırma, karşılaştırma yapma, uygulamaya geçirme, yorumlama ve bunlardan yararlanmasıdır. Ayrıca söz konusu bilgilerin gerçek hayatta kullanılabilmesi için eğitim alan öğrencilerin teknik becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Yardımcıoğlu ve Büyüksalvarcı, 2013: 174). Muhasebe eğitiminde beklenen hedeflere ulaşılabilmesi için, öğrencilere muhasebe bilgisinin hem teorik hem de uygulama şeklinde verilmesi ve öğrencilerin muhasebe bilgileri ile aydınlatılması gerekmektedir. Bu kapsamda, muhasebe eğitiminin en temel amacı, öğrencilere mali nitelikteki bilgilerin dürüst ve doğru bir şekilde kullanmasını öğretmek ve bu bilgileri uygulamalarla desteklemektir. Muhasebe eğitimi, muhasebe mesleği için gerekli olan bilgiyi vermeyi amaçlayan özel bir eğitim alanı olmakla birlikte kültürel, etik ve belirli eğitim stratejileriyle ders konuları ile toplumsal sorumluluk bakımından önemli bir görevi yerine getirmektedir. Muhasebe eğitimi, farklı eğitim kurumlarının değişik bölümlerinde verilmekte ise de, üniversitelerde verilen muhasebe eğitiminin önemi daha fazladır (Orhan ve Tazegül, 2013: 17).

Muhasebe eğitimi; finansal tabloların kullanıcıları arasında, yöneticilerden çalışanlara, küçük şirketlerden büyük şirketlere, müşterilerden satıcılara, araştırmacılardan kamuoyuna kadar herkes tarafından kullanılmaktadır. Bu nedenle muhasebe eğitimi yalnızca finansal tabloları oluşturanlar için değil, bu tablolardan yararlanacak taraflar için de gereklidir (Aydın, 2007: 18). Eğitim ve muhasebenin sürekli kendini yenileyen bir süreci ifade etmesinden dolayı, muhasebe eğitimi sürecinin sürekli gözden geçirilmesi gerekmektedir. Gerek finansal, gerek sosyal, gerekse de teknolojik ya da siyasal olsun muhasebe eğitimi sürekli gözden geçirilmelidir. Söz konusu muhasebe eğitiminin modern gelişmelerden geri kalması, muhasebe meslek mensuplarının yapacakları işin başkaları tarafından yapılması problemini ortaya çıkarmaktadır (Tokay ve diğerleri, 2011: 9-10).

Bu çalışmada, devlet ve vakıf üniversitelerinde verilmekte olan muhasebe derslerinin içerikleri incelenmiştir. Çalışmanın örneklemini, Türkiye’de bulunan devlet ve vakıf üniversitelerindeki lisans seviyesinde muhasebe eğitimi veren fakülteler oluşturmaktadır. Çalışmada içerik analizi yöntemi (tarama ve doküman analizi yöntemi) kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle müfredatlarında muhasebe dersleri bulunan fakülteler belirlenmiştir. Daha sonra ise verilen derslerin yılları, zorunlu ve seçmeli olup olmadığı ile teorik olup olmadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın uygulama bölümünde, muhasebe eğitimi veren ve muhasebe mesleğini icra eden muhasebe meslek mensuplarıyla mülakatlar yapılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle muhasebe eğitimiyle ilgili kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Daha sonra

muhasabe eğitimiyle ilgili daha önce yapılmış çalışmalar literatür bölümünde özetlenmiştir. Son olarak ise, araştırmanın metodolojisine yer verilerek, çalışmanın sonucunda tespit edilen bulgular ve değerlendirmeler özetlenmiştir.

1. TÜRKİYE'DE MUHASEBE EĞİTİMİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Muhasebe, toplumun tüm kesiminde önemli bir yeri olan mesleki bir alandır. Günümüzde, muhasebe kaynaklı bilgiye ve gerekli muhasebe bilgisine sahip personele ihtiyaç olup, artmaya devam etmektedir. Bu kapsamda muhasebe, toplumda meydana gelen değişikliklere uyum sağlamalı ve ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamalıdır (Kalmış ve Yılmaz, 2004: 3). Bu nedenle işletmelerin ihtiyaç duydukları bilgileri tarafsız olarak sağlaması ve kişinin kendi üstüne düşen görevleri yerine getirebilmesi muhasebe alanında iyi bir eğitim almış personelle sağlanacaktır (Süer, 2007: 17). Muhasebe tarafından üretilen bilgiyi kullanan çevreler; ortaklar, müşteriler, yöneticiler, çalışanlar, araştırmacılar, sendikalar, satıcılar, bankalar gibi finansal kurumlar, sosyal güvenlik ve diğer kamu kurumlar gibi aktörlerden meydana gelmektedir. Muhasebeye yönelik talep veya gereksinim geniş bir alana yayıldığı için muhasebe bilgisinin ve eğitiminin, toplumun ihtiyacına uygun, güvenilir, çağdaş ve meslek etiğine uygun olması gerekmektedir (Soylu, 2014: 11).

Muhasebe eğitimi; işletmenin alacağı kararlarda etkili olan bilgilerin belirlenmesi, toplanması, ölçülmesi, kaydedilmesi, güvenilirliğinin denetlenmesi, raporlanması ve söz konusu bilgilerin karar alma süreçlerinde etkili bir şekilde kullanılacağı konusunda eğitim alan öğrencilerin geliştirilmesi ve ilgili bilgilerin uygulamada kullanılması konusunda öğrencilerin bilgi, yetenek ve deneyim konusunda geliştirilmesi sürecidir (Şengel, 2011: 171). Diğer bir tanıma göre ise muhasebe eğitimi, işletmelerin gelecekte verecekleri kararlarda faydalı olacak bilgilerin tespiti, sağlanması, ölçülmesi, değerlendirilmesi, kayıt altına alınması, güvenilirliğinin kontrol edilmesi, anlaşılabilir bir raporlamanın sağlanması, kontrol edilmesi ve sağlanan bilgilerin incelenmesi sonucunda sağlanan bulguların alınacak kararlarda kullanılması konusunda öğrencilerin bilgilendirilerek, sahip oldukları bilgileri kullanabilmeleri için yeteneklerini ve kabiliyetlerinin geliştirilmesi olarak tanımlanabilir (Gökçen, 2007: 43). Muhasebe eğitiminin amacı, muhasebenin temel kavramlarını ve ilkelerini muhasebe dersi alan öğrencilere aktararak; öğrencilerin muhasebe bilgisi üretmesini, ölçmesini ve bu bilgileri analiz etmesini sağlamaktır. Muhasebe tarafından meydana gelen finansal bilginin karar almada kullanılabilmesi için, bilgilerin belirli bir sistematik dâhilinde toplanması ve raporlanması gerekmektedir. Bu kapsamda muhasebe eğitiminde, öğrencilere muhasebe sisteminin veya kayıtlama ve raporlamanın açıklanarak, muhasebe ilke ve kavramlarının kayıt ve raporlama sürecindeki önemi anlatılmalıdır (Zaif, 2004: 4). Muhasebe eğitiminin diğer bir amacı ise, muhasebe eğitimi alan öğrencilere işletme için fayda sağlayacak bilgilerin toplanması, sınıflandırılması, kaydedilmesi, kaydedilen bilgilerin güvenilirliğinin ve doğruluğunun denetlenmesi, finansal raporlar şeklinde oluşturulması, raporların tarafsız bir şekilde yorumlanarak karar almada kullanılması ve bu kararların hayata geçirilmesinde öğrencilerin yeteneklerinin geliştirilmesidir (Süer, 2007: 18).

Ülkemizde verilmekte olan muhasebe eğitimi, örgün ve yaygın olmak üzere eğitim veren kurumlar aracılığıyla yerine getirilmektedir. Örgün olarak verilen muhasebe eğitimleri, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumları tarafından sağlanırken, yaygın olarak verilen eğitim ise genellikle,

muhasabe meslek örgütleri ve kuruluşları tarafından yerine getirilmektedir. Muhasebe eğitimi gerçek anlamda orta öğretim seviyesinde başlamaktadır. Bu aşamada öğrencilerin muhasebeye karşı tercihleri ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda öğrencilerin muhasebe eğitimindeki beklentisi ve amacı, ortaöğretim sonrası dönemlerde veya tercih süreçlerinde şekillenmektedir. Öğrenciler, iş hayatına başladıktan sonra çalışma şartlarına göre geleceğini yönlendirir ya da iş ve hayat şartlarına göre muhasebe eğitimini lisans ve lisansüstü seviyesine kadar sürdürebilir. Bu kapsamda ülkemizde muhasebe eğitimi verilen ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde örgün ve yaygın eğitim kurumları şunlardır (Soylu, 2014: 12);

- Mesleki ve Teknik Anadolu liseleri,
- Çok Programlı liseler,
- Halk Eğitim Kurumları,
- Mesleki Eğitim Kurumları,
- Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları,
- Mesleki Açık Öğretim Liseleri,

Yükseköğretim kurumlarından ise;

- Ön lisans düzeyinde meslek yüksekokulları (devlet ve vakıf üniversitelerinde),
- Lisans düzeyinde belirli fakülteler (devlet ve vakıf üniversitelerinde)
- Lisansüstü düzeyde yüksek lisans ve doktora seviyesinde yürütülmektedir.

Ayrıca eğitim seviyeleri bakımından muhasebe eğitiminin amaçları Tablo 1’de belirtilmektedir (Çaldağ vd., 2004: 111):

Tablo 1: Muhasebe Eğitiminin Amaçları

Seviyeler	Genel Amaçlar	Özel Amaçlar
Ortaöğretim	Sektörün gereksinimleri ve bilimsel ve teknolojik ilerlemeler istikametinde, gerek duyulan mesleki becerileri edinmiş kalifiye meslek elemanı yetiştirmektir.	Öğrencilere muhasebe temel, bilgi ve becerilerini, edindirmek, dalın gerektirdiği işleri yerine getirebilmelerini sağlamak ve özel mesleki yeterlikleri edindirmek.”
Lisans	Öğrencilerin konularla ilgili genel bilgi edinmelerine yardımcı olmaktır.	Öğrencilere, iş yaşamındaki muhasebeye ilişkin verileri kolayca ve doğru bir şekilde anlayabilecekleri teorik, teknik ve bilimsel mesleki eğitimi sağlamak.

Yüksek Lisans	Lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan öğrencilere sahip oldukları muhasebe konularıyla ilgili daha fazla bilgilerin verilerek uzman duruma gelmelerini sağlamaktır.	Öğrencileri muhasebe sahasında bilimsel araştırma yapmaya yönlendirmek, bu husustaki yaratıcılıklarını artıracak formasyonu tahsis etmektir.
Doktora	Muhasebeyle ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olan öğrencilerin hem teorik hem de uygulamaya yönelik ileri seviyede bilgi edinmesi ve uygulamada kullanma imkanı sağlamaktır.	Muhasebe yazınına, muhasebe alanında güncel ve spesifik konularında ve akademik bilimsel analiz teknikler kullanarak akademik çalışmalar kazandırmaktır.

Yukarıdaki açıklamalar kapsamında muhasebe eğitiminin amaçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Uyar ve Yelgen, 2012: 331-332):

- Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, kavramları ve standartlar kapsamında kayıt sisteminin meydana getirilmesi,
- İşletmelerin istenilen amaçlarına ulaşılması için bireylerin eğitilmesi,
- Muhasebe alanında bilgi ve yeteneklerin artırılarak kalitenin yükseltilmesi,
- Teknolojide yaşanan gelişmelerin muhasebe alanına yansıtılması,
- Hataların minimuma indirilerek verimliliğin artırılmasıdır.

Öte yandan muhasebe eğitimi ile ilgili hem ulusal, hem de uluslararası alanda “Muhasebe eğitimi nasıl ve hangi şekilde yapılmalıdır?” sorusuna her zaman cevap aranmıştır. Diğer bir ifadeyle, muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe konularının, nasıl ne zaman ve hangi şekilde öğretileceği konusu kesin bir sınırı çizilememiştir. Ayrıca bilimsel gelişmeler ve değişimden etkilenen muhasebe ve muhasebe eğitimi de söz konusu her dönemde tartışılmıştır. Muhasebe eğitiminde en önemli tartışmana konularından birisi, verilmekte olan muhasebe eğitiminin belirli sınırlar içinde veya sınıfta mı yoksa mesleki staj veya uygulamalı eğitim döneminde mi verileceğidir. Muhasebe eğitiminde birtakım konuların okul sürecinde, birtakım konuların ise meslek içi eğitim sürecinde kazandırılması gerekli olduğu da bu kapsamda ifade edilmektedir. Muhasebe eğitiminin nasıl öğretileceği konusu ise öğretim yöntemleri, eğitimde verilen muhasebe dersleri, ders içerikleri, ders verme biçimi, derse ilişkin materyaller, eğitim kurumunun bulunduğu ortam ve teknik donanımı, ders gören öğrenciler ve dersleri sunan öğretici personele ilişkin özelliklerdir (Daştan, 2008: 35).

Türkiye’de ilk ve dar kapsamlı olarak muhasebe eğitimi 1868 yılında açılan “*Mekteb-i Mülkiyeyi Şahane*” adındaki eğitim kurumunda başladığı söylenebilir. Daha ileri muhasebe eğitimi ise 1883 yılında açılan “*Hamidiye Yüksek Ticaret Mektebi’nde*” başlamıştır (Özdoğan, 1978: 13). Muhasebe eğitimi konusunda Cumhuriyet dönemi incelendiğinde belli başlı bazı üniversitelerde eğitim vermeye başlandığı, 1960 yılından itibaren söz konusu üniversitelerin sayısında artış

olduğu söylenebilir (Beyazıtlı, 2000: 39). Günümüzde muhasebe eğitimi genel olarak incelendiğinde farklı eğitim seviyelerinde ve bölümlerde (orta öğretimde lise ve yükseköğretimde ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora) muhasebe eğitimi verilmektedir. Ancak üniversitelerin İİBF'deki bölümlerinde ve diğer benzer bölümlerde daha fazla muhasebe eğitimi verilmektedir. Ayrıca mesleki örgütler (TÜRMOB'a bağlı TESMER gibi) veya kuruluşlar tarafından muhasebe eğitimi verilmektedir (Tekşen vd., 2010: 103). Söz konusu mesleki örgütler tarafından verilen muhasebe eğitimlerinin temel amacı, muhasebe mesleğine hazırlık ve sürekli eğitimi geliştirmektir. Bu eğitimler son yıllarda çok faydalı ve etkili bir seviyeye gelmiştir (Şengel, 2010: 81).

Ülkemizde lisans düzeyinde muhasebe eğitimi, devlet ve vakıf üniversitelerinin özellikle yoğun olarak İİBF'lerde yürütülmektedir. Bu bölümlerde muhasebe eğitimi genellikle dört yıllık sürede verilmektedir. Özellikle işletme bölümünde eğitim gören öğrenciler muhasebe eğitimini dört yıllık dönemde tamamlamaktadır (Demir, 2019: 24). Fakülte ve dört yıllık yüksekokullarda verilen muhasebe eğitimi benzer olmamakla birlikte; lisans bölümünün ilk yıllarında, öğrencilere temel finans, vergi, işletme, iktisat, istatistik, matematik ve uygulamalı bilgisayarla ilgili dersler verilmektedir. Ayrıca programlarda, muhasebe ve finans derslerinin sayısı artmaktadır. Bununla birlikte, üçüncü yılın sonunda öğrencilerin, muhasebe ve finans konusunda uygulamada deneyim kazanmaları veya sağlamaları için, beceri eğitimi veya uygulamalı eğitim almaları sağlanmaktadır (Süer, 2007: 29-30). Ancak burada ifade edilmesi gereken en önemli konu, teorik olarak muhasebe eğitimi alan öğrencilerin uygulama veya pratikte eksik kalmalarıdır. Bu nedenle muhasebe eğitimi alan öğrencilerin uygulama veya pratikte güçlük yaşamamaları için müfredat da etkili bir şekilde uygulamalı veya bilgisayarlı muhasebe derslerinin sayısı artmalıdır. Çünkü muhasebe eğitimini sadece teorik olarak alan öğrenciler daha sonra iş hayatında birçok sıkıntıyla karşı karşıya gelmektedirler. Burada önemli olan konu ise, birbirini tekrarlayan veya sıkıcı dersler yerine, daha çok öğrencilerin gelecekteki iş hayatında karşılaşacakları konuları kapsayan ders programları olmalıdır. Bu nedenle, bilgi teknolojilerini temel alan yeni ders araçlarını kullanılması muhasebe eğitiminin kalitesini arttıracaktır. Ayrıca muhasebe eğitimi; zorunlu ve seçmeli olacak şekilde teorik ve uygulamalı muhasebe bilgisi, entelektüel beceri ve sosyal sorumluluk, mesleki etik konusunda yetenek ve bilgi sağlamaktadır. Muhasebe, finans ve bunlara ilişkin konuların zorunlu teknik temeli olarak kabul edilmesi, aşağıda maddeler şeklinde sıralanmıştır (Durak, 2009: 45-46):

- Muhasebe mesleklerinin ve muhasebenin tarihsel gelişimi,
- Bilgi kullanıcıları için kurumsal faaliyetler ve finansal raporların kapsamı
- Ulusal muhasebe kanunları ve mevzuatları,
- Uluslararası denetim, muhasebe ve finansal raporlama standartları,
- Muhasebenin temel ilke ve kuralları,
- Bütçe, planlama, kalite, kontrol, performans yönetimi gibi konularda yönetim muhasebesi,
- İşletme varlıklarının güvenilirliğini sağlayan unsurlar, teknikler ve denetim aşamaları,
- Vergisel konularla ilgili kamu maliyesiyle ilgili ilke ve kurallar,

- Menkul kıymetler, şirketler, ticaret, borçlar hukuku gibi hukuki konular,
- Finansal sistem ve araçlar, mali tabloların analizi, sermaye piyasası gibi konular,
- Muhasebe meslek mensuplarının görevleri ve etik değerler.

2. MUHASEBE EĞİTİMİNDE KALİTE VE BEKLENTİLER

Muhasebe eğitimi, muhasebe meslek mensuplarının faaliyet göstermekte olduğu çevresel koşulları izleyebilme, sorunları tespit etme ve bu sorunları çözebilme becerilerinin geliştirilmesi bakımından önemlidir. Muhasebe eğitimi, muhasebenin etkileşim halinde olduğu diğer konularla da (yönetim, hukuk, istatistik, finans, pazarlama, vergi, işletme, üretim) geliştirilmelidir. Bu kapsamda muhasebe eğitimi, muhasebe eğitimi alan öğrencilere gerekli yeteneklerin sağlanması, bunların uygulamaya geçirilmesi ve sürdürülmesi bakımından önemlidir. Mesleki bir eğitim olan muhasebe eğitiminden, eğitim alan öğrencilerin mesleki bilgi ve deneyim için gerekli olan teorik ve uygulamalı muhasebe eğitiminin verilmesi beklenmektedir. Ancak, söz konusu önemin sağlanması için muhasebe eğitiminin kalitesinin sağlanması gerekmektedir (Aydın, 2007: 23). Söz konusu mesleki bilgi ve deneyim, muhasebe eğitimi veren çeşitli seviyelerdeki eğitim kurumlarında bulunan ders müfredatları sayesinde öğrencilere aktarılmaktadır. Muhasebe mesleğinin gelişimi ve hedeflerine ulaşmak için bulunması gereken kriterler, ulusal ve uluslararası çeşitli eğitim standartlarında belirlenmiştir. Muhasebe eğitiminin kalitesini ölçmek veya değerlendirmek için eğitim kurumlarında verilen ders müfredatlarının, söz konusu standartlara sahip olup olmadığı değerlendirilmelidir (Zaif ve Ayanoglu, 2007: 117).

Muhasebe eğitimi, sadece muhasebe alanıyla ilgili mesleki bilgi vermekle yetinmez, bunun yanında söz konusu mesleki bilgilerin nasıl veya hangi şekilde kullanılacağıyla da ilgili rehberlik yapmaktadır. Verilen muhasebe eğitiminin kalitesi, muhasebe mesleğinin geleceğini ve imajı içinde önemlidir. Bu kapsamda, muhasebe mesleğinin geleceği açısından verilen muhasebe eğitimin kalitesi önemlidir. Ancak muhasebe eğitiminde beklenen kalitenin sağlanması için; muhasebe eğitimini etkileyen faktörlerin gerçekçi bir şekilde belirlenmesi, öğretim becerilerin ve tekniklerin kalitesinin ölçülebilmesine bağlıdır. Bu kapsamda muhasebe eğitimini etkileyen faktörler şu şekilde özetlenebilir (Karasioğlu ve Duman, 2011: 169).

- İktisadi ve ekonomik durum ve gelişmeler,
- Bilimsel ve teknolojik faktörler,
- Mevcut yönetim felsefesi,
- Öğretim Elemanlarının durumu,
- Öğrenci ve diğer faktörler.

Üniversiteler muhasebe “eğitimi verirken eğitimin kalitesini arttırırken, bir taraftan piyasaya uygunluğunu sağlarken diğer taraftan işletmelerin çalışanlarından beklentilerini de göz önünde

bulundurmalıdır (Yıldız ve Durak, 2011: 38).” “Üniversiteler genellikle muhasebe eğitiminin verilmesinde üç kritere ayrı önem vermektedir. Bu kriterlerden birincisi öğretim elemanının yeterli akademik bilgiye sahip olup olmadığının değerlendirilmesidir. İkinci kriter, eğitimde uygun materyallerin olup olmadığının tespitidir. Önem verilen en son kriter ise öğrencilerin mesleki olarak muhasebeye ilişkin ilgi duymasını sağlamaya çalışmaktır (Karasioğlu ve Duman, 2011: 170).” “Muhasebede eğitim programlarının hazırlanmasında muhasebenin temel ilkeleri dikkate alınarak hareket edilmelidir. Buna göre muhasebe eğitimi alacak öğrencilerin öncelikle meslek ahlakını öğrenmeleri, bu ahlaki değerleri davranış olarak sergilemeleri, olay ve sonuçlar arasında ilişki kurabilmeleri sağlanmalıdır. Öğrencilere yasal düzenlemeler çerçevesinde muhasebe kayıtlarının nasıl yapılacağı öğretilmeden önce muhasebe sürecini benimsetmek kavrama açısından yararlı olacaktır.” “Öğrenciler muhasebe sürecini kavradıklarında muhasebede bir bakış açısı geliştireceklerdir. Böylece öğrenciler muhasebe bilgi sistemindeki olaylar ve sonuçlar arasında bağlar kurarak kolaylıkla yorum yapabileceklerdir (Durak, 2009: 43).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Muhasebe eğitimine yönelik yapılan çalışmalar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Muhasebe Eğitiminde Müfredata Yönelik Yapılan Çalışmalar

Yazar/lar (Yıl)	Yöntemi	Amaç ve Kapsam	Sonuç
“Zaif ve Ayanoğlu (2007)”	“Frekans (Sayı) İle Yüzdellik Dağılım”	Çalışmanın amacı, işletme bölümlerinde verilmekte olan muhasebe derslerinin durumu ve yeterliliğinin tespitidir. Çalışmanın kapsamını, ülkemizdeki devlet ve vakıf üniversiteleri bünyesinde eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam eden İİBF’lerde ve işletme fakültelerinde yer alan işletme bölümlerinin ders programları ve muhasebe dersleri oluşturmuştur.	Çalışma sonucunda, söz konusu eğitim kurumlarında muhasebe derslerinin, işletme bölümlerinde verilen toplam derslerin %14’ünü oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda muhasebe derslerinin sayı bakımından, mesleki hayatta ve muhasebe eğitimi standartları kapsamında değerlendirildiğinde yetersiz olduğu belirlenmiştir.
“Subaşı ve Demir (2009)”	“Frekans (Sayı) İle Yüzdellik Dağılım”	Çalışmanın amacı, lisans düzeyinde verilen muhasebe derslerinin ve eğitiminin mevcut durumunu analiz etmektir. Bu bağlamda çalışmada, ülkemizdeki devlet ve vakıf üniversitelerinin ilgili fakültelerinin işletme bölümlerinde verilen muhasebe eğitiminin ve muhasebe derslerinin mevcut durumu değerlendirilmiştir.	Çalışma sonucunda, söz konusu üniversitelerde işletme bölümlerinin %89’unda İİBF’ler bünyesinde faaliyet gösterdiği ve ilgili fakültelerde (75 adet) farklı isimlerde toplam 170 tane muhasebe dersinin olduğu tespit edilmiştir. Devlet ve vakıf üniversiteleri karşılaştırıldığında, devlet üniversitelerinde zorunlu muhasebe derslerinin sayısı ortalama 11 iken, vakıf üniversitelerinde 6 olduğu belirlenmiştir.

<p>“Pehlivan ve Dursun (2012)”</p>	<p>“Anket Yöntemi (ANOVA) Analizi Ve Frekans İle Yüzdellik Dağılımı”</p>	<p>Çalışmada, çeşitli üniversitelerde muhasebe ve finansman alanında çalışan öğretim elemanlarının adli muhasebe eğitimine yönelik bilgileri ve farkındalıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kapsamını, ülkemizde bulunan devlet ve vakıf olmak üzere toplam 51 üniversitede görev yapan 480 öğretim elemanı oluşturmuştur.</p>	<p>Çalışmanın sonucunda, söz konusu öğretim elemanlarının %63’nün üniversitelerinde verilmekte olan muhasebe derslerinin yeterli düzeyde olduğunu ve muhasebe dersleriyle ilgili müfredatlarında değişiklik yapılmasının gerekli olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretim elemanlarının, adli muhasebe alanındaki bilgilerinin muhasebe denetimi dersi verip vermedikleriyle ilgili olduğu da belirlenmiştir.</p>
<p>“Terzi vd. (2013)”</p>	<p>“Frekans (Sayı) İle Yüzdellik Dağılımı”</p>	<p>Çalışmada, Bologna düzenlemesinin dikkate alınarak işletme bölümlerinde oluşturulan derslerin ve bu kapsamda söz konusu düzenlemenin muhasebe eğitimi ve kalitesi üzerine etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın kapsamını, 103 tane devlet ve 65 tane vakıf olmak üzere toplam 168 üniversitenin bünyesinde bulunan İİBF ve İşletme Fakültelerinin işletme bölümleri oluşturmuştur.</p>	<p>Çalışmanın sonucunda, muhasebe eğitimi konusunda devlet ve vakıf üniversiteleri karşılaştırıldığında, devlet üniversitelerinde muhasebe derslerinin ve eğitiminin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Muhasebe derslerinde ise daha çok; genel (finansal), yönetim, maliyet muhasebesi ile dönem sonu muhasebe işlemleri (envanter ve bilanço) ve mali tablolar analizi derslerinin çoğunlukta olduğu belirlenmiştir.</p>
<p>“Gökçen vd. (2015)”</p>	<p>“İçerik Analizi”</p>	<p>Çalışmanın amacı, ülkemizdeki devlet üniversitelerinde bulunan lisans düzeyinde verilen eğitimlerde muhasebe standartlarıyla ilgili derslerin durumunu ve söz konusu dersler içeriklerinin muhasebe standartları kapsamında incelemektir. Çalışmanın kapsamını, devlet üniversitelerinin bünyesinde bulunan İİBF ve benzeri fakültelerdeki işletme bölümleri oluşturmuştur.</p>	<p>Çalışmada, ilgili üniversitelerin lisans seviyesindeki müfredatları incelendiğinde 46 tane işletme bölümünde muhasebe standartlarına yönelik ders mevcut iken, 62’sinde muhasebe standartlarına yönelik dersin olmadığı tespit edilmiştir. Ders müfredatları incelendiğinde, muhasebe standartlarıyla ilgili 46 tane seçmeli ve 8 zorunlu dersin olduğu belirlenmiştir.</p>
<p>“Karaca vd. (2016)”</p>	<p>“İçerik Analizi”</p>	<p>Çalışmanın amacı, ülkemizdeki devlet üniversitelerinde bulunan lisans düzeyinde verilen eğitimlerde muhasebe standartlarıyla ilgili derslerin bulunup bulunmadığı, zorunlu veya seçmeli olup olmadıkları ve söz konusu derslerin içerik olarak nasıl oluşturulduklarını araştırmaktır. Çalışmanın kapsamını, devlet ve vakıf olmak üzere 190 üniversitenin (114’ü devlet, 76’sı vakıf) lisans düzeyinde muhasebe eğitimi verilen işletme bölümleri oluşturmuştur.</p>	<p>Çalışmada, ilgili üniversitelerin lisans seviyesindeki müfredatları incelendiğinde, muhasebe standartlarına yönelik derslerin genellikle seçmeli ders olarak verildiği, zorunlu derslerin sayısının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca muhasebe standartlarının eğitimi konusunda bütün üniversitelerin ortak bir ders müfredatının ve eğitiminin olması gerektiği belirlenmiştir.</p>

“Can ve Demirci (2016)”	“İçerik Analizi”	Çalışmada, Sakarya Üniversitesi bünyesinde eğitim ve öğretim faaliyetine devam eden belirli fakültelerde ve lisans düzeyinde verilen muhasebe eğitiminin Uluslararası Muhasebe Eğitim Standartları’na uygun olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın kapsamını, ilgili üniversiteye bağlı ve lisans düzeyinde muhasebe eğitimi verilen; işletme, hukuk ve siyasal bilgiler fakültelerinin çeşitli bölümleri oluşturmuştur.	Çalışmanın sonucunda, söz konusu üniversitenin ilgili bölümlerinde, ileri düzeyde muhasebe mesleğini yapabilmek için gerekli olan muhasebe derslerinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hukuk fakültesinde muhasebe eğitimiyle ilgili bir dersin müfredatta olmadığı belirlenmiştir. Bu durumun, Uluslararası Muhasebe Eğitim Standartları’na uygun olmadığı, ilgili standartlar kapsamında en uygun eğitimin işletme bölümünün olduğu belirlenmiştir.
“Kara vd. (2016)”	“Anket Yöntemi (Faktör Analizi Ve Frekans İle)”	Çalışmada, muhasebe eğitiminin verildiği işletme bölümünde okuyan öğrencilerin muhasebe ve finansal raporlama standartları konusunda bilgi ve farkındalıkları incelenmiştir. Çalışmanın kapsamını, Balıkesir Üniversitesinin bünyesinde bulunan İ.İ.B.F.’deki işletme bölümüne kayıtlı 230 öğrenci oluşturmuştur.	Çalışma sonucunda, öğrencilerin staj deneyimi, öğretim türü ve bölüm tercihlerindeki değişikliklerle muhasebe standartları derslerine yönelik algıları arasında farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca daha önceki eğitim hayatında muhasebe dersi alan, muhasebe derslerinin notu yüksek olan ve muhasebe standartları derslerinin zorunlu olmasını talep eden öğrencilerin, standartlar konusundaki farkındalıklarının, diğer öğrencilere kıyasla daha fazla olduğu belirlenmiştir.
Öztürk ve Erdoğan	“İçerik Analizi”	“Çalışmada, Antalya, Isparta ve Burdur illerinde yer alan üniversitelerde verilen muhasebe eğitiminin içeriğinin ve müfredatının analiz edilmesi amaçlanmıştır.” “Çalışma kapsamında belirtilen illerdeki üniversitelerin muhasebe dersleri ele alınarak, derslerin müfredatları, içerikleri, çeşitliliği ve AKTS’leri üzerinde araştırma yapılmıştır.”	“Çalışma sonucunda, işletme eğitimi verilen fakültelerin eğitim planlarında muhasebe derslerinin sayısının fazla olduğu, ancak üniversitelerin tamamında seçimlik derslerin sayılarının artırılabileceği tespit edilmiştir.” “Bunlara ilave olarak güncel yeni muhasebe dersleri müfredata eklenmesi gerektiği belirlenmiştir.”

Muhasebe eğitiminin mevcut durumu ve müfredatına yönelik yapılan çalışmalar genel olarak incelendiğinde; ülkemizde faaliyet gösteren gerek devlet gerekse vakıf üniversitelerinin muhasebe eğitimine ve müfredatına yönelik çok fazla çalışma yapıldığı, bu çalışmaların daha çok hangi muhasebe derslerinin müfredatta hangi şekilde olduğu ve hangi muhasebe derslerinin daha çok verildiğinin incelendiği görülmüştür.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde, ülkemizde faaliyet gösteren gerek devlet gerekse vakıf üniversitelerinde bulunan lisans programlarındaki muhasebe eğitimi ile ders müfredatının incelenmesi ve bu konuda muhasebe eğitimi veren akademisyenlerin ve muhasebe meslek mensuplarının yaklaşımlarının

incelenmesine yönelik yapılan çalışmanın, uygulama bölümünün detayları ve bulunan sonuçlar verilmiştir.

4.1.Araştırmanın Amacı

Muhasebe eğitiminin temel amacı, öğrencilere işletmelerin faaliyetleriyle ilgili her türlü bilgileri teorik olarak öğretmek ve bu bilgileri öğrencilerin uygulamada kullanmalarını sağlamaktır. Muhasebe eğitimi, muhasebe mesleği için gerekli olan bilgiyi vermeyi amaçlayan özel bir eğitim alanı olmakla birlikte kültürel, etik ve belirli eğitim stratejileriyle ders konuları ile toplumsal sorumluluk bakımından önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bu kapsamda küreselleşmenin sonucunda meydana gelen önemli gelişmeler muhasebe eğitiminde de yenilik ve değişimlere neden olmuştur. Bu kapsamda, çalışmanın iki amacı bulunmaktadır;

- i) Devlet ve vakıf üniversitelerinde verilmekte olan muhasebe eğitimi ve ders müfredatının içeriklerini araştırmak,
- ii) Muhasebe eğitimi veren akademisyenler ve muhasebe meslek mensuplarının muhasebe eğitimi ve müfredatlarla ilgili görüşlerini tespit etmek.

4.2.Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Çalışmanın amaçları doğrultusunda, 2019 yılı itibariyle, Yükseköğretim Kurulu'na bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren 129 devlet ve 72 vakıf üniversitesinin bünyesinde yer alan ilgili lisans düzeyinde eğitim veren programlar araştırma kapsamına dahil edilmiş ve çalışmanın ana kütlesi olarak belirlenmiştir. Ancak muhasebe eğitimi veren ve ders müfredatlarına web sitesinden ulaşılabilen 104 tane devlet ve 51 tane vakıf üniversitenin verileri analiz edilebilmiştir. Muhasebe eğitimi vermeyen ve ders programları web sitesinde yer almayan üniversiteler araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Ayrıca, Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan üniversitelerde muhasebe eğitimi veren 40 akademisyen ve faaliyet gösteren 150 muhasebe meslek mensubuyla, ülkemizde verilmek olan muhasebe eğitimi ve müfredatına yönelik mülakat yapılmıştır.

4.3.Araştırmanın Yöntemi

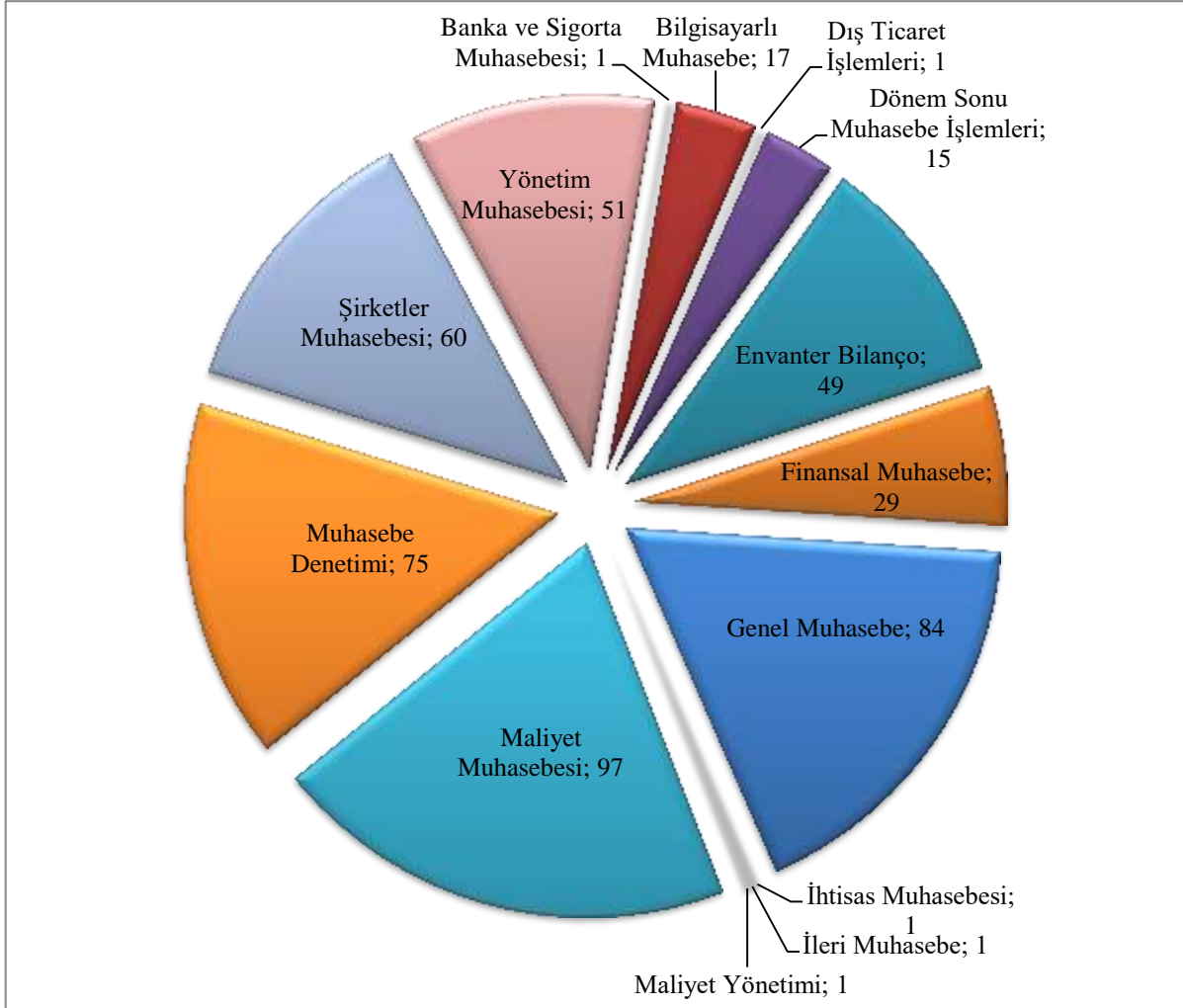
Çalışmanın yöntemi, tanımlayıcı araştırma kapsamında içerik analizi (tarama ve doküman analizi) yöntemidir. İçerik analizi yöntemi, günümüzde literatürde çok fazla kullanılan bir yöntem olup, araştırılan konuya ve duruma yönelik bilgilerin incelenmesidir. Diğer bir ifadeyle içerik analizi, durumların veya olayların içerik ve şekilsel olarak özelliklerini belirli düzen de ayıran yöntemdir (Madge, 1965: 75). Bu kapsamda çalışmada, YÖK'ün web sayfasından (<http://www.yok.gov.tr/>), ülkemizde faaliyet gösteren devlet ve vakıf üniversiteleri tespit edilerek, bu üniversitelerin ders müfredatları içerik analizi (tarama ve doküman analizi) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

4.4.Araştırmanın Bulguları

Analiz kapsamında araştırmaya dahil edilen üniversitelerin ders müfredatlarının incelenmesi sonucunda belirlenen derslerin zorunlu veya seçmeli olup olmadıklarına yönelik durumları grafikler

halinde aşağıdaki verilmiştir. Devlet üniversitelerinin ders müfredatlarında bulunan ve zorunlu olarak öğrencilerin almaları gereken muhasebe derslerinin dağılımları Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1: Devlet Üniversitelerinde Verilen Zorunlu Muhasebe Dersleri

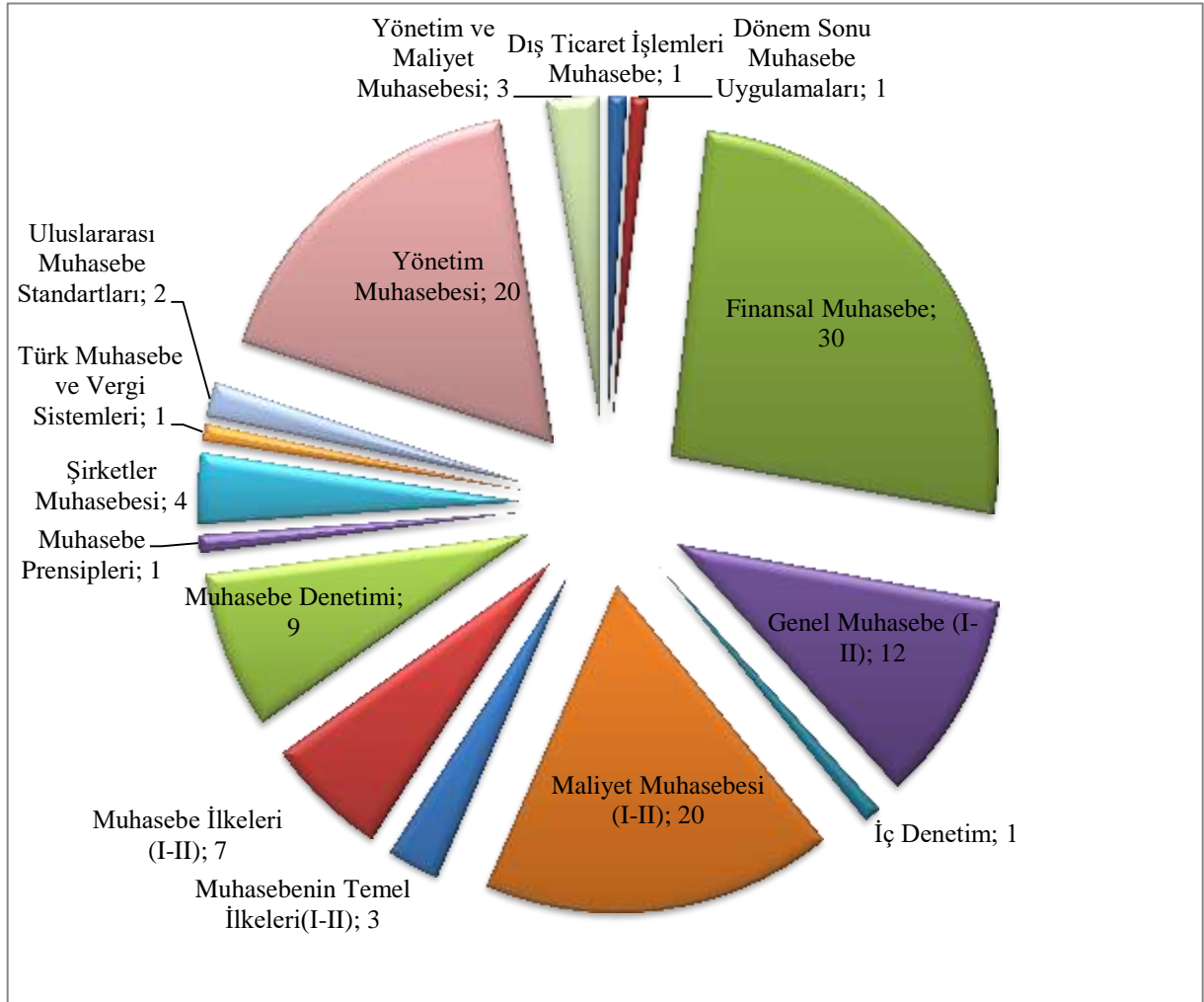

Devlet üniversitelerinin ders müfredatlarında bulunan ve zorunlu olarak öğrencilerin alması gereken muhasebe derslerinin dağılımları Grafik 1’de verilmiştir. Grafik 1 incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen devlet üniversitelerinin ilgili fakültelerinde lisans düzeyinde verilen muhasebe derslerinin hem çeşit hem de sayı bakımından fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca genel (finansal) muhasebe ve envanter bilanço (dönem sonu muhasebe işlemleri) gibi benzer muhasebe derslerinin farklı isimler altında verildiği tespit edilmiştir. Muhasebe derslerinde daha çok; yönetim muhasebesi, maliyet muhasebesi, muhasebe denetimi, şirketler muhasebesi, envanter bilanço (dönem sonu muhasebe işlemleri) ve genel (finansal) muhasebe derslerinin verildiği anlaşılmaktadır. Banka ve sigorta muhasebesi, dış ticaret muhasebesi ve bilgisayarlı muhasebe gibi ihtisas alanındaki muhasebe derslerinin ise ders müfredatlarında yeterli sayıda olmadığı söylenebilir. Bu kapsamda, söz konusu muhasebe derslerinin müfredatlar da yetersiz olması, muhasebe eğitimi alan öğrencilerin önemli sektörlerde muhasebe alanında çalışmaları durumunda zorlanacakları ve bu sektörlerde istihdam konusunda sorunlarla karşı karşıya kalabilecekleri söylenebilir. Son olarak, gerek ülkemiz gerekse uluslararası alanda çok fazla öneme sahip olan ve

fazla olduğu, bu konuda bir standardın olması gerektiği göze çarpmaktadır. Bu kapsamda benzer bazı muhasebe derslerinin birleştirilmesinde fayda olacaktır. Bu konuda üniversitelerin faaliyet gösterdiği bölgelerin ihtiyaçları ve sektörel durum dikkate alınarak muhasebe derslerinin çeşitliliği düzenlenebilir.

Vakıf üniversitelerinin ders müfredatlarında bulunan ve zorunlu olarak öğrencilerin alması gereken muhasebe derslerinin dağılımları Grafik 3’de verilmiştir.

Grafik 3: Vakıf Üniversitelerinde Verilen Zorunlu Muhasebe Dersleri

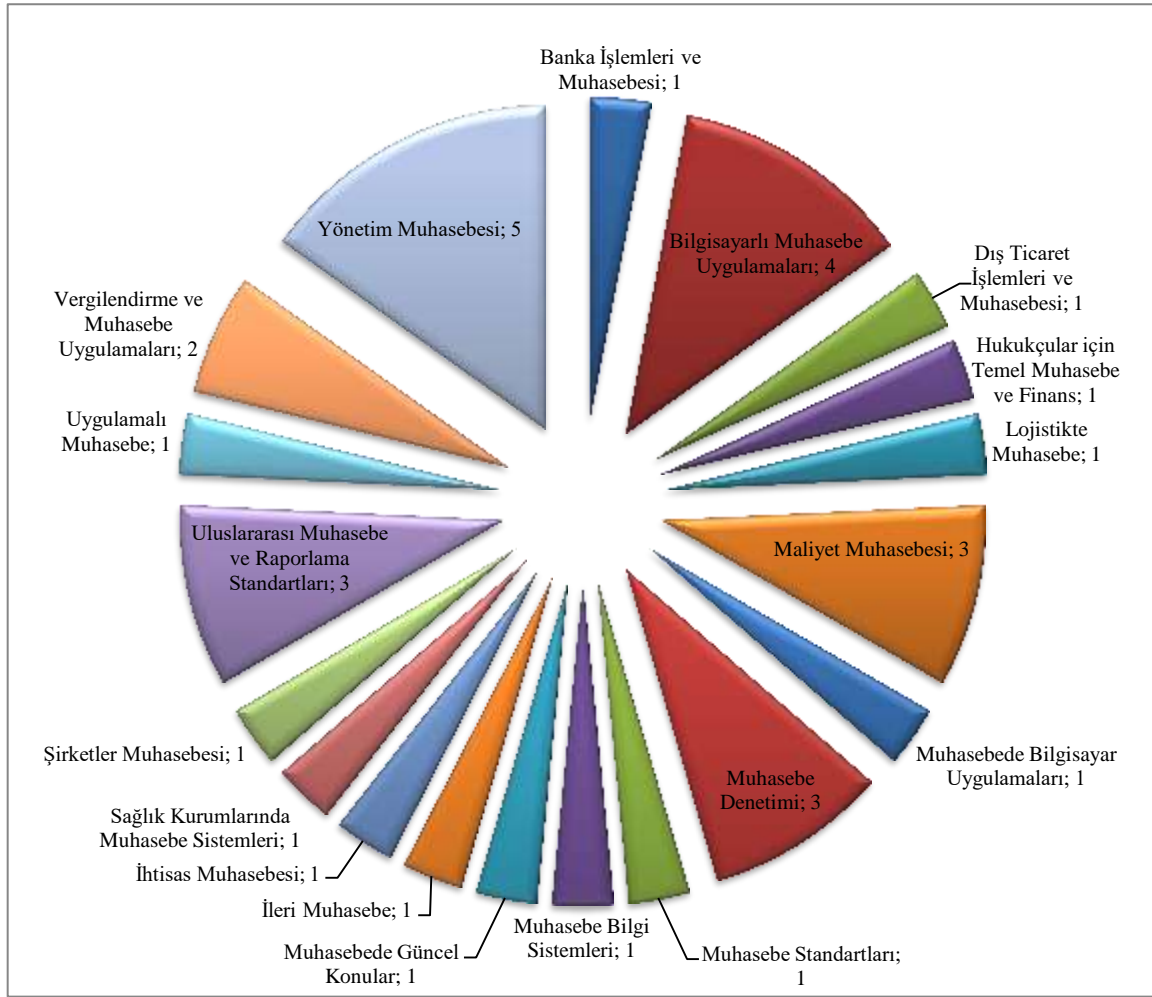

Vakıf üniversitelerinin ders müfredatlarında bulunan ve zorunlu olarak öğrencilerin alması gereken muhasebe derslerinin dağılımları Grafik 3’de verilmiştir. Grafik 3 incelendiğinde, araştırmaya dahil edilen vakıf üniversitelerinin ilgili fakültelerinde lisans düzeyinde verilen muhasebe derslerinin devlet üniversitelerinde olduğu gibi hem çeşit hem de sayı bakımından fazla olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde vakıf üniversitelerinde, devlet üniversitelerinde olduğu gibi genel (finansal) muhasebe ve envanter bilanço (dönem sonu muhasebe işlemleri) gibi benzer muhasebe derslerinin farklı isimler altında verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca banka ve sigorta muhasebesi, dış ticaret muhasebesi ve bilgisayarlı muhasebe gibi ihtisas alanındaki muhasebe derslerinin ise zorunlu olarak ders müfredatlarında yeterli sayıda olmadığı belirlenmiştir. Ancak vakıf üniversitelerinde, devlet üniversitelerine kıyasla muhasebe standartlarıyla ilgili zorunlu

derslerin ders müfredatlarında olduğu tespit edilmiştir. Son olarak muhasebe derslerinde daha çok; yönetim muhasebesi, maliyet muhasebesi, muhasebe denetimi, şirketler muhasebesi, envanter bilanço (dönem sonu muhasebe işlemleri) ve genel (finansal) muhasebe derslerinin verildiği anlaşılmaktadır.

Vakıf üniversitelerinin ders müfredatlarında bulunan ve seçmeli olarak öğrencilerin alabilecekleri muhasebe derslerinin dağılımları Grafik 4’de verilmiştir.

Grafik 4: Vakıf Üniversitelerinde Verilen Seçmeli Muhasebe Dersleri

Vakıf üniversitelerinin ders müfredatlarında bulunan ve seçmeli olarak öğrencilerin alabilecekleri muhasebe derslerinin dağılımları Grafik 4’de verilmiştir. Grafik 4’de görüldüğü üzere, araştırmaya dahil edilen vakıf üniversitelerinin ilgili fakültelerinde lisans düzeyinde verilen seçmeli olarak verilen muhasebe derslerinin sayısının devlet üniversiteleri kadar olmasa da, hem çeşit hem de sayı bakımından fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, vakıf üniversitelerinin sayısının, devlet üniversiteleriyle kıyasla az olmasıdır. Ayrıca vakıf üniversitelerinin ders müfredatlarında seçmeli olarak verilen muhasebe derslerinin çeşit ve sayı olarak da zorunlu olan muhasebe derslerinden fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda benzer bazı muhasebe derslerinin birleştirilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca vakıf üniversitelerin faaliyet gösterdiği bölgelerin ihtiyaçları dikkate alınarak muhasebe derslerinin çeşitliliği düzenlenmelidir.

Öte yandan, çalışmanın diğer amacı olan; “*Muhasebe eğitimi veren akademisyenler ve muhasebe meslek mensuplarının muhasebe eğitimi ve müfredatlarla ilgili görüşlerini tespit etmek.*” kapsamında ülkemizin farklı bölgelerinde faaliyet gösteren devlet ve vakıf üniversitelerinde muhasebe alanında çalışmalar yapan 40 öğretim üyesiyle ve 150 muhasebe meslek mensubu (SMMM ve YMM) mülakat yapılmıştır. Söz konusu mülakatların amacı, hem öğretim üyelerinin hem de muhasebe meslek mensuplarının mevcut muhasebe eğitimi ve ders müfredatları konusunda görüşlerini, bilgileri ve farkındalıklarını tespit etmektir. Bu amaçla, öğretim üyeleri ve muhasebe meslek mensuplarına muhasebe eğitimi ve ders müfredatları konusunda 5 farklı soru yöneltilmiş ve verilmiş olan cevaplar özetlenmiştir. Öğretim üyelerinin ve muhasebe meslek mensuplarının mevcut muhasebe eğitimi ve ders müfredatlarına yöneltilen sorular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Öğretim Üyeleri ve Muhasebe Meslek Mensuplarıyla Yapılan Mülakat Soruları

Mülakat Soruları
1) Türkiye’de lisans düzeyinde verilen muhasebe eğitimini nasıl değerlendirirsiniz?
2) Size göre Türkiye’de muhasebecilik eğitimiyle ilgili en temel sorunlar nelerdir?
3) Size göre Türkiye’de muhasebe eğitiminin tek tek fakülteler bazında değil, daha büyük ölçekte (YÖK, fakülteler, sektör gibi) değerlendirilip radikal değişiklikler yapılması gerekliliği var mıdır?
4) Türkiye’de muhasebe eğitiminin kalitesini artırmaya yönelik önerileriniz nelerdir?
5) Bölümünüzde muhasebe alanına yönelik ders müfredatı hangi sıklıkta revize edilmektedir ve revize edilirken hangi kriterlerle hareket edilmektedir?

Öğretim üyelerinin ve muhasebe meslek mensuplarının mevcut muhasebe eğitimi ve ders müfredatlarına yöneltilen sorular ve cevapları aşağıda sırasıyla özetlenmiştir;

- 1) Ülkemizin farklı bölgelerinde faaliyet gösteren devlet ve vakıf üniversitelerinde muhasebe alanında çalışmalar yapan öğretim üyelerinin ve muhasebe meslek mensuplarının (SMMM ve YMM), “*Türkiye’de lisans düzeyinde verilen muhasebe eğitimini nasıl değerlendirirsiniz?*” sorusuna vermiş oldukları cevaplar genel olarak değerlendirildiğinde; hem öğretim üyelerinin hem de muhasebe meslek mensuplarının üniversitelerin ders programlarında veya müfredatlarında bulunan muhasebe derslerinin çeşit ve içerik bakımından herhangi bir sorun olmadığı, diğer bir ifadeyle söz konusu derslerin yeterli düzeyde olduklarını belirtmişlerdir. Ancak ders müfredatlarında yeterli düzeyde muhasebe derslerinin olmasına rağmen, bu derslerin uygulamada veya mesleki hayatta yetersiz kaldığını belirtmişlerdir. Hem devlet ve hem de vakıf üniversitelerinde verilen muhasebe derslerinin sektörel ihtiyaçları karşılamada ve mesleki hayata yönelik uygulamada yetersiz olduğu söylenebilir. Bu durumu

öğretim üyeleri, mezun olan öğrencilerden gelen geri dönüşlerden anladıklarını, meslek mensupları da stajyer muhasebe meslek mensuplarından gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu kapsamda, üniversitelerde verilmekte olan muhasebe derslerinin sayısı ve çeşit olarak fazla olmasından ziyade, ülkemizin ekonomik şartları dikkate alan, sektörel ihtiyaçları kapsayan, güncel muhasebe konuları ve ihtiyaçları kapsayacak muhasebe ders müfredatlarının olması gerekmektedir. Ayrıca muhasebe derslerinin daha yoğun şekilde verildiği işletme bölümleri dışındaki hukuk, iktisat, ekonometri ve maliye gibi bölümlerde muhasebe eğitiminin kalitesinin daha düşük olduğu, bu bölümlerde muhasebe dersi alan öğrencilerin mesleki hayatta muhasebeyle ilgili konularda bazı sorunlarla karşılaşabilirler.

- 2) Öğretim üyelerinin ve muhasebe meslek mensuplarının, “*Size göre Türkiye’de muhasebecilik eğitimiyle ilgili en temel sorunlar nelerdir?*” sorusuna vermiş oldukları cevaplar genel olarak değerlendirildiğinde; her iki kesiminde cevaplarının hemen hemen aynı olmakla birlikte en temel sorunun, lisans düzeyinde eğitim veren üniversitelerin öğrenci kontenjanlarının fazla olduğu yönündedir. Öğrenci sayısının fazlalığı ise, muhasebe eğitime yeterli seviyede önem verilmesini engelleyebileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca diğer bir sorununda, yukarıda anlatıldığı üzere teorik eğitimin uygulamada veya mesleki hayatta yetersiz kaldığı konusudur. Son olarak, öğrencilere ezber temelli muhasebe eğitimi verilmesi ve bu durumda öğrencilerin karşılaştıkları bir soruna yönelik analitik çözüm yapamamalarına veya çözüm üretmemelerine neden olduğudur.
- 3) “*Size göre Türkiye’de muhasebe eğitiminin tek tek fakülteler bazında değil, daha büyük ölçekte (YÖK, fakülteler, sektör gibi) değerlendirilip radikal değişiklikler yapılması gerekliliği var mıdır?*” sorusuna öğretim üyelerinin ve muhasebe meslek mensuplarının vermiş oldukları cevap; bu konuda köklü bir değişiklik yapılması yönünde olmuştur. Bu kapsamda, sektörel ve bölgesel araştırmalar yaparak, YÖK’ün önceliğinde söz konusu muhasebe eğitimi konusunda radikal değişikliklerin hayata geçirilmesinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sayede muhasebe eğitimi alan öğrencilerinden mezuniyet sonrası mesleki hayatta beklenen bilginin belirlenebileceği ve bu duruma göre de muhasebe eğitimi verilen kurumlardaki ders müfredatlarında düzenlemelerin ve değişikliklerin yapılabilmesi belirtilmiştir.
- 4) “*Türkiye’de muhasebe eğitiminin kalitesini artırmaya yönelik önerileriniz nelerdir?*” sorusuna yönelik hem öğretim üyelerinin hem de muhasebe meslek mensuplarının vermiş oldukları cevaplar genel olarak değerlendirildiğinde; ders müfredatlarının ve dersle ilgili araç gereçlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gerektiğini, muhasebe eğitimi alan öğrencilere yönelik, muhasebe eğitiminin temel bir mesleki ve teknik bir eğitim olduğuna yönelik rehberlik yapılması gerektiğini, muhasebe eğitimi konusunda uluslararası muhasebe eğitimi standartlarının takip edilmesi gerektiğini ve bu kapsamda muhasebe derslerinin müfredatlarında gerekli düzenlemelerle, muhasebe eğitiminde kalitenin artırılması gerektiğini önermişlerdir.
- 5) “*Bölümünüzde muhasebe alanına yönelik ders müfredatı hangi sıklıkta revize edilmektedir ve revize edilirken hangi kriterlerle hareket edilmektedir?*” sorusu sadece muhasebe meslek mensuplarına sorulmuştur. Verilen cevaplarda üniversiteler arasında değişiklikler olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, bazı üniversitelerde muhasebe derslerinin müfredat değişikliğinin

genellikle ulusal ve uluslararası alandaki eğitimle ilgili gelişmelerin belirlediğini ve bu kapsamda sık sık muhasebe dersleriyle ilgili müfredatlarda değişiklik yapıldığını, ancak bazı üniversitelerde uzun süre ders müfredatlarında düzenleme veya değişiklik yapılmadığını ifade etmişlerdir.

SONUÇ

Muhasebe meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerinin kaliteli olabilmesi, almış oldukları verimli muhasebe eğitiminin varlığıyla mümkündür. Üniversitelerde verilen muhasebe eğitiminin kalitesi de hem alanında uzman kişilere hem de müfredatların ihtiyaca uygun olarak hazırlanmasına bağlıdır. Muhasebe müfredatının ihtiyaca uygun olarak hazırlanması öğrencilerin iş hayatına geçişlerin de ortaya çıkacaktır. Bu nedenle oluşturulan müfredatların sektörün ihtiyaçlarına cevap verecek kriterleri de içermesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de faaliyette bulunan devlet ve vakıf üniversitelerinin ilgili fakülte veya bölümlerinde verilen muhasebe eğitiminin değerlendirilmesini içermektedir. Bu doğrultuda öncelikli olarak YÖK web sayfasında yer alan devlet ve vakıf üniversiteleri tespit edilerek ilgili üniversitelerin muhasebe müfredatı incelenmiştir. Çalışma kapsamında gerek devlet gerekse vakıf üniversitelerinde öğrencilere verilen muhasebe dersleri zorunlu ve seçmeli olacak şekilde ayrı ayrı incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda üniversitelerde verilen muhasebe derslerinin saatlerinde de değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Aynı içeriğe sahip derslerin saatlerinin aynı olması, bir standart oluşturma adına oldukça önemlidir. Paket programlarının kullanıldığı bilgisayarlı muhasebe gibi uygulamalı derslerin üniversitelerde sayıca artması, öğrencilerin mezuniyet sonrası iş hayatına adaptasyon noktasında katkılar sağlamaktadır. Ayrıca E-defter, E-fatura ve E-imza gibi uygulamaların da muhasebe eğitiminde yer alması gerekmektedir. Bilgisayarlı muhasebe gibi uygulamaların yanı sıra iç denetim, vergilendirme, adli muhasebe gibi derslerin de müfredatta sayıca az olduğu görülmektedir. Bu derslerin müfredatında yer alan üniversite sayılarının da artırılması gerekmektedir.

Çalışmada ayrıca muhasebe eğitiminin değerlendirilmesi açısından akademisyenler ve meslek mensuplarıyla görüşmeler yapılmıştır. İlgili literatürden hareketle oluşturulan sorular akademisyenler ve meslek mensuplarına sorulmuştur. Akademisyenlerin sorulara vermiş oldukları cevaplara bakıldığında; ilgili üniversitelerde muhasebe müfredatının yoğun olduğu ancak teorik olarak verilen bu derslerin yeterli olmadığı, öğrencilerin almış oldukları teorik derslerin kendilerini ezberle teşvik ettiği söylenebilmektedir. Ayrıca bazı üniversitelerin ilgili fakültelerinde muhasebe eğitimi alan öğrenci sayısının fazlalığı, uygulama yapmayı zorlaştırmakta ve bu durum da muhasebe eğitimini olumsuz etkilemektedir. Muhasebe meslek mensuplarının sorulara vermiş oldukları cevaplara bakıldığında ise; muhasebe eğitiminde uygulama ve staj imkânlarının çok önemli olduğunu, teori ve uygulamanın bir arada yer aldığı bir eğitim tarzının oluşturulmasının gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca bilginin yanı sıra öğrencilerin iş hayatında etik davranış sergileyebilmelerine yönelik derslerin yer alması gerekliliğini belirtmişlerdir. Yukarıda ifade edilen sonuçlar neticesinde Türkiye’de yer alan üniversitelerin vermiş olduğu muhasebe eğitimleri güncel gelişmeler ışığında revize edilmelidir. Muhasebe eğitiminde revize işlemi yapılırken, karar alabilen, analiz ve yorum yeteneğine sahip nitelikli meslek mensubu yetiştirmek temel ilke olarak benimsenmelidir.

Bu çalışma, ülkemizde muhasebe eğitiminin mevcut durumu ve uzman kişiler ışığında eksikliklerinin tespit edilmesiyle literatüre katkı sağlamaktadır. Gelecek

çalışmalarda var olan müfredatın öğrencilerin görüşleri doğrultusunda incelenmesi ve farklı ülkelerdeki üniversitelerin müfredatıyla karşılaştırma yapılması öneri niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, S., (2007), Muhasebe Eğitiminin İşletme Beklentilerini Karşılama Derecesinin Ölçülmesi Ve Uluslararası Muhasebe Eğitimi Standartlarına Uygunluğunun Değerlendirilmesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Beyazıtlı, E., (2000), “Türkiye’de Muhasebe Eğitimi”, Uluslararası Muhasebe Eğitimi Konferansı, Gelecek Yüzyılda Muhasebe Eğitimi, TÜRMOB Yayınları, Yayın No. 139, Ankara.
- Bierstaker, J. L, Howe, M. ve Seol I., (2004), Accounting Majors, Perceptions Regarding The 150-Hour Rule. *Issues in Accounting Education*, 19 (1), s. 211–227.
- Blackmore, P. ve Blackwell, R., (2006), “Strategic Leadership in Academic Development”, *Studies in Higher Education*, 31 (3): 373-387
- Blackwell, R. ve Blackmore, P., (2003), *Towards Strategic Staff Development in Higher Education*. SRHE/Open University Press/McGraw Hill, Maidenhead.
- Can, A. V. ve Demirci, Ş. D., (2016), “Uluslararası Muhasebe Eğitim Standardı 2 Muhasebe Eğitim Programlarının İçeriğine Uyum. Sakarya Üniversitesi Örneği”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, s. 319 -338.
- Daroça, F. P. ve Nourayi, M. M., (1994), “Some Performance And Attitude Effects on Students In Managerial Accounting: Lecture vs. Self-Study courses”, *Issues in Accounting Education*, 9 (2), s. 319-329.
- Daştan, A., (2008), *Bilgi ve Eğitim Teknolojilerinde Yaşanan Gelişmelerin Muhasebe Eğitimine Etkisi: Türkiye Değerlendirmesi*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Demir, İ., (2019), *Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Motivasyon Ve Beklentilerinin Değerlendirilmesi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ağrı.
- Durak, G., (2009), *Üniversitelerde Verilen Muhasebe Eğitiminin Kırklareli Yöresi’nde Faaliyet Gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Beklentilerini karşılama Düzeyinin İncelenmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Gökçen, G., Ataman, B., Cebeci, Y. ve Cavlak, H., (2015), “Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinin Lisans Programlarındaki Muhasebe Standartları Eğitimi Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11 (44), s. 121 - 145.
- Gürbüz, G., (2007), *Genel Muhasebe- İlkeler ve Tekdüzen Hesap Planı ve Uygulamaları*, 1. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- Kachelmeier, S. J., (2001), *The Future of Accounting Education*. White Paper, August: 1-46.
- Kalmış, H. ve B. Burcu, Y., (2004), *Lisans Seviyesindeki Muhasebe Eğitiminin Mevcut Durumu ve Geliştirilmesi İçin Yapılması Gereken Geliştirmeler*, XXIII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Antalya, 19-23 Mayıs.
- Kara, S., Tuna, M. ve Hitay, K., (2016), “Üniversitelerde Uluslararası Muhasebe Standartları Eğitimi ve Balıkesir Üniversitesi’nde Bir Araştırma”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), s. 159-174.

- Karaca, N., Sürmeli, D. ve Hocoğlu, E. S., (2016), “Türkiye’de Lisans Düzeyinde Verilen Muhasebe Eğitiminin Muhasebe Alanında Yaşanan Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi (ICAFR 16 Özel Sayı), s. 270 - 281.
- Karasioğlu, F. ve Duman, H., (2011), “Meslek Yüksekokullarında Muhasebe Eğitimi Ve Kalitesi Üzerine Bir Not”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), s. 165 – 180.
- Madge, J., (1965), *The Tools of Science An Analytical Description of Social Science*, Anchor Books Doubleday and Comp.
- Orhan, M.S. ve Tazegül, A., (2013), “Muhasebe Öğretim Programının Öğrencilerin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi: Meslek Yüksekokullarında Bir Uygulama”, MBD 2(1), s. 16 – 34.
- Özdoğan, S. T., (1978), *Muhasebe Öğretimi Metodları* El kitabı, Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu Yayınları, Ankara.
- Öztürk, M.S. ve Erdoğan, M., (2017), “Batı Akdeniz Bölgesinde Yer Alan Üniversitelerdeki Muhasebe Eğitime Yönelik Bir Araştırma”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(21), s. 162-174.
- Patton, Q. M., (2014), *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, (Ç) Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Ankara: Pegem Akademi.
- Pehlivan, A., ve Dursun, A., (2012), “Türkiye’de Adli Muhasebe Eğitime Yönelik Bir Araştırma”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(2), s. 129-141.
- Rezaee, Z., Szendi, J. ve Robert C., (2006), “Elmore International Accounting Education: Insights from Academicians and Practitioners”, *The International Journal of Accounting*, 32(1), s. 99-117
- Shaftel, J., ve Shaftel, T. L., (2005), “The Influence of Effective Teaching In Accounting On Student Attitudes, Behavior, And Performance. *Issues in Accounting Education*, 20 (1): 231–246.
- Soylu, S., (2014), *Mesleki Açık Öğretim Lisesi Muhasebe Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Subaşı, Ş. ve Demir, B., (2009), “Fakültelerin İşletme Bölümlerinde Verilen Muhasebe Derslerinin Durum Analizi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 44, s. 127-137.
- Süer, H., M., (2007), *Ticaret Meslek Liselerinde Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Eğitiminden Beklentiler ve Karşılaşılan Sorunlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şengel, S., (2010), “Sürekli Muhasebe Meslek Eğitiminin Önemi ve Bir Değerlendirme”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 47(1), s. 81-94.
- Tekşen, Ö., Tekin, M. ve Gençtürk, M., (2010), “Muhasebe Eğitiminin Değerlendirilmesi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesine Bağlı Meslek Yüksekokulları Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46(2), s. 100-112.
- Terzi, S., Şen, İ. K., ve Solak, B., (2013), “Bologna Sürecinin Muhasebe Eğitime Etkisi; Üniversitelerin İşletme Bölümlerinin Ders Programları Üzerine Bir İnceleme”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 59, s. 83-100.
- Tokay, S. H., Deran, A. ve Arslan, S., (2011), “Lojistik Maliyet Yönetiminde İzlenebilecek Stratejiler Ve Muhasebe Eğitiminden Beklentiler”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, s. 1-15.

- Yardımcıoğlu, M. ve Büyükşalvarcı, A., (2013), “Muhasebe Eğitiminde Meslek Yüksekokullarının Yeterliliği ve Tercih Edilme Sebepleri: Selçuk Üniversitesinde Bir Uygulama”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, s. 173-178.
- Yıldız, F. Ve Durak, G. (2011), “Üniversitelerde Verilen Muhasebe Eğitiminin Kırklareli Yöresinde Faaliyet Gösteren Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Beklentilerini Karşılama Düzeyinin İncelenmesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, s. 37-47.
- Yılmaz, A., (2019), *Türkiye’de Verilen Muhasebe Eğitiminin Uluslararası Muhasebe Eğitimi Standartlarını Karşılama Düzeyi: Akademisyenler ve Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Zaif, F., (2004), *Muhasebe Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar*, 23. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu Bildiri Kitabı.
- Zaif, F., ve Ayanoglu, Y., (2007)., “Muhasebe Eğitiminde Kalitenin Arttırılmasında Ders Programlarının Önemi: Türkiye’de Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), s. 115 - 136.

Ölümün Değişen Yüzü

The Changing Face of Death

Hülya YILMAZ *

Makale Geliş Tarihi / Received :25.11.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :07.12.2020

ÖZET

Doğamızın bir gerekliliği olan ölüm, bütün canlı varlıklar için kaçınılmaz olan sonun ifadesidir. Bilindiği kadarıyla tüm varlıklar içinde sadece insanın düşünen, anlam yükleyen bilinçli bir varlıktır ve ölümü bir son, bir yokluk olarak algılanmakta nitelendirmektedir. Ölümü tecrübe yoluyla bilen insan için ölüm her zaman korkulması, kaçınılması gereken bir durum olarak görülmüştür. Ölüme bakış açısı genel olarak aynı yönde olmasına rağmen ölümü kabulleniş ve ölüme yaklaşım şekli, içinde yaşanan koşullara göre değişiklik göstermektedir. Bu açıdan toplumdan topluma ve kültürden kültüre ölüm olmasının bazı bakımlardan değiştiği de bir gerçektir. Geleneksel dönemde hayatın normal bir süreci olarak görülen ölüm olgusu, ölüm öncesi ölüme hazırlık evresi ve ölüm sonrası ölü gömme ritüellerini içerir. Modern döneme gelindiğinde ise tıp biliminde meydana gelen gelişmeler ve modern hayatın insanı her yönüyle kuşatması ölüm algısını değiştirmiştir. Artık hayatın büyük bir bölümünde görmezden gelinen bir olguya dönüşmüş olan ölüm sadece yaşlılık veya hastalık durumlarında hatırlanır olmuştur. Modern insan çoğu zaman hiç ölmeyecekmiş gibi yaşayarak, sevdiği insanları bile tek başına ölüme terk eder hale gelmiştir.

Anahtar Kavramlar: Ölüm, Yaşam, Modernite, Tıp Bilimi, Geleneksel.

ABSTRACT

Death, a necessity of our nature, is the expression of the inevitable end for all living beings. As far as it is known, among all beings, only human is a conscious being that thinks and assigns meaning, and it qualifies death as perceived as an an, an absence. For people who know death through experience, death has always been seen as a situation to be feared and avoided. Although the point of view on death is generally in the same direction, acceptance of death and approach to death vary according to the conditions lived in. In this respect, it is a fact that death from society to society and from culture to culture has changed in some ways. The phenomenon of death, which is seen as a normal process of life in the traditional period, includes the preparation for death before death and burial rituals after death. In the modern period, the developments in medical science and the encompassing of modern life in all aspects have changed the perception of death. Death, which has now turned into a phenomenon that is ignored for most of life, is remembered only in old age or in the case of illness. By living as if most of the time modern man would never die, he left even the people they love to die alone.

Keywords: Death, Life, Modernity, Medical science, Traditional

* Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, **ORCID NO:** 0000-0002-1746-5651

GİRİŞ

İngilizcede death, Fransızca'da mort, Almanca'da tod ve Arapça'da mevt kelimeleriyle ifade edilen ölüm terimi, dilimizde genel manası ile sona erme, tükenme, yok olma, ortadan kalkma gibi anlamlara gelmektedir (Yıldız, 2006: 2). Türk Dil Kurumunun sözlüğünde de yaşamın tam ve kesin olarak son bulması biçiminde ölüm sözcüğü tanımlanmaktadır. Tanım, kesin bir biçimde sonu bitişi ifade ederken, ifade edilen 'son'un canlı varlıkları referans ettiği ortadadır. Kellehear, "Ölme Üzerine Bir İnceleme" adlı eserinde ölümü; "*Organizmadaki kritik işlevlerin kalıcı olarak durması şeklinde tanımlanmıştır. Bu kritik işlevler ise; kan dolaşımı, solunum sistemi ve bilinç olarak ifade edilebilir*" (Bruno, vd 2015: 84) biçiminde nitelendirmektedir ki bu nitelendirme de bedensel anlamda canlılığın durması anlamına gelmektedir. Beden ruh birlikteliği ve ayrılması bağlamında ölüm; biyolojik olarak bedensel işlevlerin durması ve teolojik olarak ruhun bedenden ayrılması, spiritüel olarak ta ruhun perisprisi olarak bedenle bağının kopması biçiminde de tanımlanmaktadır (Tarlacı, 2016: 40). Sultan Tarlacı'nın deyişiyle "*Ölüm bir canlının yaşamının tam ve kesin bir biçimde sona ermesi olarak ele alındığında içeriğinde bir sonlanmayı ve yokluğu da barındırır. Bu nedenle yokluk ve yok oluş kaygısını da içerir*" (Tarlacı, 2016: 56).

Ölümler yaşamın birlikteliğini ortaya koyan en güzel yaklaşım "*yaşamın ölümden alınmış kısa vadeli bir borç*" (Göka, 2009: 22) olduğudur. İnsanoğlu ölümlü bir varlıktır. Yaşamaya başladığı andan itibaren ölümüne doğru yol almaktadır. Bu bağlamda Schopenhauer, ölüm hakkında;

" Aldığımız her nefes bizi sürekli etkisi altında olduğumuz ölüme doğru çeker... Nihai zafer ölümün olacaktır, çünkü doğumla birlikte ölüm bizim kaderimiz olmuştur ve avını yutmadan önce onunla kısa bir süre için oynar. Bununla birlikte hayatımıza olabildiğince uzun bir süre için büyük bir ilgi ve özenle devam ederiz, tıpkı sonunda patlayacağından emin olsak ta olabildiğince uzun ve büyük bir sabun köpüğünü üflememiz gibi " (Göka, 2009: 20).

sözlerini ifade ederek, ölümün yaşamla birlikte geldiğini, kaçınılmazlığını ve bu kaçınılmazlıkla birlikte -kaçınılmazlığa rağmen- nasıl yaşadığımızı vurgulamakta, ortaya koymaktadır. Tarlacı'nın dediği gibi "*İnsan iradesinde ve kontrolünde olmayan iki şeyden birisi ölümdür, diğeri de doğumdur*" (Tarlacı, 2016: 71). İnsan, nasıl doğacağı zamanı, cinsiyetini, ailesini seçemiyor, kendi istemi dışında tam bir bilinmezlik haliyle dünyaya geliyorsa ölümü de aynı şekilde irade dışı bir gerçekliktir. Özkan, "Ölüm Felsefesi" adlı eserinde "*Her insan bir gün öleceğini bilir; ama nerede, nasıl ve ne zaman? Bunu bilemez*" (2017: 16) diyerek ölümün bir muamma olduğunu anlatmak istemiştir. İnsanlar hayatlarında birçok olayla karşı karşıya kalmakta ve bunların neticesinde ölümle burun buruna gelmektedir. Kanseri, lösemi vb. gibi hastalıklara yakalanan veya trafik kazası geçirip ölümle burun buruna gelen insanlar tedavi sonrası bazen hayatlarına devam edebilmekte fakat sonra başka bir sebeple ölebilmektedir. Doğamızda olan bir şey, hepimizin yaşayacağı bir son, ama nasıl, nerede, ne zaman olacağı belli olmayan bir son. İnsan için ölümü olumsuz kılan ve kaygıya sebep olan ölümün bu bilinmezliğidir.

İnsanın, kendi doğumu ve ölümü dışında kalan her şey hakkında bir seçim hakkı vardır. Yaşadığı şehri, okuduğu okulu, yapacağı mesleği kendisi seçebilir. Evleneceği insanı, kaç çocuk istediğinin kararını kendisi verebilir. Fakat ölüm söz konusu olduğunda bu konuda elinden hiçbir şey gelmez. Hökelekli'nin ifadesiyle ölüm, "*seçilen bir şey değil katlanılan bir şeydir, olumsal değil zorunludur*" (2017: 9).

Son ve Kaçınılmazlık

Diğer canlılardan farklı olarak sadece akıl ve bilinç yetisine sahip olan insan, kendi öleceğinin farkındadır. Bu düşünce Paskal'ın “*sadece insan öleceğini bilir*” (Kellehear, 2015: 23) biçimindeki sözleriyle daha net bir biçimde ifade edilebilir. Bunun yanında Backer: “*Düşünemeyen hayvanların ‘Ölüm Bilinci’ne sahip olmadığını, hatta günün bile ayırımına varamayacaklarını söylerken sadece insanlar ölümü bilir çünkü ego zamanı ayarlar*” (Kellehear, 2015: 24) diyerek ölümün insan gibi düşünce yetisine sahip canlılar tarafından bilinebileceğini vurgulamaktadır. Genel manada ölüm tüm canlı varlıkları kapsayan kaçınılmazlık olsa da düşünce, idrak, anlama, anlamlandırma bağlamında ölüme birtakım atıflar yapan ve bu biçimde ölümü son olarak nitelendiren, öleceğinin farkında olan tek tür bilindiği kadarıyla insandır.

Yine aynı şekilde bu konuda Voltaire: “*İnsan ırkı ölmesi gerektiğini bilen tek ırktır ve bunu sadece tecrübe yoluyla bilir. Yalnız yetişmiş ve ıssız bir adaya götürülmüş olan bir çocuk ölüm hakkında bir kedi ya da bir bitkiyle aynı fikre sahiptir*” (Kellehear, 2015: 23) demiştir. Ölümü anlamlandırmak her ne kadar bilinçli bir varlık gerektirse de tek başına yaşayan bir insan için, ölüm olayı bir anlam ifade etmemektedir. Ölüm, toplumsal boyutu olan bir olay olup insanların ölümü tecrübesi kendi ölümüyle değil yakınlarından ya da çevresinden bir insanın ölümüyle olmaktadır. Levinas'ın deyişiyle; “*İnsan, kendi yok oluşuna tanık olamaz, bunu bilemez, ama ölme durumunun kendisinin bilinmemesi benim ölümle olan ilişkimi oluşturur*” (2014: 25). Sevdiği bir kişinin kaybı ya da vakitsiz gelen bir ölüm haberi, kişide ölüm duygusunu açığa çıkarır ve kişi kendisinin de bir gün öleceğini düşünerek ölüm duygusunu içselleştirir. Ölümü sevdiği kişinin yokluğu olarak ele alan insan bu nedenle ölümden kaygı duyar ve ondan kaçmaya çalışır. Yine Levinas'ın ifadesiyle “*Başkasının ölümü, benliğimin sorumlu kimliğinde beni yaralar. Benim başkasının ölümüyle ilişkim, başkasının ölümünden etkilenmem işte budur*” (2014: 17).

Ölümün anlamlandırılmasının tarihsel sürecine bakacak olursak ilkel insanlardan itibaren biçim, içerik ve form bakımından farklılıklar sergilemek suretiyle ölümün anlamlandırıldığını tarihsel, arkeolojik ve antropolojik veriler bize göstermektedir. İlkel insanlar o dönemlerde çevresindeki insanların birtakım nedenlerle (çocukların hastalıktan, kadınlar doğum yaparken erkekler av kazalarında ve yaşlıların açlıktan) öldüğüne tanık olmuşlardır. “*Ölümün biyolojik gerçeklerinin sadece tıbbi personele ve cenaze levazımatçılarına havale edildiği günümüzden farklı olarak erken homininler cesetlerin çürüyerek parçalanmasının her aşamasına tanık olmuşlardır.*” Çünkü ilkel dönemde insanlar ölü gömme anlayışına sahip olmadığı için cesetler gömülmemiş gözlerinin önünde ölüde meydana gelen değişiklikler gün gün gözlemlenmiştir (Torrey, 2018:137). Böylece parçalanıp çürüyen cesetlerin varlığı bu insanların, ölüm gerçeğini kesin olarak kabullenmesini sağlamıştır. İlkel insanlar için ölüm, “*günün sonunda güneşin batması ve yaz sonunda sıcak havaların kaybolup gitmesi gibi bir gerçek haline gelmiştir*” (Torrey, 2018:138). Ölümle bu kadar iç içe olmak ise, ilkel insanlar için bir tecrübe kaynağı olmuş sevdiklerinin başına gelen bu durumun kendilerinin de başına gelebileceğini düşünerek ölüm hakkında bir “*otobiyografik bellek*” oluşturmuşlardır (Torrey,2018:138). Sevdiği insanların ölümüne tanık olan ilkel insanlar, ortada kalan cesetlerdeki bozulmaları gün be gün fark ettikleri için hatta ortada kalan bu cesetlerin hayvanlar tarafından parçalandığını gördükleri için onları korumak adına kuytu köşelere saklamışlardır. Cesetleri korumak adına yapılan cesetlerin saklanması ve gömülmesi sonucunda ölü gömme törenleri ortaya çıkmıştır (Torrey, 2018:138).

Geleneksel dönemdeki ölüm anlayışında ölümün algılanış şeklinin günümüzden çok farklı olduğunu görmekteyiz. Ölüm onlar için korkulması ve kaçınılması gereken bir durum olarak algılanmıştır; fakat bu onlar için ölümün dışlanılmasını gerektirecek bir durum olmamıştır. Ölüm hayatın bir parçası olarak görülmüş, insanlar öleceğini daha doğrusu ölünebileceğini kabul etmişler ve ölüm anı için hazırlık yapmışlardır. Yine o dönemde ölüm, yeni bir hayatın başlangıcı olarak görülmüş içinde yaşanılan dünya ise öbür dünya için hazırlık safhası olarak görülmüştür. “Batı’da Ölümün Tarihi” adlı eserinde Ariés, Ölümün doğal bir olay olduğunu ve evde sevdiklerinin yanında ölmenin ise “iyi ölüm” olarak görüldüğünü ifade eder. O dönemde öleceğini hisseden insan için ölüm döşeği adı verilen yataklar hazırlanmakta ve ölecek kişi, o yatakta yatarak ölümünü beklemektedir. Yine Ariés’in eserinde belirttiği gibi “*ölmek üzere olan kişi her zaman yüzü göğe bakacak şekilde yatmalıdır*”(2015: 34). Yatağında ölümü bekleyen kişi için sevdiği bütün insanlar, çocuklarda buna dâhil olmak üzere onun çevresinde toplanırlar. Böylece onun son günlerini sevdikleri ile vedalaşarak geçirmesi ve huzurlu bir şekilde ölmesine vesile olunur. Ölen kişi için “*akrabaların, arkadaşların, komşuların orada olması önemlidir, XVIII. yüzyıla kadar, ölmek üzere olan kişilerin odalarında birkaç çocuğun olmadığı tasvir yoktur*” (Ariés, 2015: 37).

İlk insanlarla başlayan ölü gömme törenleri ilk başta cesetleri korumak adına yapılırken ilerleyen dönemlerde ölümün anlamlandırılma şekline göre farklı amaçlarla yapılmıştır. Hökeleki’nin ifadesiyle; “*Geleneksel kültürler ölümü bir son olarak değil, yeni bir hayatın başlangıcı olarak görmüşler; hayatı, daha sonra başka bir var oluş biçimiyle yer değiştirecek bir sürekliliğin parçası olarak kabul etmişlerdir*” (2017: 24). Ölüm sonrası yapılan törenlerde ise kişilerin öteki tarafta yeni bir hayata devam ettiği inancına yönelik olarak gömme işlemi esnasında kişinin kullandığı eşyaları da onunla birlikte gömmüşlerdir. Kellehear’ın belirttiği gibi;

“Ölmekte olan insan büyük ihtimalle hayatta kalanlardan miras alacağı eşyalara bağımlıydı. İnsanların öldükten sonra konuldukları alana dağılmış olan mezar eşyaları bir miras yönteminin, defnedilecek kişi tarafından yapılan bir yolculuğun ve hayatta kalanlar tarafından ölüye bu yolculuk için nelerin verilmesinin yararlı olacağı hakkında varılan kararlara dair kanıtlardır” (2015:52).

Geleneksel dönemde ölümün bu kadar kolay kabullenilmesinin, insanların hayatlarının bu kadar içerisinde olmasının nedeni o dönemlerde ölüm vakası ile sık sık karşılaşılması ve insanların ölümü artık kanıksamış olmaları gösterilebilir. Ayrıca ölümden sonraki yaşam anlayışının yaygın olmasına bağlı olarak ölüm bir geçiş aşaması olarak görülmüş ve insanlar için ölüm normal bir süreç olarak kabul edilmiştir. Bunu Ariés eserinde çok güzel vurgulamıştır; “*Hesaplaşma anını geciktirmedikleri gibi aksine yavaş yavaş onun için hazırlanıyorlardı ve kısırağın kime kalacağını, tayın kime kalacağını önceden belirliyorlardı... Sanki sadece ev değiştirmeleri gerekiyormuş gibi, bir tür dinginlikle tükeniyorlardı*” (2015: 36).

Modern döneme gelindiğinde ise teknolojik gelişmelerin insan yaşamında ortaya çıkarmış olduğu baş döndürücü gelişmelere bağlı olarak insanın ölüme bakış açısı değişmiştir. İnsanların yoğun bir biçimde kentlerde yaşamaya başlamasıyla birlikte ölüm algısı yavaş yavaş değişmeye başlamış ölüm insan hayatının dışına atılmıştır. Geleneksel dönemde ölen kişi yaşadığı yerin yakınlarına defnedilirken günümüzde artık mezarlar şehirlere uzak ücra yerlere yapılmaya başlamıştır. Modern öncesi dönemde dini inancın yaygın olması ve ölüm sonrası yaşam anlayışına inanılmasına bağlı olarak ölümün kabul görmesi daha kolay olmuş ve ölen kişilere karşı olan son

görevler içtenlikle yerine getirilmiştir. günümüzde ise ölüm kabul edilmesi zor bir anlayışa dönüşmüş ve insanlar ölümü hayatlarından uzaklaştırabilmek için her türlü çareyi denemişlerdir.

Günümüzde ölümün insan hayatından bu kadar uzaklaştırılmasının temelinde teknolojik gelişmeler yer almaktadır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak tıp biliminde de gelişmeler yaşanmış ve insan ömrünü uzatabilecek her türlü teknik ve tıbbi donanım hastanelerde mevcut hale gelmiştir. Antibiyotiklerin çeşidi artmış, her türlü enfeksiyon hastalıkları tedavi edilmiş, suni solunum cihazları ile hastalar kısmen hayatta tutulmuş, organ nakilleri yapılarak hastalar daha uzun süre yaşatılmıştır. Artık bir kanser hastalığı, beyin anevrizmaları, merkezi sinir sistemi hastalıkları tedavi edilebilmekte, tam tedavisi bulunamamış olsa bile etkili tedavilerle insanların yaşam süreleri ve kaliteli hayat sürdürme şansları artırılmaktadır. Buna bağlı olarak ölüm sayılarında düşüşler olmuş kadın ve erkeklerde yaş ortalamaları yükselmiştir. Bu gelişmelerin ışığında insanlar için ölüm, uzaklaşılması gereken bir olgu haline gelmiştir. Ariés'in bu noktadaki tespiti çok anlamlıdır. *"Artık her şey, ne ben ne de sevdiğim, artık ölümlü değilmiş gibi yaşıyor. Teknik olarak ölebileceğimizi kabul ediyoruz, kendi yakınlarımızı sefaletten korumak için yaşam sigortaları yaptırıyoruz. Fakat gerçekten en derinlerimizde ölümlü olmadığımızı hissediyoruz"* (2015:95).

Ölümü insan hayatının dışına çıkartabilecek bu kadar olumlu gelişmenin sonucunda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler gecikmemiş ve insan hayatında etkilerini göstermiştir. Yaş ortalamalarının artmasına paralel olarak insanlar daha çok hastalığa maruz kalmış, yaşlılığın getirdiği birçok dejeneratif hastalıklar ortaya çıkmış ve insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için yanındaki insanların bakımına muhtaç hale gelmişlerdir. Sağlıklı ve mutlu bir şekilde hayatını idame ettirebilen insanlar yaşlılığın getirmiş olduğu süreçler ve hastalıklara bağlı olarak daha aciz bir şekilde hayatlarını sürdürmek zorunda kalmıştır. Uzun ömürlü olmak isteği insanların yaşam kalitesini bir nevi düşürmüştür.

Modern çağın insan ömrünü uzatmasının insan hayatına olan katkısı insan hayatını rakam olarak uzatmak mıdır? Yoksa yaşadığı hayatın kaliteli ve yaşanılabilir insancıl bir hayat olmasına vesile olmak mıdır? Bizim burada asıl üzerinde durmamız gereken nokta budur. İnsan ömrünü uzatabilirsin, istediğin kadar onu yaşatmak için elinden geleni yaparsın fakat bunun bir sonu olması gerekir. Solunum cihazına bağlı yaşayan bir insan için ne kadar yaşıyor ibaresini kullanabiliriz ya da yatalak ve başkalarının bakımına muhtaç bir insan için ne kadar yaşıyor diyebiliriz? Yaşamak sadece nefes almaktan ibaret bir kavram mıdır? Bu insanların içinde bulunduğu ruh hali hangimiz için empati konusu yapılmış ve onların o halde yattığı için ne hissettiğini hangimiz düşünmüşüzdür? Dastur'un ifadesiyle *"Teknolojinin gücü sayesinde yaşam suni hayat üniteleriyle uzatılabilir, insan ise makineler ve güçlü uyuşturucular yardımıyla bitkisel faaliyetlerin sürebildiği sırf biyolojik bir organizmaya indirgenebiliyor"* (2019: 56).

Bazı durumlarda ölüm insanlar için bir kurtarıcı olmakta ve insanların gereksiz acı çekmesinin önüne geçilebilmektedir. Jose Saramago, *"Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş"* adlı eserinde, ölümün ortadan kaybolduğu bir ülkede yaşanan olayları, çok güzel özetlemiştir. Ölümün olmaması halinde insanlığın geldiği son durum çok vahimdir. Çünkü hayatımızda dâhil olmak üzere yaşadığımız dünya üzerindeki her şey ölmeye doğru programlanmıştır ve bir şekilde her şeyin bir sonu vardır. Ölümün olmaması halinde insanların çektiği acı ve o sürünme durumu bir yana ülke içindeki denge bozulmuş, nüfus hızla artmış, ölüm ve cenazeye yönelik bir çok sektörde durgunluk yaşandığı için bir kaos oluşmuştur. Hastaneler ölemeyen insanlarla dolup taşıdığı için, hastanelerde

yatacak hastalara yer bulunamamış, insanlar ölecek insanları ölümle buluşturabilmek için onları ülke sınırları dışına, ölümün olduğu yerlere taşımıştır. Ölümün olmamasının yaşamın normal seyrinde devam etmesi anlamına gelmediği ortaya çıkartacağı problemlerin öngörülmesi ile anlaşılmaktadır. Moseley'in de belirttiği gibi “ *fizyolojik bakış açısından ölüm bedensel fonksiyonların durmasıdır. Bunlar artık çalışmamakta ve organizmanın hayatı sürdürülememektedir. Bu yüzden bedenin hücreleri çöker ve birbirlerini yemeye başlar. Tabii bu durum yaşlılıktan travmaya kadar çok farklı faktörlerin sonucu olarak ortaya çıkabilir*” (2019:174). Ölmek bile yaşıyoruz hastalanıyoruz ve o sona doğru adım adım yaklaşıyoruz. Ölüm onun için bu durumdaki insanlar için bir nevi kurtuluş oluyor.

Gelişen teknolojinin insan hayatına katkıları olumlu yönde olmakta iken bu olumsuz yönde de olabilmektedir. Çünkü gelişen teknoloji ölümü insanın hayatından o denli uzaklaştırmıştır ki insanlar artık ölümün kaçınılması gereken bir durum olduğunu düşünmüşler ve ölümün geciktirilmesi için her şeyi yapmışlardır. Sevdikleri bir insanın ölümünün yaklaştığını hisseden insanlar onun evde sevdiklerinin yanında huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşama veda etmesine müsaade etmek yerine onu getirip hastane personelinin eline teslim etmişler, onun bir başına hastane köşelerinde ölmesine neden olmuşlardır. “*Artık hastaneye iyileşmek için değil, tamda ölmek için geliniyor ya da gelinecektir*” (Ariés, 2015: 81). Yine Ariés'in belirttiği gibi “*Hastanede öliniyor, çünkü hastane artık evde uygulanması mümkün olmayan tedavilerin uygulandığı bir yer haline geldi*” (2015: 80). Oysaki eskiden olduğu gibi ölüm hala hayatımızın bir parçasıdır ve onu ne kadar uzaklaştırmaya ondan kaçmaya çalışsakta o bizim gideceğimiz son duraktır. Eskiden insanlar öldüğünde ölüm vakti geldi ya da eceliyle öldü, mutlu öldü gibi tabirler kullanılırken günümüzde ise ölümün mutlaka bir nedeni olmalı eğer bilinen bir ölüm sebebi yok ise de o zaman yapılan testlerle o ölümün nedeni mutlaka ortaya çıkarılmalıdır.

Ölüm yaşamımızın o kadar dışına itilmiştir ki sevdiğimiz bir kişiye ölümü kondurmaktan korktuğumuz ya da onun ölümüne onay verecek kişi olmaktan kaçındığımız için, sevdiğimiz insanlar hakkındaki kararı kendimiz vermek yerine bu görev hekimlere devredilmiştir. Ariés'in de dediği gibi;

“*XVIII. yüzyıldan itibaren duygusal bir kaymanın olduğu, inisiyatifi ölmek üzere olan kişinin ölümünden ailesine- artık tamamen güvendiği ailesine- geçirdiği izlenimine sahiptik. Günümüzde inisiyatif, ölmek üzere olan kişi kadar duruma yabancılaşan aileden, doktora ve hastane ekibine geçmiştir. Ölümün, ölüm anının ve koşullarının efendileri onlardır*” (2015: 81).

Artık hastanın hakkında son kararı verecek merci hastaneler ve hastanın kendi hekimleridir. Tıp bilimi sağlığı iyileştirici bir bilim olmanın ötesine geçmiş ve artık insanın doğasının bir parçası olan ölümü önlemek için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Aslında hayatın bir parçası olan ve nihayetinde hepimizin sonu olan ölüm, tıp bilimindeki gelişmelere bağlı olarak insanın kendisinin ve sevdiklerinin söz hakkı olmaktan çıkmış ve bizim son günlerimiz hakkında yetkili kişiler hekimler olmuştur. Simone De Beauvoir, “Sessiz Ölüm” adlı eserinde bunu çok güzel ifade etmiştir. “*Uzmanların tanısı, ilerisi için tahminleri, kararları karşısında güçsüz kalan insan, bir dişli çark düzenine kasılıp kalmıştır. Hasta hekimlerin malı olmuştur*” (2019: 67). Tedavi sürecinin sonunda hastanın vadesinin dolması durumunda ölüm olayı gerçekleşirken eğer henüz süreç tamamlanmamışsa hasta hakkındaki son karar yine hekim tarafından verilebilmekte ve hastanın

tedavisi kesilerek sürecin ilerlemesine katkıda bulunmaktadır. Ölüm, “*tedavinin sona erdirilmesi ile ortaya çıkan teknik bir olgudur, bu sona erdirme, hekim ve hastane ekibinin az veya çok yetersiz kaldığını itiraf etmesiyle belirlenmektedir. Ölümün dini ve ahlaki algılanışları yerini tıbbi algılayışa bırakmıştır*” (İnceoğlu,1999:14).

Yine farklı bir açıdan bakıldığında aslında bu kadar kaçındığımız ölüm “*bir yüzleşme değildir. Doğanın sürüp giden ritmi içinde sırası geldiğinde gerçekleşen bir olaydır*” (Nuland, 2013: 38). Bu olayın meydana gelişini hazırlayan, hızlandıran birtakım sebepler vardır. Bu sebepler ise hastalık adı altında geçen ve vücudumuzda meydana gelen bir takım patolojik değişikliklerdir. Bu değişikliklerin önüne geçilebildiği gibi geçemeyeceğimiz durumlarda söz konusudur. Nuland’ın dediği gibi “*Gerçek düşman ölüm değil hastalıktır. Yüzleşmeyi gerektiren habis[kötücül] güç hastalığın ta kendisidir. Ölüm bir savaş kaybedildiğinde gelen durma anıdır*” (2013: 38). İnsan ömrünü uzatmak için elinden geleni yapan tıp bilimi, “*hastanın durumunu iyileştirmesi umulan bir tedavinin, eldeki en iyi kanıtlara bakarak, artık bu amacı gerçekleştiremeyeceğinin anlaşıldığı durumda yani tıbbi yararsızlık durumunda*” (Buruno vd, 2015: 81-104) hastaya acı çektirmekten vazgeçmeli ve hastanın da onurlu ve insanca bir şekilde ölmesine izin vermelidir. Bu noktada ne pahasına olursa olsun insan yaşamının uzatılması çabası, insanın insanca yaşama hakkının ve dahi insanın insanca ölme hakkının elinden alınması anlamına gelebilir. Bugün farklı bir açıdan baktığımızda tüm pozitif bilim alanlarında varlık aleminin sınırlarının araştırıldığı çözülmeye çalışıldığını görmekteyiz. Ortaya çıkan bulgular varlık alanına -doğaya- bir meydan okuma değil, doğanın bilgisine sahip olma biçimindedir. Fakat insanın son’un bilinmezliğinden kaçma arzusu tıp alanında ölüme meydan okuma gibi bir uğraşa dönüşmeye başlamıştır. İnsanın sağlıklı yaşam sürmesi, yaşam kalitesinin artırılması noktasında tıbbi ilerlemeler son derece önemlidir. Fakat ölümün tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak veya bedensel bir araz olarak ele alınması varoluşsal doğaya karşı çıkılması anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Doğamıza ait bir kavram olan ölüm olgusunun insanlar tarafından algılanış şeklinin içinde bulunulan koşullara göre değiştiğini görmekteyiz. Geçmişten günümüze kadar ölümün bir son olarak anlamlandırılmasında kültürel ve dinsel motiflerin etkisinin oldukça yoğun bir biçimde olduğu da görülmektedir.

Deneyimlenen, duyusal varlığın sonu ve hiç deneyimlenmeyen ve duyusal olmayan yeni bir başlangıcın kabulü noktasında ölüm doğumla birlikte insanın mahkûm olduğu bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gerçekliğin kabulü genellikle ‘son’un ‘son’ olarak kabul edilmemesi ortak paydasında toplanmaktadır. Hemen hemen her toplum ölümü yeni bir hayatın başlangıcı olarak belirlemiş ve bu sayede kaçınılmaz gerçeklikle başa çıkmayı kolaylaştırmıştır.

Günümüz modern toplumlarında geleneksel ve dinsel değerlerin eski dönemlerdeki gibi etkilere sahip olmaması ve etkilerini önemli ölçüde kaybetmeleri ölüm gerçeği ile başa çıkmak adına daha rasyonel çözümler bulmaya insanları sürüklemiştir. Böylece öncelikle ölümün görünmez kılınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu görünmezliğin sağlanma yolu ilk etapta ölüm deneyimlerinin gözlerden uzaklaştırılması biçiminde olmaktadır. Bireysellik bilincinin aşırı bir biçimde insanlara yüklenmesi bireyler sadece kendilerine doğrudan gerçekleşen etkilerle yüzleşmeye yüz yüze gelmeye başlamışlar ve sadece bunları hisseder duruma gelmişlerdir. Böylece

kendi dışında gerçekleşen çoğu şeye karşı duyarsız hale gelen insan, kitlesel ölümleri duyduğunda bile kendi ölümüyle ilgili hiçbir düşünce veya duyguya kapılmadan o anda yaptığı işe veya eğlenceye devam edebilir bir ruh haline sahip olmuştur. Diğer taraftan tıp alanındaki gelişmeler, çeşitli tedavi yöntemleri birey için ölümü daha da uzak bir noktaya taşımış ve her zaman yaşam için ümitlerini canlı tutmasına neden olmuştur. Artık görünür olmayan ölüm, yaşamın sonunda kısa bir süre için bireyin yüzleşmesi gereken gerçekliği halini almıştır. “Anlık hatasının bedelini hayatıyla ödedi”, “Hastalandı ve kısa sürede öldü”, “Ani ölümü şaşırttı”... Artık günümüzde çoğu insan için ölümün hayattaki yeri bir satır yazıyı bile bulmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ariés, Philippe, (2015) Batıda Ölümün Tarihi, Çev. Işın Gürbüz, İstanbul, Everest Yayınları.
- Beuvior, Simone de, (2019), Sessiz Ölüm, Çev. Bilge Karasu, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Dastur, Françoise, (2019), Ölümle Yüzleşmek: Felsefi Bir Soruşturma, Çev. Sinan Oruç, İstanbul, Pinhan Yayıncılık.
- Hökelekli, Hayati, (2017), Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi Ve Din, İstanbul, Değerler Eğitim Merkezi Yayınevi.
- İnceoğlu, Sibel (1999), Ölme Hakkı: Ötenazi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Kellehaer, Allan (2015), Ölümün Toplumsal Tarihi, Çev. Tuğçe Kılınç, Ankara, Phoenix yayınevi.
- Levinas, Emmanuel (2014), Ölüm Ve Zaman, Çev. Nabi Başer, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Marie-Aurélie Bruno, vd. (2015), “Ölmekte Olan İnsan: Biyotiptan Bir Görüş” Ölme Üzerine Bir İnceleme: Bireysel Bütünlük, Bedensel Çöküş, Ruhsal Dönüşüm, Hazırlayan: Allan Kellehear, Çev. Barış Zeren, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Moseley, Alexander (2019), A’dan Z’ye Felsefe, Çev. Ali Süha, İstanbul, Pegasus Yayınları.
- Nuland, Sherwin B. (2013), Nasıl Ölürüz: Yaşamın Son Döneminden İzlenimler, Çev. Şiirsel Ateş, İstanbul, h₂O Kitap.
- Özkan, Senail, (2017), Ölüm Felsefesi: Mısırdan, Upanişadlar’da, Budizmde Ve Hıristiyanlıkta, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Saramago, José (2013), Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş, Çev. Mehmet Necati Kutlu, Kırmızı Kedi Yayınevi
- Tarlacı, Sultan, (2016) Ölüm’ Sözlük, İstanbul, Tutukitap,
- Torrey, E Fuller, (2018), Beynin Evrimi Ve Tanrıların Ortaya Çıkışı: İlk İnsanlar Ve Dinlerin Kökeni, Çev. Erkan Aktaş, İstanbul, Paloma Yayınevi.
- Yıldız, Murat, (2006), Ölüm Kaygısı ve Dindarlık, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

OECD Ülkelerinde İlaç Harcamaları İle Sağlık Harcamaları, Hekim Ve Hemşirelik Mezunları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Evaluation of Relations Between Pharmaceutical Spending, Number of Medical and Nursing Graduates in OECD Countries

Nermin BÖLÜKBAŞI * Hayriye IŞIK ** Sait SÖYLER ***

Makale Geliş Tarihi / Received :21.07.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :07.12.2020

ÖZET

İlaç harcamaları sağlık harcamaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Gelişmiş ülkeler sağlık harcamalarının ortalama %20'sini ilaç harcamalarına ayırmakta, bu oran gelişmekte olan ülkelerde %30 civarında gerçekleşmektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı OECD ülkeleri açısından sağlık harcamaları ile ilaç harcamaları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesidir. Ayrıca bir sene içerisinde 100.000 kişiye düşen tıp ve hemşirelik mezunları sayısı ile ilaç harcamaları arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi de araştırmanın amaçları arasındadır. Araştırmada ikincil verilerden yararlanılmış olup veri kaynağı OECD veri tabanıdır. Araştırma amacı kapsamında güncel verilere ulaşılabilen 27 ülke araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, kişi başı sağlık harcamaları ile kişi başı ilaç harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve kuvvetli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,01, r = 0,789$). Öte yandan kişi başı ilaç harcaması ile 100.000 kişi başı tıp ve hemşirelik mezunları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($p > 0,05$). İlaç harcamalarındaki değişimin %62'si kişi başı sağlık harcamaları değişkeni ile açıklanmaktadır. Türkiye'nin hem sağlık harcamaları hem de ilaç harcamaları açısından OECD ülkelerinin ortalamasının altında kaldığı tespit edilmiştir. Sağlık harcamaları ile ilaç harcamaları arasındaki istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler değerlendirildiğinde Türkiye'nin her iki harcama türünde en azından OECD ortalamasına erişmesi gerektiği ifade edilebilir.

Anahtar Kavramlar: Sağlık Harcamaları, İlaç Harcamaları, Tıp Mezunları, Hemşirelik Mezunları

ABSTRACT

Pharmaceutical expenditures have an important place in health expenditures. Developed countries allocate 20% of health expenditures to pharmaceutical expenditures and this rate is around 30% in developing countries. In this context, this study aims to evaluate the relationship between health expenditures and pharmaceutical expenditures for OECD countries. It is also aimed to evaluate the relationship between the number of medical and nursing graduates and pharmaceutical expenditures in a year. Secondary data on OECD database were used. 27 countries with updated data were included in the study. According to the results of the research, there is a statistically significant, positive and strong relationship between health expenditures and pharmaceutical expenditures per capita ($p < 0.01, r = 0.789$). On the other hand, there is not statistically significant relationship between per capita pharmaceutical expenditure and medical and nursing graduates per 100,000 people ($p > 0.05$). 62% of the change in pharmaceutical expenditures is explained by the variable of health expenditures per capita. Turkey has been determined to be below the average of OECD countries in terms of both health expenditures and pharmaceutical expenditures. When statistically significant relationship between health expenditures and pharmaceutical expenditures considered, Turkey should reach at least the OECD average on both types of expenditures.

Keywords: Health Expenditures, Pharmaceutical Expenditures, Medical Graduates, Nursing Graduates

* Dr. Öğretim Üyesi, Okan Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Farmakoloji Anabilim Dalı, nermin.bolukbasi@okan.edu.tr, **ORCID No:** 0000-0003-3648-3107

** Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Anabilim Dalı, hisik@nku.edu.tr, **ORCID No:** 0000-0003-3648-3107

*** Öğr. Gör., Tarsus Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, saitsoyler@tarsus.edu.tr, **ORCID No:** 0000-0002-7915-0073

GİRİŞ

Sağlık kavramı üzerinde fikir birliğine varılmış, tartışmasız bir kavram değildir. Hem araç hem de amaç olarak görülebilen sağlık, pozitif ve negatif tanımları olan bir kavramdır. Sağlığın pozitif tanımlarında sağlık, bireylerin sosyal faaliyetlerini yerine getirmek için yeterli olmasını ifade etmekte, negatif tanımlarda ise hastalığın yokluğu olarak ifade edilmektedir (Çelik, 2011). Tanımı üzerinde sıklıkla tartışmalar yapılan sağlık kavramı, tarih boyunca insanların üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Her ne kadar Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)' ne ait sağlık tanımı en çok bahsedilen ve ön plana çıkarılan tanım olsa da, bu tanım üzerinden de tartışmalar devam etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü sağlığı “yalnızca hastalık veya sakatlığın olmaması değil; fiziksel, ruhsal ve sosyal anlamda tam bir iyilik hali” olarak tanımlamaktadır (<https://www.who.int/about/who-we-are/constitution>). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, DSÖ sağlık kavramına bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Öte yandan bireylerin kültürel, dini veya sosyal durumu da sağlık tanımlarını değiştirebilmektedir. Örneğin eğitim seviyesi yüksek kesimler ile düşük gelirli kişilerin hastalık ve rahatsızlık algıları farklı olabilmektedir (Yumuşak ve Yıldırım, 2009). DSÖ tanımında ifade edildiği üzere, sağlık hem fiziksel hem zihinsel hem de sosyal yönden bir iyilik hali olduğundan dolayı, sağlık hizmetleri bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan iyi bir hayat sürmeleri için sunulan hizmetler olarak tanımlanabilmektedir. Bu doğrultuda hastalıkların iyileştirilmesi veya önlenmesi ile beraber koruyucu hizmetler de sağlık hizmetleri kapsamında değerlendirilmektedir (Mutlu ve Işık, 2005).

Sağlık hizmetleri bir sağlık probleminin teşhis ve tedavi edilmesi ile rehabilitasyon hizmetleri anlamına gelmektedir. Bununla beraber hastalıkların önlenmesi ve bireysel ve toplumsal anlamda sağlık düzeyinin yükseltilmesi çabaları da sağlık hizmetlerinin kapsamında değerlendirilmektedir. Bu açıdan sağlık hizmetleri koruyucu, tedavi edici ve rehabilite edici sağlık hizmetleri olarak sınıflandırılmakla beraber son zamanlarda sağlığın geliştirilmesi çabaları da sağlık hizmetlerinin içerisinde düşünülmektedir (Sarp, 2017; Barry ve Yuill, 2011).

Son yüzyılda sağlık hizmetleri ile beraber sağlık alanında, özellikle de gelişmiş ülkelerde, sağlık çıktıları açısından son derece önemli gelişmeler yaşanmıştır. Birçok bulaşıcı hastalık kontrol altına alınmış, bebek ölümleri hızla azalmış ve beklenen yaşam süreleri artmıştır. Bununla beraber son dönemlerde sıklıkla karşılaşılan kronik kalp hastalıkları ve kanserle mücadelede de yüksek teknolojinin sağladığı avantajlar ile beraber önemli başarılar sağlanmıştır. Öte yandan organ transplantasyonu ile hasarlı organların değiştirilmesi, doğurganlıkla ilgili problemlerin üstesinden gelinmesi ve estetik uygulamaların ön plana çıkarılması da mümkün hale gelmiştir (Wainwright, 2008). Sağlık hizmetlerinde yaşanan bu gelişmelerle beraber sağlık ve sağlık hizmetleri ile ilgili ekonomik, politik ve toplumsal unsurların bütün ülkeler açısından giderek artan bir şekilde önem kazandığı görülmektedir. Her ülkenin kendi içsel dinamikleri önemli olsa da bu tür gelişmeler sadece içsel değil küresel dinamiklerden de etkilenmektedirler. Özellikle artan sağlık harcamaları, ülkelerin sağlık çıktılarını ve sağlık hizmetlerinin ekonomik boyutunu göz önünde bulundurmalarını zorunlu hale getirmiştir. Sağlık harcamaları son yıllarda hemen her ülkede ciddi bir artış eğilimindedir. Bu artış bir yandan sorun olarak görülürken, diğer yandan sağlık çıktılarındaki iyileşmeler de ön plana çıkmaktadır (Çalışkan, 2008). Bu açıdan ülkeler sağlık göstergelerinde gelişmeler sağlamak için çaba harcarken, sağlık harcamalarını kontrol altına almak amacıyla da bir takım çabalar göstermektedirler.

Sağlık harcamaları; teşhis, tedavi ve rehabilitasyon ile sağlığın korunması ve geliştirilmesi hizmetleri için yapılan harcamalardır ve bu harcamaların artırılması ile yaşam kalitesi, beklenen yaşam süresi gibi çıktıların da iyileşeceği ifade edilmektedir. Bununla beraber gelişmiş ülkelerin sağlık harcamalarına ayırdıkları bütçelerinin gelişmekte olan ülkelere göre oransal olarak daha fazla olduğu, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu ifade edilmektedir (Akar, 2014; Hayaloğlu ve Bal, 2015; Kızıl ve Ceylan, 2018).

Sağlık hizmetlerinin ayrılmaz bir parçası olan ilaçlar sağlık harcamaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. OECD ülkelerinin ilaç harcamaları için 2013 yılında toplam sağlık harcamalarının %20'sini kullandıkları göz önünde bulundurulduğunda ilaç harcamalarının önemi daha iyi anlaşılabilir. Öte yandan bu harcamaların daha da artması beklenmektedir (OECD, 2015). İlaç harcamalarının artması; ilaçlara erişim, yeni ilaçların üretilmesi ve daha önce tedavi edilemeyen hastalıkların tedavi edilmesi gibi sonuçlarla beraber sağlık çıktılarında olumlu gelişmelere yol açmaktadır. Öte yandan daha önce hastanede yatış, cerrahi müdahale gibi gereklilikler doğuran durumların ortadan kaldırılması ile ilaç harcamalarının diğer bir takım sağlık harcamalarını önlediği de belirtilmektedir. Bu bağlamda sağlık harcamalarının içerisinde ilaç harcamaları ve ilaç harcamalarının miktarı önem arz eden değişkenlerdir.

Bu araştırmada OECD ülkeleri açısından ilaç harcamaları ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bir sene içerisinde 100.000 kişiye düşen tıp ve hemşirelik mezunları sayısı ile ilaç harcamaları arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi de araştırmanın amaçları arasındadır.

1. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma gözlemsel bir araştırma olup, araştırmada ikincil veriler elde edilerek analiz edilmiştir. Bu kapsamda OECD ülkelerine ait kişi başı ilaç harcamaları, kişi başı sağlık harcamaları, bir sene içerisinde 100.000 kişi başına düşen tıp ve hemşirelik mezun sayıları değişkenleri araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmanın verileri OECD veri bankasında yer alan "sağlık kaynakları" içerisinde elde edilmiştir (<https://data.oecd.org/health.htm#profile-Health%20resources>). 35 OECD ülkesi içerisinde araştırma amacı doğrultusunda incelenen verilerine erişilebilen 27 ülke araştırmaya dahil edilmiştir. Elde edilebilen en eksiksiz ve en güncel verilerin 2016 yılına ait olduğu tespit edilmiş ve 2016 yılı verileri incelenmiştir. Bu ülkelerden İtalya, Danimarka ve Fransa'nın tıp ve hemşirelik mezunları verisinde 2015 yılı, Slovakya Cumhuriyeti'nin ise 2014 yılı verileri kullanılmıştır. Kanada hemşirelik mezunları verisi ve Avusturya tıp mezunları verisi de 2015 yılına aittir. OECD veri tabanında Türkiye'nin güncel ilaç harcamalarına ilişkin veri olmadığı için Türkiye ilaç harcamasının Türkiye Eczacılar Birliği Başkanı Erdoğan Çolak'ın ifade ettiği üzere 170 dolar olduğu kabul edilmiştir (Çolak, 2017). İsrail'in ilaç harcamalarına ilişkin 2014 yılı verisi kullanılmıştır.

Araştırma verileri, önceden oluşturulan bir excel tablosu içerisinde düzenlenmiş ve sonrasında SPSS 20.0 paket programına aktarılmıştır. Araştırma verileri SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Analizlerde öncelikle minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. Ardından değişkenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinde korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırmada yer alan değişkenlerin normal dağılıma uygun olup olmadığı Kolmogorov Smirnov testi ile incelenmiştir. Araştırma verilerinin normal dağılıma

uygun olması ($p>0,05$) nedeniyle pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. 0,05 düzeyi anlamlı kabul edilmiştir.

Araştırmada kamunun erişimine açık olan ikincil verilerin yer alması ve araştırmanın insan katılımcı/denek içermemesi nedeniyle etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

2. BULGULAR

Araştırmanın amacı doğrultusunda OECD'den elde edilen veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu bağlamda verilerine erişilebilen 27 ülkeye ilişkin kişi başı sağlık harcamaları, kişi başı ilaç harcamaları, 100.000 kişiye düşen tıp ve hemşirelik mezunları verileri kullanılmıştır.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Veriler

ÜLKELER	Kişi Başı ilaç Harcaması (Dolar)	Kişi Başı Sağlık Harcaması (Dolar)	Tıp Mezunları (100.000 kişi başı)	Hemşirelik Mezunları (100.000 kişi başı)
Meksika	232	1020	12,6	16
Kanada	860	4722	7,8	59
UK	476	4164	12,9	27
Danimarka	335	5075	22,1	104
Türkiye	170	1092	9,9	72
İrlanda	676	5267	24,4	29
İspanya	621	3257	13,4	23
İsrail	315	2725	6,8	21
İzlanda	488	4208	15,8	66
İtalya	607	3429	12,3	21
Norveç	471	6175	11,1	76
Finlandiya	516	4118	12	69
Slovenya	507	2771	15,9	90
İsviçre	1080	7824	10,6	99
Estonya	378	1988	11	32
Belçika	684	4660	14,2	55
Letonya	452	1597	16,3	27
Slovakya	566	2170	13,5	53
Fransa	663	4773	9,1	39
Polonya	369	1784	10,5	18
Litvanya	541	1992	16,1	19
Macaristan	566	1966	14,1	42
Almanya	777	5452	11,7	56
Kore	573	2688	7,9	109
Japonya	874	4585	6,7	52
ABD	1208	9832	7,5	62
Avustralya	640	4514	15,9	82

Kaynak: <https://data.oecd.org/health.htm>

Araştırmada kullanılan veriler tabloda gösterildikten sonra minimum ve maksimum değerler ile ortalama ve standart sapma cinsinden özetlenmiştir.

Tablo 2: Araştırma Değişkenlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Min	Max	Ort	SS
Kişi Başı ilaç Harcaması (Dolar)	170	1208	579,44	235,72
Kişi Başı Sağlık Harcaması (Dolar)	1020	9832	3846,22	2049,06
Tıp Mezunları (100.000 kişi başı)	6,70	24,40	12,6704	4,23

Hemşirelik Mezunları (100.000 kişi başı)

16,00 109,00 52,5185 28,34

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin tanımlayıcı istatistikleri incelenmiştir. Bu bağlamda kişi başı ilaç harcaması minimum 170, maksimum 1208 dolar olarak gerçekleşmiş, 27 ülkenin ilaç harcamaları ortalamasının 579,44±235,72 olduğu belirlenmiştir. Kişi başı ilaç harcaması değişkenine ilişkin en düşük rakam olan 170 dolar verisi Türkiye'ye aittir. En yüksek harcama olan 1208 dolar verisi ise ABD'ye aittir. Bu açıdan Türkiye ortalamasının altında ilaç harcaması yapmaktadır. Kişi başı sağlık harcaması verisi incelendiğinde 27 ülke açısından ortalama 3846,22±2049,06 dolar harcama yapıldığı görülmektedir. Bu değişkene ilişkin minimum harcama 1020 dolar ile Meksika'ya, maksimum harcama ise 9832 dolar ile ABD'ye aittir. Türkiye kişi başı sağlık harcaması açısından 1092 dolar ile Meksika'nın ardından en düşük sağlık harcamasına ait olan ülkedir ve ortalamasının altında kalmaktadır. 100.000 kişi başına tıp mezunu değişkeni incelendiğinde 27 ülke açısından ortalama 12,67±4,23 mezun verildiği görülmektedir. Bu anlamda Japonya 6,7 ile en düşük, İrlanda ise 24,4 ile en yüksek sayıya sahiptir. Türkiye 9,9 ile ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Japonya bu alanda en düşük değere sahip olsa da 1000 kişiye düşen hekim sayısı 2,4; hastane yatağı sayısı 13,01 ve hemşire sayısı 11,3 olarak ön plana çıkmaktadır. 100.000 kişi başı hemşirelik mezunu sayısı ortalaması 27 ülke açısından 52,51±28,34 olarak tespit edilmiştir. En düşük mezun sayısı 16 ile Meksika'ya, en yüksek mezun sayısı ise 109 ile Kore'ye aittir. Türkiye 72 ile ortalamasının üzerindedir. Bu değişkenin olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilebilmesi için, 1000 kişiye düşen hekim ve hemşire sayısı değişkeni ve diğer bir takım sağlık göstergeleri ile beraber irdelenmesi gerekmektedir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde hem kişi başı sağlık harcamaları hem de ilaç harcamaları ortalamasının altında kalmaktadır. Her ne kadar sağlık göstergeleri sadece sağlık harcamaları ve ilaç harcamalarına bağlı olmasa da diğer faktörlerle beraber bu değişkenlerin de önem arz ettiği bilinmektedir. Türkiye'de 1000 kişi başına 1,8 hemşire ve 1,9 hekim düşmektedir. Bu rakamlar açısından da OECD ortalamasının altında kalınmaktadır. Bu nedenle hekim ve hemşire sayısının artırılması gerekmektedir. Her ne kadar hemşirelik mezunlarının sayısı ortalamasının üzerinde olsa da tıp mezunlarının sayısı ortalamadan düşüktür. Bu nedenle sağlık personellerinin sayısının artırılması gerektiği ifade edilebilir. Bununla beraber sağlık çıktılarının iyileştirilebilmesi için bu artışın sadece nicel değil aynı zamanda niteliksel olarak da gerçekleşmesi önem arz etmektedir.

Araştırma verilerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklerin hesaplanması ve değerlendirilmesinin ardından araştırma amacı doğrultusunda hipotez testleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmek amacıyla pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 3: Değişkenler Arasındaki İlişkileri

Değişkenler	M	SD	Kişi Başı ilaç Harcaması (Dolar)	Kişi Başı Sağlık Harcaması (Dolar)	Tıp Mezunları (100.000 kişi başı)	Hemşirelik Mezunları (100.000 kişi başı)
Kişi Başı ilaç Harcaması (Dolar)	579,44	235,72	-			
Kişi Başı Sağlık Harcaması (Dolar)	3846,22	2049,06	,789**	-		

Tıp Mezunları (100.000 kişi başı)	12,6704	4,23	-,236	-,082	-
Hemşirelik Mezunları (100.000 kişi başı)	52,5185	28,34	,227	,401*	,010

*p<0.05, **p<0.01

Gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına göre, kişi başı sağlık harcamaları ile kişi başı ilaç harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve kuvvetli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p<0.01, r=,789). Öte yandan kişi başı ilaç harcaması ile 100.000 kişi başı tıp ve hemşirelik mezunları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (p>0.05). Ancak hemşirelik mezunları ile kişi başı sağlık harcaması arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p<0.05, r=,401). Ancak araştırmanın amacı kapsamında olmadığı için bu bulgu göz ardı edilmiştir.

Gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunan ve normal dağılıma uygun olan kişi başı sağlık harcamaları değişkeni ile kişi başı ilaç harcamaları değişkenleri regresyon analizi ile incelenmiştir. Bu analize ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 4: Değişkenlere İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	S.H.	β	t	p	R	R ²	ΔR^2
Kişi başı sağlık harcamaları	,091	,014	0,789	6,420	0,00	0,789	0,622	0,607
Sabit	230,367	61,358		3,754	0,001			
TOPLAM	R ² =0,622, F=41,213, p<0.05							

Gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda modelin anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). R² değeri bağımlı değişkendeki değişimlerin ne kadarının bağımsız değişken tarafından açıklandığını, düzeltilmiş R² (ΔR^2) değeri ise bağımlı değişkendeki varyansın ne kadarının bağımsız değişken tarafından açıklandığını göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017). Dolayısıyla, ilaç harcamalarındaki değişimin %62'si kişi başı sağlık harcamaları değişkeni ile açıklanmaktadır. İlaç harcamalarının varyansının ise %60'ının kişi başı sağlık harcamaları ile açıklandığı tespit edilmiştir.

3. TARTIŞMA

Sağlık bireysel açıdan kişilerin iyi hissetmesi, yaşam kalitesinin artması, çalışabilme gücünden yoksun kalmaması, sağlık harcamalarına kaynak ayırılmaması gibi sebeplerden dolayı önem arz ederken; toplumsal açıdan bakıldığında genel sağlık düzeyinin yüksek olması işgücünün de potansiyelini kullanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Böylece bir ülkede işgücünden maksimum seviyede faydalanılabilirken işgücü kayıplarının da önüne geçilmekte, bu da ülke refahına katkıda bulunmaktadır. Öte yandan refah düzeyinin yükseltilmesi ile beraber ülkelerde sağlık alanına daha fazla kaynak ayrılabilen ve böylece toplumun sağlık düzeyinin de artması sağlanabilmektedir (Arslan ve ark., 2016).

İlaç harcamaları sağlık harcamaları içerisinde büyük bir orana sahiptir ve bu oran gelişmiş ülkelerde %20 seviyelerinde iken gelişmekte olan ülkelere %30 civarında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sağlık harcamaları ile ilaç harcamaları arasında bir ilişki olması beklenmektedir ve bu araştırmada da temel olarak bu ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada aynı zamanda ilaç harcamaları ile bir sene içerisinde (2016) 100.000 kişiye düşen tıp ve hemşirelik mezunları arasında bir ilişki olup olmadığı da araştırılmıştır.

Araştırmada elde edilen verilere göre, araştırmaya dahil edilen 27 OECD üyesi ülkenin ortalama ilaç harcamalarının 579,44 dolar olduğu tespit edilmiştir. Türkiye açısından bu rakam 170 dolardır ve bunun en azından OECD ülkeleri seviyesine çıkarılması gerekmektedir. Diğer taraftan sağlık harcamaları verisi değerlendirildiğinde Türkiye 1092 dolar ile sonuncu sıradaki Meksika'nın hemen önünde yer almaktadır ve bu açıdan da OECD ortalamasının altında kalmaktadır. Türkiye, 2016 yılında 100.000 kişi başına 9,9 tıp mezunu, 72 hemşirelik mezunu vermiştir. Tıp mezunları açısından OECD ortalamasının altında, hemşirelik mezunları açısından ise OECD ortalamasının üzerindedir. Türkiye'de 2016 yılında 1000 kişi başına 1,8 hemşire ve 1,9 hekim düşmektedir ve bu rakamlar da ortalamasının altındadır. Dolayısıyla mezun sayısının artırılması önem arz etmektedir.

Araştırmada kişi başı sağlık harcamaları ile ilaç harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve kuvvetli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.01, r = ,789$). Öte yandan kişi başı ilaç harcaması ile 100.000 kişi başı tıp ve hemşirelik mezunları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir ($p > 0.05$). Hemşirelik mezunları ile sağlık harcamaları arasındaki istatistiksel olarak anlamlı ilişki, araştırma amacı dışında olduğu için göz ardı edilmiştir. Bu sonuçlara göre sağlık harcamaları ile ilaç harcamaları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu, sağlık harcamalarıyla beraber ilaç harcamalarının da artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu tespitin ardından gerçekleştirilen regresyon analizi neticesinde ise ilaç harcamalarındaki değişimin %62'sinin kişi başı sağlık harcamaları değişkeni ile açıklandığı, ilaç harcamalarının varyansının ise %60'ının kişi başı sağlık harcamaları ile açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sağlık harcamalarının etkileri üzerine gerçekleştirilen pek çok araştırma vardır. Bu araştırmalar genellikle ekonomik göstergelerle sağlık harcamaları ilişkisini irdelemektedirler. Örneğin bir araştırma sonucuna göre gayrisafi yurtiçi hasıla ile sağlık harcamaları arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Perez ve ark., 2018). Diğer bir araştırmada ise sağlık harcamalarının ekonomik büyüme ile bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cebeci ve Ay, 2016). Bir ülkede iktisadi büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda (Guisan ve Exposito, 2007), sağlık harcamalarının iktisadi göstergelerle ilişkili olduğu ve bu nedenle Türkiye'nin sağlık harcamalarını en azından OECD ortalaması seviyesine çıkarması önerilebilir. İlaç harcamaları sağlık harcamaları içerisinde önemli bir harcama kalemidir ve bazı araştırmalarda ilaç harcamaları ile beklenen yaşam süresi değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunduğu (Frech ve Miller, 1999) göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin ilaç harcamalarına daha fazla kaynak ayırmasının gerekliliği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

İlaçların tıbbi tedavilerde yadsınamaz bir önemi vardır. İlaçlar uygun şekilde kullanıldıklarında pek çok tedavi ve rehabilitasyon uygulamalarında oldukça önemli bir yere sahip olmaktadır. Ancak ilaçların uygun olmayan kullanımları ilaç harcamalarını artırmakla kalmayıp

sağlıkla ilgili olumsuz durumlara da sebep olabilmektedir. Bu nedenle ilaç harcamaları artırılırken, ilaçların uygun şekilde kullanımının da sağlanması gerekmektedir.

Sağlık göstergelerinin iyileştirilmesi çok sayıda değişkene bağlı olarak gerçekleştirilebilmektedir. Bu değişkenlerin başında sağlık alanına yönelik olarak yapılan harcamalar gelmektedir. Direkt sağlık harcamaları ile alt yapıya yönelik yatırımlar, sağlık insan kaynağı gibi değişkenler sağlık göstergelerinin iyileştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan sağlık göstergelerindeki iyileşmeler sadece bu unsurlara bağlı olmamaktadır. Burada ülkelerin sağlık sistemleri, bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları, belediye hizmetleri, hava ve su kirliliği düzeyi gibi çevresel unsurlar ile diğer kültürel öğeler ön plana çıkmaktadır. Bir ülkenin sağlık düzeyi gelişmişlik durumu hakkında bilgi verirken, gelişmişlik düzeyi de sağlık göstergeleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu kapsamda örneğin işsizlik oranı, sağlık sigortası ile sosyal sigortaların kapsamına giren nüfus oranı gibi değişkenler de yadsınamayacak derecede önem arz etmektedir. Bununla beraber genel sağlık harcamaları, ilaç harcamaları gibi değişkenlerin ülkelerin sağlık düzeyini gösteren bir takım değişkenlerle ilişkili olduğunu gösteren araştırmaların olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda bu araştırma OECD üyesi ülkelerin kişi başı sağlık harcamaları, kişi başı ilaç harcamaları ve 100.000 kişi başı tıp ve hemşirelik mezunları verileri ile sınırlı kalmıştır. Bu değişkenlere ilişkin güncel verilerine ulaşılabilen 27 ülke araştırmaya dahil edilmiştir. Gelecekte gerçekleştirilecek olan araştırmalarda daha fazla sayıda ülkenin ilaç harcamaları ile çeşitli sağlık göstergelerinin ilişkisinin irdelenmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akar, S., (2014), “Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21,1, s. 311-322
- Arslan, İ., Eren, M.V., Kaynak, S., (2016), “Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişkinin Asimetrik Nedensellik Analizi”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31,2, s. 287-310
- Barry, A.M., Yuill, C., (2012), Understanding the Sociology of Health: An Introduction, Cornwall: MPG Books Group
- Cebeci, E., Ay, A., (2016), “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 91-102
- Çalışkan, Z., (2008)., “Sağlık Ekonomisi: Kavramsal Bir Yaklaşım”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26,2, s. 29-50
- Çelik, Y., (2011), Sağlık Ekonomisi, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Çolak, E. (2017). Kişi başına ilaç harcamamız 170 dolar, Access Date: April 4th, 2019, <http://www.ticaretgazetesi.com.tr/kisi-basina-ilac-harcamamiz-170-dolar>
- Frech, H.E., Miller, R.D., (1999), The Productivity of Health Care and Pharmaceuticals: An International Comparison, Washington DC: AEI Press
- Guisan, M. C., Exposito, P., (2007), “Education, Development and Health Expenditure in Africa: Estimation of Cross-Section Model Of 39 Countries in 2000-2005”, Applied Econometrics and International Development, 7,2, s. 135-142
- Gürbüz, S., Şahin, F., (2017), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz, 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık

- Hayaloğlu, P., Bal, H.Ç., (2015), “Üst Orta Gelirli Ülkelerde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 3,2, s. 35-44
<https://data.oecd.org/health.htm#profile-Health%20resources>
<https://www.who.int/about/who-we-are/constitution>
- Kızıl, B.C., Ceylan, R., (2018)., “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, Journal of Yasar University, 13,50, s. 197-209
- Mutlu, A., Işık, A., (2005), Sağlık Ekonomisine Giriş, Bursa: Ekin Yayınları
- OECD, (2015). Health at a Glance 2015: OECD Indicators, Paris: OECD Publishing
- Pérez, C., Fernández, C., Méndez, V., Méndez, P., Fernández, A., (2018), “Evolution of GDP and Its Impact on the Pharmaceutical Sector of Ecuador (2007-2016)”, Journal of International Studies, 11,1, s. 288-296
- Sarp, N. (2017). “Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Hizmet Kuruluşları”, Şeker, M., Bulduklu, Y. (Eds), içinde Sağlık Kurumları Yönetimi-I, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3511
- Wainwright, D., (2008), “The Changing Face of Medical Sociology”, Wainwright, D. (Ed.), içinde A Sociology of Health, London: SAGE Publications.
- Yumuşak, İ.G., Yıldırım, D.Ç., (2009), “Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 4,1, s. 57-70

Sosyal, Siyasi ve Sivil Katılımın Gelişiminde Kentlilik Bilincinin Rolü ¹

The Role of Urban Consciousness on Social, Civil and Political Participations

Atilla ALTUN* İbrahim MAZMAN**

Makale Geliş Tarihi / Received :07.11.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :10.12.2020

ÖZET

Kentler sürekli olarak nüfus bakımından ve fiziksel olarak büyümektedir. Bu büyümeden en çok etkilenenler ise kentlerin gerçek sahibi olan kentlilerdir. Çeşitli sebeplerden dolayı yalnızlaşan ve yabancılaşan kentli için çözüm yolu aktif katılımıdır. Son yıllarda sıklıkla tartışılmaya başlanan aktif vatandaşlık artık devlet politikalarında yerini almaya başlamıştır. Aktif vatandaşlığın hedeflenen ölçülerde gerçekleşmesi ise ancak kentlilik bilincine sahip bireylerle mümkündür. Dolayısıyla kentlilik bilinci ve aktif vatandaşlık sürekli etkileşim içindedir. Bu çalışmanın amacı katılım temelli vatandaşlık tipi olan aktif vatandaşlık ile kentlilik bilinci arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu nicel araştırma için Kentli Vatandaş Katılım Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek siyasi yaşam, sosyal yaşam, sivil yaşam ve demokratik-kültürel değerler şeklinde isimlendirilmiş dört boyuttan oluşmaktadır. Kümelere göre kota örneklem yöntemiyle Kırıkkale ve Ankara'da 18 yaşından büyük kentlilerden toplanan veriler, istatistik araçları kullanılarak değerlendirilmiş ve karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Araştırma sonucunda katılım temelli aktif vatandaşlıkla kentlilik bilinci arasında bağlantı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Özellikle büyük kentlerde sivil, siyasi ve sosyal katılımın düşüklüğü, kentlilik bilinci de düşük olan kentlilere işaret etmektedir.

Anahtar Kavramlar: Ankara, Kırıkkale, Kentlilik Bilinci, Aktif Vatandaşlık, Katılım

ABSTRACT

Cities are constantly growing both in population and physically. Those most affected by this growth are the citizens who are the real owners of the cities. Active participation is the solution for urban dwellers that become lonely and alienated due to various reasons. Active citizenship, which has been discussed frequently in recent years, has now started to take its place in state policies. Achievement of active citizenship at the targeted scale is only possible with individuals with urban consciousness. Therefore, urban awareness and active citizenship are in constant interaction. The aim of this study is to analyse the relationship between active citizenship, which is a participation-based citizenship type, and urban awareness. The Urban Citizen Participation Scale was used for this quantitative research. The scale consists of four dimensions: political, social and civil life, and democratic and cultural values. The data collected by the quota sampling method according to clusters from the citizens of Kırıkkale and Ankara over the age of 18 were evaluated using statistical tools, and a comparative analysis was made. As a result of the research, it becomes clear that there is a connection between active citizenship based on participation and urban awareness. The low level of civic, political and social participation, especially in big cities, points to urban dwellers with low urban awareness.

Keywords: Ankara, Kırıkkale, Urban Awareness, Active Citizenship, Participation

¹ Bu makale tarafımda 2020 yılı Şubat ayında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim dalında, Doç. Dr. İbrahim Mazman danışmanlığında Doktora Tezi olarak savunduğum "Türkiye'de Kent ve Aktif Vatandaşlık Üzerine Bir Çalışma: Ankara-Kırıkkale Örneği" başlıklı çalışmadan faydalanılarak hazırlanmıştır.

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, atı_altun@yahoo.com, ORCID No: 0000-0002-7860-706X

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ibrahimmazman5@yahoo.com, ORCID No: 0000-0003-0564-502X

GİRİŞ

Toplumların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte ortaya çıkan kentler, kültürlerin ve medeniyetlerin kesişim alanlarıdır. Bu mekânlar siyasi, sosyal, ekonomik veya kültürel birçok açıdan insanlığın davranışlarına yön vermektedir. İnsanların umut, huzur ve refah aradığı yerler olabildiği gibi güvensizlik, bireyselleşme veya ayrışmanın meydana geldiği mekânlar haline de gelebilmektedir. Kentler büyüdükçe gelenekselliği temsil eden samimi, akraba temelli birincil ilişkiler yerine uzmanlık gerektiren rasyonel davranışlarla ikincil ilişkilerin olduğu bir toplum yapısı ön plana çıkmaktadır. Organik dayanışmanın, işbölümünün ve uzmanlaşmanın ağırlıkta olduğu bu toplum yapısı, kentlerin deneyimlenmesi ve kentleri şekillendirmesi bakımından önem arz etmektedir.

Kentlerin deneyimlenmesi, özel yaşam alanlarından başlayarak kenti ilgilendiren tüm kamusal alanlarda bireyin toplumsallaşma eylemini gerçekleştirmesi anlamına gelir. Ekonomik, siyasi veya kültürel temelde yapılan bu toplumsallaşma, hem kentin sahiplenilmesi hem de kent ile olan etkileşimin sürekliliğine neden olur. Kentlerin yapısal olarak şekillenmesi konusunda otoritelerin ve sermaye sahiplerinin büyük etkisine tanık olunsa da bireysel açıdan kentle etkileşim de etkili olabilmektedir. Otoriteyi elinde bulunduranlar ve sermaye sahipleri kentleri genel olarak tüketim mekânı olarak görmekte ve yapısal değişiklikleri çoğunlukla bu çerçevede gerçekleştirmektedir. Ama kentlerin yapısal değişimleri yanında kültürel, sosyal ve tarihi alt yapısı da bu yapısal değişikliklerle birlikte devam ettirilmedikçe kentler, yaşanabilirlik ve refah düzeyinin yüksekliği bakımlarından bireye gerekli cevabı verememektedir.

Özellikle son yıllarda küreselleşme hareketleri ve bunun karşısında yerelleşme çabaları kentlerin yaşanabilirlik ve refah düzeyiyle alakalı dönüşümlere yol açmaktadır. Küreselleşme adı altında bireyin yerellikten uzaklaştırılması ve geleneksel yapıdan arındırılması bu tür yaklaşımların belirgin sonuçlarındandır. Birey ulusal köken, yerel ikamet ve sosyalleşme bağlamında yerelden uzaklaşmaktadır. Çözüm önerisi olarak yerelleşme hareketleri ise yabancı düşmanlığı, ilerlemeci politikaların engellenmesi ve dolayısıyla toplumsal yapıda değişimin yavaşlığına sebep olmaktadır. Yerelleşme hareketleri ile küreselleşme arasında sıkışıp kalan kentli ise siyasi açıdan duyarsız bir yaklaşım sergileyerek, kurallar, yaptırımlar ve sonuç olarak monoton bir düzenin içinde kendini bulmaktadır. Pasif bir özellik göstererek sadece toplumsal kurumlar içerisinde yasalara uygun hareket etmekten başka bir şey yapamamaktadır.

20. yy. sonları itibariyle, giderek büyüyen bu sorun karşısında bir takım önlemlere tanık olunmaktadır. İngiltere’de ortaya çıkan aktif vatandaşlık politikaları bu tür çözüm önerilerinden biri olarak kabul etmek gerekir. Ulusal temelde devletin bir üyesi olarak vatandaşın sadece iyi veya makul olarak nitelenmesi yeterli olarak görülmemekte, bunun yerine vatandaşı aktif hale getirecek yeni uygulamaların gerekliliği dikkat çekmektedir. Özellikle kentlerde nüfus yoğunluğunun ve buna paralel olarak sorunların artmasıyla kentlilere odaklanılmıştır. Heterojen yapısı ve sosyal çeşitliliği ile kentlerin vatandaşları siyasi, sosyal ve sivil hayatın gündemine oturmuş, gönüllülük, işbirliği ve sorumluluk temelli anlayış ile aktif olmayı gerektiren bir vatandaş anlayışı kazandırılmaya çalışılmıştır.

Bu vatandaşlık anlayışının kazandırılması ve uygulanan politikaların etkili olmasının kentlinin kente uyumuyla yakından bağlantısı vardır. Özel ve kamusal alanın aktif kullanımı,

komşuluk düzeyi başta olmak üzere kentin her alanında yabancılık çekmeden yaşamını sürdürebilmesi ve sosyal, sivil ve siyasi alanda katılımı gerçekleştirebilmesi, ancak kentlinin ortak bilinç oluşturmasıyla mümkündür. Kentlilik bilinci sahibi bir birey yaşadığı kentin tarihi, kültürel ve diğer değerlerinin farkındadır, küresel veya yerel temelde kentte meydana gelen değişikliklere ayak uydurabilen ve de en önemlisi kente aidiyet duygusu hissedendir. Bu tür farkındalık oluşturulması ve aidiyet hissetmenin en önemli aracı ise kentin özel ve kamusal alanlarında katılım gerçekleştirmektir. Her türden gerçekleşen katılım ise kentlilik bilinci oluşumunda etkilidir. Kısacası kentlilik bilinci ve katılım arasında döngüsel bir ilişki vardır.

Bu çalışmanın amacı katılım temelli vatandaşlık tipi olan aktif vatandaşlık ile kentlilik bilinci arasındaki ilişkiyi analiz etmeye yöneliktir. Öncelikle kavramsal çerçevede aktif vatandaşlık ve kentlilik bilinci üzerine literatür incelemesi yapılmıştır. Daha sonra araştırmayla ilgili olarak veri toplama ve bu verilerin titizlikle analizi kısmına geçilmiştir. Çalışma kapsamında veri toplamak için Ankara ve Kırıkkale seçilmiştir. Böylelikle büyük kent küçük kent açısından karşılaştırma yapma, farklı ekonomik, sosyal ve kültürel yapıların değerlendirilmesi imkânı bulunmaktadır. Veri toplama sürecinde nicel araştırma yönteminde araştırılan konuya dair evrenin temsili dikkate alınarak çalışma grubunun azami sayısına ulaşılması planlanmıştır. Araştırma evrenini Ankara ve Kırıkkale kentlerinde yaşayan 18 yaş üstü kentliler oluşturmaktadır. Daha sonra veriler analiz edilerek kentlilik bilincinin aktif vatandaşlık gelişimindeki rolü üzerine değerlendirmeler yapılmaktadır.

1. AKTİF VATANDAŞLIK

Genel olarak vatandaşlık, bir kurum olarak kentin gelişimi ve sonrasında siyasi sistemler olarak ulus-devletlerin çıkışı ile ilişkilidir. Vatandaş cite'den (kent) olan kimsedir. İlk vatandaş tipine antik Roma ve Yunan kent devletlerinde rastlamak mümkündür. Yunan vatandaşlığının özü katılımken, Roma vatandaşlığının özü yasal hakların mülkiyeti olarak dikkat çekmektedir (Heater, 2004: 2). O dönemlerde kentli olan bireyler hem yöneten hem de yönetilen kapsamında aynı kişilerdir. Oluşturulan meclislere direkt katılım yönetimin temel anlayışı haline gelmiştir. Fakat daha sonraki dönemlerde, özellikle Batı'da kendi kendini yönetme anlayışına zıt siyasi sistemler ortaya çıkmıştır. Yasaklayıcı feodal uygulamalar ve inanç sistemlerinden oluşan monarşik otoriteler bunlara örnek gösterilebilir. Feodal toplumun çöküşüyle siyasi otoritenin sınırları, kanunlar ve haklar değişikliğe uğramaya başlamıştır. Seküler kanun yapma sistemi ortaya çıkmış, artık bireylerin düzene sokulması için zorlayıcı, tek yönlü çalışan otoriteler geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır (Marinetti, 2005: 105). Ulus devletlerin ortaya çıkışı bu değişimin en önemli sonuçlarından.

Ulus devletlerle birlikte bireyi devlete bağlayan hukuksal veya siyasi bağ olarak tanımlanan vatandaşlık teriminin önemi özellikle sanayi ve Fransız devrimleri sonrası bireysel özgürlüklerin ve demokrasinin ortaya çıkmasıyla daha da artmıştır. Devlet üyeliği şeklindeki vatandaşlık feodal ilişkilerin parçalanmasıyla kapitalist sözleşmelere dayalı ilişkileri içeren bir dönüşüme itici güç olmuştur (Kadıoğlu, 2012: 169). 20.yy. sonları itibarıyla ortaya çıkan krizler vatandaşlardan çok devletin sorumluluğunda görüldüğü için, siyasi aktörler ve politika yapıcılar bireyin daha doğrudan siyasi kurumlarda ve karar verme sürecinde dâhil olmalarının değerinin farkına varmıştır. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra bir yanda müdahaleci hükümet, refah devleti ve eşitlik ilkeleri üzerine kurulu demokrasi anlayışı ve diğer yandan 20.yy. sonu itibarıyla ekonomi temelli gelişen neo-liberal yönetim anlayışı bu değişimlerin merkezindedir (Yalçın, 2000: 15-17). Bu dönemde

gerçekleştirilen neoliberal politikalar bu siyasi zeminin oluşumunda fayda sağlamış ve demokrasi kavramı bir ideolojiden çok uygulama olarak sorgulanmaya başlamıştır. Artık toplum kaynaklarını ve yeteneklerini sorumluluk olarak kendine fayda sağlama açısından politikalarda kullanması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Böylece yeni vatandaşlık tipi olan aktif vatandaşlık da bu noktada kendini göstermiştir: katılım, yetkilendirme, kararların alınmasında birincil ilgili olarak vatandaşların dahiliyeti, motivasyon, sorumluluk ve güvenin sağlanması vatandaşlığın temel prensipleri haline gelmiştir (Packham, 2008: 29). Bu anlayışta devamlı olarak desteklenmesi ve yenilenmesi gereken karar verme sürecinde sürekli bir katılımı içeren katılımcı demokrasi olarak daha güçlü vatandaşlar ve sosyal mekânların paylaşımıyla kolektif gücü ortaya koyan sivil toplum yapısı ortaya çıkmıştır.

Sadece görev ve sorumluluklar temelli ulus vatandaşlık anlayışından katılım temelli vatandaşlık tipine doğru geçiş, bu dönem gerçekleştirilen politikaların merkezinde yer almaktadır. Burada ulusal düzeyde yönetim kademelerinin etkinliği çok önemlidir. Özellikle kentlerde sosyal yaşamın düzenlenmesi, sivil katılımın teşvik edilmesi ve siyasi politikaların merkezi olmaktan kurtarılarak topluma mâl edilmesi için yerel düzeyde yönetim anlayışının ağırlık kazanması ve bütünleştirici bir politika takip edilmesi gerekir. Bu bakımdan aktif vatandaşlık siyasi alanda oynadığı rol bakımından önemli olduğu gibi sivil örgütlenme ve sosyal bütünlük açısından da önemli bir hareket olarak görülmektedir. Artık toplumun üyesi olmak yeterli olmamakta, üyeler olarak haklarına sahip çıkmak ve onları geliştirmek, görevlerini yerine getirmenin ötesinde gönüllü olarak topluma fayda sağlama çabaları sergilemek, vatandaşlığın temeli olarak görülmektedir. Bu bağlamda vatandaşlığı hem bir statü hem de bir uygulama alanı olarak görmek gerekir. Bu yeni şekilde vatandaşlar yönetime üyelik kapsamında kültürel, sembolik ve ekonomik pratikler kümesi ve sivil, siyasi ve sosyal hak ve görevler yığını olarak tanımlanmaktadır.

Günümüzde sıklıkla değinilmeye başlayan bu kavram için genel olarak benzer tanımlamalar yapılmaktadır. Hoskins & Mascherini (2009: 462) aktif vatandaşlığı “insan hakları ve demokrasi çerçevesinde karşılıklı saygı ile karakterize edilen sivil toplum ve siyasi yaşama katılım” olarak; Amitai Etzioni ise bilinçli, faaliyette bulunan ve siyasi olarak etkili olarak (Etzioni, 1968: 11) tanımlamaktadır. Bu tanımlar, farklı sivil ve siyasi bileşenlere ışık tutarak aktif vatandaşlığın temellerini belirlemede sosyal dayanışma ve eşitlik gücünü ortaya koymaktadır. Bunun yanında aktif vatandaş olmanın temel unsurları ise şöyle sıralanabilir (Matituta, 2007: 3-4):

- 1- Geleneksel siyasi eylemler (oy verme, partiye katılma, siyasi bir konuma aday olma)
- 2- Gönüllü toplum eylemleri (toplumla ilgilenen kurumlarla birlikte çalışma, iyi bir amaç için para toplama vs.)
- 3- Siyasi ve sosyal yönü değiştirme yolları arama (gazetelere yazı yazma veya imza kampanyasına katılma gibi legal faaliyetler; trafiğe engel olma, duvarlara yazı yazma, bir yeri işgal etme gibi illegal faaliyetler)
- 4- Kendi kendine planlanan eylemler (finansal olarak destekte bulunmak, kendi kendini yönlendiren bir öğrenci olmak, yaratıcı bir sorun çözücü olmak, girişimci değerleri benimsemek)

Bu unsurlardan anlaşıldığı üzere aktif olmak siyasi, sosyal ve sivil katılım göstermekle ilgili bir meseledir. Son dönemde gerçekleştirilen politikalar da bu açıdan devlet veya daha yerel manada kent sakinlerinin katılımını artırmaya yöneliktir. Katılımı artırmanın en önemli unsurları olarak ise gönüllülük, sorumluluk ve işbirliği olarak gösterilmektedir. Gönüllü olarak toplumsal faaliyetlere katılmak yüksek refah düzeyi anlamına gelmektedir ve yüksek refah düzeyi de uyum, anti sosyal davranışlar ve aşırılık gibi olumsuz durumları azaltır. Gönüllük yanında sorumluluk ve işbirliği de bireylerin aktif bir şekilde sosyal, siyasi veya sivil katılımı gerçekleştirmesine yardımcı olur. Sennett (2012: 16) işbirliğini katılımcıların karşılaşmadan yararlandığı bir değiş tokuş olarak tanımlar: Karşılıklı destek bütün sosyal hayvanların genlerinde vardır ve tek başlarına yapamadıklarını başarabilmek için işbirliği yaparlar. İşbirliği, bir problemi belirli bir kısıtlama dizisi içinde oluşturarak veya keşfederek bir problemi çözmek için tasarlanmış amaçlı bir ilişkidir (Agranoff & McGuire, 2003: 181).

Sonuç olarak vatandaşlığın tarihi gelişimine bakıldığında sosyal ve siyasi alanlar başta olmak üzere birçok faktör vatandaşlığın sadece bilgilendirmek ve görevleri yerine getirmekten ibaret olmayıp, aynı zamanda hareket edebilmek ve farklı alanlarda katılım faaliyetleri göstermekle ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Vatandaşların katılımı ile ilgili faaliyetleri, artık merkezi ve yerel politikaların temel nesnesi olarak görülmeye başlamıştır. Özellikle kent siyasetinde ve kentsel alanlarda varlık göstermeleri gerekliliğinden hareketle bu politikalar kentliyi daha fazla önemsemektedir. Sosyal, sivil ve siyasi yaşamda katılımı artırmak ve kentlileri aktör haline getirmek için aktif vatandaşlık önemli bir araçtır. Aktif vatandaşlığın bu araçsallığını güçlendirmeye yönelik faktörler içerisinde kentli olmak ve kentle barışık olmak önemli bir yer tutmaktadır. “Kentlilik bilinci yüksek bireylerin katılıma daha çok destek vereceği” düşüncesi canlılığını korumaktadır.

2. KENTLİLİK BİLİNCİ

Küresel ölçekte bakıldığında kentlerin genel olarak sanayileşmeye, teknolojik ve ekonomik gelişmelere, siyasi politikaların niteliği ve sosyal sermaye birikimine paralel olarak şekillendiği ve gelişim farklılıkları gösterdiği açıktır. Gelişmiş ülkelerde bu süreç yavaş olurken, gelişmekte veya gelişmemiş ülkelerde daha hızlı bir kentleşme sürecine tanık olunmaktadır. Bu hızlı kentleşme özellikle batı dışı toplumlarda, sanayileşme ve teknolojik ilerlemelerden çok kırsaldan kente göç hareketleri, siyasi adımlar ve ticari faaliyetler çerçevesinde görülmekte, bundan dolayı da sanayi kentinden çok ticari ve siyasi merkezler olarak ifade edilmektedirler (Çelik, 2013: 28). Kentleşmenin hızlı olması birçok sorunu da beraberinde getirmektedir: alt yapı eksiklikleri, istihdamın yetersizliği, ekonomik yetersizlikten kaynaklanan toplumsal eşitsizlikler ve barınak sorunlarından dolayı ortaya çıkan çarpık kentleşme hareketleri bunlar arasında sayılabilmektedir. Bu sorunlar kentlerin yaşanılır kılınmasını zorlaştırmakta ve sürekli olarak sorun odaklı çözümler getirmeye yönelik politikalar geliştirme ihtiyacı doğmaktadır. Kentlerin katılım ve kullanım hakkı temelli gelişim göstermesi gerekirken, bu tür faaliyetler sosyal, kültürel ve fiziksel yapılara aşırı derecede zarar vermektedir. En önemlisi de kentlilerin ortak bilinç oluşturmaya ve dolayısıyla işbölümü ve toplumsal yapıya katkıda bulunulmasına engel olmasıdır. O zaman kentsel yaşamda kentlilik bilincinin önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Kentlilik bilinci kent sakinlerinin kendilerini kente ait hissetmeleriyle ilgili bir kavramdır. Bu hissin oluşumunda birçok faktör etkili olabilmektedir. Kentin fiziksel yapısı, kültürel birikimi,

komşuluk biçimleri vb. birçok faktör buna örnek verilebilir. Kentlinin etkileşim ve iletişim biçimleri de önemli faktörler arasındadır. Günümüz modern kent anlayışında genel olarak formel ilişkilerin ağırlıkta olması kentlinin kendini kente ait hissetmesinde etkili olabilmektedir. Formel ilişkilerin ağırlıkta olduğu kent yaşamında kentlilik bilincinin daha yavaş bir süreçte geliştiğini de kabul etmek gerekir. Kente göç eden yeni kentliler de düşünüldüğünde bu sürecin yavaşlığı daha rahat anlaşılabilir. Çünkü kente göç eden bireyler belli aşamalardan geçerek kentli olabilmektedir: Bu aşamalar şöyle sıralanabilir (Şahin & Yaylı, 2016):

- Kente gelen bireyin burada kalmaya karar verme sürecidir. İkamet ettiği kenti geçici bir mekân olarak gören bir kişinin tam olarak kentli olabilmesi zor bir süreçtir.
- Ekonomik nedenler diğer bir aşamadır. Yaşamını idame ettirebilecek bir iş bulabilmesi ve bu işin saygınlık oluşturabilecek durumda olması önem arz eder.
- Eğitim ve kültür düzeyi ise bireyin kente uyum sağlamasında gerekli diğer bir aşamadır. Kentin kültürüne ayak uydurabilmesi ve bir bakıma yaşadığı kenti anlayabilmesi ortak bilinç oluşturmada etkilidir.
- Sonuç olarak yukarıda sayılanlara ek olarak kente özgü davranış sergileyebilme özelliği en önemli aşamadır. Yani kamusal alanda farklı açılardan katılım sergileyebilmek bireyin kentlilik bilinci edinmesi ve kentli olabilmesi için bir gerekliliktir.

Bu aşamalardan da anlaşıldığı gibi kentlilik bilinci edinilmesi ekonomik sebeplere, eğitim ve kültür düzeyine göre farklılık gösterebilmektedir. Bu yüzden de kentli olabilmek için sadece bireysel özgürlük değil daha fazlası gerekir sonucunu çıkarabiliriz. Eğitim ve sosyalleşmenin sağlanması için kapsamlı örgütlenmeler gereklidir. Kentler, insanlar için farklı arzuların, heveslerin, korkuların veya hedeflerin mekânıdır. Ama şunu kabul etmek gerekir ki kent, yeterli yemek, barınak, eğitim ve tıbbi yardım almak için yaşam boyu mücadele edilen bir yerdir.

Kentlilik, bireylerin kentte çeşitli nedenlerle zamanla oluşmuş normları, değerleri, sembolleri kısacası kültürel öğeleri ve bir arada yaşama gereksiniminin ortaya koyduğu kuralları anlaması, özümsemesi ve gerektiğinde kullanabilmesidir. Kentlilik ve kentlilik bilincinin kamusal alanla ve davranışsal özelliklerle bağlantılı olduğundan yola çıkarak, kentliliği meydana getiren temel göstergeleri bu iki temel çerçevede incelemek gerekir (Ercoskun vd., 2016). Burada bahsedilen kamusal alan ve davranışsal özelliklerin temelinde sosyalleşme vardır. Özellikle davranışsal açıdan bakıldığında kentlinin kendini bulunduğu mekâna ait hissetmemesi, sorumluluktan kaçması ve topluma yabancılaşması gibi modern kent sorunları ortak hareket etme ve ortak bir bilinç geliştirme konularında engel teşkil etmektedir. Kentte yaşayanların birbirini fark etmesi, birbirlerini anlaması, çeşitliliği normal karşılaması ve kent kültürünü geliştirme çabası içinde olması kentlilik bilinci oluşturmada önemli argümanlardır (Ercoskun vd., 2016: 10). Bunun yanında kentlinin vatandaş olarak siyasi sorumlulukları yanında sivil toplum ve sosyal yaşama katkıda bulunmaya yönelik davranışları bilincin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Özellikle de aktif vatandaş olmak bu sorunlara çözüm önerisi olarak gösterilebilmektedir.

Kentli aktif vatandaşlık siyasi katılım sağlamadan daha öte bir davranışı ifade etmektedir. Siyasi katılım yanında kamusal alandaki sivil, sosyal, kültürel ve ekonomik katılımın boyutlarını da dikkate almak gerekir. Ayrıca hak ve sorumluluk bilinci bakımından topluma aidiyet duygusu

hissetmek de gerekli bir boyut olarak kent yaşamında giderek önem kazanmaktadır (Holston & Appadurai, 1996: 201). Çünkü katılım, bireyi sadece vatandaş değil; aynı zamanda onu yönetimin politikalarının belirlenmesinde söz sahibi olan paydaş konumuna getirmektedir (Yaylı, 2012: 63). Böylece kırsal yaşamın, yabancıların olmadığı, etkileşimin yüksek olduğu, sorumluluk ve görev bilinci içerisinde ve dayanışmanın üst düzeyde olduğu vatandaşlık anlayışının kent yaşamına da aks etmesi ancak kentli aktif vatandaşlar ile sağlanabilecektir. Bunun için oy verme ötesinde siyasi katılım gerçekleştiren, özel alan dışına çıkararak toplumsal örgüt ve kuruluşlara bağlantı sağlayan, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunarak sermaye birikimine katkıda bulunan ve de gerektiğinde toplumsal hareketlerle hak arayışları içinde olan kentli vatandaşlar günümüzde kentsel yaşam gelişimi için önem arz etmektedir.

Aktif vatandaşların sorumluluk ve işbirlikleri ile oluşturdukları sivil toplum kuruluşları ve sosyal-kültürel yardımlaşma dernekleri ve hatta devlet tarafından desteklenen toplum merkezleri gerek vatandaşların etkinliği ve etkileşimi gerekse sosyal-kültürel sermaye birikimi için önemli merkezler olarak dikkat çekmektedir. Bu tür alanların etkileşim ve iletişim sağlamak için faaliyetler geliştirme özelliği yanında, kamuyu ilgilendiren konularda tartışma ve işbirliği yapma yerleri olma özelliği de taşıması aktif vatandaşların her türlü katılım sergilemesinde etkili olmaktadır. Kentlilere öz bilinç ve kendini yönlendirme becerisi kazandıran bu kurumlar, tek taraflı karar alma veya uzaktan denetleme ve yönetme gibi günümüzde oldukça sık rastlanan faaliyetlere de meydan okuyan davranışlar geliştirilmesine yardım eder (Mumford, 2007: 609). Öyleyse kentlilik bilincinin geliştirilmesi ve böylece kent kültürüne katkıda bulunmak, fiziksel yapıda iyileştirmelere yardımcı olmak ve sonuç olarak daha yaşanabilir bir kent mekânı ortaya çıkarmak için aktif vatandaşlığın gerektirdiği gibi davranmakla yakından ilişkilidir. Katılım temelli gerçekleşen faaliyetler günümüz kentlerinde yabancılaşma, bireyselleşme, aidiyetsizlik, sorumluluktan kaçma gibi olumsuz sonuçların önüne geçebilecektir.

3. KENTLİLİK BİLİNCİNİN AKTİF VATANDAŞLIK GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ: ANKARA-KIRIKKALE ÖRNEĞİ

Kentlilik bilinci küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan modern dünyada, yaşadığı kente sahip çıkma, aktif katılım ve çözümde ortaklık ana başlıklarıyla özetlenebilen ve hizmet kalitesi ile de ilgili çağdaş demokrasi temeline dayanan bir düşünce sisteminden beslenmektedir (Yaylı & Kaya, 2018). Ercoşkun vd. (2016) yaptıkları bir çalışmada kentlilik bilincini kent kimliği-yerel bağlılık, kentin sunduğu imkânlar ve katılım, çevre bilinci oluşturma ve yönetim şeklinde üç maddeyle ilişkilendirmiştir. Kültürel özellikler, aidiyet duygusu ve etkileşim mekânsal bağlılıkla ilgilidir ve kentin sunduğu kamusal imkânlar bu bağlılığa doğrudan etki etmektedir. Ev, sokak ve caddeler, çalışılan yerler ve benzeri alanlar kamusal etkileşim alanlarıdır. Kentli, kamusal alanı kullandığı sürece mekâna bağlılığını geliştirir. Bağlılığın gerçekleşmesiyle birlikte katılım daha kolay gerçekleşebilmektedir. Burada bahsedilen katılım sosyal, sivil ve siyasi yaşamla ilgilidir. Katılımın gerçekleşmesi ise sorumluluk almak ve kentlinin çevresine karşı daha bilinçli davranmasına sebep olmaktadır. Böylece kentlilik bilinci ortaya çıkmaktadır. Öyleyse kentlilik bilinci düzeyi aktif vatandaşlığın temel göstergeleri olan sosyal, sivil ve siyasi hayata katılımı doğrudan bir ilişki içerisinde.

3.1.Yöntem

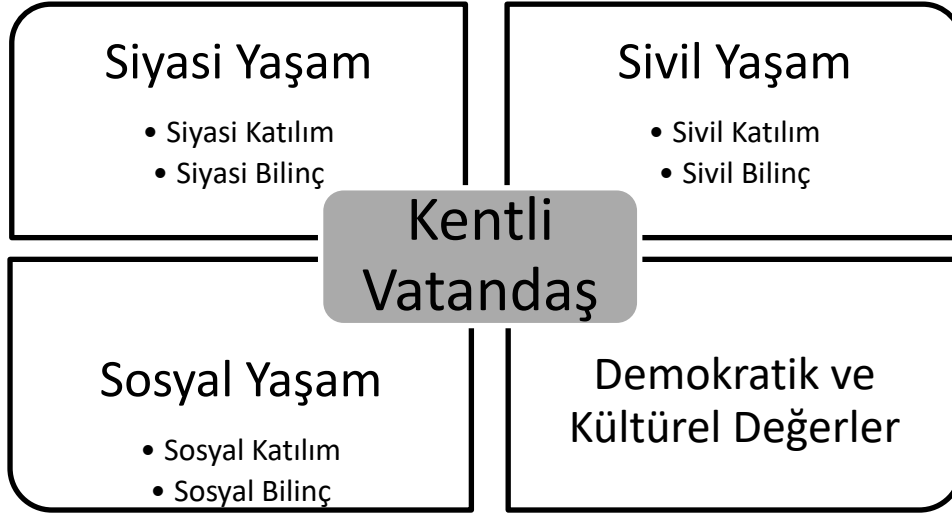
Kentli yaşamı sosyal, sivil ve siyasi olmak üzere üç temelde sürdürülmektedir. Sosyal yaşam bireyin komşuluk ilişkileri, ziyaretler, yaptığı spor faaliyetleri vb. faaliyetleri içerir. Sivil yaşam çoğunlukla sivil toplum kuruluşları aracılığıyla toplum yararına gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Siyasi yaşam ise yönetim kademelerini etkilemeye yönelik parti faaliyetleri, üyelikler, sandık başında oy kullanma gibi faaliyetlerden oluşur. Aktif vatandaşlığın temel unsuru bu yaşam tarzı içerisinde sosyal, sivil ve siyasi katılım gerçekleştirmek üzerinedir. Aktif katılımın gelişiminde kentlilik bilincinin rolünü analiz edebilmek için kent düzeyinde sosyal, sivil ve siyasi katılım ve bilinç arasında bir karşılaştırma yapma gerekliliği doğmaktadır. Bu çalışmada, karşılaştırmalı analiz için nicel bir araştırma yapılmış ve araç olarak Kentli Vatandaş Katılım Ölçeği (KVKÖ)² kullanılmıştır. Ölçek siyasi, sosyal ve sivil yaşam ve demokratik ve kültürel değerler olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır (Şekil 1). Bu boyutlarla ilgili önermelerin içeriği ise şöyle özetlenebilir (Altun & Şahin, 2019, s. 1820-1821):

- Siyasi yaşam boyutunda “Siyasi katılım” alt boyutu siyasi davranış düzeyi ile ilgilidir. Siyasi partilerde gönüllü çalışma, siyasi partilerin rozetini çekinmeden takma, siyasi partilere bağış yapma, arkadaş ortamlarında siyasi tartışmalara girme ve genel olarak siyasi yaşamda aktif olma davranışları bu alt boyutun genel durumu olarak dikkat çekmektedir. İkinci alt boyut olan “Siyasi bilinç” ise bilişsel düzeyi belirleyen bir alt boyuttur. Siyaseti anlama, kadınların da siyasette olması gerektiğine inanma, siyasi programları izleme ve yerel yönetimlerin siyasette ulusal düzeyden daha etkili olduğu düşüncesinde olma durumları bu alt boyutu açıklamaktadır.
- Sivil yaşam boyutunda da yine iki alt boyut (Sivil Katılım, Sivil Bilinç) mevcuttur. “Sivil Katılım” alt boyutu davranışsal bir özellik göstermektedir. Kentin alt yapı sorunlarıyla ilgili olma ve gerektiğinde belediyeyle temasa geçme, imza toplama kampanyalarına ve protestolara çekinmeden katılma durumlarının yanında bu tür davranışlar için maddi yeterliliğinin olduğuna dair durumları açıklayan bu alt boyut sivil toplum kuruluşlarının etkinliğine olan inancı da ölçmektedir. İkinci alt boyut olan “Sivil Bilinç” ise bilişsel bir özellik göstermektedir. Vatandaşın sorumluluklarını ve haklarını bilme, fikirlerini rahatça söyleyebilme ve yakın çevresindeki olaylarla ilgili rahatça konuşabilme durumları bu alt boyutu açıklamaktadır.
- Sosyal yaşam boyutu da iki alt boyuttan (Sosyal Katılım, Sosyal Bilinç) oluşmaktadır. “Sosyal Katılım” alt boyutu davranışsaldır. Çevrede meydana gelen olumsuzluklara çekinmeden müdahale etme, cenaze ve düğün gibi arkadaş çevresinin toplantılarına katılma, arkadaşlarla sohbet etme, büyükleri ziyaret etme, kendini toplumun bir üyesi olarak hissetme ve uzak yerlere gittiğinde çevresini özleme bu alt boyutu açıklamaktadır. “Sosyal Bilinç” alt boyutu ise bilişseldir. Kentin sosyal, kültürel ve spor faaliyetlerinin farkında olma, düzenlenen faaliyetlere katılma ve yerel medyayı takip etme bu alt boyutu açıklamaktadır.

² KVK Ölçeğinin geliştirilmesi ve güvenilirlik-geçerlilik çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz (Altun & Şahin, 2019).. Ölçeğin önermeleri ve faktör yük değerleri için: EK-1

- “Demokratik ve Kültürel Değerler” şeklinde isimlendirilen diğer boyut ise ayrımcılığa karşı kanunlar yapılması gerekliliğine inanma, oy vermek ve kanunlara uymak davranışlarını sergileme, dinî değerlere sahip çıkma, sorumlulukların farkında olma ve din, dil, ırk ayrımı gözetmeden herkese eşit yaklaşım sergilenmesi gibi durumları ölçen bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 1. Kentli Vatandaş Katılım Ölçeği (KVKÖ) temel yapısı

Sivil, siyasi ve sosyal yaşam yanında değerleri de kapsayan bu boyutlar ve katılım ve bilinci kapsayan alt boyutlar genel olarak kentli vatandaşın aktif olma durumunu ifade etmektedir. Çalışma metropol kent olan Ankara ve küçük bir iç Anadolu kenti olan Kırıkkale’de kümelere göre kota örneklem yöntemi ile görüşülen 1107 örneklemeden elde edilen verilerin analizinden oluşmaktadır. Bu kentlerin seçilmesindeki amaç, nüfus yoğunluğu fazla olan yerleşim yerleri ile az olanlar arasında da ayrıca karşılaştırma yapabilmeye imkânı sağlamasıdır. Elde edilen veriler SPSS istatistik programında tanımlanmış ve istatistiksel analizler yapılmıştır. Yapılan t-testi, regresyon ve korelasyon analizleriyle bu boyutlar ve alt boyutlar arasındaki etki, ilişki ve farklılık düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır.

3.2. Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcıların istatistiksel analizler sonucunda ortaya çıkan frekans değerlerine göre çalışmamıza katılan 1107 katılımcıdan %41,6’sı Kırıkkale (N=460) ve %58,4’ü (N=647) ise Ankara’da ikamet eden 18 yaşından büyük kentli vatandaşlardan oluşmaktadır. Katılımcıların kentlere ve yaşa göre dağılımını gösteren tabloya bakıldığında, %28,5’i (N=315) 25 yaş ve altı iken %22,3’ü (N=247) 46 yaş ve üstü olarak görülmektedir (Tablo 1). Cinsiyete göre, katılımcıların yaklaşık %54’ü (N=592) kadın ve %46’sı (N=513) ise erkektir. Cinsiyete ve yaşa göre kent temelinde dengeli bir dağılım olduğu da dikkat çekmektedir. Eğitim düzeyine göre frekans değerleri incelendiğinde katılımcıların %32’sinin lise, %29’unun ise ilköğretim mezunları olduğu görülmektedir. Ön-lisans (%20) ve lisansüstü (%20) düzeyinde eğitimi olan katılımcıların oranları ise diğerlerine göre düşüktür. Kentler bakımından dengeli bir dağılım olduğu dikkat

çekmektedir. Kırıkkale’de ilköğretim (%33) mezunlarının oranı Ankara’ya göre biraz yüksekken, Ankara’da ön-lisans mezunlarının (%22) daha yüksek bir orana sahip olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların yaşa, cinsiyete ve eğitim düzeyine göre dağılımı

	Yaş				Eğitim düzeyi		
	Kırıkkale	Ankara	Toplam		Kırıkkale	Ankara	Toplam
25 ve altı	99	216	315	İlköğretim ve altı	153	164	317
	21,5%	33,4%	28,5%		33,4%	25,5%	28,8%
26-35 arası	116	156	272	Lise	143	206	349
	25,2%	24,1%	24,6%		31,2%	32,1%	31,7%
36-45 arası	132	140	272	Ön lisans	74	143	217
	28,7%	21,7%	24,6%		16,1%	22,3%	19,7%
46 ve üstü	113	134	247	Lisans ve üstü	89	129	218
	24,0%	20,7%	22,3%		19,4%	20,1%	19,8%
Cinsiyet							
	Kırıkkale	Ankara	Toplam				
Kadın	220	372	592				
	47,9%	57,6%	53,6%				
Erkek	239	274	513				
	52,1%	42,4%	46,4%				

Tablo 2. Kentli vatandaş katılım düzeylerinin kentlere göre analizi

	Kent	N	Ortalama	P
Siyasi Katılım ³	Kırıkkale	443	2,83	0,002
	Ankara	617	2,64	
Sosyal Katılım	Kırıkkale	444	3,90	0,133
	Ankara	625	3,82	
Sivil Katılım	Kırıkkale	442	3,11	0,448
	Ankara	633	3,15	

Sosyal, siyasi ve sivil yaşamın büyük kentlerde (Ankara) ve küçük kentlerde (Kırıkkale) karşılaştırmalı analizini yapmak suretiyle bilinç düzeylerinin katılım düzeylerine, diğer bir ifadeyle kentlilik bilincinin aktif vatandaşlığın oluşumundaki rolünü belirlemeyi hedeflediğimiz bu çalışmada t-testi, korelasyon ve regresyon analiz sonuçları aşağıda verilmiştir. Amaç büyük ve küçük kent arasında karşılaştırma yaparak katılımın ve bilincin aralarındaki bağlantıyı belirlemeye çalışmaktır. İlk olarak katılım düzeylerinin kentlere göre analizine bakıldığında (Tablo 2) siyasi katılımın Kırıkkale gibi küçük kentlerde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu

³ Tavares ve Carr (2014: 272) da kentler büyüdükçe siyasi katılımın azaldığı sonucuna varmaktadır.

ifade edilebilir ($p < 0,05$). Siyasi katılımın en kolay ve ilk adımı olarak yerel yönetimlerin ve yerel siyasetin ön planda olduğu (Yaylı & Eroğlu, 2015: 507) düşüncesinden yola çıkarak Kırıkkale gibi küçük kentlerin siyasi manada daha aktif katılım gerçekleştirdikleri ifade edilebilir. Diğer taraftan diğer faktörler için anlamlı farklılıklar görülmemiştir.

Bir diğer analiz olan bilinç düzeylerinin kentlere göre farklılıklarını incelemek için bağımsız örneklem t-testi gerçekleştirilmiştir (Tablo 3). Tabloya göre kentler arasında sivil, siyasi ve sosyal bilinç düzeyleri ile ilgili anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($p < 0,05$).

Tablo 3. Kentli vatandaş bilinç düzeylerinin kentlere göre analizi

	Kent	N	Ortalama	p
Siyasi Bilinç	Kırıkkale	444	3,35	0,107
	Ankara	620	3,25	
Sivil Bilinç	Kırıkkale	445	3,86	0,759
	Ankara	633	3,84	
Sosyal Bilinç	Kırıkkale	445	3,15	0,472
	Ankara	630	3,19	

Faktörlerin siyasi katılımı açıklama düzeyini belirlemek üzere sabit teriminin de eklendiği ($T=4,860$) regresyon analizi gerçekleştirilmiştir ve sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre, araştırma modeli anlamlı bulunmuş ve bağımsız değişkenler siyasi katılımın % 39,2'sini açıklamaktadır. Araştırma modeline göre siyasi bilinç, sivil bilinç, sosyal bilinç, değerler, cinsiyet ve yaşanan kentin siyasi katılımı etkilediği tespit edilmiştir. Diğer taraftan yaş ve eğitim düzeyi siyasi katılımı etkilememektedir. Farklılık analizlerinde de görüldüğü üzere kentin büyük olması siyasi katılımı azaltmaktadır.

Tablo 4. Siyasi katılımı etkileyen faktörler

Bağımlı Değişken: Siyasi katılım		T	p
Sabit		4,860	0,000
	Standart B		
Siyasi Bilinç	0,561	17,428	0,000
Sivil Bilinç	-0,125	-3,239	0,001
Sosyal Bilinç	0,296	10,504	0,000
Değerler	-0,131	-3,411	0,001
Kırıkkale/Ankara ⁴	-0,059	-2,298	0,022
Yaş	0,002	0,072	0,943
Eğitim	-0,034	-1,170	0,242
Cinsiyet	0,094	3,528	0,000
F: 67,164	R: 0,626	R ² : 0,392	0,000

⁴ Onyx vd. (2011: 64) siyasi katılım faaliyetlerinin küçük kentlerde yoğunlaştığı sonucu, çalışmamızda çıkan sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Sivil katılımı, kentli vatandaşlığın bilişsel değişkenleri ve yaşanılan kent değişkenlerinin açıklama düzeyini belirlemeye çalışılmıştır. Sabit teriminin (T=1,101) de eklendiği regresyon analizi gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Sivil katılıma yönelik regresyon analizine göre araştırma değişkenlerinin sivil katılımın %51'ini açıkladığı, sivil-siyasi-sosyal bilinç, değerler, yaş, eğitim, kiminle yaşandığı ve cinsiyet değişkenleri sivil katılımı etkilediği anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Sivil katılımı etkileyen faktörler

Bağımlı Değişken: Sivil katılım		T	P
Sabit		1,101	0,271
	Standart B		
Siyasi Bilinç	0,096	3,698	0,000
Sivil Bilinç	0,363	11,831	0,000
Sosyal Bilinç	0,422	18,054	0,000
Değerler	-0,126	-3,840	0,000
Kırıkkale/Ankara	0,058	1,360	0,174
Yaş	0,054	2,209	0,027
Eğitim ⁵	0,047	2,233	0,026
Cinsiyet	0,093	2,143	0,032
F: 108,401	R: 0,715	R ² : 0,511	0,000

Sosyal katılımı, aktif vatandaşlığın bilişsel değişkenleri ve yaşanılan kent değişkenlerinin açıklama düzeyini belirlemek üzere sabit teriminin de eklendiği regresyon analizi gerçekleştirilmiştir (Tablo 6). Buna göre, araştırma modeli anlamlı bulunmuş ve bağımsız değişkenler sosyal katılımın % 68,1'ini açıklamaktadır. Aktif vatandaşlığın sosyal katılım boyutuna yönelik gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda sivil bilinç, sosyal bilinç, değerler ve kent büyüklüğünün etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan siyasi bilinç düzeyi sosyal katılımı etkilememektedir.

Tablo 6. Sosyal katılımı etkileyen faktörler

Bağımlı Değişken: Sosyal katılım		T	p
Sabit		4,971	0,000
	Standart B		
Siyasi Bilinç	0,006	0,269	0,788
Sivil Bilinç	0,241	9,192	0,000
Sosyal bilinç	0,232	11,752	0,000
Değerler	0,478	17,173	0,000
Kırıkkale/Ankara ⁶	-0,110	-3,043	0,002
Yaş	-0,004	-0,193	0,847
Eğitim	-0,031	-1,729	0,084
Cinsiyet	-0,102	-2,790	0,005
F: 220,703	R: 0,825	R ² : 0,681	0,000

Gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına göre; siyasi bilinç, sivil bilinç, sosyal bilinç ve değerler ile siyasi katılım, sivil katılım ve sosyal katılım arasında anlamlı pozitif yönlü (genellikle

⁵ Hoskins vd. (2008: 397) sosyal, sivil ve siyasi katılımı eğitim düzeyinin ilişkili olduğunu iddia etmektedir.

⁶ Gottdiener & Hutchison (2010: 78) kentlerin fiziksel çevresindeki değişim ve dönüşümün sosyal katılımı etkilediğini rapor etmektedir.

orta düzeyde) ilişkiler tespit edilmiştir. Bu ilişkileri incelemek üzere gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Kırıkkale’de de benzer ilişkiler olmasına karşın sivil bilinç ile siyasi katılım arasında, değerler ile siyasi katılım arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmemiştir. Ankara’da kentli vatandaş bilinç düzeyleriyle katılım düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki görülürken, Kırıkkale’de siyasi katılım ile değerler ve sivil bilinç arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p < 0,05$).

Tablo 7. Kentlerde kentli vatandaşlık boyutları arasındaki ilişkiler

		Siyasi Katılım ⁷		Sivil Katılım		Sosyal Katılım ⁸	
		Kırıkkale	Ankara	Kırıkkale	Ankara	Kırıkkale	Ankara
Siyasi Bilinç	Pearson Correlation	0,415**	0,587**	0,317**	0,474**	0,446**	0,486**
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	437	604	433	612	435	603
Sivil Bilinç	Pearson Correlation	0,078	0,280**	0,417**	0,625**	0,674**	0,716**
	Sig. (2-tailed)	0,106	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	435	610	435	625	434	616
Sosyal Bilinç	Pearson Correlation	0,435**	0,371**	0,598**	0,605**	0,359**	0,615**
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	437	607	435	621	436	617

3.3. Değerlendirme

Kentlilik bilincinde üç temel unsur olan sosyal, siyasi ve sivil bilinç düzeylerinin katılım türleri ile karşılaştırıldığı bu çalışmaya göre bilinç düzeyleri ile katılım arasında bazı anlamlı farklılıklar, ilişkiler ve etkiler ortaya çıkmaktadır. Siyasi katılım alt boyutunda yapılan değerlendirmelere göre kentler küçüldükçe siyasi katılım artmaktadır. Yapılan literatür taramasında da buna benzer sonuçlara ulaşıldığı anlaşılmaktadır (Tavares & Carr, 2012; Carr & Tavares, 2014; Onyx vd., 2011). Siyasi katılımın tüm bilinç düzeyleriyle ilişkili olduğu ve bu ilişkinin pozitif yönlü olduğu söylenebilir. Ayrıca siyasi bilinç ve sosyal bilinç düzeylerinin siyasi katılımı olumlu yönde fakat sivil bilincin ise olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca kentler küçüldükçe siyasi katılımın arttığı da yapılan analizlerden tespit edilmiştir. Farklılık analizlerinde de görüldüğü üzere kentin büyük olması siyasi katılımı azaltmaktadır. Kentlileşme düzeyi ile siyasi katılım arasında olumlu yönde etkilenme olduğunu ifade eden İnan (2004, s. 152) ise, mahalle karşılaştırması yaptığı çalışmasında, kentlileşmenin yüksek olduğu mekânlarda siyasi ilgi, siyasi etkileme ve etkilenme, siyasi bilgi, örgütsel katılma ve oy kullanma düzeyleri açısından daha katılımcı bir tutum geliştirildiği sonucuna varmaktadır. Literatürde ise siyasi bilinçle siyasi katılım arasındaki ilişkinin belirsiz olduğu; bazı araştırmalar pozitif bir ilişki bulmuşken, diğerleri negatif veya ilişki olmadığını rapor etmektedir. Ayrıca siyasi ilgi de katılımı pozitif ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Weerd vd., 2005; Whiteley, 2005).

Sivil katılımı ilgili analizlere bakıldığında da benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Kent temelinde bir farklılık veya etkiye rastlanmazken, tüm bilinç düzeylerinin sivil katılımı olumlu

⁷ Siyasi katılımı siyasi bilinç arasında pozitif veya negatif ilişkiler olduğunu rapor eden çalışmalar bulunmaktadır (Weerd, Mireille Gemmeke, & Rij, 2005).

⁸ Esau (2009: 398) çalışmamızdaki bulguların aksine, sosyal bilinçle katılım arasında ilişki olmadığını iddia etmektedir.

yönde etkilediği söylenebilir. Özellikle sivil ve sosyal bilinç sivil katılımın gelişiminde en önemli faktörlerdir. Sivil katılımın boyutları ve aktif vatandaşlık ile ilişkisi ile ilgili çalışmalara baktığımızda genel olarak Türkiye’de sivil katılım ile aktif vatandaşlık arasında sıkı bir ilişki olduğu dikkat çekmektedir (Çakmaklı, 2017), (Şentürk vd., 2016). Pasif vatandaşlığın yoğun olduğu ortamda aktif vatandaşlığın durumunun incelendiği bir çalışmada, sivil toplum kuruluşlarına katılımın vatandaşlık becerileri, değerleri ve faaliyetlerini geliştirmede oldukça etkili olduğu ortaya çıkmaktadır (Çakmaklı, 2017: 113).

Sivil katılım boyutunda ise kentin büyüklüğünün etkili olmadığı sonucuna varılmıştır. Türkiye’de genel olarak sivil toplum kuruluşu üyeliklerinin fazla olmasına rağmen⁹ aktif katılım konusunda sorunlar yaşandığı dikkat çekmektedir. Küçük kentlerde bu tür kuruluşların sayıca az olması veya olsa bile kentlilerin bu kuruluşlara katılım sergilemek yerine direkt olarak hükümetlerle daha sık işbirliği yapıyor olmaları sonucu çıkabilmektedir (Agranoff & McGuire, 2003: 124). Tavares’e göre kentler büyüdükçe gönüllü grup ve kurumlar yeni üyeliklerin ilgisini çekmekte daha başarılı olmaktadır çünkü yakınlık, iletişim ve bilgi yayılımında önemli tasarruflara imkân vermektedir. Grup hareketliliği daha büyük kentlerin negatif etkisini azaltabilmekte ve sivil katılım ihtimalini artırmaktadır (Tavares, 2012: 286). Bu faaliyetlere yüksek derecede katılımı olan bir ülkenin çok fazla sosyal sermayeye ve sağlıklı, canlı bir demokrasiye sahip olması beklentisi (Steenekamp & Loubser, 2016: 124) sivil katılımın önemini daha da artırmaktadır.

Son olarak sosyal katılım boyutu incelendiğinde, siyasi bilinç dışında diğer bilinç düzeylerinin bu katılımı olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Küçük kentlerde katılım daha fazladır ve kentler büyüdükçe kentlinin sosyal davranışlarında azalma görülmektedir. Özellikle sosyal bilincin sosyal sermayeyle ilgili olduğu düşünüldüğünde benzer sonuçlar elde edilen çalışmalara rastlanmaktadır. Dekker’in (2007: 375-376) çalışmasına göre kentlilerin yaklaşık üçte birinin mahalledeki resmi ve gayri resmi etkinliklere katıldığı görülmekte, arkadaş sayısının fazlalığının ve sapkın davranışlardan çekinilmesiyle katılım arttığı ifade edilmiştir. Birlikte yaşayan bireylere güven, katılımı pozitif ilişkili bulunmuş, sosyal bilinç boyutunun katılım üzerindeki bu etkisinin, sosyal ağlardan ve doğrudan bir ilişkiden ziyade hoşgörülü davranışlar hakkındaki ortak fikirlerden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Ayrıca Şentürk ve vd.’nin (2016: 356) gönüllülük ile ilgili yaptığı çalışmada, hoşgörülü ve gönüllülük esaslı faaliyetlerin kolektif davranışları güçlendirdiği, sosyal katılımı güçlendirdiği ve sosyal bilinç konusunda algılarının aktif katılımı artırdığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada gönüllü sosyal faaliyetlerin sayısındaki artışın manevi duyguları olumlu yönde artırdığı da ifade edilmektedir.

Kente yönelik yapılan yatırımların ve fiziksel koşullarda meydana gelen değişikliklerin de sosyal katılımı olumlu yönde etkilediğine dair düşünceler dikkat çekmektedir. Büyük kentlerde daha hızlı gerçekleşen kentsel dönüşüm projeleri bu konuda örnek olarak gösterilebilir (Gottdiener & Hutchison, 2010: 78). Bunun yanında kentli vatandaşlar ile sosyal bilinç arasında ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalarda ilişki olmadığına dair sonuçlara da rastlanmaktadır. Esau’nun çalışmasında sosyal bilinci yüksek olması veya olmaması ile aktif olmak arasında bir ilişki bulunamadığı rapor edilmektedir (Esau, 2009: 398).

⁹ BM’ye göre, beş kişiden birinin bir STK formuna katıldığı tahmin edilmektedir. (Green, 2008: 59)

Sonuç olarak kentli aktif vatandaşlık bakımından sivil, siyasi ve sosyal bilinç düzeyleri, katılım türlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Demografik özelliklerin de büyük oranda kentlerin büyüklüğüne göre katılım ve bilinç düzeylerinde farklılıklar yarattığı açıktır. Ankara ve Kırıkkale’de gerçekleştirilen bu çalışmadan yola çıkarak genel olarak kentli aktif vatandaşlığın düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Analizler sonucunda kentlilik bilincinin özellikle büyük kentlerde giderek azaldığı ve dolayısıyla katılımı olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Buradan hareketle sosyal, sivil ve siyasi bilinç düzeylerinin katılımı doğrudan ilişkili olduğu ve kentlilik bilinci konusunda da sorunlar yaşandığı sonucuna varılabilir.

SONUÇ

Kentleri sadece bir fiziksel mekân olarak görmek yanlıştır. Kültürüyle ve kentliye sunduğu imkânlarla bir yaşam alanıdır. Kentin nüfus bakımından ve mekânsal büyümesi sonucu oluşan sosyal yapıdaki değişiklikler, kentlilerin etkileşim kurma biçimlerinde farklılıklar yaratır. Kenti yaşamak yerine kendi kendine yaşamak daha kolay gelir kentli için ve yalnızlaşma, yabancılaşma kaçınılmaz son olur. Günümüz toplumlarında ve kent yaklaşımlarında kentlinin bu yalnızlaşma, yabancılaşma ve bireyselleşme durumlarından kurtarılması yönünde önemli çabalar görülmektedir. Geleneksel olan geri dönmek veya değişime ayak uydurmak gibi çabalar yanında aktif toplumu hedefleyen uygulamalar da başka bir çözüm önerisi olarak görülmektedir. Aktif toplumun aktörleri olarak aktif vatandaşlar bu uygulamalarda merkezi bir yer tutmaktadır. Rasyonel olduğu kadar duygusal etkileşim, topluma ve kente uyum, ortak kültür ve bilinç kazanma gibi eylemler aktif vatandaşlıkla ilişkilendirilmekte ve bu eylemlerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

İstikrarlı bir demokrasi, sivil hak ve hürriyetlerin bilincinde olma ve sosyal organizasyonlara dâhil olma gibi faaliyetleri içeren bu vatandaşlık tipi, özellikle yerel düzeyde politikaların temel unsuru olarak görülmektedir. İçerik olarak siyaset, uzmanlık, sivil toplum ve aile kurumunu kapsayan aktif vatandaşlık, karşılıklı saygı içerisinde insan hakları ve demokrasiye uygun sivil topluma, sosyal ve siyasi yaşama katılıma dayanmaktadır. Kent mekânını düzenlenmesinde aktif rol alan aktörlerden biri olarak aktif vatandaşlar, ortak bilinç geliştirme konusunda yerel düzeyde mekânsal pratiklere ihtiyaç duymaktadır. Sivil toplum kuruluşlarında çalışmak, dilekçeler ve bildirimler imzalamak, kanuni eylemlere katılmak, günlük yaşamda daha fazla sosyal organizasyonlara katılmak ve siyasi anlamda parti üyeliği ve oy kullanma davranışları bireysel temelde önem kazanmıştır.

Türkiye’de kentlerin son yıllarda idari ve ekonomik hamlelerle hızlı bir gelişim göstermesi, fakat kentlinin kentleşme düzeyinin yavaş veya bozuk ilerlemesi sorunları da beraberinde getirmektedir. Kentlerin ikinci plana itildiği veya kent mekânının fiziksel bir alandan ibaret olduğunu düşünen mantık çerçevesinde bu tür kentleşme olgusunun ve kentlilik bilincinin gelişemeyeceği gayet açıktır. Bu çalışma, kentlerin gerçek sahiplerinin kentlilerin kendileri olması gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Kentli ile devletin bir arada olduğu yönetim anlayışı her zaman canlılığını korumaktadır. Kentli olarak vatandaş görev ve sorumlulukları yanında kent fiziksel, ekonomik veya sosyal yapılanmasına hem fikir olarak hem de faaliyet olarak katkıda bulunmaktadır. Böylece hem devletin yükü hafifletmekte hem de kentlinin kentli olma bilinci giderek artmaktadır.

Kenti sahiplenmek konusunda önemli bir olgu olarak karşımıza çıkan kentlilik bilinci, gerçekleşen ekonomik ve siyasi politikaların etkili olmaması durumunda sosyal bozulmalara bağlı olarak gerileyebilmektedir. Bireyin yaşadığı kente bağlılığı kentin kamusal alana katılması, kentin gelişimine katkıda bulunması ve en önemlisi de sosyal yönden kendini yabancılıktan kurtarması bağlamında önem kazanır. Bu yüzden de birey ile ekonomik, idari ve sosyal oluşumların ilişkili olması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Ayrıca kentlerde, kamusal alan ve özel alanlarda katılımı artırmak için iletişim kanallarının (Sivil toplum kuruluşları, dernekler, konseyler gibi belediye oluşumları vb.) kullanılması da etkili olabilmektedir.

Kentlilik bilincinin kazanılması, çeşitli eğitim faaliyetleri, sosyalleşme hareketleri ve kırdan kente göç edenlerin kentte tutunmasını sağlayan kurumların yardımı ile sağlanabilmektedir. Bu tür kişiler arası faaliyetlerin yanında üzerinde durulması gereken diğer husus ise kentlilik bilincini etkileyen diğer bir etken olarak kent mekânının kendisidir. Caddeler, sokaklar, işaretler, yollar, kavşaklar veya meydanlar yer olarak fiziki bir ifade bulabildiği gibi mekân olarak da insanların bir araya geldikleri, diğer bireylerle iletişim kurarken kullandıkları, herkes için farklı anlamları olabilen veya daha özelde bireyin kentlileşmesine yardımcı olan argümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı özellikle kamusal alanın kentlinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekir. Bu düzenlemeler çevre düzeninin olduğu, temiz, doğayla iç içe ve kentliyi kendi özel alanına kapatmak yerine onun iştahını açan nitelikte olmalıdır. Bu konuda gerçek yetkili ise yöneticiler değil kentlinin kendisinin olduğu da unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Agranoff, R., & McGuire, M. (2003), Collaborative public management: new strategies for local governments, Washington: Georgetown University Press
- Altun, A., & Şahin, K. (2019), “Kentli Vatandaş Katılım Ölçeği'nin geliştirilmesi üzerine.” Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 1807-1826
- Carr, J. B., & Tavares, A. (2014). “City Size and Political Participation in Local Government: Reassessing the Contingent Effects of Residential Location Decisions Within Urban Regions.”, Urban affairs Review, 50(2), 269-302
- Çakmaklı, D. (2017), “Rights and obligations in civil society organizations: learning active citizenship in Turkey”, Southeast European and Black Sea Studies, 17(1), 113-127
- Çelik, C. (2013), Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına. İstanbul: Hikmetevi Yayınları
- Dekker, K. (2007), “Social Capital, Neighbourhood Attachment and Participation in Distressed Urban Areas. A Case Study in The Hague and Utrecht, the Netherlands.” Housing Studies, 22(3), 355-379
- Ercoskun, Ö. Y., Öcalır-Akünel, E. V., Yenigül, B. S., & Alkan, L. (2016), “Kentlilik Bilincini Oluşturan Göstergeler Ve Kentlilik Bilincini Geliştirme Yolları.” Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 11(Özel), 4-23
- Esau, M. V. (2009), “Assessing the Impact of Social Capital and Trust on Active Citizenship in Bonteheuwel, Cape Town.”, Politikon, 36(3), 381-402
- Etzioni, A. (1968), The Active Society, New York: The Free Press
- Gottdiener, M., & Hutchison, R. (2010), The new urban sociology, USA: Westview Press
- Heater, D. (2004), A History of Education for Citizenship, London: RoutledgeFalmer
- Holston, J., & Appadurai, A. (1996), “Cities and Citizenship”, Public Culture(8), 187-204

- Hoskins, B. L., & Mascherini, M. (2009), "Measuring Active Citizenship through the Development of a Composite Indicator", *Soc Indic Res*, 90, 459-488
- Hoskins, B., D'Hombres, B., & Campbell, J. (2008), "Does Formal Education Have an Impact on Active Citizenship Behaviour?", *European Educational Research Journal*, 7(3), 386-402
- İnan, Ö. (2004), *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitapevi
- Kadıoğlu, A. (2012), *Vatandaşlığın Dönüşümü- Üyelikten Haklara (2 b.)*. İstanbul: Metis Yayınları
- Marinotto, Michael, "Who wants to be an active citizen? The politics and practice of community involvement", *Sociology*, Cilt 37, Sayı 1, 2003 s. 103-120.
- Matituta, C. (2007), *Active Citizenship and Governance in Easter Europe*. Switzerland: Institute of Federalism
- Mumford, L. (2007), *Tarih Boyunca Kent - Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. (G. Koca, & T. Tosun, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Onyx, J., Kenny, S., & Brown, K. (2011), "Active Citizenship: An Empirical Investigation", *Social Policy&Society*, 55-66
- Packham, C. (2008), *Active Citizenship and Community Learning*. Cornwall: Learning Matters
- Sennett, R. (2012), *Beraber*. (İ. Özkürallı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yay
- Steenekamp, C., & Loubser, R. (2016), "Active Citizenship: A Comparative Study of Selected Young and Established Democracies", *Politikon*, 43(1), 117-134
- Şahin, K., & Yaylı, H. (2016), "Geleneksel Göçebelikten Modern Göçlere Türkiye'de Gençlerin Kentlilik Bilinci -Kırıkkale Örneği Üzerinden Bir Analiz-", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 79-108
- Şentürk, M., Adıgüzel, Y., & Turan, B. (2016), *Üniversitede gönüllü olmak- Üniversite Öğrencilerinin Gönüllülük Algıları, Eğilimleri ve Deneyimleri Araştırması: İstanbul Üniversitesi Örneği*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Limit Ofset
- Tavares, A. F., & Carr, J. B. (2012), "So Close, Yet So Far Away? The Effects of City Size, Density and Growth on Local Civic Participation", *Journal of Urban Affairs*, 35(3), 283-302
- Weerd, M. d., Mireille Gemmeke, J. R., & Rij, C. v. (2005), *Indicators For Monitoring Active Citizenship and Citizenship Education* Amsterdam: Regioplan
- Whiteley, P. (2005), *Citizenship Education Longitudinal Study Second Literature Review*. London: Citizenship Education: The Political Science Perspective
- Yalçınan, M. (2000), *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye*. İstanbul: Büke Yay
- Yaylı, H. (2012), "Türk Belediye Sisteminde Personelin Yönetime Katılması Üzerine Bir Araştırma", *Karadeniz Araştırmaları*, 61-80
- Yaylı, H., & Kaya, H. (2018), "Etimesgut'ta Yaşayan Gençlerin Kentlilik Bilinci ve Gelecek Planlamasında Etimesgut'un Yeri", *Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu* (s. 1-25). Ankara: Etimesgut Belediye Başkanlığı

EKLER

SİYASİ YAŞAM

Maddeler	Faktör Yükleri
1. Faktör: Siyasi Katılım	
Siyasi partinin rozeti ya da çıkartmasını çekinmeden takarım.	,775
Siyasi bir partide gönüllü olarak çalışmaktayım.	,761
Desteklediğim siyasi partinin iktidara gelmesi için bağış yaparım.	,750
Arkadaş ortamında siyaset tartışmalarına katılırım.	,633
Çevremdeki insanlarla siyasi konularda anlaşmazlığa düştüğüm olur.	,562
Vatandaş olarak siyasette aktif olmam gerektiğine inanıyorum.	,514

2. Faktör: Siyasi Bilinç	
Ulusal ve uluslararası siyasette neler olup bittiğini anlayabiliyorum.	,773
Kadınlar da erkekler kadar siyasette başarılı olabilirler.	,766
Televizyonda haberleri ya da siyaset ve güncel olaylarla ilgili programları izlerim.	,732
Yaşadığım kentle ilgili hizmetlerde yerel yönetimler daha etkilidir.	,645

SİVİL YAŞAM

Maddeler	Faktör Yükleri
1. Faktör: Sivil Bilinç	
Vatandaş kendi fikirlerini rahatça söyleyebilmelidir.	,869
Vatandaş olarak sorumluluklarımı biliyorum.	,817
Bir haksızlığa uğradığımda hakkımı ararım.	,802
Kadınlar ve erkekler aynı haklara sahip olmalıdır.	,791
Çevremdeki insanlarla mahalle/semte/kentle ilgili olayları konuşurum.	,589

2. Faktör: Sivil Katılım	
Kentin alt yapı sorunlarıyla ilgiliyim.	,791
Herhangi bir organizasyona katkı sağlayabilecek kadar maddi yeterliliğe sahibim.	,705
Su, yol, çöp gibi sorunlar yüzünden belediyeyle temasa geçtiğim olmuştur.	,703
Toplum olarak yabancı marka ürünlere karşı gerçekleştirilen protestolara katılırım.	,639
Sivil toplum kuruluşları veya sendikalar tarafından gerçekleştirilen bir imza toplama kampanyasında imza atarım.	,572
Sivil toplum kuruluşları vatandaşların hakları için çalışmaktadırlar.	,570
Kent meydanındaki kanuni bir gösteriye veya yürüyüşe aynı fikirdeysen çekinmeden katılırım.	,565
Yerel veya ulusal düzeyde haksız gördüğüm bir şeyi protesto ederim.	,523

SOSYAL YAŞAM

Maddeler	Faktör Yükleri
1. Faktör: Sosyal Katılım	
Kaza, yangın veya güvenlik problemi olduğunda müdahale ederim veya yetkililere haber veririm.	,856
Komşu ve arkadaşlarımla cenaze, düğün veya nişan törenlerine katılırım.	,820
Komşularıyla bir araya gelip sohbet ederim.	,799
Bayramlarda büyüklerimi mutlaka ziyaret ederim.	,788
Uzun süre başka bir yere gittiğimde kenti ve mahallemi özleyorum.	,723
Kendimi içinde yaşadığım toplumun bir üyesi olarak hissediyorum.	,683
Yaşadığım yerin doğal çevresine zarar verildiğinde buna karşı çıkarım.	,622
Komşularıyla veya arkadaşlarımla spor, kültürel etkinlik yaparım.	,580

2. Faktör: Sosyal Bilinç	
Yaşadığım kentteki sosyal ve kültürel faaliyetler yeterli düzeydedir.	,762
Yaşadığım kentin spor faaliyetlerini bilirim.	,760
Bir derneğin veya vakfın düzenlediği faaliyetlere rahatlıkla katılabilirim.	,732
Yerel medyayı takip ederim.	,690
Hemşeri derneklerinin faaliyetlerini önemserim.	,609

DEĞERLER

Maddeler	Faktör Yükleri
Demokratik ve Kültürel Değerler	
İş yerlerinde ayrımcılığa karşı kanunlar yapılmalıdır.	,840
Oy vermek bir vatandaşlık görevidir.	,840
Kanunlara uymak bir vatandaşlık görevidir.	,818
Bir toplum içinde vatandaşlar bağımsız fikir geliştirebilmelidir.	,811
Dine ve dinî değerlere saldıran kitap ve filmler yasaklanmalıdır.	,769
Kentin yaşanabilir bir yer olması için sorumluluk kentte yaşayanlara aittir.	,713
Din, inanç, mezhep ve etnik köken farkı gözetmeden, Türkiye’de yaşayan herkesin aynı haklara sahip olması gerekir.	,677
Her ne sebeple olursa olsun kültürümüzden ve geleneklerimizden vazgeçmemeliyiz.	,621

Bölgesel Bütünleşmeye İnşacı Bir Yaklaşım: MERCOSUR'un Ortaya Çıkışı ve Düşünsel Süreçler

A Constructivist Approach to Regional Integration: The Emergence of MERCOSUR and Ideational Processes

Can DONDURAN *

Makale Geliş Tarihi / Received :15.05.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :07.12.2020

ÖZET

Bu çalışma, MERCOSUR örneği üzerinden bölgesel bütünleşme hareketlerini İnşacı bir yaklaşımla analiz etmeyi hedeflemektedir. Disipline hâkim geleneksel söylem ışığında gerçekleştirilen incelemelerde göz ardı edilen sosyal inşa süreçleri, aktörlerin kendilerine ve birbirlerine yönelik kimlik algıları gibi düşünsel faktörlerin analizin merkezine yerleştirilmesi, MERCOSUR'un ortaya çıkışı ve Güney Amerika bütünleşmesinin hali hazırdaki şeklini alması hususunda birçok noktayı aydınlatacaktır. Böylesi bir yaklaşımın diğer bölgelerde gelişen bütünleşme yapıları ve eğilimlerine de odaklanması gelecekteki çalışmalarda bölgesel bütünleşme konusunun daha sağlam bir temele oturmasını sağlayacaktır. Bir bölgesel bütünleşme hareketinin gelişip derinleşmesinin ekonomi ve güvenlik gibi alanlarla sınırlı kalmamasına bağlı olduğu gerçeği, ancak çok çeşitli araçlara ve doğası gereği esnek bir yapıya sahip olan böyle bir yaklaşımla ortaya çıkacaktır. Özellikle Avrupa bütünleşmesinin önünde zor bir dönem durduğuna ilişkin görüşün gittikçe güç kazandığı bu günlerde bütünleşme hareketlerinin, analize materyal olmayan faktörleri dahil eden İnşacı bir perspektiften ele alınması, söz konusu bu hareketlerin geleceği ve yeni koşullara adaptasyonu konusunda öngöründe bulunabilmek adına oldukça önemli olacaktır..

Anahtar Kavramlar: *Bütünleşme, Bölgeselcilik, İnşacılık, Güney Amerika, MERCOSUR*

ABSTRACT

This study, basing on the case of MERCOSUR, aims at analyzing regional integration initiatives through a Constructivist prism. Placing certain ideational factors, such as social construction processes, the actors' attribution of identity to themselves and the others, which have been mostly disregarded by the studies grounded upon the conventional analytical frameworks of the IR discipline, at the center of the analysis would shed light on various points regarding the foundation of MERCOSUR and the present state of the South American integration movement as a whole. Moreover, the application of such an approach toward other regional integration processes would contribute to the strengthening of the ground upon which the future regional integration initiatives would be built. The fact that the development and the deepening of any regional integration movement depends on its success in not to be strictly limited to the economic concerns and the security considerations would be explained only through a Constructivist vision with its large explanatory tools and inherently flexible structure. Given the growing concerns with regard to European integration, analyzing the structures of regional integration from a Constructivist perspective that considers non-material factors substantial within the proposed analytical framework would be key to understand, and even foresee, to some extent, the future and the adaptation of these movements to the newly emerging circumstances.

Keywords: *Integration, Regionalism, Constructivism, South America, MERCOSUR*

* Arş. Gör., İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, can.donduran@istinye.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2737-1410

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler disiplinin özgün bir alt disiplini olarak bölgesel bütünleşme alanı, farklı kıtalardaki bütünleşme dalgaları ile birlikte birçok araştırmaya konu olmuş olsa da temelde, bu çalışmaların vizyonu genel anlamda sınırlı kalmıştır. Ana disiplinin bazı problemlerinden kaçınılmaz olarak etkilenen bütünleşme çalışmaları aynı zamanda kendi içerisindeki Avrupa merkezli bakış açısı, özellikle 1980lerin sonlarına kadar devam eden geleneksel yaklaşımların alandaki hakimiyeti ve gerçekçi olarak söylemek gerekirse, başarılı bütünleşme örneklerinin sayıca azlığı dolayısıyla genellemelerin oldukça güç olduğu, ampirik çalışmaların oldukça sınırlı kaldığı bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada, Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde, disiplin içerisinde gelişen eleştirel yaklaşımların ve aynı zamanda etkinliğini artıran küreselleşme fenomeninin de inkâr edilemez katkısıyla, bütünleşme çalışmaları gittikçe zengin bir görünüm kazanmış ve Avrupa dışındaki bölgelerdeki bölgeselleşme hareketleri de farklı perspektiften ele alınır hale gelmiştir.

Bu çalışma, Güney Amerika bölgesindeki bütünleşme hareketlerini inşacı bir perspektiften ele almayı hedeflerken, ölçeği gereği uygulamayı MERCOSUR örneği ile sınırlandırmaktadır. Bölgesel bütünleşme alanındaki çalışmalar içerisinde konumumuzu açıklayan genel bir bölümün ardından, çalışmanın ikinci bölümünde, teorik çerçeve ele alınacaktır. İnşacılığın seçilmesi ve genel olarak bölgeselleşme alanında analize sağlayabileceklerinin ele alındığı bu bölümün ardından Güney Amerika Kıtası'nın önemli bölgeselleşme hareketlerinin başında gelen MERCOSUR üzerinde durulacak ve oluşumunun tarihsel arka planı ve ortaya çıkmasını sağlayan bölgesel kimliğe dair faktörler incelenecektir.

1. BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME ÇALIŞMALARI

Bölgeselleşme, doğası gereği hem lokal hem de günümüz dünyasının aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı işleyişi düşündüğünde, küresel dinamikler ile karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Bu etkileşimin boyutu ve yoğunluğu incelenen aktörlerin uluslararası sistemdeki konumlarına göre değişkenlik gösterebilse dahi bu genelleme, XXI. yüzyılın küreselleşen dünyasında her bölge için geçerlidir. Bütünleşme hareketlerinin ortaya çıkışını ele alarak daha net bir biçimde ifade etmek gerekirse, “[b]ütünleşme, bir yandan küresel dengelerden, gelişmelerden, ulus-devletlerin ve toplumların *status-quo*'yu korumaya yönelik taleplerinden doğmakta, öte yandan küresel sistemi, bölgesel paradigmaları, ulus-devlet yapılarını ve toplumsal algı ve davranış biçimlerini değiştirmektedir. Bu haliyle hem sistemlerden etkilenmekte hem de sistemleri değiştirmektedir (Dedeoğlu, 2015: 19).” Bu çerçevede, bütünleşme hareketleri, aynı anda farklı dinamikleri ele alan ve hem bölgesel hem de küresel ölçekteki yapılar arasındaki ilişkilerin doğasını geniş biçimde analiz eden bir bakış açısıyla incelenmeyi gerektirmektedir.

Kuramsal anlamdaki en önemli sorun ise çalışmaların büyük bir çoğunlukla ya Avrupa bütünleşmesi üzerinde olması ya da bu örnekten hareketle geliştirilmesidir. Daha çok bu sürecin doğru ve yanlışlarının vurgulanmasına odaklanan çalışmalar, alanın sınırlarını daraltan önemli faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Avrupa Birliği'nin en başarılı bütünleşme hareketi olduğu noktasında alanda neredeyse tam bir fikir birliği mevcutsa da bütünleşme çalışmalarının kapsamı “kuramsal anlamlar bakımından yalnız Avrupa Birliği'ne bağlı kaldığından daralmakta ve çoğu kez kuram ile pratik aynı düzlemde açıklanır hale gelmektedir (Dedeoğlu, 2015: 19).” Bu bağlamda, çalışmamızın öncelikli amaçlarından biri, analizi Avrupa

dışındaki bir örnek üzerinden şekillendirerek bu kısıtlı yapının etkisinin azalmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında, bölgeselleşme çalışmalarının içerisinde şekillendiği ve alanın sınırlarının daralmasının bir diğer önemli faktörü olan analitik çerçeveye de değinilmelidir.

XX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte kayda değer bir gelişim gösteren bölgeselleşme çalışmalarında hâkim yaklaşımlar genelde uluslararası ilişkilerin geleneksel perspektifinde şekillenmiştir. İki kutuplu sistemin askeri güvenlik odaklı yapısının da etkisiyle kaçınılmaz olarak bu odakla biçimlenen çalışmalar, aynı zamanda, sistem üzerindeki süper güç baskısı ile bölgeselleşmeye yönelik hareketlerin incelemenin merkezinden uzakta kalmasına yol açmıştır. “Eski bölgeselcilik” olarak da adlandırılan bu dönemdeki hareketler, genel anlamda ya ulus-devletlerin egemenliklerinden taviz vermesi üzerinden ya da bölgesel anlamda barışın sağlanması çabalarını merkeze alarak tanımlanıp incelenmiştir. Ancak hem Latin Amerika’nın görece bölgesel barışın sağlandığı bir alan olması gerek bazı ulusüstü kurumlara rağmen egemen devletlerin bütünleşme süreci üzerindeki kontrolü kaybetmeye karşı aşırı duyarlı olması, bu yaklaşımların Güney Amerika üzerindeki incelemelerde işlevsel biçimde kullanılmasını zorlaştırmaktadır (Dabène, 2009: 5-7).

1980lerden itibaren gelişen “yeni bölgeselcilik” yaklaşımı ise bütünleşmenin tanımı ya da karşılıklı etkileşim içerisinde bulunduğu dinamikler açısından önemli yenilikler sunmamaktadır. İdeolojik savaşın sonuna yaklaşılması ve gittikçe hissedilirliğini artıran küreselleşme ile bile birlikte değişen uluslararası çevrenin hesaba katılması sonucu bütünleşme çalışmalarına getirilen bu yenilik, belki analizin evrimi açısından önemli bir kırılma noktası oluşturdu ama temelde, eski bölgeselcilik çalışmalarının sınırlı vizyonunu çok öteye taşıyamadı. Bunun en önemli sebebi de aslında analizde geleneksel teorilerin hakimiyetinin tam olarak sorgulanamaması olarak değerlendirilebilir. Fredrik Söderbaum’un (2003) da vurguladığı gibi; “eski dönemin aksine, yeni bölgeselcilik çok boyutluluğu, karmaşıklığı, değişkenliği ve bağdaşmazlığı ile ve genelde gayri resmi toplantılarla bir araya gelen çeşitli devlet ve devlet dışı aktörleri kapsaması ile nitelendirilir (ss. 1-2).” Daha farklı kelimelerle ifade edilirse, yeni bölgeselcilik, “... devlet, pazar ve toplumsal aktörleri içeren; çevre, ekonomi, kültür, siyaset, güvenlik gibi farklı alanları da kapsayan çok boyutlu ve heterojen bir fenomendir... [ve] bu süreç, devlet egemenliğini sorgulamaya açan, ulusal, bölgesel ve küresel bağlam arasındaki çizgileri bulanıklaştıran küreselleşmeye bağlı olarak ele alınır (Fabbri, 2005: 3).” Yani, yeni bölgeselcilik çalışmaları, uluslararası boyuttaki dönüşümleri analize adapte ederken daha önce vurgulandığı gibi oldukça sınırlı olan vizyonu genişletmek noktasında yeterli katkıyı sunmamaktadır.

Bu noktada, her iki periyotta da analizin materyal faktörlere odaklı biçimde şekillenen uluslararası ilişkiler disiplininin klasik teorileri hakimiyetinde gelişmiş olmasıdır. “Bölgesel bütünleşme sürecini jeostratejik mantıkla açıklayan realizm, karşılıklı ekonomik bağımlılığı öne çıkaran neoliberalizm, uluslararası küresel düzlemde marjinalleşmeye tepki odaklı yeni-yapısalcılık veya teknik bir alandan diğerine ‘spill-over’ etkisini merkeze alan neofonksiyonalizm” (Santos, 2009: 1) çalışmalarda çok önemli bir noktanın, düşünsel faktörleri de kapsayan tarihsel süreçlerin eksik kalmasına yol açmaktadır.

Bu perspektifte, bölgesel bütünleşme çalışmalarının sınırlarının genişletilmesinin bir yolu da bu eski ve yeni dikatomisinin kısır ayrımından uzaklaşmaktır ve bu çalışmada da bu yol benimsenecektir. Bunun öncelikli sebebi, bu iki dönemi net biçimde ayırmak için herhangi bir kriter

bulunmaması ve bunun genelde keyfi önceliklere göre şekillenmesidir. İkinci önemli nokta ise, bu bakış açısının “evrimsel ve kümülatif bir süreç” (Fabbri, 2005: 23) olan bölgeselleşmenin bu boyutunu göz ardı etmesi ve yaşanan tecrübelerin önemini ihmal eden, tarihsel perspektiften yoksun bir analizi meydana çıkarmasıdır. Bu ayrıma dayalı olarak gelişen üçüncü ve son sorunsal ise materyal olmayan, düşünsel ve kimlik inşasına ilişkin faktörlerin etkilerinin, bu çerçevedeki bir analiz tarafından dikkate alınmaması durumudur. Bu çalışmanın teorik çerçevesi olarak belirlenen, bir sonraki bölümde daha detaylı olarak incelenecek olan inşacılığın bu belirtilen sorunlara getirdiği kapsamlı ve tatmin edici cevaplar, teorinin bölgesel bütünleşme çalışmalarına sunduğu potansiyel katkının boyutu görmemizi sağlarken, kökenleri çok eskilere dayanan, uzun sosyalleşme, öğrenme ve karşılıklı etkileşim süreçleri aracılığı ile ortaya çıkmış olan ve bölgesel bir kimlik etrafında şekillenen Güney Amerika bütünleşmesi konusunda ve MERCOSUR örneği özelinde oldukça açıklayıcı olacaktır. Aynı zamanda, bu çalışma boyunca kullanılacak olan bölgesel bütünleşme tanımı da Olivier Dabène tarafından öne sürülmüş olan tanım olacaktır. Yazara göre, “Bölgesel bütünleşme, ortak fikirleri, amaçları ve bunlara ulaşma metotlarını paylaşan aktörler tarafından sağlanan ve böylece bir bölgenin inşa edilmesine katkıda bulunan, siyasal birimler arasındaki artan etkileşimin tarihsel bir sürecidir (Dabène, 2009: 10).” Bu tanımı daha da zengin ve kapsamlı hale getirmek adına sosyal olarak inşa edilen bölgesel kimliklerin bu süreçte oynadığı rolün de eklenmesiyle, bütünleşme hareketlerinin gelişmiş bir analizi mümkün olacaktır.

John Gerard Ruggie'nin (1998) vurguladığı gibi “uluslararası gerçekliğin yapıtaşları materyal olduğu kadar düşünseldir” (s. 33) prensibinden hareketle, Latin Amerika örneğine geçmeden önce, öncelikle inşacılığın genel olarak uluslararası ilişkiler disiplini ve özelde bölgesel bütünleşme çalışmalarına katkısına değinmek gerekmektedir.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE İNŞACI YAKLAŞIM VE BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME

Kuramsal kökenleri disiplinindeki Üçüncü Büyük Tartışma içerisinde bulunan inşacı perspektif, eleştirel teorilerin ampirik anlamdaki eksikliği ve geleneksel yaklaşımların materyal olmayan faktörleri görmezden gelen tavrı arasında bir köprü görevi görmeyi vadetmektedir (Hopf, 1998). Bu anlamda, Adler'in (1998) ünlü makalesinin başlığında da görülebileceği üzere, inşacılık, söz konusu bu iki farklı yaklaşım arasında bir “orta yol” olarak değerlendirilebilir.

İnşacı yaklaşımın bu çalışmanın konusu ile ilintili olarak hayati önemde görülen önermelerinden ilki, analizde tarihsel süreçlere merkezi bir rol atfetmesidir. Tarihi bir sosyalleşme süreci olarak ele alan bu bakış açısına göre dünya, sosyal olarak inşa edilmektedir. Bu şekilde bakıldığında, “bölgelerle ilgili olarak, kendiliğinden ortaya çıkan doğal ya da nesnel hiçbir şey yoktur; bilakis, sosyal anlamda inşa edilmiş olarak ele alınmalıdır (Fabbri, 2005: 4).” Analizin eksenini bu yaklaşım üzerine oturtulduğunda, yukarıda vurgulanan, bölgesel bütünleşme hareketlerinin önemli bir belirleyicisi olarak da nitelendirilen edinilmiş tecrübeler ve ortaya çıkan yapının arkasındaki tarihsel süreç hak ettiği değeri görürken, söz konusu hareketler daha isabetli biçimde açıklanabilmektedir. Hem toplumsal hem de devletlerarası seviyede şekillenen ilişkilerin tarihsel bir pencereden analize dahil edilmesi, ortaya çıkan, bölgesel ölçekte organize olmuş yapı ve kurumların şekillenmesi, işleyişi ve hatta geleceği ile ilgili olarak oldukça önemli ipuçları sunmaktadır.

İnşacılığın katkısını ortaya koyan bir diğer nokta, yapıların oluşumunda ve anlamlandırılışı noktasında öznelarası kavrayışlara (*intersubjective understandings*) verdiği kayda değer önem ile birlikte kimlik ve çıkarları, bağımlı değişkenler olarak ele almasıdır (Wendt, 1992). Aktörlerin karşılıklı etkileşimleri ve bunların doğal sonucu olan öğrenme süreçlerini sistemik yapılar üzerinde şekillendirici rol oynayan etmenler olarak ele alması sadece uluslararası ilişkiler disiplinindeki çalışmaların geneli için değil aynı zamanda, kökeni uzun bir geçmişe dayanan bölgeselleşme hareketlerinin evrimi ve güncel halini anlamak açısından da oldukça aydınlatıcıdır. Sistemik ve – diğer aktörlerini varlığını da kabul ederek- devlet merkezli bir bakış açısını savunan Wendt’e (1995) göre, “uluslararası politikanın temel yapıları materyal olmaktan ziyade sosyaldır...ve bu yapılar, aktörlerin sadece davranışlarını değil, kimlik ve çıkarlarını şekillendirirler (ss. 71-72).” Bölgeselleşme, küresel sistemdeki yapısal bir değişikliğe işaret etmesi dolayısıyla bu perspektif ile ilişkilidir. Karşılıklı etkileşimler yoluyla uluslararası ya da bölgesel dinamiklere ilişkin algıları değişkenlik gösteren aktörlerin bütünleşmeye ilişkin farklı bağlamlarda değişkenlik gösteren tercihleri de ancak bu çerçevedeki bir analizle açıklanabilir. Düşünsel faktörlerin, sosyal süreçlerle birlikte, aktörlerin kimlik ve çıkarlarının oluşumundaki kilit önemi de yine bu çerçevede aydınlanan önemli bir alan olarak değerlendirilebilir.

İnşacılığın, bu bağlamda ele alınacak olan son önemli noktası ise aktörün kimliğinin çıkar algısını ve yorumunu biçimlendirmek suretiyle uluslararası politikadaki davranışını belirlediği kabulüdür. Örneğin iş birliği konusunda, klasik yaklaşımların yapısal ve davranışsal bakış açılarına karşı çıkan inşacı perspektif ‘ben’ ve ‘diğeri’ne ilişkin algı ve beklentilerin karşılıklı ilişkisini davranış tercihlerini ve sonuçlarını belirleyici olduğu noktasına vurgu yapar (Wendt, 1992: 417). Devletlerin dış politika davranışlarının belirlenmesine, çıkarların önemi noktasında klasik yaklaşımlarla fikir birliği içerisinde olan bu bakış açısına göre, sosyal süreçler aracılığıyla inşa edilen kimlik, çıkarların belirlenmesinde dolayısıyla devletlerin davranışlarının ve tercihlerinin şekillenmesinde belirleyici rol oynar (Price, Resuss-Smit, 1998). Bu anlamda, devletlerin kendilerini ve diğer aktörleri algılama biçimleri, bölgesel ve uluslararası düzeyde konumlandıkları noktalar ve sahip oldukları ulusal çıkar algısı, uluslararası politikayla ilişkili bütün kararlarının olduğu gibi bütünleşmeye yönelik bakış ve davranışlarının da temelinde yer alır. Bütün bu faktörlerin göz ardı edilerek analizin sınırlı sayıda etmene odaklanması analitik anlamda olumsuz bir etki yarattığı gibi aynı zamanda, devlet davranışlarının anlamlandırılması, yorumlanması ve öngörülebilmesi açısından da önemli bir sorun teşkil eder.

Bölgesel bütünleşme alanında materyal olmayan faktörlere atfettiği kritik rolle inşacılık oldukça kapsamlı bir ontolojik gözlük sunmaktadır. Bu anlamda, hayati önemde olan düşünsel boyutu da analizin merkezine dahil ederek klasik teorilere dayalı çalışmalarda karanlıkta kalmaktan kurtulamayan önemli bir alana ışık tutarken, “[d]evletler arasındaki sosyal etkileşimin uluslararası sistem üzerindeki etkilerini, ulusal normların uluslararası normlar üzerindeki etkilerini, bir bölgesel bütünleşme içinde üretilen normların üye ülkelerdeki etkilerini ve karar alıcıların değişimlerini” konu edinen bu yaklaşım, “sosyal yapıların ortaklaşa belirledikleri ve sürekli değişen tutum, inanç ve beklentilerinin değerlendirmelere dahil edilmesini, toplumsal taleplere bağlı olarak devletlerin dış politika davranışlarının dikkate alınmasını ve bütünleşmenin de devletlerin karşılıklı subjektivite içindeki davranışları olabileceğinin düşünülmesini sağlamaktadır (Dedeoğlu, 2015: 178, 179).”

Sonuç olarak, inşacılığın disiplinin geneline sağladığı ufuk açıcı etki bir alt disiplin olan bölgesel bütünleşmeye de kaçınılmaz olarak yansımıştır. Çalışmaların, özellikle 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren, gittikçe Avrupa dışında kalan bölgeler üzerinde yoğunlaşmasıyla da bu vizyon genişlemesi tam anlamıyla hissedilir hale gelmiştir. Bu anlamda, inşacılığın yukarıda belirtilen katkılarının Güney Amerika bölgesel bütünleşmesi üzerinden ampirik bir analize tabii tutulması hem konunun somutlaşması hem de bu bölgedeki bütünleşme hareketlerinin yapısı ve doğasının anlaşılması açısından oldukça faydalı olacaktır.

3. İNŞACI PERSPEKTİFTEN MERCOSUR

Bu bölümde, öncelikle Güney Amerika Ortak Pazarı'nın (MERCOSUR) ortaya çıkışından bugüne kadar geçirdiği evreler ve genel özelliklerinden kısaca bahsedilecek olup daha sonra tarihsel altyapısı ve kuruluşundan bugüne bölgesel kimlik anlayışının mevcut halini almasındaki rolü ele alınacaktır. MERCOSUR'un üzerinde şekillendiği tarihsel alt yapı ve bölge ülkelerinin karşılıklı ilişkilerdeki tutumlarının bu süreç içerisinde geçirdiği evrim, bu bölgesel örgütün oluşumunu ve doğasını anlamak adına oldukça kritik önemdedir. Aynı zamanda, küresel dev bir gücün, Amerika Birleşik Devletleri'nin, 'arka bahçesi' gibi görülmekten yıllarca kurtulamayan bir bölgede ortaya çıkması da yine MERCOSUR'un işaret edilen yapısı ve işleyişi ile ilgili olarak kritik önemdedir. Bu anlamda, ele alınan bölgenin uluslararası sistemdeki pozisyonu ve tarih içerisinde yaşadığı dönüşüm gibi etmenler de bu anlamda, belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

3.1.MERCOSUR

26 Mart 1991'de Paraguay'ın başkenti Asunción'da imzalanan Asunción Anlaşması ve buna ek olarak daha sonra kabul edilen 17 Aralık 1994 tarihli Ouro Preto Protokolü ile kurulan MERCOSUR'un beş üyesi, 2012 yılında katılan Venezüella ile birlikte, Brezilya, Arjantin, Paraguay ve Uruguay'dır. 18 Şubat 2002 tarihinde imzalanan Olivious Protoklü, örgütün yapısal ve kurumsal altyapısının tamamlanmasını sağlamıştır. Beş tam üyenin yanı sıra, Bolivya¹, Şili, Peru, Kolombiya, Ekvator ve Surinam ortak ülkeler olarak yer alırken, Yeni Zelanda ve Meksika da gözlemci sıfatıyla MERCOSUR'un içerisinde yer almaktadır.

Bölgesel bir ortak pazarın kurulması amacıyla, malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımını öngören Asunción Anlaşması'na göre üye ülkeler, aralarındaki gümrük duvarlarını indirip, dışarıya uygulanacak gümrük tarifelerinde ve genel ticaret politikasında ortak hareket etmeyi hedeflemişlerdir (Renwick, 2016). Bir serbest ticaret bölgesinden gümrük birliği aşamasını da geçerek bir ortak pazar kurma hedefiyle yola çıkan bu bütünleşme hareketi, genel açıdan başarılı olarak görülse de özellikle örgütün motoru olan önemli bölgesel aktörler Brezilya ve Arjantin'in yaşadığı çalkantılar, küresel dinamiklerin son dönemde sarsıntılı bir yapıda olması dolayısıyla birçok problemle de baş etme konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır. Blok içerisindeki ticaret hacmini 1990 yılındaki 4 milyar USD seviyesinden, 1997'de 20 milyara, 2010'da 88 milyara ve 2015'te de 108 milyara çıkaran MERCOSUR bu rakamlarla başarılı gibi görünse de bu ticaretin üye ülkelerin ticaretlerindeki yerinin 2000'den beri %5'e varan düşüş içerisinde olmasından dolayı da sorgulanır konumda olarak değerlendirilebilir (Ibid.). Altı

¹ Bolivya 2015 yılında tam üyelik sürecini tamamlamış ve anlaşmayı imzalamıştır. Tam üyelik için şu an anlaşmanın üye ülkelerin tamamının parlamentolarında onaylanması beklenmektedir.

çizilmelidir ki bu süreçte bölgenin küresel güçler tarafından, neoliberal politikaların bir laboratuvarı gibi görülmesi ve yine bu dönemde küresel ölçekte artan ticaret, bu rakamlar incelenirken göz önünde bulundurulmalıdır. Yani bu rakamsal değerler örgütün başarısının yanında, söz konusu periyotta uluslararası sistemin geçirmekte olduğu dönüşümün doğal sonuçlarını da yansıtmaktadır.

Ticarete ilişkin ekonomik öğeler dışında sosyo-kültürel ve siyasi öğeler de barındıran örgüt, 1999 yılında Brezilya'da daha sonra, 2001'de Arjantin'de baş gösteren ekonomik krizler sebebiyle yaşadığı yapısal zayıflamadan kurtulmak adına ekonomi dışındaki bu alanlara odaklanmanın hem bu krizi atlatmak hem de bütünleşmeyi güçlendirmek adına daha işlevsel olduğu sonucuna varmış ve bu noktaya yönelmiştir (Santos, 2009: 2-3). Eğitim ve diğer sosyal konularda geliştirilen iş birliği, bir anlamda, derin etkiler yaratan bu krizi atlama bir araç görevi görürken aynı zamanda, bölgesel bütünleşmenin maddi faktörler dışındaki boyutunun önemini de gözler önüne sermiştir. Bunun yanında üyelerin iç istikrarsızlıklarını ve kendi aralarındaki anlaşmazlıkların birçoğunu tam anlamıyla yenememiş olmaları ve yapının istikrarı adına gerekli siyasi olgunlukla egemenlik noktasında tavizde bulunmaya dair gönülsüzlükleri de Avrupa tarzı bir başarının yakın gelecekte pek mümkün görünmediğinin işaretleri olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca örgüte sonradan üye olan Venezüella'nın iç çalkantılarının blok içerisindeki ilişkilere ciddi biçimde yansması ve üyeliğinin askıya alınmasına kadar giden süreç de örgütün yapısı ve geleceği hakkında soru işaretlerine yol açmıştır. Son dönemde ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik ve politik durumun sadece örgütün değil bölgenin geleceği adına da endişe verici boyutlara ulaşmıştır.

Çalışmanın amacı gereği, oldukça detaydan uzak biçimde verilmeye çalışılan bu bilgiler MERCOSUR hakkında genel bir fikir sahibi olmak için yeterli olsa da bu bütünleşmeyi açıklayabilmek adına yetersiz kalmaktadır. Bunun sebebi ise bu verilerde detayların ihmal edilmesinden çok, uzun tarihsel süreçler boyunca şekillenen altyapıya ve bölgesel kimliğe dair aktörlerin son dönemde ortaya çıkan algılarına değinilmemesidir. Bu faktörlerin eksik olduğu bir bütünleşme analizi daha derin bir verileme yöntemiyle gerçekleştirilse dahi her zaman yetersiz kalacaktır. Bu bağlamda, bölgenin, kökenleri sömürge sonrası bağımsızlık dönemine kadar giden ve bugün MERCOSUR'a ulaşan karmaşık bütünleşme tarihi ve etkisi üzerinde durularak, bu süreçteki tecrübelerin bu bütünleşme hareketini şekillendiren etkisinin de analize dahil edilmesi oldukça önemlidir. Bunun yanında, yukarıda bahsedilen neoliberal dayatmalar karşısında şekillenen bölgesel kimlik ve bu kimliğin aktörlerin uluslararası alandaki tercihleri üzerindeki rolüne de değinilerek inşacı perspektifin altı çizilen noktaları bu bölgeselleşmeyi açıklamak adına analizin merkezinde yer almalıdır.

3.2.Güney Amerika Bölgesel Bütünleşmesinin Tarihi Arka Planı

Tarihi XVIII. yüzyıl sonlarına kadar uzanan, kimi yazarlarca, “az gelişmiş dünyanın en başarılı bölgesel bütünleşme çabası” (Wynia, 1970: 319) olarak da değerlendirilen Güney Amerika bütünleşmesi, hemen hemen her dönem sancılı, çalkantılı ve hem bölge içerisindeki hem de bölgedeki aktörlerin dış ilişkilerindeki sorunlardan oldukça etkilenen bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bunda, bölgenin ABD'ye coğrafi yakınlığı ve bu küresel devin dönem dönem bölgeye dair artan ilgisi de çoğu zaman belirleyici konumda yer almıştır. Axline'nın (1981) kelimeleriyle ifade etmek gerekirse; “Güney Amerika bölgesel bütünleşmesinin en göze çarpan özelliklerinden biri hayatta kalma kapasitesi ve sayısız engel, yetersizlik ve başarısızlık karşısında aktif ve dinamik kalabilmesidir (s. 176).” XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Simon Bolivar öncülüğünde gelişen İspanyol

Amerikasını'nın birliğine yönelik fikirler, aynı yüzyılın sonlarında ABD'nin etkin rolüyle Panamerikanizm yönünde evrilirken, bu dönem, kıtadaki Güney-Kuzey ayrımının keskinleştiği ve Latin Amerikalı aktörlerin kimliğine anti emperyalist tohumların da serpiildiği dönem olmuştur (Dabène, 2009: 14-15).

Bölgedeki modern dönem bütünleşme hareketleri de geçmişin kalıntıları üzerine II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda inşa edilmeye başlanmıştır. Arjantinli iktisatçı Prebisch'in pazarların birleştirilmesi ve sanayileşmenin ekonomik gelişim adına önemli olduğunu vurguladığı düşüncelerinin de etkisiyle 1948'de BM nezdinde kurulan Latin Amerika ve Karayip Ekonomik Komisyon (CEPAL/ECLAC), bu yöndeki çalışmaların ilk adımını oluşturur (Ibid: 16). Bu çerçevede, 1960 yılında ortaya çıkan, korumacılık ve ithal ikameci yaklaşımı öne çıkaran Latin Amerika Serbest Ticaret Örgütü (LAFTA), son dönem bütünleşme hareketleri de dahil olmak üzere bölgedeki bir çok kurumun genel çerçevesini oluşturmuştur. Ancak yirmi yıl içerisinde bu politikaların ekonomik gelişmeyi sağlamadığı gibi blok içerisindeki aktörler arasındaki anlaşmazlıkların derinleştiği fikri, 1980 yılına gelindiğinde, hedefleri görece daha kısıtlı, üyelerin aralarında yaptıkları anlaşmaları düzenlemek adına hareket eden bir şemsiye örgüt niteliğine sahip Latin Amerika Bütünleşme Örgütü'nün (LAIA) kurulmasına yol açmıştır (Fabbri, 2005: 15). Tercihli bir ekonomik bölge öngören bu yapı, küreselleşme dalgasının gücünün artmaya başladığı dönemde bölgedeki bütünleşmenin sürdürülebilirliği için faydalı olarak nitelendirilirken, yeterliliği ise genelde tartışma konusu olmuştur.

Bu süreci takip eden dönemde MERCOSUR'un da kuruluşunun dahil olduğu artan bölgeselleşme dalgasına değinmeden önce, bu periyotta bölgesel dinamiklerdeki bazı değişikliklerden bahsetmek gereklidir. İlk olarak, bölgenin dinamikleri ve bu iki ülkenin kaynakları göz önünde bulundurulduğunda Arjantin ve Brezilya'nın inisiyatifinin Güney Amerika'daki kolektif hareketler için kaçınılmaz gereklilikte olduğu aşikardır. Hem coğrafi anlamda hem de ekonomik kapasite noktasında bölgenin başlıca temsilcileri olan bu güçlerin söz konusu dönem boyunca anti-demokratik ve genelde askeri yönetimler altında olup, kendi aralarındaki güvensizliğin doğurduğu gerginliğin ve rekabetin yarattığı tansiyon, bu hareketlerin önündeki en önemli engeli oluşturmuştur. Ayrıca, travmatik sömürge geçmişiyle ilişkili olması muhtemel egemenlik hassasiyeti, bölge dışı bir aktör tarafından teşvik edilen bütünleşme hareketlerine dair bir kuşkuyla tetiklerken, başta bu iki bölgesel güç olmak üzere, bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere hâkim güvensizlik bütünleşmeyi zorlaştıran huşular olarak öne çıkmıştır. 1982 yılındaki Falkland Savaşı'nda Arjantin'in tutumuyla zirveye ulaşan tedirginlik, 1983'te bu ülkenin, 1985'te de Brezilya'nın demokratik yönetimlere kavuşmasıyla yok olmaya başlamıştır.

MERCOSUR gibi bir örgütün kurulması gerekliliği noktasındaki farkındalığı artıran bir diğer düşünsel etmen, özellikle artan neoliberal baskılar ve ABD müdahalesi ile ilintili olarak, Arjantin ve Brezilya'nın yeni yönetimlerinin, söz konusu küresel dinamikler karşısında tek başlarına mücadele etmeye yeterli olmadıklarını ve ülkelerinin ekonomik zafiyetini kabul etme yönündeki yaklaşımlarıdır. Daha net bir biçimde ifade etmek gerekirse, "karşılıklı etkileşim, sosyalleşme ve öğrenme süreçleri aracılığıyla, Arjantin ve Brezilya'daki kilit aktörler birbirlerine ilişkin büyük güç oldukları yönünde değil; krizde ve düşüşte olan, güçsüz ve savunmasız birer gelişmekte olan ülke oldukları yönünde imajlar üretmeye başlamışlardır (Fabbri, 2005: 17)." Aralarındaki ilişki üzerindeki rekabet, düşmanlık ve güvensizlik yerini karşılıklı bağımlılık ve

kaderlerinin birbirlerine bağlı olduğu inancına yerini bırakırken, ortak liderlik anlayışı da güç kazanmaya başlamıştır. Bu ülkelerin kendilerine ve birbirlerine dair geliştirdikleri algı ve anlayışların oldukça belirgin biçimde değişmesi bölgenin kaderi açısından belirleyici olmuştur. Öncelikle ikili ilişkilere yansıyan bu dönüşüm, zaman içerisinde, iki önemli aktörün bölgesel ölçekteki politika ve yapılara ilişkin yaklaşımını da önemli ölçüde değiştirmiştir.

Bütün bunlara ek olarak, bu dönemdeki öğrenme süreçleri sayesinde, yaşanan tecrübelerden alınan dersler, aynı hataların tekrarlanmasının da önüne geçerek bütünleşme hareketinin sürdürülebilir nitelikte olması noktasında önemli katkıda bulunmuştur. Sınır ve benzeri konulardaki anlaşmazlıkları körükleyen etnik vurgular azalırken, bu noktada ortak kültürel miras bölgesel bütünleşmenin altyapısını oluşturan bir etmen gibi ele alınmıştır. Bu, aynı zamanda, son bölümde değinilecek olan ABD karşıtı bölgesel kimliğin inşasında da önemli rol oynamıştır. Bunun yanında, geçmişin korumacı yönü ağır basan, daha içe kapanık bir organizasyon modeli öngören yapılarının ekonomik gelişim, refah ve aktörlerin yapısal güçlerinin artmasında faydalı olmadığını kanıtlayan deneyimlerinin ışığında, ticaretin ve ekonominin serbestleşmesine yönelik adımların, 1990 sonrası bütünleşme dalgasının hâkim fikri haline gelmesi, bu tecrübelerin ve aktörlerin geçmiş deneyimlerinin bu konuda ne kadar önemli bir konumda olduğunu bize göstermektedir.

Bu çerçevede, 1985 yılındaki Foz de Iguazu Deklarasyonu ile başlatılan Arjantin ve Brezilya arasındaki iş birliği projesi, 1988 Arjantin-Brezilya Bütünleşme ve Ekonomik İş Birliği (PICE) anlaşmasının imzalanmasıyla kurumsallaşırken, bölgenin bütünleşmesi adına da en önemli adımlardan birisi atılıyordu. MERCOSUR, işte bu inisiyatife, 1991 yılında Uruguay ve Paraguay'ın da katılmasıyla ortaya çıkan bir bütünleşme hareketi ürünü olarak Avrupa dışı dünyadaki en başarılı bölgeselleşme örneği haline gelmiştir. Bugüne kadar inişli çıkışlı bir yolculukla da olsa gelişerek varlığını sürdüren MERCOSUR'a ilişkin önemli bir kırılma noktası da ilk on yılının sonlarından itibaren yaşanan krizler ve artan bölgesel kimlik vurgusu ile derinleşen sosyo-kültürel ve politik boyutudur

3.3.Hegemonya karşıtı bölgesel kimlik ve bütünleşmenin güçlenmesi

Kültürel faktörlerin ve buna bağlı olarak kimlik kavramının uluslararası ilişkiler disiplinine dönüşü ve analizde önemli yer tutması, iki kutuplu düzenin materyal faktörleri öne çıkaran doğasının 80'li yılların ortalarından itibaren geçirdiği dönüşümle doğrudan ilişkilidir (Lapid, 1996). Bu bağlamda, bölgesel bütünleşme alanındaki çalışmaların ve söz konusu dönemde hızlanan Güney Amerika'daki bölgeselleşme hareketinin bundan muaf görülmesi olası değildir. Gittikçe azalan sistemik baskı bölgesel girişimlerin daha gerçekçi ve sürdürülebilir bir altyapı üzerine inşa edilmesini sağlarken, kurulacak yapıların içerisinde bulunan bu yeni ekonomik çevrenin hâkim dinamiklerine adapte olması da kaçınılmaz bir hal almıştır.

Güney Amerika'da bölgesel nitelikte bir kimlik inşa edilmesine ilişkin olarak iki temel husus ön plana çıkmaktadır. Bunların başında, İber Yarımadası ülkelerinin bölgedeki hakimiyet döneminden miras kalan kültürel ortak payda gelmektedir. Bölgedeki bazı küçük devletler dışında her ülkenin geçmişinde farklı hatıralarla anılan bir İspanyol ya da Portekiz hakimiyeti süreci bulunmaktadır. Bu durum sadece ortak bir kültürel payda meydana getirmekle kalmayıp, aynı zamanda, yukarıda da vurgulandığı üzere anti-empyralist bir duruşun bölge ülkeleri tarafından zaman zaman değişen yoğunlukta da olsa benimsenmesine yol açmaktadır. Bu noktadaki bir diğer

önemli faktör ise bölgenin, küresel düzeyde hegemonik bir güç olan ABD'nin coğrafi olarak çok yakınında ve sürekli olarak etkisine açık durumda olmasıdır. Soğuk Savaş'ın son yıllarından itibaren jeo-ekonomik bir çerçevede şekillenen dış politikası kapsamında adeta Washington'ın laboratuvarı haline gelen Güney Amerika, önce neoliberal politikaların ilk hedefi haline gelmiş ve aynı zamanda, 2001 sonrası ABD'nin Ortadoğu'daki hamlelerinde sıkça şahit olduğumuz askeri ve ekonomik öğelerin iç içe girdiği politikaları açısından bir test alanı işlevi görmüştür (Manero, 2009). Bu durum 1998 Asya piyasaları krizinin etkileri hissedilmeye başlandıktan kısa süre sonra, 1999'da Brezilya'yı devalüasyona iten ve 2001'de Arjantin'in IMF desteğine rağmen iflasına yol açan ekonomik darboğazla birlikte düşünüldüğünde, Güney Amerika'daki anti-empyralist tutumun ABD hegemonyası karşısı bir duruşa dönüşmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bütünleşmenin sosyo-kültürel bağlarının da arttığı bu dönemde, bölgede sol tandanslı hükümetlerin başa geçmesi, söz konusu krizlerin doğal bir sonucu olarak görülürken bahsedilen kimlik algısının güçlenmesine yol açtı. 2002'de Brezilya'da Lula da Silva'nın seçilmesinin ardından, Arjantin'de Krichner (2003), Uruguay'da Tabaré Vazquez'in (2005) göreve gelmesiyle MERCOSUR önemli bir dönüşüm geçirdi (Dabène, 2009: 144) ve bütünleşmenin kapsadığı alanlar çok daha geniş hale geldi. Bu dönüşüm kapsamında, eğitim ve sosyal alanlara da yayılan bütünleşmenin siyasi-kurumsal ayağı da güçlendirilirken, bölgesel dayanışma ve birliktelik genel anlamda küresel baskı ve tehditlere karşı iş birliği etrafında şekillenir hale geldi. Bu noktada ABD, bütün bu baskı ve tehlikeler üzerindeki hegemonyası sebebiyle, bölge aktörlerinin söylemleri ve eylemlerinde açıkça görülebileceği üzere, karşısında birlikte mücadele edilmesi gereken bir unsur olarak öne çıktı. Bu algı, siyasi elitin yanı sıra toplumlar nezdinde de güçlenmek suretiyle bütünleşmenin meşru zeminini de sağlamıştır.

Söz konusu dönemde hem bu hareketlerden hem de özellikle Brezilya'nın küresel bazda hegemonya karşısı sosyal bir güç olarak nitelendirilebilecek BRICS ülkeleri içerisindeki konumundan rahatsız olan ABD'nin bölge dinamiklerine çeşitli yollarla müdahale etme çabalarına rağmen XXI. yüzyılın ilk yıllarındaki bu dönüşüm, MERCOSUR çerçevesindeki iş birliğinin daha da derinleşerek ve güçlenerek bu dönemi atlatmasını mümkün kılmıştır. Bugüne geldiğimizde ise bahsedilen dönemdeki hükümetlere benzer hükümetler ve liderler görevde olmasa da bölgenin bütünleşme noktasındaki eğilimi aynı şekilde sürmektedir. Krizlerle dolu bir dönemin etkileriyle inşa edilmiş olan bölgesel kimlik, değişen şartlar göz önüne alındığında aynı güçte olmasa dahi yok olmamış ve hale bölgesel bütünleşme adına umut verici adımların atılmasını kolaylaştırmaktadır. Bunun en somut örneklerinden biri de 2008 yılında doğan, AB örneğinden yola çıkarak 2019 yılında Avrupa benzeri bir bölgesel topluluk oluşturmayı hedefleyen UNASUR'dur. Ayrıca, başta Bolivya olmak üzere bölgedeki diğer ülkelerin MERCOSUR'a katılma başvurularındaki hızlanma da bu olumlu gidişin en azından yakın gelecekte yön değiştirmeyeceği izlenimini güçlendirmektedir. Günümüzde AB'nin içerisindeki bulunduğu çalkantılı süreç ile ilişkili biçimde bölgeselleşme hareketlerine yönelik şüphelerin tekrar artmaktadır. Bu bağlamda, Güney Amerika, bahsedilen bu girişimlerin geleceği ve gelişerek sürdürülebilir niteliğini açısından en önemli bölgelerden birisi olarak öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Francesco Duina'nın (2006) da vurguladığı gibi, bölgeler ve serbest ticaret, aslında, sosyal yapılar ve/veya siyasi projelerdir. Bu çerçevede, bölgesel bütünleşme hareketleri de karşılıklı

etkileşim, sosyalleşme, öğrenme süreçleri aracılığıyla inşa edilirlerken birçok farklı faktör gibi bölgesel kimliğe ilişkin paylaşılan algılar da bu yapıların biçimlenmesinde önemli rol oynar.

Bölgesel bütünleşme hareketleri alanındaki çalışmalarda klasik kuramsal araçların hakimiyetinin kırılmasıyla ve özellikle inşacı yaklaşımın bu alandaki etkinliğinin artmasıyla materyal olmayan faktörler ve tarihsel süreçler analizde merkezi bir konuma yerleşmiş ve bu şekilde bu alanın vizyonunun genişlemesini sağlamıştır. Aynı zamanda, özünde suni bir ikili karşıtlık olan, eski-yeni bölgeselleşme anlayışının çalışmaların önünde bir engel teşkil ettiği yönündeki farkındalığın da güçlenmesi bu anlamda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu noktada, fikirlerin, normların ve paylaşılan değerlerin bölgesel bütünleşme konusundaki önemine vurgusuyla inşacılığın yükselişi bu katkıların önünü açan en önemli etmen olmuştur.

Buraya kadar vurgulandığı üzere, çok uzun bir geçmişi olan ve aslında birçok farklı yapı ve biçimdeki örgütlerin varlığıyla oldukça karmaşık olarak değerlendirilebilecek Güney Amerika bütünleşmesi, bu çalışmanın ölçeği ve amacı gereği sadece MEROSUR örneği üzerinden ele alınmış olup bu çerçevede, örgütün doğuşuna kadar yaşanan süreçte edinilen tecrübelerin, etkileşimlerin ve aktörler tarafından öğrenilenlerin sağlam ve sürdürülebilir bir bölgesel bütünleşme adına ne kadar önemli olduğu görülmüştür. Aynı zamanda, paylaşılan değerler üzerine inşa edilen bölgesel kimliğin özellikle çalkantılı dönemlerde örgütün üyelerinin dayanışmasını artırmadaki önemli rolü de net bir biçimde ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, sağladığı ontolojik zenginlik ile inşacılık bölgeselleşme çalışmaları alanındaki analizin gelişmesinin önünü kayda değer biçimde açmaktadır. Çalışmaların Avrupa dışına taşınması bu gelişimi perçinlerken, özellikle MERCOSUR örneğine uygulandığında bu bakış açısı, Güney Amerika bütünleşmesini inceleme noktasında çok elverişli bir perspektif sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adler, E., (1997), "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, 3(3), s. 319-363.
- Axline, A., (1981), "Latin American Regional Integration: Alternative Perspectives on a Changing Reality", *Latin American Research Review*, 16(1), s. 167-86.
- Dabène, O., (2009), *The Politics of Regional Integration in Latin America: Theoretical and Comparative Explorations*, New York: Palgrave Macmillan.
- Dedeoğlu, B., (2015), *Uluslararası İlişkilerde Özel Bir Alan: Bölgesel Bütünleşme Kuramları, Yaklaşımları, Modelleri*, İstanbul: Yeniüzyıl.
- Duina, F., (2006), *The Social Construction of Free Trade: The European Union, NAFTA and MERCOSUR*, Princeton: Princeton University Press.
- Fabbri, C., (2005), "The Constructivist Promise and Regional Integration: An Answer to 'Old' and 'New' Puzzles. The South American Case", *CSGR*.
- Hopf, T. (1998), "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, 23(1), s. 171-200.
- Lapid, Y. (1996), "Culture's Ship: Returns and Departures in International Relations Theory", *Kratochwil F. ve Lapid Y., der., içinde The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Colorado: Lynne Rienner, s. 3-20.

- Manero, E., (2009), "Géostratégie Américaine Et Intégration Régionale En Amérique Latine: La Monnaie De Fer", Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin, 2(30), s. 125-45.
- Renwick, D., (2016), "MERCOSUR: South America's Fractious Trade Bloc", Council of Foreign Relations, <http://www.cfr.org/trade/mercosur-south-americas-fractious-trade-bloc/p12762> (Erişim: 12.04.2020).
- Price R. ve Reuss-Smit C., (1998), "Dangerous Liaisons? Critical International Relations Theory and Constructivism", European Journal of International Relations, 4(3), s. 259-94.
- Ruggie, J. G., (1998), Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization, New York: Routledge.
- Caballero, S. S., (2009) "Regional Integration Theories: The Suitability of a Constructivist Approach (at Least in the Case of South America)", Globalisation and Governance, IPSA, Chile.
- Söderbaum, F., (2003), "Introduction: Theories of New Regionalism", Söderbaum F. ve Shaw T., der., içinde Theories of New Regionalism, New York: Palgrave Macmillan, s. 1-22.
- Wendt, A., (1992), "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", International Organization, 46(2), s. 391-425.
- Wendt, A., (1995), "Constructing International Politics." International Security, 20(1), s. 71-81.
- Wynia, G., (1970), "Central American Integration: The Paradox of Success", International Organization, 24(2), s. 319-34.

İktisadi Büyüme, İşsizlik ve Suç Arasında Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği

The Causality Among Economic Growth, Unemployment and Crime: Evidence from Turkey

Mehmet DİKKAYA * İbrahim AYTEKİN **

Makale Geliş Tarihi / Received :30.11.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :25.12.2020

ÖZET

İktisadi büyüme, işsizlik ve suç arasındaki ilişkiler neredeyse bütün ülkelerin gündeminde yer alan önemli iktisadi ve toplumsal konulardandır. İktisadi büyüme, bir ülkenin kalkınması ve işsizlikle mücadele etmesi açısından önemli bir itici güçtür. Diğer yandan suç, sebep ve sonuçları bakımından farklılık arz eden toplumsal bir sorundur. Bu bağlamda suç; iktisadi, kültürel, toplumsal, coğrafi, ailevi ve benzer birçok sebepten dolayı ortaya çıkabilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin 1980–2018 yılları arasındaki; iktisadi büyüme, işsizlik ve suç verileri yıllık dönemler halinde kullanılarak ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Çalışmada ilk etapta Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron birim kök testleri kullanılarak serilerin birinci farkta durağan oldukları anlaşılmıştır. Ardından Johansen eşbütünleşme testi kullanılarak seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Son olarak serilere Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Uygulanan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, iktisadi büyüme ile işsizlik arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, iktisadi büyümeden suça doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kavramlar: *İktisadi Büyüme, Suç, İşsizlik, Ekonometrik Analiz, Türkiye*

ABSTRACT

The relations between economic growth, unemployment and crime are among important economic and social issues on the agenda in almost all countries. Economic growth is an important driving force with respect to economic development and fighting with unemployment. Crime, on the other hand, is a social problem that differs in terms of causes and consequences. In this context, crime may occur depending on economic, cultural, social, geographical, and family reasons.

In this study, an econometric analysis was made by using economic growth, unemployment, and crime data in annual periods for Turkey between the years 1980 and 2018. In the study, using the Augmented Dickey Fuller and Phillips Perron unit root tests, it is understood that the series are stationary in the first difference. Then, it was found that there is a long-term relationship between series by using Johansen cointegration test. Finally, the Granger causality test was applied to the series. According to the results of the Granger causality test, it was concluded that there is a bidirectional causality relationship between economic growth and unemployment, and a unidirectional causality relationship from economic growth to crime.

Keywords: *Economic Growth, Crime, Unemployment, Econometric Analysis, Turkey.*

* Kırıkkale Üniversitesi, İktisat Bölümü, mdikkaya@kku.edu.tr, **ORCID No:** 0000-0002-5923-3787

** Kırıkkale Üniversitesi, İktisat ABD, ibrahimaytekin63@gmail.com, **ORCID No:** 0000-0002-3574-1007

GİRİŞ

Bir ülkenin sürdürülebilir iktisadi büyümeyi yakalaması ve gelir dağılımında adaleti sağlaması, vatandaşların yüksek bir refah seviyesine ulaşması açısından en önemli faktörlerdendir. Zira refah seviyesi yükselmiş bir toplumda, insanların yaşam kalitesi ve standartları yükselirken toplumsal huzur ve güvenin tesisi de kolaylaşacaktır.

Türkiye; iktisadi, coğrafi, jeopolitik ve sosyo-kültürel özellikleri bakımından pek çok farklı bölgelere sahiptir. Bu farklılıklar, bölgeler arasında sosyo-ekonomik uçurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin kişi başına gelir düzeyi en yüksek il olan İstanbul ile en düşük il olan Ağrı arasında yedi-sekiz kat farklılık vardır. Bu farklılıklar toplumu, başta gelir ve istihdam olmak üzere eğitim, nüfus, güvenlik, yoksulluk, göç ve suç gibi birçok ekonomik ve toplumsal konularda etkilemiştir.

Bu tür toplumsal ve ekonomik farklılıklar özellikle bölgeler arasında nüfus hareketliliğine, yani göçlere zemin hazırlamıştır. Bölgeler arasında ortaya çıkan göç dalgaları nüfusun bazı bölgelerde veya illerde yığılmasına neden olmaktadır. Sonuçta bu tür yığılmalar, başta çarpık kentleşme olmak üzere, işsizlik, geçim sıkıntısı, suç, güvenlik ve benzer birçok olumsuz gelişmeleri ortaya çıkarabilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye sosyo-ekonomisi açısından önemli konular arasında yer alan iktisadi büyüme, işsizlik ve suç değişkenleri arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilmiştir. Sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik bir alanı açıklama çabası içerisinde olan bu çalışmada dönem olarak 1980-2018 yılları arası seçilmiş olup ampirik analizde yıllık veriler kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde teorik arka plan üzerinde durulmuş, bu amaçla, iktisadi büyüme, işsizlik ve suç alanlarına dair kısa teorik arka plan incelenmiştir. Ardından, ekonometrik analiz öncesi büyüme, işsizlik ve suç arasındaki ilişkiler üzerine yapılmış önemli çalışmaların tasnif edildiği literatür taramasına yer verilmiş ve bu literatür tablo halinde derlenerek bir araya getirilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntem ve veri setleri ele alınmıştır. Son bölümde ise ampirik bulgulara yer verilmiş ve elde edilen bulgular tablolar halinde yorumlanmıştır.

1. TEORİK ARKA PLAN

İktisadi büyüme, işsizlik ve suç arasında nedensellik ilişkisi olduğu konusunda kolaylıkla tahmin yürütülebilmektedir. Büyümenin refah artırıcı etkisi, Okun Yasası bağlamında işsizlikteki yüzde değişme ve GSYİH arasındaki lineer ilişki olarak literatürde uzun zamandır tartışılmaktadır. Buna göre işsizlikteki her %1'lik düşüş, GSYİH'yı %3 artıracaktır. Bu araştırma II. Dünya savaşı ile 1960 yılları arasındaki veriler dikkate alınarak yapılmıştır. Yasaya göre, işsizlik oranı %3 ile %7,5 arasında olduğu zaman sonuçlar anlamlı çıkacaktır. Equality and Efficiency: the Big Tradeoff adını taşıyan ünlü kitabında Okun, iktisatçılar arasında çok meşhur olan delik kova metaforunu da gündeme getirmiştir (Okun, 1975). Madalyonun diğer yüzünü oluşturan ve sosyolojik bir olgu olarak suç ile büyüme ve işsizlik değişkenleri arasında da nedensellik bağlantısı olduğu açıktır. Ülkelerin kültürel özelliklerine ve dayanışma mekanizmalarının işler özellikte olup olmamasına bağlı olarak değişkenlik gösterebilecek bu durum hem sosyoloji hem psikoloji hem de ekonomik alt yapının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.İktisadi Büyüme

İktisadi büyüme, ekonomi biliminin en önemli makroekonomik göstergelerinden bir tanesidir. Sanayi devrimi ile ülkelerin üretim kapasitelerinin artması, iktisadi büyüme kavramının ön plana çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda iktisadi büyüme, sanayi devrimiyle birlikte önem kazanmaya başlamış ve günümüze kadar, hükümetlerin bir başarı ölçütü olarak değerlendirildiği için ülkelerin en temel iktisat politikalarından biri olagelmıştır.

Ülkelerin iktisadi gelişmişlik düzeyleri veya yönetim şekilleri farklı olmasına rağmen bu farklılıkların ülkelerin sosyal refah seviyelerinin artmasının iktisadi büyümeye bağlı olduğu gerçeğini değiştirmedeği söylenebilir. Dolayısıyla ekonomi politikalarını belirleyen hükümetler, güçlü bir ekonomik yapıya ve yüksek refaha ulaştırılmış bir ülke oluşturma arzusu amaçlı olarak iktisadi büyüme konusu üzerinde özel olarak dururlar. Bu isteklerini gerçekleştirebilmeleri için zenginleşmek, bunun için de var olan iktisadi kaynaklarını en verimli şekilde kullanmayı isterler. Küresel manzaraya baktığımızda bazı ülkelerin bu hedeflerine ulaştıklarını, bazılarının ise bu hedeflerine ulaşamadıkları görülmektedir (Üzümcü, 2018: 3-72). Bu nedenle günümüzde iktisadi büyüme sürecini sürdürülebilir bir şekilde hızlandırmak, ekonomideki en önemli politika meselesi haline gelmiştir. Böylece ekonomistler, bazı ülkelerin neden diğerlerinden daha hızlı büyüdüğüne ışık tutmak için uzun süredir çeşitli ekonometrik yöntemler kullanmaktadırlar. İlk çalışmalar, kesit ekonometriye odaklanmış, fakat yirmi ya da otuz yılı aşkın süredir büyüme oranları tekrardan ülke özelliklerine ve politikalarına geri dönmüştür (Hausmanns, vd., 2005: 303).

İktisat tarihçisi Angus Maddison'un tahminlerine göre 1820'de Latin Amerika, kişi başına GSYİH açısından Japonya'dan daha yüksek reel rakamlara sahipti. 2001 yılına gelindiğinde ise, Japonya'nın kişi başına düşen reel GSYİH'sı çoğu Avrupa ülkesinden daha yüksek ve Latin Amerika kişi başına gelirinin yaklaşık 4 katına çıkmıştır (Maddison, 2004: 7). Benzer bir farklılık Japonya ile Meksika arasında da gözlenmiştir. Bu iki ülke arasında kişi başına gelir düzeyi açısından büyük bir farkın ortaya çıkmasının temel nedeni, uzun vadede Japonya'da kişi başına düşen reel GSYİH'nın yılda ortalama %1,9 oranında artmasına mukabil Meksika'da yılda ortalama sadece %1,2 oranında artış göstermesi olarak kaydedilmiştir. Buna göre büyüme oranlarındaki bu küçük farklılıklar uzun vadede büyük sonuçlar doğurmuştur (Krugman ve Wells, 2006: 198).

Ülkelerin uzun vadede iktisadi büyüme hedeflerine ulaşmasında yaşanan farklılıkların temel sebepleri, ülkelerin sahip oldukları fiziki ve beşerî sermaye, emek, toprak, teknolojik gelişmişlik düzeyi, coğrafi ve jeopolitik konum gibi unsurlardır. Dolayısıyla bu kaynakların belirlediği iktisadi büyüme; bir ülkenin sınırları içerisinde, bir yılda üretim kapasitesinde ya da reel gayrisafi yurtiçi hasılda (GSYİH) görülen ve rakamsal olarak ölçülebilen reel artışlar olarak ifade edilir. İktisadi büyüme kavramını, kişi başına gelir bakımından genişlettiğimizde; iktisadi büyüme, hem bir toplumdaki iktisadi faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen artışı, hem de kişi başına gelir artışını ifade eder. Bir ülkede gelir veya hasılda meydana gelen artışın iktisadi büyüme olarak kabul edilebilmesi için, bu artışın devamlılığının olması gerekmektedir. Yani iktisadi büyüme kısa vadeli sabit bir durumu değil, uzun vadeli dinamik bir duruma atıfta bulunur (Taban, 2016: 1).

Türkiye'nin iktisadi büyümesinde, orta ve uzun vadeli bir büyüme modeli oluşturulması bakımından arz yönlü faktörler önem teşkil ederken, talep yönlü faktörler kısa vadeli ve geçici etkilere sahiptir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin iktisadi büyüme temelleri ve kaynakları arz

yönlü olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Türkiye ekonomisinde talep yönlü faktörler iktisadi büyüme dinamikleri üzerinde ciddi bir itici güç olabilmektedir. Bu bağlamda büyümenin iç talep ya da dış talebe (ihracata) dayalı gerçekleşmesi, iktisadi büyüme açısından önemli bir boyutu ifade eder. Son olarak gelişmekte olan birçok ülkenin ihracat odaklı, yani dış talep esaslı büyüme politikalarını benimsedikleri, düşük iç talep ile yüksek iç tasarruflara ulaşarak, yatırım ve üretim sistemlerini dış talebe dayalı oluşturdukları ve büyüdükleri görülmektedir (Gürlesel ve Alkin, 2010: 95).

1.2.İşsizlik

İşsizlik, birey yaşamını doğrudan etkileyen ciddi bir makroekonomik problem olarak düşük yaşam standardı ve psikolojik problemlerle beraber düşünülür. İşsizliğin sık sık siyasi bir tartışma konusu olması ve siyasi söylemlerin başında işsizlikle mücadelenin yer alması işsizlik sorununun boyutlarını göz önüne sermektedir. Dünya’da işsizlik oranının birkaç yıl boyunca ortalama %9 civarında kalması ve özellikle 2008–2009 yılı küresel finansal kriz döneminde yaşanan işsizlik artışları, sorunu daha önemli hale getirmiştir. İktisatçılar, nedenlerini belirlemek ve işsizleri etkileyen kamu politikalarını iyileştirmeye yardımcı olmak için işsizliği derinlemesine incelerler. Böylece bu politikalardan bazıları olan mesleki eğitim programları insanların iş bulmalarına yardımcı olurken, işsizlik sigortası gibi diğer politikalar işsizlerin karşılaştığı bazı zorlukları sadece hafifletmektedir. Yine başka politikalar, işsizliğin yaygınlığını etkilemektedir. Örneğin, yüksek bir asgari ücreti zorunlu kılan yasaların, işgücünün en az vasıflı ve en az deneyimli gençler arasında işsizliği artırdığı düşünülmektedir (Mankiw, 2015: 183).

İşsizlik, ülkelerin iktisadi yapısından doğan bir değişkendir. Nedenleri ise ülkelerin iktisadi gelişmişlik düzeylerine göre farklılık arz etmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sermaye ve yatırımın yetersizliği temel sebepler arasında iken, gelişmiş ülkelerde temel sebeplerinden biri teknolojik ilerlemelerdir. İşsizlik gerek iktisadi gerekse sosyal etkileri olan çok yönlü bir değişkendir. Dolayısıyla işsizliği sadece iktisadi bir problem olarak ele alıp çözmeye çalışmak yeterli bir çözüm değildir. İşsizlik çalışma çağına erişip çalışmak isteyen, fakat gayri iradi olarak iş sahibi olamayan kişileri ifade etmektedir. İşsizlik çok boyutlu bir konu olduğu için yalnızca iktisadi büyüme ile ilişkilendirmek veya tek başına ele alıp çözmeye çalışmak, iktisat politikası açısından doğru değildir. Bu sebeple modellerde işsizlik yalnız başına ele alınmamakta ve çözümlenememektedir. İşsizliğin sadece iktisadi büyüme hızı ile azaltılabileceği fikri ise yaygın olmakla birlikte kısmen ya da iktisadi büyümenin kapsamına göre doğruluk kazanabilmektedir (Göktaş Yılmaz, 2005: 64-65).

Türkiye iktisadi olarak dışa bağımlı ve gelişmekte olan bir ülkedir. Aynı zamanda Türkiye genç ve kalabalık bir nüfus yapısına sahiptir. Türkiye’nin iktisadi olarak dışa bağımlı olması, ekonomiyi dış şoklara karşı kırılgan hale getirirken, ekonomide istikrarlı bir büyümenin yakalanmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla, genç bir nüfus yapısına sahip olan ve istikrarlı büyümeyi bir türlü yakalayamayan Türkiye’nin en önemli iktisadi ve toplumsal sorunlarından bir tanesi de işsizliktir. Türkiye’de yıllarca çift haneli rakamların altına bir türlü indirilemeyen bu işsizlik sorunu ise neredeyse iktidara gelen her hükümetin çözmeye çalıştığı, fakat çözmekte zorlandığı ciddi bir sorun haline gelmiştir. Sorunun bu denli büyük olması ise ülkede başta yoksulluk ve gelir dağılımında adaletsizlik olmak üzere eğitimde fırsat eşitliği, iç ve dış göçler,

çarpık kentleşme, çocuk işçiliği, ailelerde şiddetli geçimsizlik ve parçalanma gibi birçok toplumsal sorunu da beraberinde getirmektedir.

1.3.Suç

Bu çalışmanın üçüncü değişkeni olan suçun tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Suç hem toplumda güvensizlik ve rahatsızlığın önemli bir kaynağıdır hem de topluma psikolojik ve mali açıdan ağır yükler yüklemektedir. Suçluluk eylemi, mağdur olmayanlar için güvensizlik ve korku hissine yol açarken, mağdur olanlar için ise panik olmaya veya refah kaybına neden olur. Suçun evrensel ve kalıcı bir tanımı olmadığı için ülke veya ülke parlamentoları tarafından sınıflandırılan bir haksızlık olarak tanımlanabilir. Farklı bölgelerde farklı zamanlarda farklılık gösterir. Her ülke yasaklanmış bir dizi fiili suç olarak belirler ve bu fiillerden dolayı bir suçluyu para cezası, hapis cezası veya her iki ceza ile cezalandırır.

Becker (1968) ve Ehrlich (1973) tarafından yapılan ufuk açıcı çalışmalar, suç ekonomisi literatürüne ciddi katkılar sağlamıştır. Becker'in, amacı suçu etkileyen sosyoekonomik değişkenleri doğrulamak ve incelemek olan makalesi, yeni bir ampirik araştırma alanına kapı açmıştır. Suç ekonomisi farklı ve heterojen alanlarla (Sosyoloji, Kriminoloji, Psikoloji, Coğrafya ve Demografi) etkileşime girer ve yoksulluk, sosyal dışlanma, ücret, gelir eşitsizliği, aile geçmişi, eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet, şehirleşme, kültür gibi, suçları işleme eğilimini etkileyebilecek sosyo-demografik faktörler ile yakından ilgilidir (Gillani, Rehman ve Gill, 2009: 79-80).

Suçun ekonomik modeli, bireylerin bu eylemlerden beklenen fayda temelinde suç faaliyeti ile hukuki faaliyet arasında bir seçim yaptığı, standart bir karar verme modelidir. Bir bireyin cezai faaliyetlerde bulunma kararını etkileyen faktörler arasında; (i) yasal işten elde edilen kazançlara göre suçtan beklenen kazançlar, (ii) yakalanma ve mahkûm olma ihtimali (riski), (iii) cezanın kapsamı ve (iv) yasal faaliyetlerdeki fırsatlar şeklinde sıralanabilir. Örneğin, ekonomik model, suç faaliyetinden beklenen kazanç hukuki faaliyetten elde edilen kazancı aşarsa suçluyu, suç işliyor olarak kabul eder ve genellikle de bu öngörü işe yarar sonuçlar vermektedir (Witte ve Witt, 2000: 5).

Sanayileşmiş ekonomilerin çoğunda suç iştirak oranlarındaki seküler eğilimi açıklamak zor bir iştir. Pek çok sosyal bilimci suçun iş, eğitim ve yoksullukla yakından ilgili olduğunu, okuldan kaçmanın genç işsizliği ve suçun sosyal dışlama ürünleri, hatta ölçütleri olduğunu iddia etmektedir. "Mavi yakalı" suçlular genellikle sınırlı eğitim ve işgücü piyasası becerilerine sahiptir. Bu özellikler kısmen kötü istihdam kayıtlarını ve çoğu suçlunun düşük yasal kazançlarını açıklamaktadır. Bu tür sorunlar başlangıçta iktisatçıları ücret ve işsizlik oranlarının suç üzerindeki etkilerini incelemeye yöneltirken yakın zamanda iktisatçıların, suçu azaltmak için eğitim programlarının fayda ve maliyetlerini de değerlendirmeye dahil etmelerini sağlamıştır. Kriminologlar yıllardır bu tür meselelerle uğraşıyor olsalar da iktisatçılar ancak son zamanlarda tartışma alanına girmişlerdiler. Yüksek suç seviyeleri ve bununla bağlantılı olarak kamu ve özel kaynakların suçun önlenmesine yönelik tahsisi düşünüldüğünde bu şaşırtıcı değildir. Ceza adalet sistemine (asker-polis, cezaevleri, savcılık/savunma ve mahkemeler) yapılan harcamalar, hükümet bütçelerinin önemli bir kısmını oluştururken, özel firma ve hane halklarının da özel güvenliğe giderek daha fazla bütçe ayırması suçun maliyetlerini artırmaktadır. Sonuçta yaşanan bu tür gelişmeler suç ekonomisinin boyutlarını gözler önüne sermektedir (Witte ve Witt, 2000: 2-4).

Bu gelişmeler günümüzde suçun artık herkes için ciddi bir endişe kaynağı haline geldiğini göstermektedir. Sonuç olarak suç, güven duygusunu yıpratarak sosyal dokuyu zedelemektedir. İşlenen suçun niteliğine ve kapsamına göre çeşitli şekillerde toplumu etkilemekte, bir ulusun ekonomisi, politikası ve sosyal güvenliği için ciddi bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Ayrıca suç az gelişmişlikle ilgili önemli bir faktördür. Çünkü suç hem yerli hem de yabancı yatırımları caydırır, yaşam kalitesini düşürür, insani ve sosyal sermayeyi tahrip eder, vatandaşlar ve devletler arasındaki ilişkiye zarar verir, böylece demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve ülkenin kalkınmayı geliştirme yeteneğini baltalar (Adebayo, 2013: 351-352).

2. LİTERATÜR TARAMA ÇALIŞMASI

Literatürde, iktisadi büyüme, işsizlik ve suç etkileşimine yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğunda elde edilen sonuçlar, iktisadi büyüme, işsizlik ve suç arasında bir ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. Sınırlı da olsa bazı çalışmalarda bu değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmalarda farklı sonuçların elde edilmesinin arkasında yatan temel nedenler ise; ülkelerin, bölgesel ve iktisadi olarak gelişmişlik düzeylerinin farklı olması, çalışmalarda farklı analiz yöntemlerinin kullanılması, ülkelerin farklı jeopolitik, coğrafi ve demografik yapıları sahip olması ve benzer sebepler şeklinde sıralanabilir. Türkiye'ye yönelik literatürde ise; iktisadi büyüme, işsizlik ve suç değişkenlerini bir arada inceleyen çalışmaların yok denecek az sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye'ye yönelik literatürdeki boşluğu dolduracak olması açısından önem arz etmektedir. Literatürde bu konuya yönelik olarak yapılmış çalışmalarla, bu çalışmalarda ulaşılan sonuçlar detaylı olarak Tablo 1'de verilmiştir

Tablo 1. Literatür Tarama Tablosu

Yazar(lar) (Yayın-Yılı)	Ülke(ler) (Analiz Dönemi)	Yöntem(ler)	Sonuç ve Bulgular
Akeju ve Olanipekun (2014)	Nijerya (1980-2010)	-VCM - Johansen Eşbütünlük Testi	İşsizlik ile büyüme arasında ters bir ilişkinin olmadığı; yani Nijerya'da Okun Yasasının geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Mauro ve Carmeci (2007)	İtalya (19 Bölge) (1963-1995)	-Panel ARDL -VCM	İşgücü piyasasının düzgün işlemesi durumunda, yalnızca işsizliği azaltmakla kalamayacağı, aynı zamanda ekonomide yüksek işsizlik, yüksek suç ve düşük büyümenin kısır döngüsünü kıracağı sonucuna ulaşılmıştır.
Adekoya ve Razak (2017)	Nijerya (1970-2013)	-ARDL Sınır Testi	Uzun ve kısa vadede suç, ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.
Witt, vd., (1998)	İngiltere ve Galler (1979-1993)	-Panel Veri Analizi	Gelir dağılımı ve işsizlikte yaşanan dalgalanmalarla suç oranları arasında güçlü bir ilişki vardır. Görelî ücret ve gelirden meydana gelen düşümler ile işsizlikte meydana gelen artışlar insanları suça teşvik etmektedir.
Detotto ve Otranto (2010)	İtalya (1979-2002)	-AR Modeli -ARMA Modeli	Suç, ekonomik performans üzerinde olumsuz bir etki doğurmaktadır.
Goulas ve Zervoyianni (2015)	Seçilmiş 26 Ülke (1995-2009)	Panel Veri Analizi	Büyüme ile suç arasında güçlü bir negatif ilişki bulunmamıştır.
Janko ve Popli	Kanada (Ulusal ve Bölgesel Çaplı)	Panel Veri Analizi	Hem suç türüne göre hem de ulusal ve bölgesel ayrıştırmaya bakıldığında, suç ve işsizlik arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

(2015)	(1979-2006)		
Tunca (2019)	Türkiye (İBBS3 (il) düzeyi) (2008-2014)	Panel Veri Analizi	Göç, hane halkı büyüklüğü ve işsizlik arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Muloka vd. (2016)	Malezya (1980-2013)	- ARDL Sınır Testi	Ekonomik büyümenin uzun vadede suçla olan etkisinin olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Kısa vadede, suç ve ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü nedensellik de anlamlı bulunmuştur.
Ha, vd., (2020)	Kanada (10 Eyalet) (1981-2009)	-Panel Veri Analizi	Uzun vadede suç ile işsizlik arasında anlamlı bir ilişki bulunurken, kısa vadede suç ile işsizlik arasında tutarlı bir ilişki söz konusu değildir.
Gıllanı, vd., (2009)	Pakistan (1975-2007)	- Johansen Eşbütünleşme -Granger ve Toda Yamamoto nedensellik testi	Suç, işsizlik, yoksulluk ve enflasyon arasında uzun vadeli eşbütünleşme ilişkisi vardır. Ayrıca işsizlik, yoksulluk ve enflasyon, suçun Granger nedenidir.
Fougere, vd., (2009)	Fransa (1990-2000)	Becker Modeli	Suç ve işsizlik arasında anlamlı bir ilişki bulunurken, genç işsizliği oranındaki artışların suç artışına neden olduğu tespit edilmiştir.
Göktaş Yılmaz (2005)	Türkiye (1978-2004)	-Granger Nedensellik Testi	İşsizlikten büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Kaya, vd., (2018)	Türkiye (1985-2015)	- Johansen Eşbütünleşme Testi -Granger Nedensellik Testi	Gelir ile suç arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Aynı şekilde işsizlik ile suç arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Fakat işsizlik ile gelir arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
Burdett, vd., (2003)	ABD (Belirtilmemiş)	Denge Arama Modeli	Suç, işsizlik ve ücret üzerinde politika ve diğer değişkenlerin birçok etkisi bulunmaktadır. Ayrıca genç nüfus suçları, işsizlik ve ücretler dahil olmak üzere işgücü piyasa koşullarına duyarlıdır.
Andresen (2015)	Kanada (10 Eyalet) (1981-2009)	Hibrit ve Regresyon Modeli	GSYİH ile suç arasındaki ilişki uzun vadede istatistiksel olarak anlamsızken, kısa vadede istatistiksel olarak anlamlıdır. İşsizlik ile suç arasındaki ilişki uzun vadede istatistiksel olarak anlamlıyken, kısa vadede istatistiksel olarak anlamsızdır.
Wu & Wu (2011)	İngiltere & Galler (2002-2007)	Panel Veri Analizi	Sonuçlar, suçun ekonomik bir fenomen olduğu hipotezini güçlü bir şekilde desteklemektedir.
Akdeniz & Üzümcü (2013)	Türkiye (Kars İli) (2013)	Pearson Ki-Kare Testi	Çalışmada suçtan hüküm giyenlerin düşük eğitimli ve düşük gelirli ailelerden geldikleri sonucuna varılmıştır.

3. YÖNTEM

İktisadi büyüme, işsizlik ve suç arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi açısından inceleyen bu çalışmada yer alan data setleri; iktisadi büyüme, işsizlik ve tutuklu-hükümlü (suç) sayısı verilerinden oluşmaktadır. Analize tabi tutulan dönemler; Türkiye'nin 1980 ile 2018 yılları arasındaki yıllık verilerden oluşmaktadır. Analiz verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) veri tabanlarından temin edilmiştir. Analizde ekonometrik bir paket programı kullanılmıştır. Çalışmada: **Büyüme:** GSYİH, **İşsizlik:** İşsizlik, **Suç:** Tutuklu-hükümlü sayısını ifade etmektedir.

4. EKONOMETRİK ANALİZ BULGULARI

Ekonometrik analizin ilk aşamasında, verilerin durağanlık durumlarının incelendiği Augmented Dickey Fuller (ADF) ile Phillips-Perron (PP) birim kök test sonuçları yer almaktadır. Ardından Vektör Otoregresif (VAR) modeliyle değişkenlerin uygun gecikme uzunluk sayısı belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluk sayısı tespit edildikten sonra, veriler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığını sınamak için değişkenlere Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Daha sonra, değişkenlerde kısa dönemde meydana gelecek sapmaların ne kadarlık bir zaman diliminde dengeye geleceğini gösteren hata düzeltme modeli (HDM) tahmin edilmiştir. Son olarak değişkenler arası bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını sınanıldığı Granger nedensellik test sonuçları yer almaktadır. Elde edilen bulgular, yapılan işlem sırasına göre tablolar halinde raporlanıp yorumlanarak aşağıda verilmiştir.

Zaman serileri analizlerinde birim kök testi (durağanlık) sınamaları, analizlerin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi ve analize uygun bir modelin seçimi için ciddi bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ilk etapta analize dahil edilen iktisadi büyüme, işsizlik ve suç değişkenlerinin birim kök içerip içermediklerini (durağan olup olmadıkları) sınamak için bu değişkenlere Augmented Dickey Fuller (ADF) ile Phillips-Perron (PP) birim kök testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

Seviye	Değişkenler	ADF		PP		Sonuç
		Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	
Düzye Değer	BÜYÜME	(0.940) [-0.119]	(0.500) [-2.158]	(0.918) [-0.285]	(0.537) [-2.086]	Durağan Dışı
	İŞSİZLİK	(0.381) [-1.785]	(0.056) [-3.483]	(0.752) [-0.975]	(0.323) [-2.507]	Durağan Dışı
	SUÇ	(0.161) [-2.353]	(0.052) [-3.515]	(1.000) [5.605]	(1.000) [2.215]	Durağan Dışı
Birinci Fark	Δ BÜYÜME	(0.000)* [-6.608]	(0.000)* [-6.580]	(0.000)* [-6.545]	(0.000)* [-6.471]	I(1)
	Δ İŞSİZLİK	(0.000)* [-5.476]	(0.000)* [-5.393]	(0.000)* [-5.281]	(0.000)* [-6.560]	I(1)
	Δ SUÇ	(0.000)* [-4.130]	(0.032)** [-3.727]	(0.000)* [-4.770]	(0.000)* [-6.430]	I(1)

*ve** sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesinde anlamlılığı; Δ : Farkı; []: t istatistiğini; (): Olasılık değerini gösterir.

Tablo 2’de yer alan ADF ve PP birim kök testlerine göre büyüme, suç ve işsizlik değişkenleri düzey değerde (sabitli/sabitli-trendli) birim kök içermektedir. Yani bu üç değişken düzeyde durağan değildir. Düzey değerde (sabitli/sabitli-trendli) durağan olmayan bu değişkenlerin birinci farktaki (sabitli/sabitli-trendli) ADF ve PP birim kök test sonuçlarına bakılmış ve bu üç değişkenin birinci farkta (sabitli/sabitli-trendli) durağan olduğu anlaşılmıştır. Yani bu üç değişkenin I(1) olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenlerin tamamının I(1) olması ise analiz için uygun model olarak Johansen eşbütünleşme (1988) testinin seçilmesi gerektiğini ifade eder. Bu sonuçlardan hareketle bu analizde Johansen eşbütünleşme (1988) testi kullanılmıştır. Eşbütünleşme testinin yapılabilmesi için öncelikle VAR yöntemiyle değişkenlerin uygun gecikme uzunluklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda elde edilen uygun gecikme uzunluğu test sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

Gecikmeler	Bilgi Kriterleri					
	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-739.155	NA	1.62e+	41.231	41.363	41.281
1	-661.754	137.601*	3.63e+	37.431	37.959*	37.615*
2	-652.541	14.842	3.63e+	37.420	38.343	37.741
3	-641.504	15.958	3.34e+*	37.305*	38.625	37.766

*: En uygun gecikme uzunluğunun kabul edildiğini gösterir.

Değişkenlerin gecikme uzunluklarının verildiği Tablo 3'te yıldız (*) işaretinin en çok olduğu satır en uygun gecikme uzunluğunu gösterir. Bu bağlamda Tablo 3'te yer alan iktisadi büyüme, işsizlik ve suç değişkenlerinin Likelihood Ratio (LR), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) bilgi kriterlerine göre en uygun gecikme uzunluğu bir (1) olarak tespit edilmiştir. Böylece bir (1) olarak tespit edilen uygun gecikme uzunluğu çerçevesinde bu üç değişkene Johansen Eşbütünlük testi uygulanmıştır.

Son zamanlarda, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri tahmin etmek için eşbütünlük tekniklerinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Eşbütünlüğün temel mantığı, iki veya daha fazla değişkenin kısa vadede birbirinden uzaklaşmasına rağmen, uzun dönemde bu değişkenler birbirlerine yaklaşıyorlarsa eğer, bu değişkenler arasında uzun dönemde bir denge ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir. Bu uzun dönem denge ilişkisine de eşbütünlük vektörü denilmektedir (Coe ve Moghadam, 1993: 544). Yani eşbütünlük testi, değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığını sınaması için kullanılan bir analiz yöntemi şeklinde özetlenebilir. Tablo 4'te, Türkiye'de büyüme, işsizlik ve suç değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek için yapılmış olan Johansen eşbütünlük testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Johansen Eşbütünlük Testi Sonuçları

İz Testi	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri	Eş Bütünlük Sayısı
33.737	29.800	0.016	Hiç yok*
9.137	15.494	0.353	En Çok 1 Tane
0.071	3.841	0.790	En Çok 2 Tane
Maksimum Öz Değer İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Olasılık Değeri	Eş Bütünlük Sayısı
24.601	21.132	0.015	Hiç yok*
9.066	14.265	0.280	En Çok 1 Tane
0.070	3.841	0.790	En Çok 2 Tane

Tablo 4'te yer alan Johansen eşbütünlük testi sonuçlarına göre, değişkenler arasında uzun dönemli en az bir ilişkinin olduğu hem iz hem de maksimum öz değer testleri tarafından teyit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle tablo 4'te ki Johansen eşbütünlük testi sonuçlarına göre; Türkiye'de büyüme, işsizlik ve suç arasında uzun dönemde bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analizin bundan sonraki aşaması hata düzeltme modelinin (HDM) çalışıp çalışmadığının test edilmesi şeklinde olmuştur.

Hata düzeltme modelinin mantığında, iktisadi değişkenler arasında uzun dönemde bir denge ilişkisinin olduğu varsayımı yatmaktadır. Ancak, kısa vadede; bu uzun dönem dengesinden kaynaklı sapmalar ortaya çıkmaktadır. Uzun dönem dengesinde meydana gelen bu sapmaların ortadan kaldırılması için hata düzeltme modeli kullanılmaktadır. Bu bağlamda hata düzeltme modelinde amaç, sapmaların bir sonraki dönemde düzeltilmesi şeklindedir. Engle ve Granger ile yaygınlaştırılan yöntemde, değişkenlerin birinci farkları ile eşbütünleşme regresyonunun bir dönem gecikmeli hataları kapsamaktadır. Bu modeli kullanmanın en önemli faydaları, değişkenler arasındaki düzensizliğin tespit edilerek düzeltilmesine imkân sağlaması ve kısa-uzun dönem nedenselliklerin ortaya çıkartılmasına katkı sağlamasıdır. Hata düzeltme modelinde $\frac{1}{|ECM|}$ formülü kullanılarak değişkenlerin kaç dönem sonra dengeye ulaşacağı hesaplanmaktadır (Uçan, 2013: 169).

Tablo 5. Hata Düzeltme Modeli (HDM) Test Sonuçları

Hata Düzeltme	D(BÜYÜME)	D(İŞSİZLİK)	D(SUÇ)
Hata Düzeltme Katsayısı	-0.167	2.270	0.020
Standart Hata	(0.039)	(8.700)	(0.008)
Hesaplanan t Değeri	[-4.322]	[2.598]	[2,359]

Tablo 5’te hata düzeltme modelinin sonuçları yer almaktadır. Tablo 5’te yer alan test istatistik değerleri istatistiki olarak anlamlı bulunmuş olup, bu durum hata düzeltme modelinin sağlık bir şekilde çalıştığı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de büyüme, işsizlik ve suç değişkenleri arasındaki sapmaların kaç dönem sonra tekrar dengeye ulaşacakları $\frac{1}{|ECM|}$ formülü kullanarak hesaplanmıştır. Çalışmada hata düzeltme katsayısı (HDM) -0,167 olarak tespit edilmiştir. Bu doğrultuda hata düzeltme katsayısı formülde yerine yazıldığında; sonuç $\frac{1}{|ECM|} = 1/(-0,167) = 5.99$ dönem olarak bulunmuştur. Yani Türkiye’de büyüme işsizlik ve suç değişkenlerinde meydana gelen sapmalar yaklaşık olarak 6 yıllık bir periyotta sapmalardan kurtularak yeniden uzun dönem dengesine ulaşacaktır.

Granger nedensellik testi hata düzeltme modeline uygulanarak elde edilir. Bu çalışmada Johansen eşbütünleşme testine göre, büyüme işsizlik ve suç arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmişti. İşte büyüme işsizlik ve suç arasındaki bu uzun dönemli ilişkinin yönünü tespit etmek için Granger nedensellik testi kullanılmaktadır (Gül ve Ekinçi, 2006: s. 98-100). Bu bağlamda bu çalışmanın son analizi olan Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken: D(BÜYÜME)		
	Ki Kare	Olasılık Değeri	Karar

D(İŞSİZLİK)	9,037	0,002	H ₀ : Ret
D(SUÇ)	0,377	0,540	H ₀ : Kabul
ALL	9,662	0,008	H ₀ : Ret
Bağımlı Değişken: D(İŞSİZLİK)			
Bağımsız Değişkenler	Ki Kare	Olasılık Değeri	Karar
D(BÜYÜME)	5,142	0,023	H ₀ : Ret
D(SUÇ)	1,807	0,180	H ₀ : Kabul
ALL	6,305	0,043	H ₀ : Ret
Bağımlı Değişken: D(SUÇ)			
Bağımsız Değişkenler	Ki Kare	Olasılık Değeri	Karar
D(BÜYÜME)	9,190	0,002	H ₀ : Ret
D(İŞSİZLİK)	0,050	0,822	H ₀ : Kabul
ALL	10,408	0,005	H ₀ : Ret

Tablo 6'nın ilk aşamasında büyüme bağımlı değişken iken işsizlik ve suç bağımsız değişkenlerdir. Bu analiz sonucunda bağımsız değişken olan işsizlik için H₀ hipotezi ret, H₁ alternatif hipotezi kabul edilerek sonuç anlamlı bulunmuştur. Bir diğer bağımsız değişken suç için ise H₀ hipotezi kabul, H₁ alternatif hipotezi reddedilerek sonuç anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla bu sonuçlara göre; işsizlikten büyümeye doğru bir Granger nedensellik ilişkisinin olduğu, ama suçtan büyümeye doğru bir Granger nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 6'nın ikinci aşamasında ise işsizlik bağımlı değişken iken büyüme ve suç bağımsız değişkenlerdir. Bu analiz sonucunda bağımsız değişken olan büyüme için H₀ hipotezi ret, H₁ alternatif hipotezi kabul edilerek sonuç anlamlı bulunmuştur. Bir diğer bağımsız değişken olan suç için ise H₀ hipotezi kabul, H₁ alternatif hipotezi reddedilerek sonuç anlamsız bulunmuştur. Bu bağlamda büyümeden işsizliğe doğru bir Granger nedensellik ilişkisinin olduğu, ancak suçtan işsizliğe doğru bir Granger nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 6'nın son aşamasında suç bağımlı değişken iken büyüme ve işsizlik bağımsız değişkenlerdir. Bu analiz sonucunda bağımsız değişken olan büyüme için H₀ hipotezi ret, H₁ alternatif hipotezi kabul edilerek sonuç anlamlı bulunmuştur. Bağımsız değişken işsizlik için ise H₀ hipotezi kabul, H₁ alternatif hipotezi reddedilerek sonuç anlamsız bulunmuştur. Bu bağlamda büyümeden suça doğru bir Granger nedensellik ilişkisinin olduğu, ancak işsizlikten büyümeye doğru bir Granger nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Granger nedensellik test sonuçlarının etki yönüyle ilgili açıklamalar, yukarıdaki gösterimle farklı bir formda ele alınmıştır. Bulgular büyüme ile işsizlik arasında çift yönlü bir Granger

nedensellik ilişkisinin olduğunu ama büyümeden suçta doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir ülkede İktisadi büyümeyle birlikte gelir ve refah artarken işsizlik oranı azalma gösterir. Ülkede üretimin artması büyüme ve kalkınmanın ön koşullarının oluşmuş olması anlamına gelir. Refah seviyesi yükselmiş bir toplumda, insanların yaşam kalite ve standartları yükselirken, toplumsal huzur ve güvenin tesis edilmesi kolaylaşır.

İktisadi büyüme, işsizlik ve suç arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi açısından ele alan bu çalışmanın sonuçlarına göre Türkiye’de büyüme, işsizlik ve suç arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu şeklindedir. Yani bu üç değişkenin uzun vadede birbirlerini etkiledikleri tespit edilmiştir. Ayrıca büyüme işsizlik ve suç değişkenlerinde meydana gelen ortalamadan sapmaların 6 yıllık bir periyotta yeniden uzun dönem dengesine ulaşacağı sonucuna varılmıştır.

Çalışmada son analiz olarak Granger nedensellik testi yapılarak; büyüme, işsizlik ve suç arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü belirlenmiştir. Granger nedensellik analizinde büyüme bağımlı değişken iken; işsizlikten büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu, ancak suçtan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İşsizlik bağımlı değişken iken; büyümeden işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu, ancak suçtan işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığına erişilmiştir.

Diğer yandan, suç bağımlı değişken iken; büyümeden suçta doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu, ancak işsizlikten büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Yani büyüme ile işsizlik arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, ancak büyümeden suçta doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir.

Türkiye ekonomisi ile ilgili yapılan ekonometrik analiz sonucunda; işsizlikte meydana gelen oynaklıkların iktisadi büyümeyi etkilediği, fakat suçu etkilemediği, iktisadi büyümede yaşanan oynaklıkların hem suçu hem de işsizliği etkilediği, suçta yaşanan oynaklıkların ise iktisadi büyüme ile işsizliği etkilemediği sonucuna varılmıştır.

İktisadi büyüme ve işsizlik Türkiye’nin önemli birer makroekonomik göstergesi iken suç önemli bir toplumsal olaydır. Yapılan analiz sonuçlarına göre uzun vadede birbirlerini etkileyebilen bu üç değişkene yönelik olası bir şok veya şoklara karşı önleyici tedbirler almak gerekir. Böyle bir durumda yapılabilecek en önemli şey iktisadi büyümeyi istikrara kavuşturacak politikalara yönelmektir. İktisadi büyümenin istikrara kavuşmasıyla birlikte insanların gelir ve refah seviyeleri de bir istikrara kavuşacaktır. Bu durum ise ekonomi kökenli suç oranlarının azalmasına önemli bir katkı sunacaktır.

Ayrıca işsizliği azaltmak için uzun vadeli istihdam yaratan politikalara yönelmekte fayda vardır. Çünkü işsizliğin azalması demek insanların düzenli bir iş ve gelire sahip olmaları demektir. Dolayısıyla bu durum yine ekonomi kökenli suç oranlarının düşmesine ciddi bir katkı sağlayacaktır. Son olarak bir sosyal devlet anlayışı olarak gerek iktisadi gerekse de toplumsal sebeplerden kaynaklı suç oranlarını minimize edici maddi ve manevi destek politikalarının izlenmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Adebayo, A. A., (2013). “Youths’ Unemployment and Crime in Nigeria: A Nexus and Implications for National Development”, *International Journal of Sociology and Anthropology*, 5(8), pp. 350-355.
- Adekoya, A. F. ve Razak, A. (2017). “The Dynamic Relationship Between Crime and Economic Growth in Nigeria”, *International Journal of Management and Economics*, 53(1), pp. 47–64.
- Akdeniz, S., Üzümcü, A. (2013). “Suç ve Sosyoekonomik Değişkenler Arasındaki Bağımlılık İlişkisi: Kars Cezaevi Üzerine Bir İnceleme”, *KAU IIBF Dergisi*, 4(6), ss. 115-138.
- Akeju, K. F., ve Olanipekun, D. B. (2014). “Unemployment and Economic Growth in Nigeria”, *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(49), pp. 138-144.
- Andresen, M. A. (2015). “Unemployment GDP and Crime: The Importance of Multiple Measurements of the Economy”, *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 57(1), pp. 35–58.
- Burdett, Kenneth. Lagos, Ricardo & Wright, Randall (2003). “Crime, Inequality, and Unemployment”. *American Economic Review*, 93 (5), pp. 1764-1777.
- Coe, D. T. ve Moghadam, R. (1993). “Capital and Trade as Engines of Growth in France: An Application of Johansen's Cointegration Methodology”, *IMF Staff Papers*, 40(3), pp. 542-566.
- Detotto, C. ve Otranto, E. (2010). “Does Crime Affect Economic Growth?”, *KYKLOS*, 63(3), pp. 330–345.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Econometrica*, 49(4), ss. 1057-1072.
- Fougère, D., Pouget, J. ve Kramarz, F. (2009). “Youth Unemployment and Crime in France”, *Journal of the European Economic Association*, 7(5), pp. 909-938.
- Gillani, S. Y. M., Rehman, H. U. ve Gill, A. R. (2009). “Unemployment Poverty Inflation and Crime Nexus: Cointegration and Causality Analysis of Pakistan”, *Pakistan Economic and Social Review*, 47(1), pp. 79-98.
- Göktaş, Yılmaz, Ö. (2005). “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (2), ss. 11-29.
- Goulas, E. ve Zervoyianni, A. (2015). “Economic Growth and Crime: Is There An Asymmetric Relationship?”, *Economic Modelling*, 49, pp. 286–295.
- Granger, C. W.J. (1969). “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods”, *Econometrica*, 37(3), p. 424–438.
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2006). “Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984–2003”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/1, ss. 91-106.
- Gürlesel, C. F. ve Alkin, K. (2010). *Türkiye İçin Yeni Bir Büyüme Modeli*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Ha, O. K., Andresen, M. A. ve Davies, G. (2020). “The Temporal (In)Stability of the Unemployment and Crime Relationship”, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 0306624X1989645. Doi:10.1177/0306624x19896454.
- Hausmann, R., Pritchett, L., ve Rodrik, D. (2005). “Growth Accelerations”, *Journal of Economic Growth*, 10, pp. 303–329.

- Janko, Z. ve Popli, G. (2015). “Examining the Link Between Crime And Unemployment: A Time-Series Analysis for Canada”, *Applied Economics*, 47(37), pp. 4007-4019.
- Johansen, S. (1988). “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, pp. 231-254.
- Kaya, M. V., Aytekin, İ. ve Yılmaz, S. S. (2018). “Income, Unemployment and Crime in Turkey: An Analysis of Causality”, *Annals of the University Dunarea de Jos of Galati: Fascicle: I, Economics & Applied Informatics*, 24(1), pp. 85-90.
- Krugman, P. ve Wells, R. (2006). *Macroeconomics*, New York: Worth Publishers.
- Maddison, A. (2004). *Growth and Interaction in the World Economy the Roots of Modernity*, Washington: The AEI Press,
- Mankiw, N. G. (2015). *Macroeconomics*, 9. Edition, New York: Worth Publishers.
- Mauro, L. ve Carmeci, G. (2007). “A Poverty Trap of Crime and Unemployment”, *Review of Development Economics*, 11(3), pp. 450–462.
- Mulok, D., Kogid, M., Lily, J. ve Asid, R. (2016). “The Relationship between Crime and Economic Growth in Malaysia: ReExamine Using Bound Test Approach”, *Malaysian Journal of Business and Economics*, 3(1), pp. 15–26.
- Okun, A. M. (1975). *Equality and Efficiency the Big Tradeoff*, Brookings Institution, Washington, D.C.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, *Biometrika*, 75(2), pp. 335-346.
- Taban, S. (2016). *İktisadi Büyüme*, 4. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tunca, H. (2019). “Suçun Sosyo-ekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), ss. 2767-2784.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020). www.tuik.gov.tr.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020). www.tcmb.gov.tr.
- Uçan, Okyay (2013). *Döviz Kuru Dinamikleri*. Seçkin Yayınları, Ankara.
- Üzümcü, A., (2018). *İktisadi Büyüme*, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Witt, R., Robert, W., Alan, C. ve Nigel, F. (1998). “Crime Earnings Inequality and Unemployment in England and Wales”, *Applied Economics Letters*, 5(4), pp. 265-267.
- Witte, A. D. ve Witt, R. (2000). “Crime Causation: Economic Theories”, *Encyclopedia of Crime and Justice*, pp. 1-17.
- Wu, D. ve Wu, Z. (2011). “Crime Inequality and Unemployment in England and Wales”, *Applied Economics*, Taylor & Francis (Routledge), pp. 1-28.

Kamu Sağlık Harcamaları - İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1983-2019)¹

Public Health Expenditures and Economic Growth: An Analysis on Turkey (1983-2019)

Adem ÜZÜMCÜ * Yasin SÖĞÜT **

Makale Geliş Tarihi / Received :01.12.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :25.12.2020

ÖZET

Sağlık ve eğitim harcamaları, beşeri sermaye birikiminin temel öğeleri arasındadır. Ayrıca bir toplumun sağlık seviyesinin yükselmesi sonucu sağlanan beşeri sermaye birikimi, sosyal ve ekonomik kalkınmanın önemli belirleyicilerinden birisidir. Bu çalışmada, beşeri sermaye birikimi yoluyla iktisadi büyümeye pozitif katkı yaptığı kabul edilen kamu kesimi sağlık harcamalarının Türkiye'de 1983-2019 dönemindeki gelişimi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, iktisadi büyüme oranı (BUY) ile kamu kesimi sağlık harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) içindeki payının (KSHBP) değişkenler olarak kullanıldığı eşbütünleşme, FMOLS, DOLS ve Granger Nedensellik analizlerine yer verilmiştir. Çalışmada, Türkiye'de 1983-2019 döneminde kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçedeki payı (KSHBP) ile iktisadi büyüme oranı arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu görülmüştür. Ayrıca, KSHBP'de bir birimlik değişimin FMOLS analizine göre iktisadi büyüme oranında 0,10 birim artışa, DOLS analizine göre 0,12 birim artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu dönem itibarıyla Türkiye örneğinde, iki değişken arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kavramlar: İktisadi Büyüme, Kamu Sağlık Harcamaları, Türkiye, Eşbütünleşme, Nedensellik Analizi

ABSTRACT

Health and education expenditures are among the basic elements of human capital accumulation. In addition, the human capital accumulation provided by the increase in the health level of a society is one of the important determinants of social and economic development. In this study, the improvement of public sector health expenditures which through human capital accumulation make a positive contribution to economic growth are discussed in Turkey the period of 1983-2019. In this context, cointegration, FMOLS, DOLS and Granger Causality analyzes are used, where the economic growth rate (BUY) and the share of public sector health expenditures in Gross Domestic Product (KSHBP) are used as variables. In this study, between the variables of the share of public health expenditures in budget (KSHBP) and the economic growth rate (BUY) has been observed a co-integration relationship the period of 1983-2019 in Turkey. In addition, it is concluded that a one-unit change in KSHBP causes an increase of 0.10 unit in the economic growth rate according to FMOLS analysis and 0.12 unit increase according to DOLS analysis. As of this period the case of Turkey, between these two variables have also been obtained bi-directional Granger causality relationship.

Keywords: Economic Growth, Public Health Expenditures, Turkey, Cointegration, Granger Causality Analysis

¹ Bu makale çalışmasında Prof. Dr. Adem Üzümcü danışmanlığında Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD'da Yasin Söğüt'ün tamamladığı "Sağlık Harcamaları ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1988-2016)", isimli yüksek lisans tez çalışmasından esinlenilmiştir. Makalede istatistik veriler büyük oranda güncellenerek 2019 yılına getirilmiş ve ilave ekonometrik yöntemler kullanılmıştır.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret Bölümü, ademuzumcu58@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-8699-053X

** Doktora Öğrencisi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, yasinsogut34@gmail.com, ORCID NO: 0000-0001-7274-0591

GİRİŞ

Üretim ve/veya kişi başı gelirin reel olarak artması şeklinde belirtilen iktisadi büyüme, günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üzerinde önemle durduğu ekonomik konuların başında gelmektedir. İktisadi büyümenin arz yönlü fiziki sermaye, işgücü (emek) ve doğal kaynaklar yanı sıra teknolojik gelişme gibi geleneksel kaynakları bulunmakla birlikte en önemli unsuru işgücü, özellikle işgücünün verimliliğidir. İşgücünün verimliliği, bireysel olarak işgücü sağlıksız veya hasta olduğunda düşük düzeyde kalabilmektedir. Toplumlar da sağlık hizmetleri alanında ortaya çıkabilen eksiklikler veya yetersizlikler, bireysel ve toplumsal açıdan üretimde verimliliği azaltabilmektedir. Sağlık harcamalarını artırabilen ve etkin sağlık hizmetleri sunabilen gelişmiş ülkelerde sağlık göstergelerinin görece daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde sağlıklı bir toplum oluşacağı için üretimde istikrarlı artışların yaşanması ihtimali daha fazla olmaktadır.

Beşeri sermaye iktisadi ve sosyal kalkınmanın en önemli faktörlerinden birini oluşturmaktadır. Beşeri sermayenin iki ana ögesinden birisi eğitim diğeri ise sağlıktır. Toplumsal açıdan sağlıklı olma, toplumdaki kişilerin fiziksel yönden sağlıklı, ekonomik anlamda ise çalışabilir olması anlamına gelmektedir. Sağlık hizmetleri; kişinin sağlığını koruması, sağlığını yitirdiğinde yeniden kavuşması için teşhis, tanı ve tedavi için sağlık kurum ve kuruluşlarının verdikleri hizmetleri kapsamaktadır. Sağlık hizmetleri, nitelik ve süreden dolayı her zaman önceden tahmin edilemeyen bir talebe sahiptir. Sağlık hizmetleri hem ikame edilemediği için hem de ertelenmesi söz konusu olmayan, sosyal bir amaç içeren ve bundan dolayı da kamusal olarak verilmesi gereken hizmetler arasında değerlendirilmektedir.

Günümüz dünyasında fiziki sermaye birikimini sağlamış, teknolojik gelişmelere yön veren sadece yüksek işgücü miktarına değil aynı zamanda nitelikli işgücü anlamında yüksek beşeri sermaye birikimine sahip toplumların iktisadi büyüme ve kalkınma alanında başarılar elde ettikleri görülmektedir. Gelişmiş toplumlar ulaştıkları ekonomik başarılarında beşeri sermayenin değerini anladıkça, beşeri sermaye birikimini sağlayan eğitimi ve özelde insan sağlığını daha çok önemsemeye başlamışlardır. Bu nedenle sağlık ile ekonomi arasındaki ilişki birçok araştırmanın konusu olmuş ve bu iki alan arasındaki yakın ilişki, en basit biçimde iktisadi büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin ampirik analizini içermeye başlamıştır. Bu çalışmaların birçoğunda sadece kamunun yaptığı sağlık harcamaları veya bireysel sağlık harcamalarının veya toplam sağlık harcamalarının iktisadi büyüme ile ilişkisi ampirik olarak çeşitli ekonometrik yöntemlerle incelenebilmektedir.

Bu çerçevede, bu çalışmada 1983-2019 dönemi Türkiye örneğinde iktisadi büyüme ile kamu sağlık harcamaları ilişkisi analizi yapılmaktadır. Bu makale çalışmasının planı şu şekildedir. Bu kısa girişin ardından ikinci başlıkta sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme değişkenleri arasındaki ilişkinin genel teorik çerçevesi üzerinde durulmaktadır. Üçüncü başlıkta Türkiye’de 1983-2019 döneminde kamu kesimi sağlık harcamalarının niceliksel gelişimi ve bu dönemde iktisadi büyüme oranlarının seyri kısaca değerlendirilmektedir. Dördüncü başlıkta bu değişkenler arasındaki iktisadi ilişkinin incelendiği yerli ve yabancı literatür kısaca tanıtılmakta, beşinci başlıkta eşbütünleşme ve nedensellik analizlerini içeren ampirik analiz yer almaktadır. Altıncı ve son başlıkta ampirik çalışmaya ilişkin sonuçlar üzerinde durulmakta ve kısa genel değerlendirmeyi yer verilmektedir.

1. TEORİK ÇERÇEVE

İktisadi büyüme temel olarak, bir ülkedeki üretim hacmi veya reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) düzeyinde genellikle bir yıl içinde görülen değişimleri ifade etmektedir (Turan, 2008, s. 11). İktisadi büyüme hem gelişmiş ülkeler, hem de gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkeler iktisadi büyümeye önem verirken, gelişmekte olan ülkeler daha çok istikrarlı iktisadi büyümeyle güçlendirilecek üretim, tüketim, dış ticaret ve sektörel yapıda önemli gelişmeleri içeren yapısal, kurumsal ve teknolojik değişimleri de kapsayan iktisadi kalkınma sürecine önem vermektedir (Üzümçü, 2018, s.5-6).

İktisadi kalkınma süreciyle beraber artan gelir, bir yandan kaliteli yaşam standartları talebini artırırken diğer yandan kaliteli yaşam standartlarının arzı için gerekli kaynağı sağlamakta ve daha kaliteli mal ve hizmet üretimine ve teknolojik gelişmelere imkân verebilmektedir. Bu durum bireysel açıdan kaliteli mal ve hizmetlerin tüketiminin, kaliteli konutlarda yaşamının, daha kaliteli tıbbi bakım hizmetine kavuşmasına ve eğitim fırsatlarına erişime imkan sağlamaktadır (Fayissa ve Gutema, 2005, s. 157).

İktisadi büyüme aynı zamanda ulusal açıdan sağlığı geliştiren ve değiştiren sosyal programların, örneğin; sanitasyon, sağlık bilincinin artışı ve sağlık hizmetleri olanaklarının artması için tahsis edilen kaynakların artmasına imkan vererek de sağlığı olumlu biçimde etkileyebilmektedir (Biggs, Basu ve Stuckler, 2010, s. 266).

Beşeri sermayenin bir unsuru olarak sağlık ve sağlık harcamaları, iktisadi büyümenin belirleyici faktörleri arasındadır. Beşeri sermaye kavramına göre bir birey, sahip olduğu beceri ve bilgisini artırdığında doğal olarak iktisadi faaliyetlerde üretkenlik düzeyi de artmaktadır. Fakat bireyin eğitim alıp iktisadi faaliyette bulunması için sağlığının da iyi olması gerekir. Bu açıdan sağlık, beşeri sermaye stoku içerisinde değerlendirilmektedir (Karagül, 2002, s. 70).

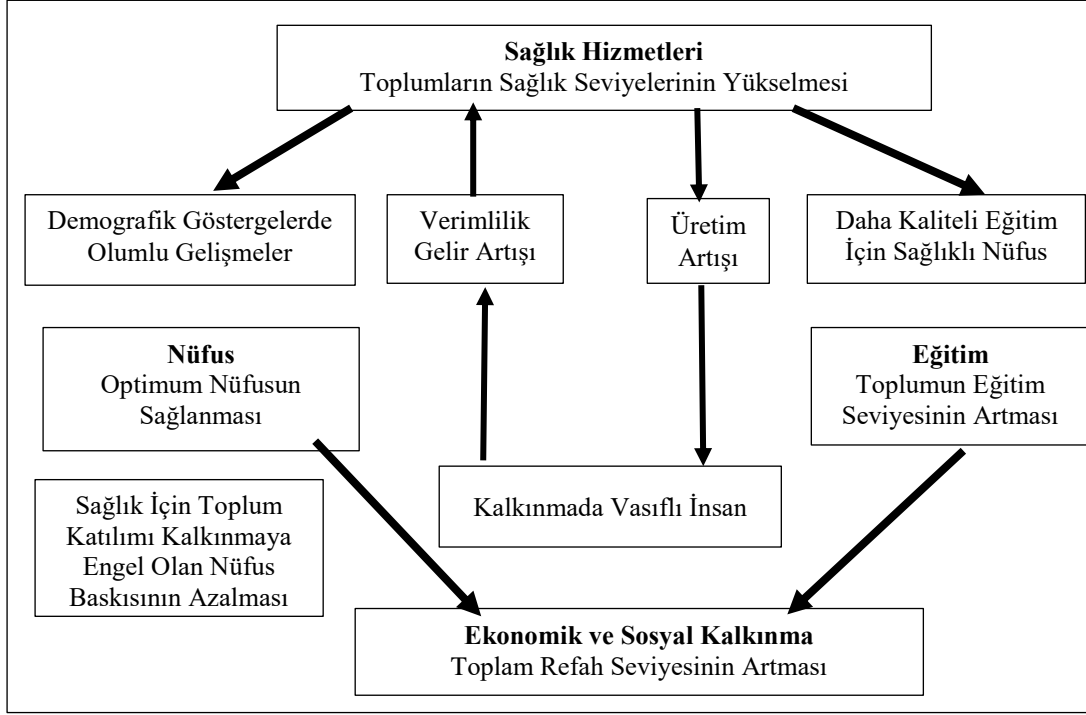
Beşeri sermayenin esas kaynağını eğitim oluşturmakla birlikte sağlık düzeyi beşeri sermaye üzerinde etkili olan ve beşeri sermayenin gelişmesine önemli oranda katkı sağlayan bir diğer unsur olarak görülmektedir. Sağlıklı bir bireyin etkin işgücü olarak üretim sürecinde verimli bir çalışan olması gibi, toplumun sağlık düzeyi ile iktisadi gelişmişlik düzeyi arasında da pozitif ilişki bulunmaktadır (Taban, 2006, s. 31).

Grossman, sağlığa düşen sermaye stokunu beşeri sermayeden ayrı ele almıştır. Sağlığa düşen sermaye stokunu ayrı olarak ele almasının nedeni bu iki sermaye türü arasındaki farklılığı göstermek istemesidir. Bu farklılık, beşeri sermaye stokunun bireyin piyasadaki üretkenliğini artırırken, sağlığa düşen sermaye stokunun bireyin mal ve para edinme zamanının miktarını belirlemesinden kaynaklanmaktadır (Grossman, 1999).

Mushkin (1962) çalışmasında eğitim ve sağlık için gerçekleştirilen yatırımların iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkiler yarattığını göstermiştir. Bu çerçevede sağlıklı ve eğitilmiş bireylerin toplum içinde üretici ve tüketici olarak hem daha verimli hem de daha etkin davranışlarda bulduklarını tespit etmiştir. Bir diğer husus sağlıklı kişilerin daha iyi ve kolay eğitilebilir olmaları, buna bağlı olarak ortaya çıkan sağlıklı ve eğitilmiş işgücünün üretim düzeyini artırıcı bir faktör olmasıdır. Ayrıca sağlıklı bireylerin eğitilmesi durumunda bu bireyler daha uzun süre hayatta kalacakları için eğitime yapılan yatırımlardan uzun süreli faydalanma fırsatı ortaya çıkacaktır.

Bir toplumun sağlık seviyesinin yükselmesiyle birlikte işgücünün daha etkin ve verimli kullanılmasından dolayı, toplam çıktı artışına yol açtığı konusunda birden fazla görüş bulunmaktadır. Sağlık; toplumun gelir ve refahı, demografik faktörler, tasarruf ve yatırım oranları, diğer beşeri sermaye faktörleri, işgücü katılımı ve işçi verimliliği, üzerinde doğrudan etkiye sahiptir (Karagül, 2002, s. 72). Bir toplumda sağlık hizmetleri seviyesinde yükselmenin ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinde, iktisadi büyüme, demografik faktörler ve eğitim üzerindeki etkileri aşağıdaki şekilde görülmektedir.

Şekil 1. Sağlık Hizmetleri İle Büyüme, Eğitim ve Demografik Faktörler İlişkisi

Kaynak: Mazgit, 1998, s.109.

Toplumun sağlık seviyesini yükselten sağlık hizmetleri şekilde görüldüğü gibi ekonomik ve sosyal kalkınma üzerinde pozitif katkı sağlar. Eğitim seviyesi yükselen toplum, sağlık göstergelerinde görülen iyileşmelerle beraber vasıflı işgücü olarak büyüme ve kalkınma sürecinde yer alır. Sağlık hizmetleri alanındaki bu iyileşmelerle birlikte nüfus en etkin düzeye ulaşmakta ve kalkınmanın önünü kesen nüfus baskısı sorunu ortadan kalkmaktadır. Böylece ekonomik ve sosyal kalkınma süreci ortaya çıkmaktadır (Akin, 2007, s. 16).

İktisadi büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki yakın ilişki, sağlıklı işgücünün etkin ve verimli çalışması çerçevesinde arz yönünden üretimin artmasına katkı yaparken iktisadi büyüme sürecinde artan kişi başına gelirle birlikte sağlık bilinci artan bireylerin sağlıklarına dikkat edecek şekilde sağlık harcamalarını artırmaları özel sektör tarafından gerçekleştirilen sağlık harcamalarının finansman kaynağını oluşturarak devlet sübvansiyonu ile birlikte bu tür özel sağlık hizmetlerinin arzının artabilmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca sosyal devlet anlayışı çerçevesinde artan kişi başına gelir ve refah düzeyinde kamunun sunduğu başta temel sağlık hizmetlerine yönelik sağlık harcamaları olmak üzere koruyucu, önleyici ve rehabilite edici sağlık hizmetlerine ilişkin kamu kesimi sağlık harcamalarının yükselmesine ve talep boyutu ile özel kesim-kamu tarafından sunulan

sağlık hizmetlerinde çalışacak sağlık personelinin temini noktasında da önem taşımaktadır (Sögüt, 2019).

Bu çerçevede ham arz, hem de talep boyutu bağlamında sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasında iki yönlü pozitif ilişkinin olması iktisat teorisi boyutunda kabul gören bir durumdur. Özetle, özel veya kamu tarafından sunulmuş olsun tüm sağlık hizmetlerine vatandaşların erişebilmesinin önünü açan ve yeteri kadar kamuca sübvans edilen sağlık hizmetlerinin iktisadi büyümeye arz ve talep yönüyle pozitif katkısının bulunduğu ve artan refah düzeyinin ve yaşlanan nüfusun sağlık harcamalarının yeniden artışına yol açtığı görülmektedir. Bu nedenle iktisadi büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin hem pozitif ve çift yönlü olduğu ve hem de iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin de teorik çerçevede çift yönlü olmasının beklendiği söylenebilir.

Nitekim günümüzde belirli refah düzeyini yakalamış ülkeler, işgücüne ve onun beceri ve yeteneklerinin artması biçiminde ortaya çıkan beşeri sermayesine yatırım yapmakta, hedeflenen beşeri sermaye birikimini gerçekleştirmek adına her yıl hem sağlık harcamalarını artırmak, hem de sağlık hizmetlerine ulaşan sayısını artırmak ve sağlık hizmetlerinde kaliteyi iyileştirme amacıyla daha çok kaynak ayırmaktadır. Hasta olanların tedavisini gerçekleştirmek, insan sağlığını korumaya çalışmak ve daha da geliştirmek iktisadi kalkınmayı sağlamanın olmazsa olmazları arasında bulunmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkeler her geçen yıl bütçelerinde ve GSYH'ları içinde sağlık harcamaları için daha çok pay ayırmaktadırlar (Mazgit, 1998, s. 405).

Genel anlamda toplam sağlık harcamalarının ve spesifik olarak kamu sağlık harcamalarının artmasına yol açan faktörler bulunmaktadır. Bunlar arasında; eğitim seviyesi ve sağlık bilinç düzeyinin yükselmesi, eğitim düzeyinin yükselmesine paralel biçimde sağlık konusunun önemine ilişkin sosyal değerlerin (tutum ve davranış biçimi) olumlu yönde değişmesi daha sağlıklı yaşamı arzulayan biçimde yaşam tarzları ve standartlarının yükselmesi, kişi başına gelirin yükselmesi, sağlık alanında önemli değişimlere yol açan teknolojik gelişmeler sayılabilir (Sögüt, 2019).

Bu makalede sağlık harcamalarının artmasına yol açtığı düşünülen gelir artışı bağlamında bir ülkenin milli gelirinin reel anlamda yükselmesini niceliksel olarak belirten iktisadi büyüme oranları ile kamu kesimi sağlık harcamaları artışı arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır. Doğaldır ki, kamu kesimi ve/veya toplam sağlık harcamaları artışını etkileyen yukarıda belirtilen tüm faktörleri içine alabilecek modeller kurulabilir ve analizler yapılabilir. Ancak burada bu faktörler içinde gelir artışını yani iktisadi büyümeyi önemli bir faktör olarak analiz etmek de büyük oranda sağlık harcamaları artışını açıklama imkânı vermektedir. Bu noktada Türkiye'de 1983-2019 döneminde kamu kesimi sağlık harcamalarının ve iktisadi büyüme oranlarının gelişimini kısaca değerlendirmekte yarar bulunmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE KAMU KESİMİ SAĞLIK HARCAMALARI VE İKTİSADİ BÜYÜME ORANLARININ GELİŞİMİ

Türkiye'de 1983-2019 dönemi Sağlık Bakanlığı bütçesi bağlamında Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü tarafından derlenen yıllık harcamalar) gerçekleşen nominal-reel kamu kesimi sağlık harcamaları ve aynı dönemdeki nominal-reel GSYİH düzeyi T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın Ekonomik ve Sosyal

Göstergeler kısmında yer alan TÜİK verileriyle uyumlu 2009 bazlı GSYİH serileri) gelişimleri Tablo 1’de yer almaktadır.

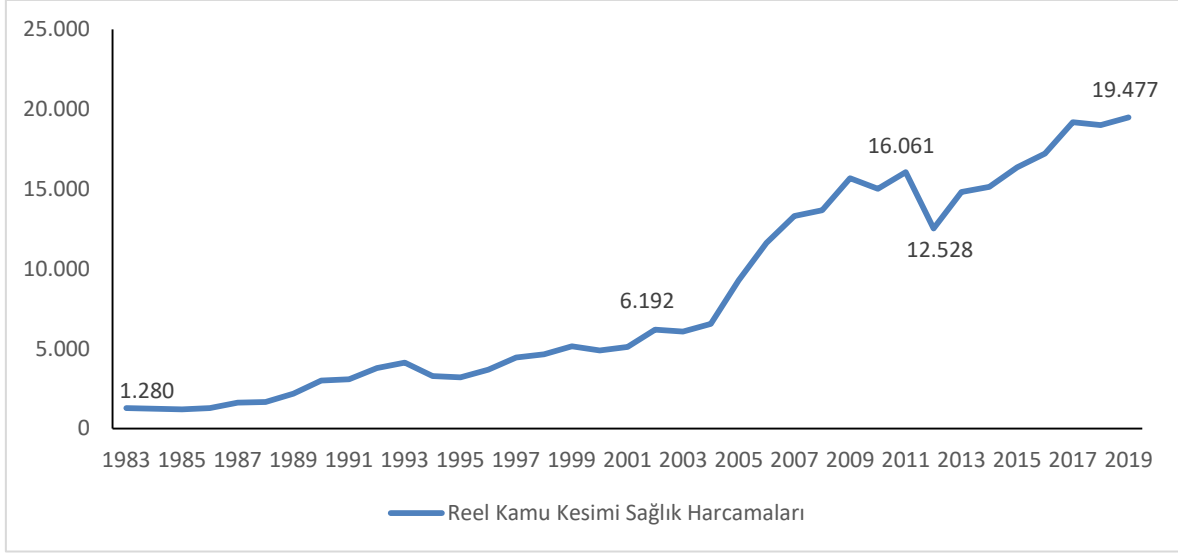
Tablo 1. Türkiye’de Kamu Kesimi Sağlık Harcamaları ve GSYİH Düzeyinin Gelişimi (1983- 2019, Bin TL ve %)

Yıl	Nominal Kamu Sağlık Harcamaları (Bin TL)	Nominal GSYİH (Bin TL)	GSYİH Deflatörü (2009=100)	Reel Kamu Sağlık Harcamaları (Bin TL)	Reel GSYİH (Bin TL)
1983	69,9	19.143	0,005	1.280.200	350.619.304
1985	149,3	48.312	0,012	1.205.296	390.022.231
1990	3.192,5	541.087	0,106	3.015.719	511.123.156
1995	57.074,0	10.685.803	1,785	3.197.355	598.631.737
2000	1.139.512,6	171.494.210	23,329	4.884.613	735.234.598
2005	6.769.153,7	680.275.847	72,894	9.286.301	933.598.935
2006	9.273.662,0	795.757.109	79,725	11.632.007	998.465.278
2007	11.276.377,0	887.714.414	84,682	13.316.203	1.048.822.954
2008	12.972.160,0	1.002.756.496	94,875	13.672.891	1.057.371.118
2009	15.681.733,0	1.006.372.482	100,000	15.681.733	1.006.372.482
2010	16.070.753,0	1.167.664.479	107,012	15.017.619	1.091.180.541
2011	18.594.230,0	1.404.927.615	115,775	16.060.597	1.213.393.968
2012	15.580.883,0	1.581.479.251	124,364	12.528.457	1.271.497.249
2013	19.569.560,0	1.823.427.315	132,160	14.807.466	1.379.394.179
2014	21.481.791,0	2.054.897.828	141,968	15.131.370	1.447.532.323
2015	25.047.488,0	2.350.941.343	153,080	16.362.312	1.535.607.237
2016	28.500.136,0	2.626.559.710	165,477	17.222.996	1.586.636.759
2017	35.212.779,0	3.133.704.267	183,363	19.203.850	1.705.666.209
2018	40.611.178,0	3.758.315.621	213,796	18.995.294	1.756.136.304
2019	47.913.511,0	4.320.191.227	246,005	19.476.641	1.772.231.904

Kaynak: TÜİK ve T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Reel GSYİH (2009 Baz) Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü, Kamu Kesimi Sağlık Harcamaları, Reel Veriler (2009 Baz).

Tabloda görüldüğü üzere, Türkiye’de 1983-2019 döneminde kamu kesimi nominal sağlık harcamaları genel olarak artış göstermiştir. Konsolide bütçe içinde Sağlık Bakanlığının bu dönem gerçekleşen kamu harcamalarını esas alan verilere göre, kamu kesimi sağlık harcamaları nominal olarak 1983’de yaklaşık 70 bin TL (TL’den altı sıfır atılmadan önceki verilere göre 70 milyar TL) düzeyinden 2000’de 1 milyar 139 milyon TL düzeyine ulaşmış ve 2019’da 47,9 milyar TL (altı sıfır atılmamış olsaydı 47,9 katrilyon TL) olmuştur.

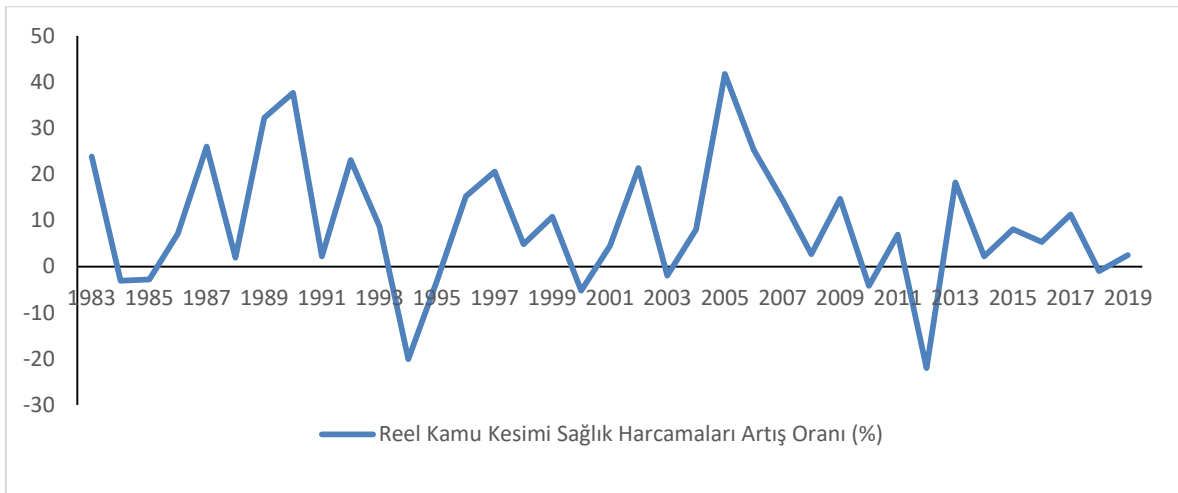
Türkiye’de kamu kesimi reel sağlık harcamalarının 1983-2019 dönemindeki kesintisiz biçimdeki gelişimi Grafik 1’de yer almaktadır. Grafikte görüldüğü gibi kamu sağlık harcamaları 1983’de reel olarak yaklaşık 1,3 milyar TL iken 2002’de yaklaşık 6,2 milyar TL düzeyine yükselmiştir.

Grafik 1. Türkiye’de Kamu Sağlık Harcamaları Gelişimi (1983-2019, Milyon TL)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Grafik 2’de görüldüğü gibi 2003 yılından itibaren bütçede sağlık harcamalarına önem verilmesi çerçevesinde kamu kesimi reel sağlık harcamaları hızla yükselerek 2011’de yaklaşık 16,1 milyar TL düzeyine ulaşmıştır. Ekonomik krizlerin etkisiyle 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında reel olarak kamu sağlık harcamaları gerilemiş, ayrıca 2012’de sağlık reformu çerçevesinde Kamu Hastaneleri Birliği harcamaları bütçe mantığı içinde ayrılınca bakanlık bütçesinde yer alan harcamalar azalarak 12 milyar 528 milyon TL düzeyine inmiştir. Grafikte görüldüğü gibi daha önceki yıllardaki yüksek oranlı artışlar kadar olmasa da 2013 yılı sonrası kamu kesimi sağlık harcamaları yeniden artarak 2017’de 19,2 milyar ve 2019’da ise yaklaşık 19,5 milyar TL olmuştur.

Kamu kesimi sağlık harcamalarında reel değişim oranları bu dönemde pozitif yönde 2005’de %41 civarında en yüksek oranda artış biçiminde gerçekleşmiş, yine 1987, 1989, 1990, 2002 ve 2013 yıllarında %20-%30 oranları civarında artışlar yaşanmıştır. Öte yandan en yüksek reel gerilemeler 1994 ve 2012’de %20 civarında olmuştur.

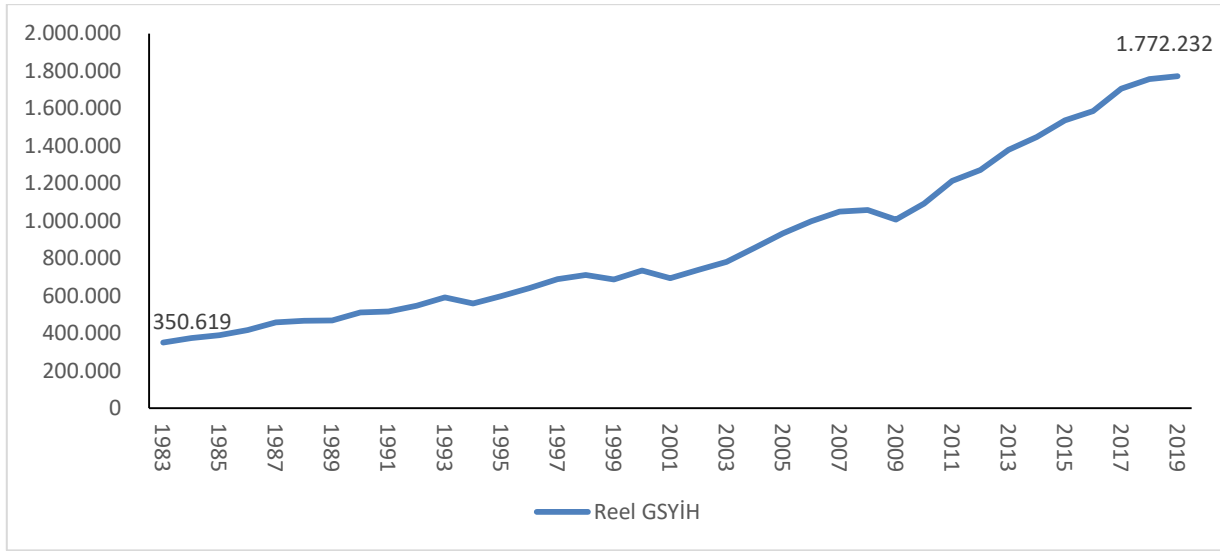
Grafik 2. Türkiye’de Kamu Sağlık Harcamaları Reel Artış Oranı (1983-2019, %)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı.

Türkiye'nin bu dönem GSYİH gelişmelerine bakılacak olursa yukarıdaki Tablo 1'de görüldüğü üzere, nominal GSYİH düzeyi (2009 bazlı GSYİH serisi) 1983'de 19,1 milyon TL iken 2000'de 170 milyar TL düzeyini aşmıştır. Nominal GSYİH düzeyi 2010'da 2,1 trilyon TL ve 2019'da 4,3 trilyon TL düzeyine ulaşmıştır.

Reel GSYİH düzeyine bakılırsa Grafik 3'de görüldüğü üzere, 2009 yılı bazlı GSYİH serisine göre 1983'de yaklaşık 351 milyar TL olan reel GSYİH, 2000'de 732 milyar TL'ye ulaşmış ve 2019'da 1,8 trilyon TL düzeyine yaklaşmıştır.

Grafik 3. Türkiye'de Reel GSYİH'nın Gelişimi (1983-2019, Milyon TL)

Kaynak: TÜİK ve T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

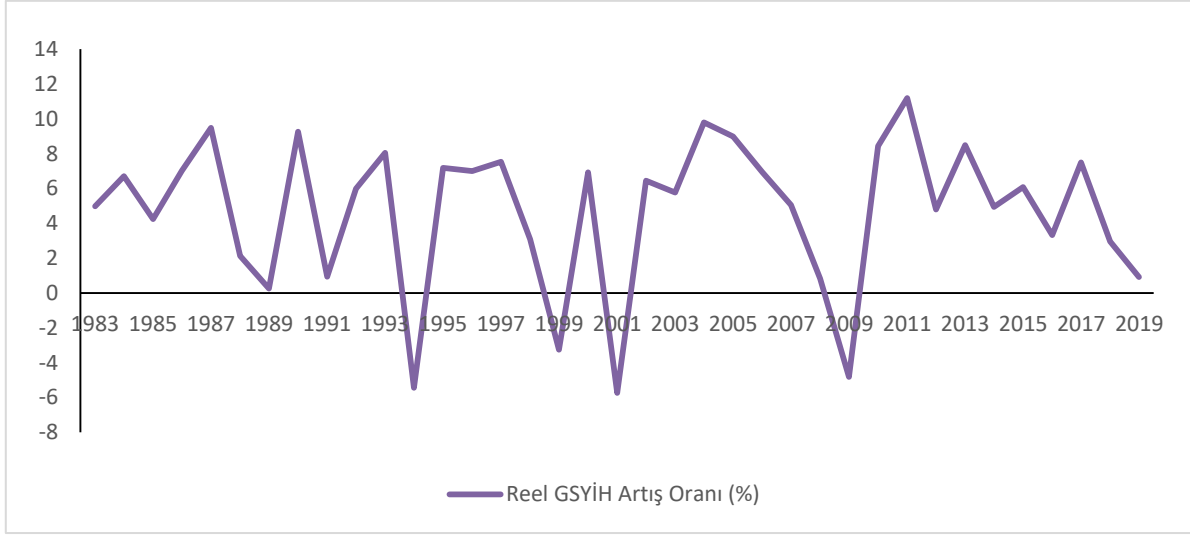
Bu dönemdeki reel büyüme oranlarına bakılmak istenirse bilindiği üzere Türkiye'nin dünyada neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başladığı 1980'li yılların başında bu ekonomi politikalarına geçişi ve uygulama sonuçları bağlamında 1980-1991 döneminde ihracatı artmış ve ihracat artışına dayalı büyüme sürecinde Grafik 4'te görüldüğü üzere reel iktisadi büyüme oranları ortalaması, 1991-2001 koalisyonlar ve ekonomik istikrarsızlık dönemine göre daha yüksek olmuştur.

Türkiye'de reel GSYİH büyüme oranları özellikle 1990-2001 döneminde ekonomik krizlerin (1994, 2001) ve 1999'daki Büyük Marmara Depremi etkisiyle üç kez negatif olmuşken Grafik 4'te görüldüğü üzere 2003-2018 yılı döneminde sadece küresel krizin etkisiyle 2009'da negatif (-%4,7) olmuştur. Ayrıca, 2004 yılı sonrası küresel krizin etkisinin hissedildiği 2009 yılına kadar reel iktisadi büyüme oranlarının düzenli biçimde gerilediği ve 2008'de %0,8 gibi çok düşük düzeye indiği ve küresel krizin ülkemizdeki etkisinin görüldüğü 2009'da ekonominin küçüldüğü dikkati çekmektedir.

Küresel krize karşı alınan önlemlerin ve hızlı iç talep genişlemesi etkisiyle 2010'da %8,5 ve 2011'de %11,1 gibi oldukça yüksek reel büyüme oranları gerçekleşmiştir. Bununla birlikte yüksek oranlı büyümenin ve enerji fiyatlarında hızlı yükselişin yol açtığı yüksek dış ticaret ve Cari işlemler

Bilançosu (CİB) açıklarını azaltmak amacıyla (Üzümcü ve Başar, 2011) Türkiye ekonomisinde büyüme sürecinde frene basılmak istenmiştir. Nitekim TCMB politikalarıyla kredi genişlemesinin görece gerilediği 2012’de reel büyüme oranı %4,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2013’de %8,5 oranında gerçekleşen büyüme sonrası izleyen iki yılda büyüme oranları görece gerilemiş, 2016’da reel büyüme oranı %3,2 olurken ekonomik açıdan genişletici politikaların izlendiği 2017’de reel büyüme oranı %7,5 olmuştur.

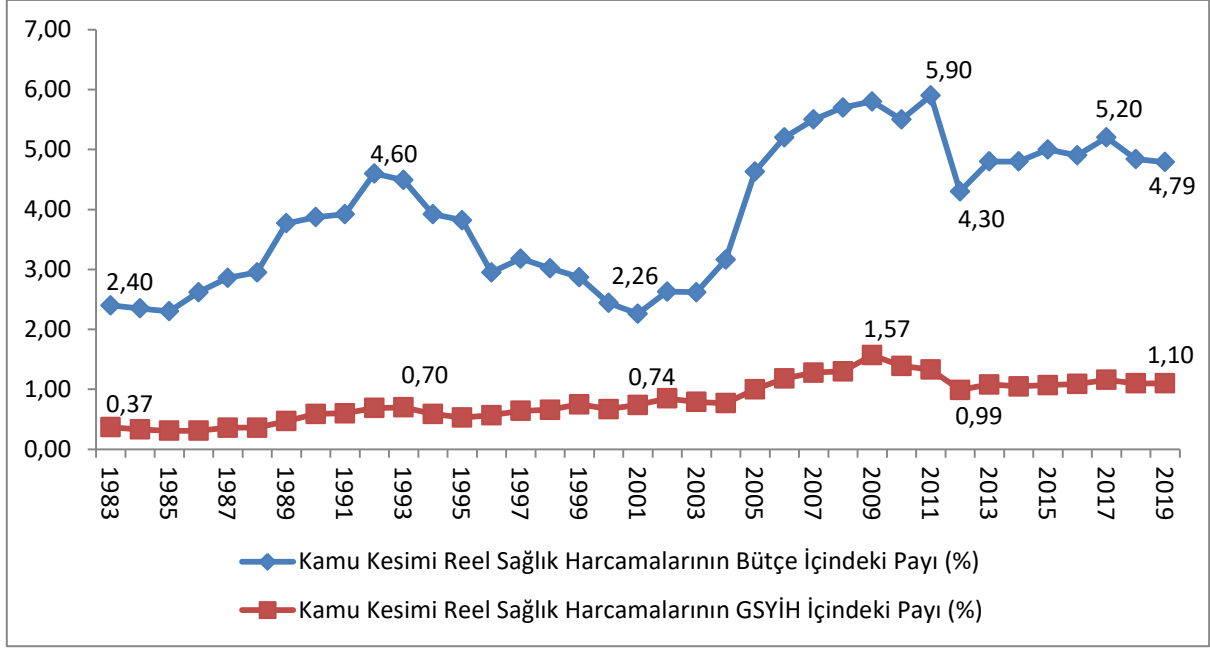
Grafik 4. Türkiye’de Reel GSYİH Büyüme Oranları (1983-2019,%)

Kaynak: TÜİK ve T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Türkiye ekonomisinde yüksek büyüme oranı yaşanan 2017’de CİB açıkları ve dış ticaret açıkları bir önceki yıla görece bir miktar yükselmiştir. 2018’de CİB açıkları ve bazı makroekonomik göstergelerdeki bozulmalar yanı sıra ABD ile yaşanan Rahip Brunson krizi bağlamında ABD’nin Türkiye’nin bazı ihraç ürünleri (demir-çelik ürünleri) üzerine ilave vergi getirmesi ve “ABD Başkanı Trump’ın Twitter üzerinden rahibin serbest bırakılmaması durumunda Türkiye ekonomisini mahvedeceği biçimindeki twitleri nedeniyle” dolar/TL üzerinde spekülasyon atak başlamıştır. Bu ortamda kurlar hızla artarken TL’nin hızla değer yitirdiği, ekonomik faaliyetlerde hızlı daralma yaşanan ekonomik ortamda Yeni Ekonomi Programında belirtilen “dengelenme süreci” bağlamında 2018’de reel büyüme oranı %3 oranında gerçekleşmiştir. 2019 yılında ilk iki çeyrekteki ekonomik küçülmenin etkisiyle iktisadi büyüme oranı %0,9 gibi çok düşük düzeye inmiştir. Bu çerçevede son beş yılda büyüme oranlarının oldukça dalgalı seyir izlediği söylenebilir.

Bu noktada son olarak Türkiye’de bu dönemde kamu sağlık harcamalarının konsolide bütçe içindeki oransal payı ve kamu sağlık harcamalarının GSYİH’ya oranına bakılabilir. Bu çerçevede bu iki oranın 1983-2019 dönemi itibarıyla gelişimi de Grafik 5’te görülmektedir.

Grafik 5. Kamu Sağlık Harcamalarının Bütçe ve GSYİH İçindeki Payının Gelişimi (1983-2019,%)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı ve T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Grafik 5'te görüldüğü üzere kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı bu dönemde %2,3 ile %5,9 arasında değişmiştir. Bu dönemin başında bütçe içinde %2,4 oranındaki kamu sağlık harcamaları payı 1992'de %4,3 oranına kadar yükselse de daha sonra görece gerilemiş ve 2001 krizi döneminde %2,3 düzeyine kadar inmiştir.

Siyasi istikrarın sağlandığı ve ekonomik açıdan görece rahatlatma yaşanan AK parti iktidarı döneminde kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı yeniden yükselerek 2011'de %5,9 oranına kadar yükselmiş, ancak yukarıda sözü edilen Kamu Hastaneleri Birliği'nin bakanlık bütçesinden ayrı gösterilmesi nedeniyle sadece Sağlık Bakanlığı harcamalarının payı 2012'de %4,3 oranına gerilemiştir. Daha sonra kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı yükselerek 2017'de %5,2 düzeyine kadar ulaşmış, ancak daha sonra gerileyerek 2019'da %4,79 olmuştur. Bununla birlikte kamu sağlık harcamaları payının Kamu Hastaneleri Birliği harcamaları ile birlikte düşünüldüğünde günümüzde en az %6 civarında olduğu tahmin edilebilir.

Öte yandan grafikte görüldüğü gibi bu dönem başında kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı sadece %0,4 düzeyinde iken bu oran giderek yükseldiği ve milli gelirin küresel kriz nedeniyle gerilediği 2009'da %1,6 oranına kadar yükseldiği dikkati çekmektedir. Bu yıldan sonra kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payının görece gerilediği ve günümüzde %1,1 civarında olduğu da göze çarpmaktadır.

Özetle Türkiye'de kamu kesimi sağlık harcamalarının 1983-2019 dönemi gelişimine bakıldığında Sağlık Bakanlığı verilerine göre kamu kesimi reel sağlık harcamaları 1983'te 1 milyar 280 milyon TL düzeyindeyken 2019'da 19 milyar 477 milyon TL düzeyine ulaşmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin reel GSYİH düzeyi 350,6 milyar TL düzeyinden 1,8 trilyon TL'ye ulaşmış, bu dönemde kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı %6 ve GSYİH içindeki payı %1,6 oranına ulaşsa da 2019'da sırasıyla %4,8 ve %1,1 oranına inmiştir. Bu bağlamda nominal ve reel olarak kamu kesimi harcamaları artsa da bu harcamaların bütçe ve GSYİH içindeki paylarının

son 5 yıl içinde azaldığı söylenebilir. Bununla birlikte bu paylar azalsa bile sadece kamu kesimi sağlık harcamaları değil, bireylerin özel hastaneler üzerinden yaptıkları sağlık harcamaları, sağlık sektörüne ilişkin yatırım harcamaları düşünüldüğünde sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payının daha yüksek olduğu tahmin edilebilir. Nitekim en güncel 19 Kasım 2020 tarihli TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2019 yılı verilerine göre Türkiye'nin cari sağlık harcamaları (hastaneler, evde hasta bakımı, ayakta bakım harcamaları, perakende satış ve tıbbi malzeme sunanlar, halk sağlığı programları, genel sağlık yönetimi ve sigorta v.b.) ile sağlık sektörü yatırım harcamaları toplamından oluşan toplam sağlık harcamaları 2019'da nominal olarak 201 milyar TL olmuş, kamu kesimi bu geniş içerikli toplam sağlık harcamalarının 156,8 milyar TL'lik kısmını, özel kesim 44,2 milyar TL'sini gerçekleştirmiştir. Toplam sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı 2019'da %4,7 olmuş, kişi başına sağlık harcaması 2019'da 2.434 TL düzeyinde gerçekleşirken toplam sağlık harcamalarının dörtte üçünden fazlası (%78) genel devlet bütçesinden karşılanmıştır. Hane halkı, toplam sağlık harcamalarının %16,7'ni kendi cebinden ödemiştir (TÜİK, 2020).

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Spesifik olarak kamu kesimi sağlık harcamaları yanı sıra daha geniş anlamda sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalara bakıldığında geniş bir literatürün bulunduğu belirtilebilir. Bu literatürün geniş olmasında gerek sağlık harcamaları ve gerekse eğitim harcamalarının beşeri sermaye bileşenleri olarak düşünülmesi ve iktisadi büyüme ve kalkınma süreçlerindeki ilişki ağının ampirik olarak incelenmek istenmesinin büyük önemi bulunmaktadır. Nitekim bütüncül olarak beşeri sermaye veya onun bileşenleri eğitim ve sağlık alanında meydana gelen gelişmelerin işgücünün verimli olmasını sağladığı, yine eğitim ve sağlık harcamaları çerçevesinde işgücünün daha etkin olmasının ve yetenek/becerilerinin artmasının iktisadi büyümeye katkı sağlayan arz yönlü faktörler çerçevesinde açıklanması söz konusudur. Bu bağlamda iktisadi büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiye yönelik ampirik analizler bazen doğrudan bu iki değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmek biçiminde, bazen de dolaylı biçimde eğitim ve sağlık harcamalarının ikisini birden içeren beşeri sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi biçiminde kendisini göstermektedir.

Ayrıca iktisadi büyüme ile beşeri sermaye anlamında sağlık arasındaki pozitif ilişkiyi test eden literatürde bazen sağlık alanındaki göstergelere (doğuşta yaşam beklentisi, sağlık personeli başına düşen hasta sayısı v.b.) de yer verilmekte, bazen de sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenirken toplam sağlık harcamaları, kişi başına sağlık harcamaları, bizim bu çalışmamızda olduğu gibi kamu sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı veya GSYİH içindeki payı, kişi başına toplam sağlık harcamaları ve toplam sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı gibi değişkenler ile iktisadi büyüme oranı arasındaki ilişki analiz edilmektedir.

Bu noktada yerli ve yabancı literatür bağlamında bazı çalışmalardan söz edilebilir. Örneğin, Bloom ve diğerleri (1998), çalışmalarında 75 Afrika ülkesi örneğinde bu ülkelerin coğrafi, demografik yapıları ile iktisadi büyümelerini analiz etmişlerdir. Çalışmada yatay kesit analizi çerçevesinde 1965-1990 dönemi için sağlığı temsilen doğuşta yaşam beklentisi, bebek doğum ve ölüm oranları ile hasıla artışı arasındaki ilişkiyi ampirik analize tabi tutmuşlardır. Çalışmalarında doğuşta yaşam beklentisinin hasıla artışı üzerindeki etkisinin pozitif, buna karşılık bebek doğum ve ölüm oranlarının negatif etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bhargava ve diğerleri (2000), çalışmalarında 1965-1990 dönemi için 92 ülkeyi içine alan panel veri analizinde düşük gelirli ülkeler örneğinde sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasında zayıf pozitif ilişki sonucuna ulaşmışlardır.

Erdil ve Yetkiner (2004), çalışmalarında 1990-2000 dönemi itibarıyla 75 ülkeyi ele almış, yüksek gelirli ülkelerde sağlık harcamalarından büyümeye doğru, düşük ve orta geliri ülkelerde büyümeden sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi sonucuna ulaşmışlardır.

Beraldo, Montolio ve Turati (2009), çalışmalarında 1971–1998 yılları arasında panel veri analizi ile OECD üyesi ülkeleri analiz etmişlerdir. Çalışmaya göre özel sektöre kıyasla kamu sektörünün yaptığı sağlık harcamalarının iktisadi büyümeyi pozitif etkilediği, toplam sağlık harcamalarında meydana gelen %1’lik artışın kişi başına düşen geliri %0,06 ile %0,10 arasında arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yumuşak ve Yıldırım (2009) çalışmalarında Türkiye örneğinde 1980-2005 dönemi itibarıyla sağlık harcamaları, doğuştan yaşam beklentisi ile iktisadi büyüme ilişkisini eşbütünleşme, hata düzeltme ve nedensellik analizi çerçevesinde incelemişlerdir. Çalışmalarında sağlık harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken eş bütünleşme ilişkisinin zayıf olduğu, doğuştan yaşam beklentisinden iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Çetin ve Ecevit (2010), çalışmalarında 15 OECD ülkesi örneğinde 1990-2006 dönemi itibarıyla kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payını dikkate almış ve diğer açıklayıcı değişkenlerle iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi havuzlanmış panel OLS analizine tabi tutmuşlardır. Çalışmalarında sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşamamıştır.

Yardımcıoğlu (2012) çalışmasında 1975-2008 dönemi 25 OECD üyesi ülke örneğinde eşbütünleşme analizi yapmışlardır. Yapılan analize göre uzun dönemde sağlık ve iktisadi büyüme değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki, değişkenler arasında iki yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuşlardır.

Alhowaish (2014), çalışmasında 1981-2013 dönemi için Suudi Arabistan örneğinde Granger nedensellik analizini yapmıştır. Yapılan analize göre iktisadi büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkinin olduğu görülmüştür.

Öztürk ve Topçu (2014), çalışmalarında 1995-2012 döneminde G8 ülkeleri örneğinde panel veri analizini kullanmışlardır. Çalışma sonucuna göre sağlık harcamaları kısa vadede iktisadi büyümeyi etkilemektedir. Buna karşılık, iktisadi büyüme oranı uzun vadede sağlık harcamalarını etkilemektedir.

Aydemir ve Baylan (2015) çalışmalarında Türkiye örneğinde sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme ilişkisini 1998-2012 dönemi için VAR ve nedensellik analizi kapsamında incelemiş ve bu dönemde Türkiye örneğinde sağlık harcamalarından iktisadi büyüme yönüne tek yönlü nedensellik ilişkisi sonucuna ulaşmışlardır.

Halıcı-Tülüce, Doğan ve Dumrul (2016), çalışmalarında 25 yüksek gelirli ülkenin kamu sağlık harcamaları ile büyüme oranları arasındaki ilişkisini incelemek için 1995-2012 -1997-2009

arası dönemlerine ilişkin verilerle panel veri analizini kullanmışlardır. Kısa vadede iktisadi büyüme ve sağlık harcamaları arasında iki yönlü nedensellik, uzun vadede iktisadi büyümeden kamu sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ve kamu sağlık harcamaları ve iktisadi büyüme arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Akıncı ve Tuncer (2016), çalışmalarında Türkiye örneğinde 2006-2016 dönemi çeyrek yıllık verilerle sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eş bütünleşme analizi, hata düzeltme modeli (VECM), VAR modeli, etki tepki analizleri biçiminde ampirik analize tabi tutmuştur. Çalışma sonuçlarına göre iktisadi büyüme ile sağlık harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş, değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Atılğan, Kılıç ve Ertuğrul (2017), çalışmalarında Türkiye örneği 1975-2013 dönemi verileriyle ARDL yöntemini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda sağlık harcamalarında %1 düzeyinde artışın büyümeyi %0,434 oranında pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bingöl ve Şen (2018), çalışmalarında Türkiye örneğinde 2006-2017 dönemi itibarıyla nedensellik analizi yapmış ve çalışmada sağlık harcamaları ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik sonucuna ulaşmışlardır.

Polat ve Ergün (2018), çalışmalarında yapısal kırılma altında Türkiye örneğinde sağlık harcamaları, CO₂ salınımı ve iktisadi büyüme ilişkisini 1980-2016 dönemi için tek yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testi, Gregory-Hansen eşbütünleşme analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizine tabi tutmuşlardır. Çalışma sonuçlarına göre iktisadi büyüme, sağlık harcamaları ve CO₂ salınımı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Bununla birlikte çalışmaya göre sağlık harcamaları ve iktisadi büyümeden CO₂ salınımına doğru ve iktisadi büyümeden CO₂ salınımına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Görüldüğü üzere sağlık harcamaları, kamu sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme ilişkisi üzerine farklı yöntemler, farklı ülke örnekleri ve farklı dönemler için yapılan ampirik çalışmalarda farklı sonuçlar görülmekte, ayrıca değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olduğu veya olmadığı, pozitif veya negatif ilişki bulunduğu, tek yönlü veya iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğuna dair sonuçlara ulaşılmaktadır.

4. AMPİRİK ANALİZ

İktisadi büyüme ile kamu kesimi sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin test edilmesinde ampirik analize geçilmeden önce yöntem açıklanmış, daha sonra verilere, modele ve ekonometrik analizlere verilmiştir.

Bilindiği üzere ekonomik ilişkiler arasındaki ilişkinin karmaşık ve çok yönlü olması, birden fazla ekonomik unsurun tek denklem şeklinde modellenmesi yerine, eşanlı denklemler yoluyla araştırılmasına yol açmaktadır (Tarı ve Bozkurt, 2006). Ayrıca iktisadi olaylar arasında karşılıklı bağıllığı gösteren ekonomik ilişkilerde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin belirlenmesi sürecinde ortaya çıkan zorluklar, analizlerin tutarlı olma özelliğini etkilemektedir. Bu nedenle eşanlı denklemlerde, bu problemi çözmek için model üzerinde bazen kısıtlamalar yapılması zorunlu olmaktadır.

Eşanlı denklem yöntemlerinin içermiş olduğu karmaşıklığı ortadan kaldırmaya yönelik olarak geliştirilen VAR modeli yardımı ile bu sorunlar ortadan kaldırılmaktadır. VAR modeli analizleri, yapısal olarak modele bir kısıtlama getirilmeden değişkenler arasındaki ilişkileri verebildiği için zaman serileri içerisinde daha fazla tercih edilmektedir (Keating, 1990).

Bu model, herhangi bir ekonomi teorisinden yola çıkarak, söz konusu değişkenlerin içsel ve dışsal ayrımını gerekli görmediği için, bu yönüyle diğer eşanlı denklem sistemlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca VAR analizlerinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin mevcut olması, gelecekte daha güçlü tahminlerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır (Kumar vd., 1995)

Bu çalışmada Türkiye örneğinde 1983-2019 dönemi itibarıyla iktisadi büyüme ile kamu kesimi sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin ampirik analizinin yapılması amaçlanmakta, iktisadi büyüme oranı ile kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı verilerinden hareketle, değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi hedeflenmektedir.

Ampirik analizde kullanılan GSYİH artışı, yani iktisadi büyüme oranı verileri TÜİK ve T.C. Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, TÜİK uyumlu GSYİH verilerinden alınmış, kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı verileri Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü, Bütçe Gider- Gelir Gerçekleşmeleri 1924-2019 verilerinden elde edilmiştir. Veriler, Eviews 10 programı ile analiz edilmiştir.

Kullanılan serilerin durağanlığı ADF birim kök testiyle analiz edilmiştir. Daha sonra VAR yöntemi ile uygun gecikme kriteri belirlenmiş ve Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Uzun dönem eşbütünleşme analizinden sonra serilerin nedensellik yönlerini analiz etmek için Granger nedensellik analizine yer verilmiştir. Analizde kullanılan modele ilişkin denklem aşağıda yer aldığı gibidir;

$$BUY = \beta_0 + \beta_1 KSHBP + \varepsilon_i$$

Bu denklemde yer alan *BUY* reel GSYİH artışı veya iktisadi büyüme oranını, *KSHBP* ise kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki % payını göstermektedir. β_0 sabit terimi, β_1 ise kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki % payına ait katsayıyı, ε_i ise hata terimlerini temsil etmektedir.

4.1.Durağanlık Analizi

Değişkenlerde birim kökün varlığı serilerin durağan olmadığı anlamını taşımaktadır. Bilindiği üzere durağan olmayan verilerle yapılan analizler sağlıklı sonuçlar vermeyip sahte regresyonun meydana gelmesine neden olabilmektedir (Altun vd, 2018).

Modelimizde yer verdiğimiz değişkenler, yani iktisadi büyüme oranı ve kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki % payına ilişkin değişkenlerin durağanlığını analiz etmek için Tablo 2’de görüldüğü üzere genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere ADF birim kök testi ve PP sonuçlarına göre her iki değişkenin düzeyde I(0) durağan olmadıkları, buna karşın birinci farkları alındığında I(1) her iki değişkenin de durağan hale geldikleri görülmektedir. Birim kök testleri sabitli ve trendli olarak ele alınmıştır.

Tablo 2. Birim Kök Testleri Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi	PP Testi
	Sabitli ve Trendli	Sabitli ve Trendli
BUY (Düzy)	-2,910803	-2.976263
BUY (Birinci Fark)	-5,320120*	-4.741803*
KSHBP (Düzy)	-2,713041	-2.627420
KSHBP (Birinci Fark)	-4,042127*	-4.179304*

Not: ADF testi için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine ait kritik değerler sırasıyla -3,23097; -3,10586 ve -2,96214’dür. PP testi için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine ait kritik değerler ise sırasıyla -3,69130; -3,29174 ve -3,17013 şeklindedir. * işareti %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

4.2.Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Serilerin durağanlığı ADF ve PP testleri ile analiz edildikten sonra değişkenlere yönelik uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesine geçilmiştir.

Tablo 3. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-81.90302	NA	6.601929	6.602273	6.709460	7.630640
1	-38.34361	73.19207	0.118139	4.201611	4.628790	4.103310
2	-30.07003	13.61107*	0.102971*	3.541730*	4.007953*	3.458056*

Bu çerçevede VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu seçiminde kullanılan LR, FPE, AIC ve HQ bilgi kriterlerine bakıldığında tüm bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğunun Tablo 3’de görüldüğü üzere 2 gecikme olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu seçiminde kullanılan LR, FPE, AIC ve HQ bilgi kriterlerine bakıldığında tüm bilgi kriterlerine göre uygun gecikme uzunluğunun Tablo 3’de görüldüğü üzere 2 gecikme olduğu anlaşılmaktadır.

4.3.Eş Bütünleşme Analizi

Analizlerde yer alan iki değişkenin durağanlık seviyeleri belirlenip uygun gecikme kriteri seçildikten sonra eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesi aşamasına geçilmiştir. Bilindiği üzere, eşbütünleşme (co-integration), değişkenlerin birbirleriyle uzun dönemli ilişkiye sahip oldukları ve bu değişkenlerin ortak stokastik eğilimde oldukları için birbirinden bağımsız hareket edemedikleri anlamını taşımaktadır (İşleyen vd., 2017).

Çalışmanın bu aşamasında, Türkiye için 1983-2019 yıllarını kapsayan iktisadi büyüme oranları ve kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki % payı değişkenleri arasındaki uzun

dönem ilişkisini incelemeye yönelik Johansen eşbütünlük testi kullanılmıştır. Tablo 4’de eşbütünlük testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Johansen Eşbütünlük Testi Sonuçları

İz (Trace) İstatistiği					
Hipotez	Alternatif Hipotez	Özdeğer	İz İstatistiği	Kritik değer (0.05)	Olasılık
$r = 0$	$r \geq 1$	0.493920	13.26184*	11.33919	0.0006
$r \leq 1$	$r \geq 2$	0.213257	9.164546*	5.036934	0.0001
Maksimum Özdeğer (maximum eigenvalue) İstatistiği					
Hipotez	Alternatif Hipotez	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	Kritik değer (0.05)	Olasılık
$r = 0$	$r \geq 1$	0.561391	12.07936*	10.90750	0.0002
$r \leq 1$	$r \geq 2$	0.370584	7.191070*	6.507931	0.0001

Tablo 4 incelendiğinde Johansen eşbütünlük testi sonuçlarına göre hem maksimum öz değer testi hem de iz testi sonuçlarına bakıldığında, en az bir tane eşbütünlük ilişkisinin olduğu, iz testi ve maksimum öz değer istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olmasından anlaşılmaktadır. Yine olasılık değerlerinin yer aldığı son sütundan görüleceği üzere kamu sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı ile iktisadi büyüme değişkenleri arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisinin var olduğu sonucu elde edilmiştir.

4.4.FMOLS ve DOLS Testi

Tablo 5 ve Tablo 6’da görüleceği üzere tam modifiye edilmiş en küçük kareler (Fully Modified Least Squares - FMOLS) ve dinamik en küçük kareler (Dynamic Ordinary Least Squares - DOLS) teknikleriyle eşbütünlük katsayıları detaylı şekilde analiz edilmiştir.

Tablo 5. Fully Modified Least Squares (FMOLS) Testi

Değişken	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
KSHBP	0.107432	0.248571	-1.712365	0.0002
Sabit	7.09173	1.100690	9.140670	0.0001

Tablo 5 incelendiğinde, FMOLS testi sonuçlarına göre, elde edilen prob değerlerinin anlamlı (prob < 0.05) olduğu görülmektedir. FMOLS test sonuçlarına göre, iktisadi büyüme (BUY) ve kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı (KSHBP) arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve KSHBP’de meydana gelen bir birimlik değişimin iktisadi büyümede 0.10 birimlik artışa neden olduğu görülmektedir.

Aynı şekilde Tablo 6 incelendiğinde, DOLS testine göre, iktisadi büyüme (BUY) ile kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payı (KSHBP) arasında yine pozitif bir ilişkinin olduğu katsayı işaretinden anlaşılmakta ve KSHBP’de meydana gelen bir birimlik değişimin iktisadi büyümede 0.12 birimlik bir artışa neden olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) Testi

Değişken	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
KSHBP	0.124732	0.172368	-1.541387	0.0001
Sabit	5.752180	1.063120	8.730100	0.0001

Eşbütünleşme analizi sonucunda iktisadi büyüme oranı ile KSHBP arasında yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere eşbütünleşme ilişkisi bulununca, bu kez değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü sınamak için nedensellik analizine ilişkin bir test yapılmasının uygun olacağı kanaatine ulaşılmış ve Granger Nedensellik analizinin yapılmasına karar verilmiştir.

4.5. Granger Nedensellik Analizi

Uygulamalı ekonometrik çalışmalarda zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemede en sık kullanılan yöntem, Granger tarafından geliştirilen nedensellik analizidir (İşleyen vd., 2017). Granger Nedensellik analizine ait sonuçlar aşağıda yer alan Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	Gözlem Sayısı	F- istatistik değeri	Olasılık
KSHBP → BUY	37	10.0247	0.006
BUY → KSHBP	37	11.7428	0.002

Tablo 7 incelendiğinde, kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payının (KSHBP) iktisadi büyümenin (BUY) Granger nedeni olduğunu ifade eden alternatif hipotezin kabul edildiği görülmektedir. Yine iktisadi büyümenin (BUY) kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki payının (KSHBP) Granger nedeni olduğunu ifade eden alternatif hipotezin de kabul edildiği görülmektedir.

Bu çerçevede Granger Nedensellik analizinden elde edilen sonuçlar yorumlandığında, iktisadi büyüme oranı ile kamu kesimi sağlık harcamalarının bütçe içindeki pay arasında iki yönlü (karşılıklı) nedensellik ilişkisinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Sağlık beşeri sermayenin asıl kaynaklarından birini oluşturan, beşeri sermayeyi besleyen ve gelişmesine önemli katkı sunan bir faktördür. Ekonomik gelişmişlik ile toplumun sağlık düzeyi arasında yakın ve karşılıklı bir ilişki vardır. Ekonomik gelişmişlik seviyesini belirli bir düzeye yükseltmiş ülkelerde/toplumlarında sağlığa ayrılan kaynaklar arttığı gibi, bu ülkelerde yaşayan bireylerin de sağlık bilinci artmaktadır. Böylece sağlık hizmetleri ve sağlık harcamaları düzeyinde

artışlar, verimlilik artışı yoluyla iktisadi büyümeyi hızlandırmaktadır. Bu bağlamda sağlık harcamaları ve eğitim harcamaları gibi beşeri sermaye birikimine katkı sağlayan sosyal içerikli kamu harcamalarına bütçeleri ve GSYİH içinde önemli paylar ayıran Norveç, İsveç gibi İskandinav ülkeleri yanı sıra Japonya ve Güney Kore gibi Uzakdoğu ülkelerinin hem beşeri kalkınma endeksinde (Human Development Indeks – HDI) dünyada ilk sıralarda olmaları, hem de doğuştan yaşam beklentisi anlamında ortalama yaşam sürelerinin bu ülkelerde 80 yaş civarında olması sağlık harcamalarının önemini doğrulamaktadır. Belirtilen bu ülkelerin istihdam ettiği işgücünün içsel büyüme modellerinde vurgulandığı üzere sağlıklı, eğitilmiş bireyler ve verimli - nitelikli işgücü olarak bu ülkelerin iktisadi büyüme sürecine pozitif katkıda buldukları da yadsınamaz bir gerçeklik olarak belirtilebilir.

Nitelikli, sağlıklı, eğitilmiş işgücü biçiminde somutlaşan beşeri sermaye birikimini sürekli biçimde artıran bu ülkeler ve diğer gelişmiş ülkeler (istisnai küresel kriz dönemleri dışında) istikrarlı pozitif iktisadi büyüme oranlarını yakalamaktadır. Dolayısıyla sağlık harcamaları bu ülkeler örneğinde olduğu gibi iktisadi büyüme oranlarını pozitif biçimde etkilemektedir. Öte yandan istikrarlı iktisadi büyüme oranları ve yüksek kişi başına gelir düzeyleri, sağlık bilinci yüksek bu ülkelerde yeniden sağlık harcamalarının bireysel ve toplam düzeyde artması biçiminde bir pozitif döngünün oluşmasına katkıda bulunmaktadır.

Literatürde pozitif olarak öngörülen bu iki değişken arasındaki ilişkilerden hareketle bu çalışmada Türkiye’de kamu kesimi sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki 1983-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak ekonometrik analize tabi tutulmuştur. Yapılan ekonometrik analiz sonuçları çerçevesinde iktisadi büyüme ile kamu kesimi sağlık harcamaları arasında literatürde olduğu gibi uzun dönemde pozitif ilişki tespit edilmiştir. Bu uzun dönemli ilişki Johansen eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik analizi gibi ekonometrik analizler çerçevesinde ampirik olarak doğrulanmıştır.

Özetle, teorik çerçeveye uygun biçimde, literatür sonuçlarıyla uyumlu olarak ampirik analizlerde doğrulandığı üzere istikrarlı iktisadi büyümenin sağlanmasıyla kamu kesimi sağlık harcamalarına bütçede ayrılan payda artış meydana gelmekte, iki yönlü nedensel ilişkinin gösterdiği üzere iktisadi büyüme süreci daha fazla sağlık harcamasının yapılabilmesini mümkün hale getirdiği gibi daha fazla kamu sağlık harcaması etkin işgücü ve sağlıklı beşeri sermaye birikimi üzerinden iktisadi büyümeyi pozitif biçimde etkileyebilmektedir.

Gerçekleştirdiğimiz ampirik çalışmayla bir kez daha doğrulandığı üzere istikrarlı iktisadi büyüme kamu kesimi tarafından gerçekleştirilecek sağlık harcamalarının artmasına imkân sağlarken yapılan kamu kesimi sağlık harcamalarının pozitif etkisiyle geniş anlamda sağlık alanında yaşanan olumlu gelişmeler ve sağlık hizmetlerinde etkinlik artışı, ekonomide bir bütün olarak verimlilik artışı ve istikrarlı iktisadi büyüme süreci oluşturmaktadır. Sonuçta eğitim harcamaları gibi beşeri sermaye birikiminin önemli kaynakları arasında sayılan sağlık harcamaları da fiziki sermaye birikimi ve teknolojik gelişme gibi diğer arz yanlı iktisadi büyüme kaynaklarına benzer biçimde bir ülkenin iktisadi büyüme sürecini olumlu biçimde etkileyen pozitif döngünün oluşması sonucunu doğurmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alhowaish, A.K., (2014), "Healthcare Spending and Economic Growth in Saudi Arabia: A Granger Causality Approach", *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 5 (1), s. 1471-1474.
- Altun, Y., İşleyen, Ş., ve Görür, Ç. (2018), "Türkiye'de Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1999-2017", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 39, s. 223-244.
- Akın, C.S.(2007), Sağlık ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye'de Sağlık Sektörü ve Harcamaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Akıncı, A. ve Tuncer, G. (2016), "Türkiye'de Sağlık Harcamaları ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 102, s. 47-61.
- Atılğan, E., Kılıç, D., ve Ertuğrul, H. M. (2017), "Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Dinamik İlişki: Sağlık Odaklı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?", *Avrupa Sağlık Ekonomisi Dergisi*, 18 , s. 567 – 574.
- Aydemir, C. ve Baylan, S. (2015), "Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (3), s. 417-435.
- Beraldo, S., Montolio, D., and Turati, G. (2009), "Healthy, Educated and Wealthy: A Primer on The Impact Of Public and Private Welfare Expenditures on Economic Growth", *The Journal of Socio-Economics*, 38, s. 946–956
- Bhargava, A., Jamison, D. T and Lau, L. (2000), "Modeling the Effects of Health on Economic Growth", *GPE Discussion Paper*, No: 33, s. 1-32.
- Biggs, B., King, L., Basu, S. ve Stuckler., D. (2010), "Is Wealthier Always Healthier? The Impact of National Income Level, Inequality and Poverty on Public Health in Latin America", *Social and Medicine*, 71(2), s. 266-273.
- Bingöl, N. ve Şen, A., (2018), "Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9 (1), s. 89-103.
- Bloom, David E. and others (1998), "Geography, Demography and Economic Growth in Africa", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1998 (2), s. 207-295.
- Çetin, Murat ve Ecevit, Eyyüp (2010), "Sağlık Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (2), s. 166-182.
- Erdil, E. ve Yetkiner, İ.H. (2004), *A Panel Data Approach for Income-Health Causality*, Hamburg University: Research Unit Sustainability and Global Change, Working Papers FNU-47.
- Fayissa, B. ve Gutema, P. (2008), *A Health Production Function for Sub-Saharan Africa (SSA)*, Department of Economics and Finance Working Paper Series.
- Grossman, M.(1999), *The Human Capital Model of Demand for Health*, NBER, Working Paper, No: 7078.
- Halıcı-Tülüce, N.S., Doğan, İ., ve Dumrul, C. (2016), "Gelir, Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Bağlantısı İle İlgili mi?", *Uluslararası Sağlık Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 16 , s. 23 – 49.

- Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü (2020), Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2019), <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri>, Erişim Tarihi: 30.09.2020.
- İşleyen, Ş., Altun, Y. ve Görür, Ç. (2017), “The Causality Relationship Between Interest Rate and Income with Investment in USA: 1965-2016”, *The Journal of Academic Social Science*, 5 (60), s. 146-163.
- Karagül, M.(2002), Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No: 37, Anıt Matbaa, Ankara.
- Keating, J.W. (1990), “Identifying VAR Models Under Rational Expectations”, *Journal of Monetary Economics*, 25, s. 453 - 476.
- Kumar, V.; Leone, R. P. and Gaskins, John N. (1995), "Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures", *International Journal of Forecasting*, 11 (3), s. 361-377.
- Mazgit, İ. (1998), Ekonomik Kalkınma Sürecinde Türkiye’de Sağlık Sektörünün Yeniden Yapılanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Mushkin, Selma J. (1962); “Health as An Investment”, *The Journal of Political Economy*, Vol.70, No.5, Part 2, s. 129-157.
- Özdemir A, Erol H. (2014), “Türkiye’de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının Değerlendirilmesi”, *Sosyal Güvenlik Dergisi (SGD)*, 4 (1), s. 9-34.
- Öztürk, S. ve Topçu, E. (2014), “Health Expenditures and Economic Growth: Evidence from G8 Countries”, *International Journal of Economics and Empirical Research*, 2 (7), s. 256-261
- Polat, M. A. ve Ergün, S. (2018), “Yapısal Kırılma Altında Türkiye’de Ekonomik Büyüme, CO2 Emisyonu ve Sağlık Harcamaları İlişkisi”, *Business and Economics Research Journal*, 9 (3), s. 481-497.
- Söğüt, Yasin (2019), Sağlık Harcamaları ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1988-2016), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Taban, S. (2006), “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Sosyoekonomi*, 4 (4), s. 31-46.
- Tarı, R. ve Bozkurt, H. Y. (2006), “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin VAR Modelleri ile Analizi (1991.1-2004.3)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 4, s. 12 – 28.
- Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2020), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021349004-14_97d2c6-7edf Erişim Tarihi:30.09.2020.
- Turan, T. (2008), İktisadi Büyüme Teorisine Giriş, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- TÜİK (2020), Sağlık Harcamaları İstatistikleri 2019, Haber Bülteni, Sayı: 33659, Ankara, 19 Kasım 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2019-33659>. Erişim Tarihi: 22.11.2020.
- Üzümcü, Adem (2018), İktisadi Büyüme (Teori, Model ve Türkiye Üzerine Gözlemler), 3. Baskı, Beta Yayınları, Yayın No: 3782, İstanbul.

- Üzümcü, A. ve Başar, S. (2011), "Türkiye'nin Cari İşlemler Bilançosu Açığı Üzerinde Enerji İthalatı ve İktisadi Büyümenin Etkisi: 2003-2010 Dönemi Üzerine Bir Analiz?", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48 (558), s. 5-22.
- Yardımcıoğlu, F., (2012), "OECD Ülkelerinde Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir İncelemesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), s. 27-47.
- Yumuşak, İ. G. ve Yıldırım, D. Ç. (2009), "Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4 (1), s. 57-70.

Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye’de İl Yönetimleri ve Hukuki - Örgütsel Yapıları

Provincial Administrations And Legal – Organic Buildings as a Property (Province) Administration In Turkey

Mehmet MECEK *

Makale Geliş Tarihi / Received :20.11.2020
Makale Kabul Tarihi / Accepted :25.12.2020

ÖZET

Türkiye'nin idari yapısı "merkezden yönetim" ve "yerinden yönetim" olmak üzere ikiye ayrılır. Merkezden (Merkezi) Yönetim yani "Devlet İdaresi" de kendi içerisinde "Devlet İdaresinin Merkez Teşkilatı (Başkent Teşkilatı)" ve "Devlet İdaresinin Mülki Teşkilatı (Taşra Teşkilatı)" olarak iki grupta tasnif edilir. Devlet idaresinin taşra (mülki) teşkilatı ise "il" ve "ilçe" olarak iki kademelidir. Çalışma ile yetki genişliği ilkesine göre yönetilen il yönetimlerinin hukuki yapısı, görevleri, teşkilat yapısı, personel istihdamı ve çalışma kurulları detaylı olarak incelenmiştir. Araştırma yöntemi olarak mevzuat analizi esas alınmıştır. İl yönetimlerinin görev, yetki ve organik yapısı yürürlükteki mevzuat hükümlerine göre açıklanarak hukuk normlarının günümüz koşulları açısından güncelliği tartışılmıştır. Son olarak da güncel olmadığı düşünülen bazı hukuk normları ile ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kavramlar: *İl Yönetimi, Mülki İdare, Türkiye*

ABSTRACT

Administrative structure of Turkey "central administration" and "decentralization" is divided into two. Central (Central) Administration, that is, "State Administration", is also classified into two groups as "Central Organization of State Administration (Başkent Organization)" and "Civil Organization of State Administration (Provincial Organization)". The provincial (civil) organization of the state administration has two levels as "province" and "district". The legal structure, duties, organizational structure, personnel recruitment and working boards of the provincial administrations managed according to the principle of breadth of authority were examined in detail with the study. Legislative analysis was taken as a research method. The duty, authority and organic structure of the provincial administrations were explained in accordance with the provisions of the current legislation and the actuality of legal norms in terms of today's conditions was discussed. Finally, some suggestions were made regarding some legal norms that were considered to be out of date.

Keywords: *Provincial Administration, Civilian Administration, Turkey*

* Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Emirdağ MYO, meceklife@gmail.com, ORCID NO: 0000-0001-7173-8254

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti devleti, üniter bir devlet olup, bu durum 1982 Anayasası'nın 3. maddesinde açıkça hüküm altına alınmıştır. Anayasanın 126. maddesinde merkezi yönetim ve yine 127. maddesinde de yerel yönetimler düzenlenerek merkezi yönetim ağırlıklı, karma bir yönetim modeli tesis edilmiştir (Mecek ve Atmaca, 2020:2069). Bu kapsamda Türkiye'nin idari yapısı "*merkezden yönetim*" ve "*yerinden yönetim*" olmak üzere ikiye ayrılır. Hem merkezden yönetim ve hem de yerinden yönetim anlayışının birlikte uygulanması ile karma bir yönetim modeli (An. Md.123) tercih edilmiştir. Bu tercih sadece Türkiye'ye özgü olmayıp, tüm modern devletler tarafından da kullanılmaktadır. Ancak ülkelerin merkezilik ölçüsü yani yerel yönetimlere aktarılan görev ve yetki türleri ile dereceleri zamana ve devletlere göre farklılıklar gösterebilmektedir.

Merkezden (Merkezi) Yönetim yani "*Devlet İdaresi*" kendi içerisinde "*Devlet İdaresinin Merkez Teşkilatı (Başkent Teşkilatı)*" ve "*Devlet İdaresinin Mülki Teşkilatı (Taşra Teşkilatı)*" olmak üzere ikiye ayrılır. Akademik yazında devlet idaresi tasnif edilirken yaygın olarak "*başkent teşkilatı*" ve "*taşra teşkilatı*" şeklinde bir ayrıma gidilmektedir. Gözler (2009:332) tarafından akademik yazındaki bu yaygın tasnifin, daha doğrusu tasnifin bu şekilde ifade edilmesinin yanlış bir kullanım olduğu belirtilmektedir. Başkent'in sadece bakanlık teşkilatlarına değil, aynı zamanda il ve ilçe düzeyindeki mülki (taşra) teşkilatlarına da ev sahipliği yaptığı düşünülürse bu yaklaşımın doğru olduğu görülmektedir. Ancak daha kısa ifade edilmesi ve yaygın olarak kullanılması nedeniyle akademik yazında hatalı tasnifin artarak kullanımı devam etmektedir. Bununla birlikte Giritli (2001:23,40) gibi diğer bazı yazarlar tarafından da ilgili tasnifin daha doğru bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Yaygınlaşmış bir hatanın düzeltilmesine katkı sağlamak ve bilimsel açıdan doğru kullanımın gerçekleştirilmesi adına çalışmada "başkent teşkilatı" yerine "*Devlet İdaresinin Merkez Teşkilatı*" ifadesi; "taşra teşkilatı" yerine de "*Devlet İdaresinin Mülki Teşkilatı*" ifadesi tercih edilecektir.

Devlet (merkezi - merkezden) idaresi, kendi içerisinde iki alt gruba ayrılrsa da bir bütün olarak devlet tüzel kişiliğini oluştururlar. Daha yalın bir ifade ile devletin başkent teşkilatı ile taşra teşkilatı kendi başlarına ayrı bir tüzel kişiliğe sahip değildirler. Devlet idaresi, merkezi olarak planladığı kamu hizmet ve politikalarını tüm ülke genelinde uygulamak, denetlemek, geri bildirim almak ve bu hizmetleri ihtiyaçlara göre yenilemek, devam ettirmek zorundadır. Ayrıca kamu düzenin korunması ve kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde devam ettirebilmesi için de tüm ülke geneline nüfuz edebilmesi gerekmektedir. Tüm bunların ise başkent adı verilen tek bir merkezden yapılması mümkün değildir. Dolayısıyla devlet idaresinin tüm ülke geneline bir ağ şeklinde yayılması gerekmektedir. Bu da yine devlet idaresine bağlı olarak faaliyet gösterecek taşra teşkilatları ile mümkün olmaktadır. Devlet idaresini bir insana benzetecek olursak;

- Beyin ve kalp gibi vücudun kontrol ve fonksiyon merkezi olan organlar merkezi idaredir.
- Vücudun merkezi tarafından yönetilen el, kol, ayak, vb. uzuvlar da merkezi idarenin mülki (taşra) teşkilatlarıdır.

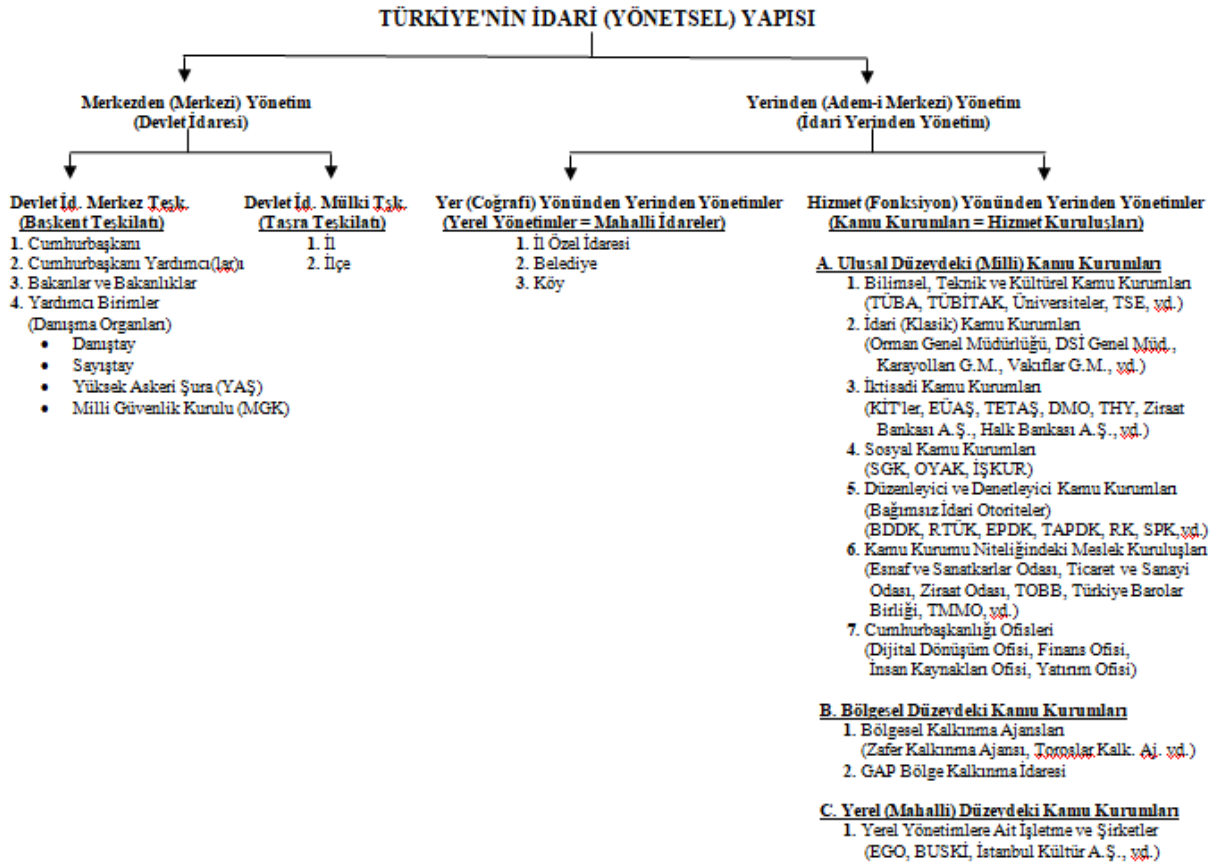
Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere insan vücudu kendi içinde ayrı ayrı dokulara, organlara, sistemlere, bölümlere ayrılmış olsa da hepsi bir bütünün parçalarıdır. Yani birbirinden

ayrılıp bağımsız hareket edemez, tek bir kişidir. Devlet idaresi de merkez (başkent) ve mülki (taşra) teşkilatları ile bir bütün olarak tek bir kamu tüzel kişiliğini oluştururlar.

1. DEVLET İDARESİNİN MÜLKİ (TAŞRA) TEŞKİLATININ TÜRLERİ

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve bu anayasa ile ilgili olarak yürürlüğe giren 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu devlet idaresinin hukuki zeminini inşa etmektedir. Ayrıca 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 442 sayılı Köy Kanunu ile Türkiye’de yerel yönetimler (yer – coğrafi açıdan yerinden yönetimler)¹ tesis edilmiştir. Bununla birlikte 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve diğer bazı kuruluş mevzuatı ile de kamu kurumlarının (hizmet – fonksiyon yönünden yerinden yönetimler) mevcut yapısı oluşturulmuştur. Tüm bu hukuki düzenlemeler Türkiye’nin yönetim yapısını inşa etmektedir.

Şekil 1. Türkiye'nin Yönetim Yapısı

1982 Anayasasında merkezi idare 126'ncı maddede düzenlenmiştir. Bu maddede ülkenin "illere" ayrılacağı ve yine illerin de kendi içerisinde diğer alt kademeli bölümlere ayrılacağı hükümlerine yer verilmiştir. İllerin ve diğer mülki taksimatların yapılmasında ilgili idari birimlerin "coğrafya durumlarının, ekonomik şartlarının ve kamu hizmetlerinin gereklerinin" esas alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca "birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatını kurulabilir", hükmü ile Türkiye'de "bölge düzeyinde" mülki teşkilat kurulabilmesi olanağı anayasa ile sağlanmıştır.

¹Akademik yazında yerel yönetimler içerisinde anlatılan mahalle birimleri belediyeler ile ilişkili olup, ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olmadığı için doğrudan yerel yönetimler arasında sayılmamıştır. Mahallelerin hukuki statüsü, Türk İdare Yapısındaki yeri, tarihsel gelişimi, vd. konuları hakkında detaylı bilgi almak için Bkz.: Yılmaz ve Mecek, 2019.

Tablo 1. T. C. Anayasasının 126. Maddesi

<p><i>C. İdarenin kuruluşu</i></p> <p><i>1. Merkezi idare</i></p> <p>Madde 126 – Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır.</p> <p>Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabilir. Bu teşkilatın görev ve yetkileri kanunla düzenlenir.</p>
--

Anayasa (md.126) hükmünden devletin mülki (taşra) teşkilatı ile çıkarılacak temel hükümler şunlardır;

- Türkiye mülki idare olarak "*illere*" ayrılmıştır. Dolayısıyla anayasada ismi belirtilen tek² idari birim il'dir. İllerin kendi içerisinde alt kademeli birimlere ayrılacağı belirtilmiştir. Ancak kaç tane alt birim olacağı ve isimlerinin ne olacağı hususunda bir bilgi verilmemiştir.
- Anayasa metninin son cümlesinde "*bu teşkilatın görev ve yetkileri "kanun" ile düzenlenir*", hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm metin içindeki yeri itibari ile son paragrafta ve "*bölge teşkilatının kurulabilmesi*" ile ilgili hükmün devamı niteliğinde tesis edilmiştir. Tüm paragrafları kapsayacak şekilde bir ifade de kullanılmamıştır. Ancak gerek anayasanın başka bir yerinde bu konuda bir hüküm bulunmaması ve gerekse kanunların anayasaya dayanmadan ama anayasa aykırı olmadan konu ve içerik olarak ilk elden düzenlenebilmesi nedeniyle mülki idarenin taşra teşkilatı ile ilgili hükümler (iller ve alt kademe birimlerinin kurulması, kaldırılması, sınırlarının tespit edilmesi, adlandırılması, görev - yetkilerinin belirlenmesi, organik yapısı, çalışma düzenleri, diğer idari birimler ile olan ilişkileri, vs.) kanuna bırakılmıştır. Dolayısı ile bu konuda yetki yasama organında yani TBMM'dedir. TBMM tarafından 1949 yılında yürürlüğe konulan 5442 sayılı **İl İdaresi Kanunu** halen uygulanmaya devam edilmektedir.
- İllerin ve diğer alt mülki teşkilatların düzenlenmesinde ilgili idari birimlerin "*coğrafya durumlarının, ekonomik şartlarının ve kamu hizmetleri gereklerinin*" dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Ancak bu hükmün tamamen bir somut karşılığının olmadığı düşünülmektedir. Çünkü hem anayasada hem de il idaresi kanunu ya da başka bir hukuk normunda bu unsurların (coğrafi, ekonomik, vd.) alt/üst sınırları ve standartları belirtilmemiştir. Dolayısı mecliste sayısal çoğunluğu elinde bulunduran parti/partiler bu unsurları esas almadan da illerin kurulması, kaldırılması, sınırlarının değiştirilmesi, vd. konularda kanun değişikliklerine gidebilirler. Anayasa Mahkemesinin bu konuda açılacak olası bir iptal davasında ölçüt olarak değerlendirebileceği somut normlar mevcut değildir.
- İllerin idaresinin "*yetki genişliği*" ilkesine dayandığı hüküm altına alınmıştır.

Yetki Genişliği İlkesi/Yetisi: Kamu düzeninin sağlanması ve milli kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması amacıyla devlet idaresinin merkez (başkent) teşkilatına ait olan bazı yetkilerin,

² Her ne kadar anayasanın "Geçici madde 19/d" maddesinde "*ilçe*" kavramı lafız olarak yer alsın da idari birim olarak anayasada ayrıca ve açıkça düzenlenmesi söz konusu değildir (Mecek ve Atmaca, 2020:2070).

mevzuatta öngörülen durumların ortaya çıkması halinde ve yine mevzuatın öngördüğü sınırlar içerisinde, il sınırları içerisinde, merkez adına tek başına ve bağımsız bir şekilde (merkezden izin, emir, talimat vs. beklemeden) kullanılabilmesidir. Yetki genişliği sadece il teşkilatı düzeyinde tanınmıştır. Yani il dışındaki diğer mülki (taşra) birimlerde bu yetki kullanılamaz. Ayrıca bu yetki illere yani idari örgüte tanınmıştır. Doğrudan doğruya valilere tanınmamıştır. Bu yetki il adına il düzeyindeki en üst mülki idari amir tarafından (vali ya da görevi başında olmaması halinde vekiline) kullanılır.

- Maddenin son paragrafında yer alan "...birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatını kurulabilir", hükmü ile Türkiye'de il düzeyinden daha üst düzeyde yani "bölge düzeyinde" mülki (taşra) teşkilat kurulabileceği belirtilmiştir. Anayasa metninde geçen "kurulabilir" ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu konuda yasama organına bir tasarruf yetkisi verilmiştir. Yani kurulması zorunlu değildir.
- Bölge mülki (taşra) teşkilatının kurulması ile ilgili maddenin devamında yer alan "...Bu teşkilatın görev ve yetkileri kanun ile düzenlenir", hükmü gereğince bölge düzeyindeki bir mülki (taşra) teşkilat ancak "**kanun**" ile kurulabilir. Normlar hiyerarşisinde kanundan daha alt³ düzeydeki hukuk normları (tüzük, yönetmelik, diğer düzenleyici adsız işlemler) ile bölge mülki teşkilatı tesis edilemez. Çünkü anayasa bu konuda düzenleme yapılacak hukuk normunu (kanun) ayrıca ve açıkça belirtmiştir.
- Bölge düzeyinde mülki (taşra) teşkilatının kurulabilmesi için bir "**amaç**" öngörülmüştür. Anayasa metninde geçen "**Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla...**", hükmü gereğince kanunu ihdas edecek yasama organının (TBMM) bölge teşkilatı kurarken kamu hizmetlerinin hayata geçirilmesindeki verim ve uyumu esas alması gerekmektedir. Ancak bu ölçüt ile ilgili anayasa ve diğer hukuk normlarında bir standart, ölçüt, vs. belirtilmemiştir. Dolayısıyla ilgili amaç şartının uygulanması ve denetlenmesi olası değildir. Yani TBMM'nin bu konudaki tasarrufunun önünde herhangi bir somut ölçüt bulunmamaktadır.

5442 sayılı İl İdaresi kanununa (md.1) göre Türkiye merkezi idare kuruluşu bakımından yani devlet idaresinin mülki (taşra) teşkilatı açısından "**il**"lere, iller de "**ilçe**"lere ayrılmıştır. Kanun metninde "...ve ilçeler de **bucaklara bölünmüştür**", ibaresi yer almaktadır. Ancak fiili uygulaması çok sınırlı olan bucak teşkilatlanması öncelikli olarak 2012 yılında yürürlüğe konan 6360 sayılı kanun (md.1/6) ile büyükşehirlerde, sonrasında da 2014 yılında yürürlüğe konan 6552 kanun (md.129) ile tüm ülkede kaldırılmıştır.

Türkiye'de kanun ile il düzeyinden daha üst düzeyde yani "bölge düzeyinde" mülki (taşra) teşkilat kurulabileceği anayasada (md.126) belirtilmiştir. Ancak 5442 sayılı İl İdaresi Kanununda "bölge" düzeyinde bir mülki (taşra) teşkilata yer verilmemiştir. İstisnai olarak 1983 yılında çıkartılan 71 karar sayılı kanun hükmünde kararname (KHK) ile Türkiye'de bölge mülki teşkilatı tesis edilmiştir. Ancak ilgili kanun hükmünde kararname TBMM tarafından kabul edilen 3036

3 Anayasa'da açıkça "kanun" ibaresi belirtilmesine rağmen, doktrinde bazı istisnalar (suç ve cezalar; temel hak ve hürriyetler; kişinin hakları ve ödevleri; siyasi haklar ve ödevler) dışında kanun ile düzenlenmesi gerektiği belirtilen hususların kanuna eşdeğer diğer hukuk normları (kanun hükmünde kararname, cumhurbaşkanlığı kararnamesi) ile de düzenlenebileceği kabul edilir. Muhtelif Anayasa Mahkemesi kararları da bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Bu konuda yapılan tartışmalar hakkında daha detaylı bilgi almak için Bkz.: Gözler, 2009:1179-1184; Güneş, 1965; Sağlam, 1984:261-271.

sayılı kanun ile bir bütün olarak reddedilerek yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak iki resmi gazete yayın tarihi arasında (04.10.1983 - 28.07.1984) geçen sürede (yaklaşık 10 ay) ilgili hukuk normu yürürlükte kalmıştır.

Türkiye'de bölge düzeyinde mülki (taşra) teşkilat kurulmasının ikinci örneği 1987 yılında yürürlüğe konulan 285 karar sayılı KHK ile tesis edilmiştir. Kanun (md.1) ile Van, Hakkâri, Bingöl, Tunceli, Mardin, Diyarbakır, Siirt ve Elazığ illerini çevreleyen bir "**Olağanüstü Hal Bölge Valiliği**" kurulmuştur. Daha sonra bu illerin kapsamı genişletilerek 13 ile kadar arttırılmıştır. 1994 yılı itibariyle olağanüstü hal bölge valiliğinin yetki sahası azaltılmaya başlanılmış, bu kapsamdaki iller kademeli olarak azaltılmıştır. Uygulanma süresi 46 kez uzatılan ve toplamda 6 farklı⁴ bölge valisinin görev aldığı olağanüstü hal bölge valiliği uygulaması 30.11.2002 tarihinde Diyarbakır ve Şırnak'ın da olağanüstü hal kapsamından çıkarılmasıyla sona erdirilmiştir.

Akademik yazında Türkiye'de bakanlık ve bağlı kuruluşlarına ait bölge müdürlüklerinin devlet idaresinin mülki (taşra) teşkilatlarına örnek gösterilmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu kapsamda ağırlıklı olarak Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü, GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Kalkınma Ajansları, vb. kurumların bölge teşkilatları örnek olarak gösterilir. Öncelikle bu kurumlar devlet tüzel kişiliğinden bağımsız, ayrı bir tüzel kişiliğe sahiptirler. Dolayısıyla devlet (merkezi) idaresinin hiyerarşisi altında yer almazlar. Bununla birlikte devlet tüzel kişiliği içerisinde yer alan ve görev sınırı birden fazla ili kapsayan yönetsel birimler de bulunmaktadır.

Bakanlık ve bağlı kuruluşların teşkilat yapısı içerisinde bulunan toplam 31 adet yönetsel birime ait bölge müdürlükleri 2002/3849 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (md.1) ile kademeli olarak kaldırılmıştır. Türkiye'de devlet idaresinin yeniden yapılandırıldığı 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine göre (md.502/1 sayılı cetvel) sadece Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığına ait 13 adet bölge müdürlüğü vardır. Ancak bu bölge müdürlükleri bir mülki teşkilat değildir. Nasıl ki bazı bakanlıkları yurt dışı birimleri devlet idaresinin mülki teşkilatı arasında yer alamayacağı gibi bu yönetsel birimler (bölge müdürlükleri) de devlet idaresinin mülki teşkilatı içerisinde yer almaz. Bu nedenle de bu birimlerin başında da mülki idari amir bulunmaz. Buradan hareketle bölge müdürlüklerinin varlığı onların bir mülki idare birimi olduğu sonucunu doğurmaz.

Sonuç olarak Türkiye'de mevcut konjonktürde bölge düzeyinde bazı müdürlükler (bölge müdürlükleri, gelir idaresi başkanlıkları, vb.) bulunuyor olsa da mülki anlamda tesis edilmiş herhangi bir mülki (taşra) teşkilat bulunmamaktadır. Türkiye'de tesis edilen devlet idaresinin mülki (taşra) teşkilatları sadece "**il**" ve "**ilçe**"dir.

1.1.İl (Genel) Yönetimi

Türkiye'de il (vilayet) sisteminin temeli Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. İlk kez 8 Ekim 1864 tarihli Tuna Vilayet Nizamnamesi⁵ ile il yönetimi kurulmuştur. Bu nizamname ile Edirne eyaleti hariç tutularak bu coğrafyadaki Niş, Vidin ve Silistre eyaletleri birleştirilerek "**Tuna**

4 Sırasıyla; Hayri KOZAKÇIOĞLU, Necati ÇETİNKAYA, Ünal ERKAN, Necati BİLİCAN, Aydın ARSLAN ve Gökhan AYDINER.

5 Tam adı "**Tuna Vilâyeti Nâmyyla Bu Kerre Teşkil Olunan Da'irenin İdare-i Umumiyye ve Hususiyesine ve Ta'yin Olunacak Me'murların Suver-i İntihabiyeleriyle Veza'if-i Da'imesine Da'ir Nizamnamedir**" şeklinde olan bu nizamnamenin orijinal metni için Bkz.: Düstur, 1.Tertip, Cilt 1, s.517-554. Nizamname ile ilgili daha detaylı bilgi almak ve latin harfleri ile yazılmış tam metnini incelemek için Bkz.: Seyitdanlıoğlu, 1996:67-81.

Vilayeti (Vilâyet-i Tuna)" adı altında yeni bir il tesis edilmiştir. Bu nizamnameden hemen sonra 7 Kasım 1864 tarihinde yürürlüğe giren Vilayet Nizamnamesi⁶ ile de il (vilayet) teşkilatı ülke geneline yayılmıştır. 1864 yılından günümüze kadar da duyulan ihtiyaçlar doğrultusunda il yönetimi ile ilgili yasal değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile il yönetim sisteminde iki farklı yönetim birimi doğmuştur. Bunlardan birisi konumuz olan devlet idaresinin mülki (taşra) teşkilatı olan il idaresidir. Daha yalın bir ifade ile ilin genel idaresidir. İl idaresi diye kısaca ifade edilen "*il genel idaresi*"dir. Diğer taraftan 1864 yılında il genel idaresine bağlı olarak kurulan ve onun danışma meclisi konumunda olan ancak daha sonraki süreçlerde devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olan il özel idaresidir. İl özel idaresi büyükşehir olan iller dışında⁷ tüm iller de kurulu olan bir yerel yönetim türüdür. Ülkemizde köy ile birlikte kırsal alan yönetimlerini oluştururlar. İl özel idaresi yerel yönetimlerin ele alınacağı konularda ayrıca ele alınmaktadır.

İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü (2020) verilerine göre Türkiye'de mevcut olan illerin 55 tanesi 1923 yılı öncesinden devrolunmuştur. 1935 yılında ülkede 6⁸ yeni il daha kurulmuştur. 1939 yılında Hatay, 1953 yılında Uşak, 1954 yılında 3⁹ yeni il ve 1957 yılında Kırşehir ilinin de kurulması ile Türkiye'de mevcut olan il sayısı 67'ye çıkmıştır. Bu sayı 1982 yılına kadar devam etmiştir. Özellikle 1970-1981 yılları arasında mülki teşkilatta ilin yanı sıra yeni bir ilçe dahi kurulmamıştır. 1989 yılında 4¹⁰ il, 1990 yılında 2¹¹ il daha kurulmuştur. 1991-1999 yılları arasında 8¹² yeni ilin daha tesis edilmesi ile Türkiye'de toplam il sayısı 81 olmuştur. 03.12.1999 tarihi itibari ile (584 sayılı KHK) son kurulan il, Düzce'dir. 2000'li yıllarda Türkiye'de yeni bir il kurulmamıştır. Çünkü Türkiye'de bir il teşkilatının kurulması bir takım yasal kural ve kaideler çerçevesinde gerçekleşmektedir.

İl yönetimi, sahip oldukları yetki ve coğrafi alan bakımından devlet (merkezi) idaresinin en üst düzeydeki mülki (taşra) teşkilatıdır. İl yönetiminin kurulması, kaldırılması, sınırlarının tespiti, ad verilmesi, çalışma düzeni, vd. hususları 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile düzenlenmiştir. İl'in kurulması, kaldırılması, ad verilmesi, yönetim merkezlerinin ve sınırlarının belirlenmesi ya da değiştirilmesi kanun ile olur (md.2/A). İl merkezi yapılan coğrafi birimin adı il adı olarak belirlenir. Bununla birlikte bu yönetsel alanın coğrafi ya da tarihi bir şanı (adı) var ise bu ad da verilebilir (md.2/E). Görev ve yetki sahası ilin fiziki sınırınıdır.

İl'in kurulması ve kaldırılmasının kanun ile yapılması her bir il için ayrı ayrıdır. Yani yeni bir il kurulması, il sınırlarının değiştirilmesi, isminin değiştirilmesi, başka bir ile bağlanması, vd. hususlar TBMM tarafından yapılacak kanun ile olmaktadır. Ancak Türkiye'deki tüm illerin kaldırılarak yeni bir yönetsel birim oluşturulması kanun ile gerçekleştirilemez. Çünkü iller anayasal

6 Nizamnamenin orijinal metni için Bkz.: Düstur, 1.Tertip, Cilt 1, ss.608-624. Nizamname ile ilgili daha detaylı bilgi almak ve latin harfleri ile yazılmış tam metnini incelemek için Bkz.: Tural, 2004:93-123.

7 2012 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyesi kurulu olan illerde il özel idareleri kaldırılmıştır (md.1/5). 2020 yılı itibari ile Türkiye'de mevcut olan 81 ilin 30'unda büyükşehir belediyesi vardır. Dolayısıyla da 51 adet il özel idaresi mevcuttur. Mevcut mevzuat doğrultusunda illerin büyüyüp nüfusunun artması ile büyükşehir olan il sayısının artarken, il özel idarelerinin de sayısı mevcut şartlarda zamanla aynı oranda azalacaktır.

8 Artvin, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Rize, Tunceli illeri.

9 Adıyaman, Nevşehir, Sakarya illeri.

10 Kırıkkale, Karaman, Bayburt ve Aksaray illeridir.

11 Şırnak ve Batman illeridir.

12 Ardahan, Bartın Düzce, Iğdır, Karabük, Kilis, Osmaniye ve Yalova illeridir.

(md.126) birimlerdir. Gözler'in (2009:334) de belirttiği gibi il genel idaresinin tüm ülkedeki varlığına kanun ile son vermek anayasaya aykırıdır.

İlin yönetilmesi "*yetki genişliği*" esasına dayanır (md.3). il içerisinde alt mülki teşkilat(lar) kurulabilir. 5445 sayılı yasanın güncel halinde illerin alt yönetsel teşkilatı olarak sadece "*ilçe*" bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere 2014 yılı itibariyle bucakların hukuki varlığı sona erdirilmiştir. İl yönetimi; "vali", "il idare şube başkanları (il müdürleri)" ve "il idare kurulu"ndan oluşmaktadır.

1.1.1. Vali

İl Yönetiminin mülki amiri olan valinin hukuki statüsü, görev süresi, göreve atanma şekli ve şartları ile görev ve yetkileri bu başlık altında ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.1.1.1.Hukuki Statüsü

5442 sayılı yasaya (md.4) göre Vali, il idaresinin başı (*mülki amiri*) ve mercii (*başvurulacak ve müracaat edilebilecek en üst makam*) konumundadır. Vali, il düzeyinde Cumhurbaşkanının temsilcisi¹³ ve yürütme ile ilgili idari vasıtasıdır (md.9). Valiler, görevleri ile ilgili olarak doğrudan Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Bununla birlikte bakanlar ve cumhurbaşkanı yardımcıları kendi görev alanlarına giren işleri ile ilgili olarak valilere re'sen (*kendiliğinden, kimseyi aracı kılmadan, doğrudan doğruya*) emir ve talimat verebilir (md.9/A). Mevcut mevzuat hükümleri gereğince;

- Vali devlet tüzel kişiliğinin mülki (taşra) idaredeki temsilcisidir. Dolayısıyla başta devlet tüzel kişiliğinin temsilcisi ve en üst amiri olan Cumhurbaşkanının ve Cumhurbaşkanlığı hiyerarşisi içinde bulunan ve icrai yetkilere sahip cumhurbaşkanı yardımcıları ile bakanların da ildeki temsilcisidir.
- Valiler ilin genel idaresinden dolayı Cumhurbaşkanına karşı sorumludurlar. Valilerin bu sorumluluğu görevleri ile ilgili konularda kademeli olarak cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar için de geçerlidir.
- Valiler, görevleri ile ilgili konularda ilgili bakanlıklar ile cumhurbaşkanlığını aracı kılmadan muhabere edebilir (resmi yazışma ve iletişim) ve doğrudan emir-talimat alabilir.
- Valiler devlet idaresinin il düzeyindeki idari yürütme vasıtasıdır. Başka bir ifade ile cumhurbaşkanlığı hiyerarşisinde bulunan tüm bakanlık, başkanlık, genel müdürlük, vd. idari birimlerin taşra teşkilatlarının sevk ve idaresinden sorumludur.
- Cumhurbaşkanının ve görevleri ile ilgili konularda cumhurbaşkanı yardımcıları ile bakanların valiler üzerinde hiyerarşik denetim yetkisi bulunmaktadır. Aynı şekilde valiler de

¹³ Kanun metninin eski hali; "*valiler ilde, devletin ve hükümetin temsilcisi ve ayrı ayrı her bakanın mümessili (temsilcisi) ve bunların idari ve siyasi yürütme vasıtasıdır*", şeklinde idi. Bütün hükümleri ile 9 Temmuz 2018 tarihinde yürürlüğe giren "*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*" ile başbakanlık ve bakanlar kurulu sona erdirilmiştir. Dolayısıyla eski sistemde devleti hükümet eden siyasi kanat (başbakan ve bakanlar kurulu) ortadan kaldırılmış ve bu kanata ait görev ve yetkiler daha önce devletin siyasal sorumluluğu bulunmayan cumhurbaşkanına devredilmiştir. Dolayısıyla cumhurbaşkanı hem devletin hem de hükümetin başı olmuştur. Yürütme organı içerisindeki idari sorumlu - siyasi sorumlu ayrışması da sona ermiştir. Valiler ile ilgili temsil yetkisinin yeni halinde "*devlet-hükümet*" ve "*idari-siyasi*" ayrımı yapılmamasının temel nedeni bu durumdur.

ilgili bakanlıkların taşra il müdürlükleri üzerinde bir hiyerarşik denetim yetkisi¹⁴ bulunmaktadır.

- Yeni hükümet sisteminin gereği olarak valilerin sorumlulukları idari ve siyasi olarak ayrılmamaktadır. Genel bir sorumluluk haizdir.

Valinin tespit ve tayin ettiği işlerde valiye yardımcılık etmek ile valinin görevi başında bulunmadığı zamanlarda vali vekilliğini icra etmek üzere vali yardımcılarını (muavinleri)¹⁵ bulunur. Vali yardımcılarını, valinin yazı işlerinin düzenlenmesinden de sorumludur (md.5). Bir ilde bulunabilecek vali yardımcısı sayısı 86/10782 karar sayılı "*Mülki İdare Amirleri Atama, Değerlendirme ve Yerdeğiştirme Yönetmeliği*" ile (EK-VII) belirlenmiştir. 2020 yılı itibariyle yönetmelikte belirtilen en çok vali yardımcılığı kadrosu İstanbul (23 adet) ilinde, en az vali yardımcılığı kadrosu ise Gümüşhane ve Ardahan (2'şer adet) illerinde ihdas olunmuştur. Vali yardımcılığı görevi "*kaymakamlık*" ve "*hukuk işleri müdürlüğü*" ile "*eşdeğer görev*" sayılmıştır (86/10782 s. Yön. md.3/K). Bu nedenle vali yardımcılarını kamu görevleri esnasında kaymakamlık görevine ya da hukuk işleri müdürlüğü görevine de atanabilirler.

1.1.1.2. Atanması ve Görev Süresi

Üst kademe kamu yöneticilerin atama usulleri 3 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmiştir. İlgili üst düzey kamu yöneticiler üç ayrı grupta tasnif edilmiştir. Valiler, ilgili kararnamenin ekinde bulunan "*1 sayılı cetvelde*" yer almaktadır. Yönetmelik hükmü (md.2/2) gereğince 1 sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlere cumhurbaşkanı kararı ile atama yapılır. Başka bir ifade ile valiler doğrudan doğruya¹⁶ cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.

Valilerin de içerisinde bulunduğu 1 sayılı cetvelde yer alan tüm üst kademe kamu yöneticilerinin atanabilmesi için bazı şartlar aranmaktadır (md.3). Ancak ilgili kararnamede (md.3/4), 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 59'uncu maddesine göre atanarlarda birinci fıkranın a bendi¹⁷ dışındaki diğer madde hükümlerinin¹⁸ uygulanmayacağı belirtilmiştir. Valilik görevi 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu hükmü (md.59) gereğince "*istisnai memurluk*" olarak kabul edilmektedir. İstisnai devlet memurlarının atanmasında 657 sayılı yasanın 48'inci maddede belirtilen şartlar aranmaktadır (md.60). Dolayısıyla valilerin atanmasında hem 657 sayılı yasa (md.60) hükmü, hem de 3 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükmü (md.3/1-a ve 3/4) aynı şartları (657 s. kanun md.48) aranmaktadır. Yasa hükmünde belirtilen genel şartlar şunlardır;

14 Kanun (md.4) hükmü gereğince hâkim ve savcılar ile askeri birlikler, askeri fabrikalar, askeri müesseseler, askerlik şube ve daireleri valinin hiyerarşik denetimi dışında bırakılmıştır. Daha yalın bir ifade ile sayılan bu kişi ve idari birimler valinin il yönetim ve denetimi dışındadır.

15 Vali yardımcılarını "istisnai memurluk" kapsamına girmeyen, meslek memurlarıdır. Mülki İdare Amirleri Atama, Değerlendirme ve Yerdeğiştirme Yönetmeliği (md.19) gereğince vali yardımcısı olarak atanabilmek için 6'ncı sınıf ilçe hizmeti (kaymakamlık) yapmış olmak şarttır. Vali yardımcısı olarak atanan kişilerin yönetmelik ile belirlenen 5'inci coğrafi bölgede en az iki yıl vali yardımcılığı yapma mükellefiyeti vardır.

16 9 Temmuz 2018 öncesindeki eski sistemde ise valiler, sırasıyla içişleri bakanının önerisi, bakanlar kurulunun kararı ve cumhurbaşkanının onayı ile atanmaktaydı (5442 s. kanun mülga 6.md.). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ise vali atanması için herhangi bir "öneri" ya da "karar" aşaması bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı herhangi bir merciin öneri ve kararını almadan doğrudan doğruya tek başına bu yetkisini kullanmaktadır.

17 İlgili madde bendi: "a) 657 sayılı Kanunun 48 inci maddesinde sayılan genel şartları taşımak".

18 b) En az dört yıllık yükseköğrenim mezunu olmak.

c) Kamuda ve/veya sosyal güvenlik kurumlarına tabi olmak kaydıyla uluslararası kuruluşlar ile özel sektörde veya serbest olarak en az beş yıl çalışmış olmak.

- Türk vatandaşı olmak.
- Kanunda (md.40) belirtilen yaş şartını¹⁹ (18 yaşını tamamlama) taşımak.
- Kanunda (md.41) belirtilen eğitim şartını (genel olarak ortaokul) taşımak. Vali ve diğer istisnai memurların atanmasında "yükseköğrenim mezunu olma" şartı²⁰ aranmamaktadır.
- Kamu haklarından yasaklı (mahrum) olmamak.
- Kasten işlenen bir suç sebebi ile bir yıl ya da üzeri süreli hapis cezasına mahkum olmamak.
- Affa uğramış olsalar bile bazı özel nitelikli suçlardan (*Anayasal düzene ve anayasal düzenin işleyişine karşı işlenmiş suçlar, devletin güvenliğine karşı işlenmiş suçlar, irtikâp, zimmet, hırsızlık, rüşvet, sahtecilik, dolandırıcılık, hileli iflas, güveni kötüye kullanma, edimin ifasına fesat karıştırma, ihaleye fesat karıştırma, kaçakçılık veya suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama*) mahkum olmamak.
- Askerlik hizmeti ile ilgisi bulunmamak. Daha geniş bir ifade ile askerlik hizmetinden muaf olmak, askerlik çağına gelmemiş olmak, askerlik hizmetinin yapılmış olması, askerlik hizmetinin ertelenmiş (tecil) olması ya da yedek sınıfa geçirilmiş olmak durumlarından herhangi birisi taşımak.
- Görevini devamlı olarak yapmasına engel olacak nitelikte akıl hastalığı bulunmamak.

3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine ekli (I) sayılı cetvelde yer alan kamu görevlilerinin, dolayısı ile bu cetvelde yer alan valinin görev süresi, atandığı tarihte görevde bulunan Cumhurbaşkanının görev süresini geçemez. Cumhurbaşkanının görevi sona erdiğinde, valinin görevi de kendiliğinden sona erer. Ancak vali, yerine yeni bir vali atanıncaya kadar mevcut görevine devam eder. Görev süresi sona eren bir vali, yeniden valilik görevine atanabilir. Vali, görev süreleri sona ermeden de Cumhurbaşkanı tarafından görevinden alınabilir (md.4). Valilik görevine atananların, atandıkları derecelerde geçirmiş oldukları süreler, kademe ilerlemesinde değerlendirilir. Ancak bu durum kazanılmış hak olarak sayılmaz (657 s. Kanun md.61).

Valilerin görev sürelerinin sona ermesi ya da görevden alınmaları durumunda başka bir kamu görevine atanıp atanamama durumu 3 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesinde (md.6)

19 İlgili maddenin devamında belirtilen 15 yaşını doldurmak kaydı ile kazai rüşte (*mahkeme kararı ile reşit olma*) sahip olan kimselerin devlet memurluğuna atanmaları "*bir meslek ya da sanat okulunu bitiren*" ve bu alanda istihdam olunacak kişiler ile ilgilidir. Valilik ile ilgili bir hüküm değildir.

20 Akademik yazında valinin atama için sahip olması gereken asgari eğitim şartı ile ilgili olarak 2018/Temmuz dönemi öncesinde farklı görüşler öne sürülmüştür. Bazı yazarlar hukuken "*ilkokul mezunu*" olan herkesin vali olarak atanabileceğini ifade etmişlerdir [*Örnek olarak; Özyörük, 1977:203; Duran, 1982:134; Derdiman, 2015:256*]. Bazı yazarlar da vali olarak atanabilmek için en az "*ortaokul mezunu*" olunması gerektiğini savunmuşlardır [*Örnek olarak; Günay, 2013:460*]. Bazı yazarlar ise 1700 sayılı Dahiliye Memurları kanununa (md.2/B) atıf yaparak vali olarak atanma eğitim şartının "*lisans mezunu- SBF, İİBF, hukuk ve dengi*" olduğunu belirtmişlerdir [*Yıldırım, 1999:109; Gözler, 2009:335-337; Yıldırım, 2012:65; Parlak ve Sobacı, 2012:95; Bilgiç, 2013:135*]. Gerek 1700 sayılı yasanın 2/B maddesinin 2018/Temmuz döneminde yürürlükten kaldırılması ve gerekse de aynı dönemde yürürlüğe giren 3 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesinin 657 sayılı yasa ile uyumlu halde olması bu konudaki tartışmaları ortadan kaldırmıştır. 2020 yılı itibariyle mevcut mevzuat doğrultusunda 657 sayılı yasada (md.41) belirtilen asgari eğitim (ortaokul mezunu olma) şartı vali olarak atama yapılması için yeterlidir. Aynı maddenin devamında belirtilen "*Ortaokul mezunlarından istekli bulunmadığı takdirde ilkokulu bitirenlerin de alınması caizdir*", hükmü valiler için uygulanamaz. Çünkü valilik istek (talep) ile elde edilen bir görev değildir. Ayrıca temel eğitim süresinin de 12 yıl olduğu bir Türkiye'de en az ortaokul mezunu olan vali adaylarının bulunamaması diye bir durum pek olası görünmemektedir.

düzenlenmiştir. Valilerin görevlerine atanmadan önceki durumlarına göre iki farklı ihtimal söz konusudur (md.6/1, 6/2);

- Kamu görevlisi olmamasına rağmen, üst kademe kamu yöneticisi (vali, vd.) görevine atanan kişilerin görev süresinin sona ermesi ya da görevden alınmaları halinde kazanılmış bir özlük hakları (kadro, görev, pozisyon) bulunmamaktadır. Daha yalın bir ifade ile valilik yapmaları dolayısıyla başka bir devlet memurluğuna geçiş yapma hakları yoktur. Ancak bu durumda olan kişilere tazminat ödenmesi söz konusu olabilmektedir. Valilik görevi sona eren kimselere (memurluktan valiliğe atananlar hariç) tazminat ödenip ödenmemesi, tazminat ödenmesi durumunda tazminat miktarının tespit edilmesi ve bu işlemlere esas diğer usul ve esaslar Cumhurbaşkanınca belirlenir.
- Kamu görevlisi iken üst kademe kamu yöneticisi (vali, vd.) olarak atanan kişilerin görevleri sona ermesi (görev süresinin dolması ya da görevden alınması) durumunda, cumhurbaşkanı tarafından atama öncesinde buldukları veya öğrenim durumları itibarıyla kazanmış oldukları unvanlara ilişkin kadro veya pozisyonlara atamaları yapılır. Bu kişiler cumhurbaşkanı tarafından 657 sayılı kanunda (md.36/A-11) sayılan uzman veya denetim elemanı kadrolarına ya da bunlara denk sayılan pozisyonlara da atanabilirler. Son alternatif olarak yine cumhurbaşkanı tarafından araştırmacı ya da cumhurbaşkanınca uygun görülecek başka bir pozisyon ve kadroya ataması yapılabilir. Atama yapıncaya kadar bu kişilerin (valilik görevi son bulanlar) görev, kadro ve pozisyona ilişkin olarak almakta oldukları her türlü ödemeler, görev yaptıkları idare tarafından yapılır. Bu kapsamda yer alan kişiler için durumlarına uygun boş kadro, görev ve pozisyonun bulunmaması hâlinde, bu kişiler (valilik görevi son bulanlar) başkaca bir işlem yapmaya gerek olmaksızın, kendileri için kurumların kadro veya pozisyon cetvellerinin ilgili bölümlerine kadro ve pozisyonları eklenmiş sayılır.

1.1.1.3. Görev ve Yetkileri

Valilerin görev ve yetkileri sistematik olarak 5442 sayılı kanunun 9-26 maddeleri arasında düzenlenmiştir. Ancak ilgili kanunun diğer maddelerinde de valinin bazı görev ve yetkilerine yer verilmektedir. Yine 5442 sayılı kanun dışındaki muhtelif mevzuat hükümleri ile valiye bazı görev ve yetkiler verilmiştir. 5442 sayılı kanun ile valiye tanınan görev ve yetkiler şunlardır;

- Vali, il düzeyinde cumhurbaşkanının yürütme vasıtası ve temsilcisidir. Valiler, il idaresi hususunda doğrudan Cumhurbaşkanına karşı sorumludur.
- Valilikler il işleri ile ilgili olarak Bakanlık ya da tüzel kişiliği bulunan genel müdürlüklerle (kamu kurumlarıyla) doğrudan doğruya yazışma yetkileri bulunurlar.
- Vali, yürürlükteki mevzuat normlarını (kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, vd.) ilan etme, bu normların uygulanmasını sağlama, bu hususta verilen emir ve talimatları yürütmekle görevlidir.
- Vali, İl idaresi ile ilgili işlerin yürütülmesi için gereken tedbirleri almaya yetkilidir.

- Vali, hukuk normlarının (kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, vd.) verdiği yetkiyi kullanmak ve yüklediği ödevleri yerine getirmek amacıyla genel emir çıkarma ve bu emirleri ilan etme yetkisine sahiptir.
- Vali, il idaresi ile ilgili olarak adli ve askeri birimler dışında kalan devlet tüzel kişiliği altındaki tüm idari birimler ile yerel yönetimler (belediye, il özel idaresi, köy), özel işyerleri ve bunlara bağlı tüm organik birimleri teftiş etme (denetleme) yetkisine sahiptir. Mevcut denetim görev ve yetkisini Bakanlık müfettişleri, genel müdürlük müfettişleri ve/veya bu idari birimlerin amir ve memurları ile de gerçekleştirebilir.
- Vali, tüm yönleri ile İlin genel idaresini düzenlemek ve denetlemekten sorumludur.
- Vali, devlet idaresinin merkez teşkilatı içerisinde yer alan birimlerin, il düzeyinde idari birimi ya da görevli memuru bulunmaması durumunda, bu yönetsel birimin gerçekleştirilmesi gereken işlerin yürütülmesini, yakın ilgisi bulunan her hangi bir taşra biriminden veya bu birimlerin başkanından isteyebilir. Vali tarafından bu kapsamda tevdi edilen iş ve işlemlerin ilgili birim ve amirlerce yapılması zorunludur.
- Vali, il sınırları içerisindeki kamu birimlerinde istihdam edilen uzman ya da fen kollarındaki memur ve işçilerden asli görevlerini aksatmamak şartıyla ilin genel ve mahalli hizmetlerine ilişkin işleri yerine getirmelerini isteyebilir.
- Vali, kamu gelirlerinin düzenli bir şekilde tahakkuk ve tahsil edilmesi ile gelir kaynaklarının artırılması amacıyla ihtiyaç duyulan tedbirleri alır ve uygular. Gerekirse bu amaçla ilgili genel müdürlükler ve Bakanlıklara tekliflerde bulunur.
- Vali, merkezi idarenin (devlet), yerel yönetimlerin (belediye, il özel idaresi köy) ve diğer kamu tüzel kişilerinin sahip olduğu genel ve özel nitelikteki mülklerini yangın, sel baskını, vb. tehlikelere karşı korunmasını, iyi (kullanıma hazır, faal) halde muhafaza edilmesini ve yönetilmesini, bu kapsamda ihtiyaç duyulacak tedbirlerin uygulanmasını ilgililerinden ister ve denetler.
- Vali, mülki idare merkezleri olan il, ilçe ve bucak merkezleri ile çevrelerinde görev yapan tüm devlet dairelerini kullanılan mülkün kiralık olup olmamasına bakmaksızın hazine menfaatleri ve mahallin hizmet şartlarına en uygun şekilde bir veya birkaç binada toplamak üzere ihtiyaç duyulan tedbirleri aldırır ve uygulanmasını denetler.
- Vali, Cumhuriyet Bayramı kapsamında il sınırları içerisinde yapılacak olan resmi törenlere başkanlık eder ve kapsamda yapılacak tebrikleri kabul eder.
- Vali, il sınırları içerisinde bulunan ceza ve tevkif evlerini muhafaza etme ve Cumhuriyet savcısı ile birlikte tutuklu ve hükümlü kimselerin buralardaki sağlık şartlarını gözetim ve denetimi altında bulundurur.
- Vali, il sınırları içinde bulunan genel ve özel nitelikteki tüm kolluk kuvvetleri ile teşkilatının amiridir. Vali, bu kapsamda suç işlenmesini önlemek, kamu düzen,ni ve güvenini korumak

için ihtiyaç duyulan tedbirleri alır. Bu amaçla devletin genel ve özel kolluk kuvvetlerini istihdam eder.

- Vali, il sınırları kapsamında sınır ve kıyı emniyetinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm işleri, yürürlükteki mevzuat hükümlere göre gerçekleştirir ve idare eder.
- İl sınırları dahilinde kişi dokunulmazlığının, kamu esenliğinin, tasarrufa ilişkin emniyetin, huzur ve güvenliğin sağlanması ile bu kapsamda önleyici kolluk yetkisi valinin görevlerindedir. Vali, bu kapsamda ihtiyaç duyulan tedbir ve kararları alır.
- Kamu düzeni ve/veya kamu güvenliğinin gündelik yaşamı durduracak ya da kesintiye uğratabilecek şekilde bozulması veya bu konuda olası ciddi belirtilerin ortaya çıkması halinde vali, 15 günü geçmemek üzere il sınırları içerisinde belirli yerlere girişi ve çıkışı şüpheli kişiler için sınırlandırabilir. Bu kapsamda belirli yer ve/veya saatlerde kişilerin toplanmaları ve dolaşmaları ile araçların seyirlerini düzenleyebilir veya kısıtlayabilir. Ayrıca ruhsatlı olsa bile her türlü silah ve merminin taşınması ve naklini yasaklayabilir.
- Vali, il sınırları içerisinde polis ve jandarma ile gümrük muhafaza ve diğer özel kolluk kuvvetlerinin üst ve astlarının görev yerlerini sürekli ya da geçici olarak değiştirebilir. Bu durumda İçişleri Bakanlığı ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığına bilgi verir.
- Valiler, ilde ortaya çıkan olayları emri altındaki kolluk kuvvetleri ile önleyemedikleri ya da çıkabilecek olası olayları emri altındaki kolluk kuvvetleri ile önlenmesini mümkün görmedikleri durumlarda, İçişleri Bakanlığına başvurarak diğer illerin kolluk kuvvetlerinden ve gerekirse en yakın askeri (kara, deniz, hava) birlik komutanlığından (Kara Kuvvetleri Komutanlığının sınır birlikleri dâhil) mümkün olan en hızlı vasıtalar ile başvuruda bulunarak yardım isterler.
- Merkezi idareye (devlet) ve yerel yönetimlere (belediye, il özel idaresi, köy) ya da bunlara bağlı bulunan veya bunların gözetim ve denetimi altında işletme, müessese ve idari teşkilat ile diğer bütün gerçek ve tüzel kişiler tarafından işletilen sınai, mali, iktisadi ve ticari işletmeler, depolar ve ambarlar ile uzman, fen adamı, teknisyen, işçi gibi personel istihdam eden idari birimler iş hayatının düzenlenmesi, Devlet ve memleket güvenliği açısından valinin denetim ve gözetimi altındadırlar. Valiler, buralarda istihdam edilen çalışanların ve diğer kişilerin kimlikleri ve nitelikleri hakkında ilgililerinden bilgi isteyebilirler.
- Valiler, il halkının askerlik hizmetleri ile ilgili şikayet ve başvurularını kabul ederler.
- Vali, ihtiyaç halinde suç faillerinin bulunması için kolluk memur ve amirlerine emir ve talimat verir.
- Vali, kişilerin can ve mal emniyetini sağlamak, kamu düzeni ve güvenliğini tesis etmek amacıyla aldığı karar ve tedbirlerin uygulanması için adli ve askeri kuruluşlar dışında, yerel yönetimler dâhil tüm kamu kurum ve idarelerinin ambulans, itfaiye, iş makinesi ve çekici ile tedbirlerin gerekli kıldığı diğer araç ve gereçlerinden yararlanabilir, personeline görev ve talimat verebilir.

- Vali, kişilerin can ve mal emniyetinin sağlanması, suç işlenmesinin önlenmesi, kamu düzeni ve güvenliğinin tesis edilmesi ile trafik kontrolü ve güvenliğinin sağlanması amacıyla karayolları, meydan, park, cadde ve sokak gibi kamuya açık yerlerde kurulacak sistemlerin yerlerinin tespiti, kurulumu ve altyapı faaliyetlerini koordine eder.
- Valiler, devletlerarası hukuk hükümleri ile seyahat, ikamet, seyrisefain, konsolosluk ve ticaret sözleşmelerine göre yabancıların hukuki durumları ile hava, kara ve deniz ticaretlerini ilgilendiren işlerde konsolosluklarla haberleşir, bunların başvuru ve ziyaretlerini kabul ederler.
- Vali, (adli ve askeri daireler hariç) tüzel kişiliği bulunan genel müdürlükler (kamu kurumları) ve Bakanlıkların il teşkilatında çalışan tüm memur ve işçilerin en büyük amiridir. Vali bu sıfatı nedeni ile işçi ve memurların çalışmalarına nezaret eder. Yönetsel yapının faaliyetlerini denetler. Devlet Memurları Kanunundaki usulüne göre gerekirse ilgili personelin savunmasını aldıktan sonra hakkında disiplin cezası vererek uygular.
- İl düzeyinde görev yapan ve merkezi atama ile göreve gelen memurlarının yıllık izinleri valiliğin resmi yazı ile bildirimini üzerine kadrolarının buldukları genel müdürlük veya Bakanlık tarafından verilir. Acil durumlarda ilgili memurlara valiler tarafından 15 güne kadar izin verilir. Bu durum ilgili makamlara bildirilir.
- Valiler, idareleri ve denetimleri altında bulunan idari birimlerin aldığı karar ve gerçekleştirdikleri uygulamalar ile ilgili şikayette bulunanların başvurularını inceler, bu kapsamda memurun haksız ya da hukuka aykırı bir işlemini tespit ederse hakkında kanuni işlem yapar.
- Valiler, birkaç il'i kapsayan görevlerin kendi illerindeki iş ve işlerini gözetim ve denetiminden sorumludurlar.
- Valiler, yaptıkları denetimler esnasında görevlerine devam etmelerinde sakınca gördükleri tüm memur ve işçileri görevlerinden el çektirebilirler (açığa alabilir) ve kamu hizmetinin aksamaması için gerekli tedbirleri aldırırlar. Bu bağlamda ilgili kararı gerekçesi ile birlikte ait olduğu makama derhal bildirirler.
- Valiler, il sınırları içerisinde teftiş ve denetim sorumluluğu kapsamında olmayan tüm resmi daire ve işletmelerde gerçekleştiğini öğrendikleri yolsuzlukları ilgili makamlara bildirirler. Bildirimde bulunulan yetkili makamlar gerekli incelemeyi yaparak hukukun gereğini yerine getirirler. Yapılan inceleme ve işlemlerin sonucu hakkında valiye bilgi verirler.
- Valiler, vali yardımcılarının, il idare şube başkanlarının, il muhakemat müdürlerinin, kaymakamların, özel ve genel kolluk amirlerinin birinci derecede, diğer memurların ise ikinci derecede sicil amiridirler.
- Valiler, gerektiği durumlarda il atamalı kamu görevlilerine takdirname verirler. Merkezi atama ile görevlerini yerine getiren kamu görevlileri hakkındaki tecziye ve takdir işlemlerini ilgili makamlara bildirirler.

- İl içerisinde yer alan İl idare şube başkanları kendi birimleri ile ilgili işlerin gerçekleştirilmesinden ve kendilerine bağlı memur ve işçilerin mevzuat (kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi, vd.) hükümleri kapsamındaki görev ve yükümlülüklerini hızlı ve düzenli bir şekilde yapılmasından valiye karşı sorumludurlar.
- Kaymakamlar ve İl idare şube başkanları mevzuat (kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, vd.) hükümlerinin ve Cumhurbaşkanı tarafından alınan karar ve tedbirlerin uygulanması esnasında ihtiyaç duydukları usul ve esasları valiye sorarlar. Vali, konuyla ilgili şube başkanıyla görüşüp konuyu inceledikten sonra bir sonuca ulaşamadığı takdirde konu ile ilgili üst mercilerden sorar. Konu ile ilgili alınan cevaba göre gereği yapılır.
- Kaymakamlar ve İl idare şube başkanları vali tarafından re'sen verilen emir ve talimatların yürürlükteki hukuk normlarına (kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, vd.) ve Cumhurbaşkanıca alınan tedbir ve kararlara uygun olmadığını düşünürlerse durumu valiye yazılı olarak iletirler. Vali, verilen emir ve talimatın yürürlükteki mevzuat hükümlerine uygun olduğunu yazılı olarak belirterek ilgili emir ve talimat konusunda ısrar (tekrar) ederse (bu hususta ilgili üst mercie de bilgi vererek), bu emir ve talimat uygulanır. Üst merciden cevap alınıncaya kadar yapılan uygulamadan kaynaklı sorumluluk valiye aittir.
- Vali, il düzeyinde kamu teşkilatının uyumlu bir şekilde çalışması, idari birliğin sağlanması, işlerin gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi için ihtiyaç duyulan tedbirlerin alınmasını görüşmek ve karara bağlamak amacıyla yılda dört defadan az olmamak üzere, lüzum gördüğü zamanlarda il idare şube başkanlarını kurul halinde toplar. Toplantıda alınan kararların hayata geçirilmesi tüm idare şubeleri için zorunludur. Valiler, ilin yönetim, bayındırlık (iskân), ekonomi, kültür, sosyal yardım ve sağlık işleriyle ilgili kamu hizmetlerinin koordineli bir şekilde yürütülmesi için alınması ve uygulanması gereken en uygun tedbirleri görüşmek üzere yılda bir kez kaymakamları toplantıya çağırır. Toplantıda karara bağlanan işler öncelik ve önemine göre eldeki imkânlar ölçüsünde sıralanarak programlanır, ilçeye düşen görevler ayrılır ve bir önceki yıllık programın sonuçları gözden geçirilir.
- Valiler, her yıl uygun gördükleri zamanlarda il içerisindeki tüm ilçe, bucak ve programa alınan köyler ile il içerisindeki kamu birimlerini denetler ve teftiş ederler. Bu kapsamda halkın ihtiyaç ve taleplerini yerinde inceleyerek gereğini yaparlar. İlin ekonomik, mali, idari, sosyal, kültürel ve sağlık durumu ile Cumhurbaşkanıca alınan tedbir ve kararların sonuçları ve bunların halk üzerindeki etkileri hakkında yıl sonunda ya da uygun gördükleri diğer zamanlarda cumhurbaşkanlığına ve ilgili bakanlıklara bilgi (rapor) verirler.

Valinin sahip olduğu görev ve yetkiler biraz geniş kapsamlı ve metin olarak da uzundur. Bu görev ve yetkilerin tür olarak daha iyi anlaşılabilmesi açısından gruplandırılmasında yarar vardır. Bu düşünceden hareketle valinin sahip olduğu görev ve yetkileri 10 (on) grupta inceleyebiliriz. Bu görev ve yetkiler şunlardır;

Temsil Yetkisi; Vali, il idaresinin başı ve merciidir. İl'de cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtasıdır (md.9). Dolayısıyla devlet idaresinin (*cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı, bakanların*) il mülki düzeyindeki temsilcisidir. Bu nedenle de devlet idaresinin özel ve

tüzel kişiler önünde ve yine mahkemeler karşısında il düzeyinde temsil edilmesi vali tarafından gerçekleştirilir. *Örnek olarak*; Cumhuriyet Bayramında il düzeyinde yapılacak olan resmi törenlere vali başkanlık eder ve bu kapsamda yapılacak tebrikleri kabul eder (md.9/K). Vali, yabancıların bazı özel hukuki durumları ve işleri nedeniyle konsolosluklar ile yazışma yapabilir, konsoloslukların müracaat ve ziyaretlerini (devlet idaresi adına) kabul eder (md.12). Muhtelif mevzuat hükümleri doğrultusunda il idaresi ile ilgili oluşturulan kurul, komisyon, vd. toplantı ve faaliyetlere devlet tüzel kişiliği adına başkanlık eder.

Düzenleme (Genel Emir) Yetkisi; Valiler, yürürlükteki mevzuat (kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi, vd.) hükümlerinin verdiği yetkileri kullanmak ve bu hükümlerin yüklediği ödevleri yerine getirmek için "genel emirler" çıkarabilir ve bunları ilan ederler (md.9/Ç). Kanun metninde "genel emir" ile kastedilen; valinin, olağan idari faaliyetlerde, hiyerarşik olarak astlarını (alt görevlileri) "sevk ve idare etme"si ve bu kapsamda onlara "emir ve talimat verme"si olarak anlaşılmamalıdır. Genel emir, idarenin (burada devlet idaresi adına valinin) hiyerarşik yetkisi içerisinde belirli bir konuda (*kurumsal iç işleyiş, koordinasyon, güvenlik tedbiri alınması, kamusal sınırlandırmalar ve yasakların hayata geçirilmesi, kamu düzenine ilişkin bazı usul ve esasların belirlenmesi, vs.*) kamu düzeninin daha etkin bir şekilde sağlanabilmesi amacıyla "genel kural koyma" yetkisidir. Devlet idaresinin merkez (başkent) teşkilatı tarafından çıkartılan "yönetmelik", "genelge", "tebliğ", vb. düzenleyici norm oluşturma yetkisinin il düzeyindeki karşılığı "genel emir" olup, bu yetki vali tarafından kullanılır. *Örnek olarak*;

"Vali, kamu düzeni veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğratacak şekilde bozulduğu ya da bozulacağına ilişkin ciddi belirtilerin bulunduğu hâllerde on beş günü geçmemek üzere ildeki belirli yerlere girişi ve çıkışı kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi bulunan kişiler için sınırlayabilir; belli yerlerde veya saatlerde kişilerin dolaşmalarını, toplanmalarını, araçların seyirlerini düzenleyebilir veya kısıtlayabilir ve ruhsatlı da olsa her çeşit silah ve merminin taşınması ve naklini yasaklayabilir" (md.10/C-Ek Paragraf).

Kolluk Yetkisi; İdarenin kamu düzenini sağlama, mevcut düzeni koruma ve bu düzenin bozulması halinde eski haline getirmek için bireysel ve toplumsal davranışlar üzerinde düzenleme yapması ve kamu düzenine aykırı eylemleri fiziki kuvvet kullanarak önlenmesi amacıyla tesis ettiği teşkilata, yürüttüğü faaliyete ve bu faaliyeti gerçekleştiren personele (polis, jandarma, mahalle bekçisi, gümrük muhafaza memuru, orman kolluğu, vd.) "kolluk" denilmektedir (Akyılmaz vd., 2013:507). Vali, devlet idaresi adına il düzeyinde kolluk yetkisi kullanan en üst düzeydeki kamu görevlisidir.

Vali, ilde bulunan genel ve özel nitelikteki tüm kolluk kuvvet ve teşkilatının idari amiridir. İlde suç işlenmesini önlemek, kamu düzeni ve kamu güvenini korumak için ihtiyaç duyulan tedbirleri alır. Bu amaçla devletin genel ve özel nitelikteki kolluk kuvvetlerini istihdam eder (md.11/A). İl'de kişi dokunulmazlığının, kamu esenliğinin, huzur ve güvenliğin, tasarruf ile ilgili emniyetin sağlanması ile önleyici kolluk yetkisi valinin görev ve yetkisindedir. Bunları gerçekleştirmek için vali gereken tedbir ve kararları alır (md.11/C).

Hiyerarşik Denetim Yetkisi; Bir tüzel kişilik içerisinde idari bütünlüğün sağlanması amacıyla tüm çalışanların dikey olarak ast-üst şeklinde birbiri ile ilişkilendirilip, üstün astları sevk ve idare

ettiği, yine her üstün astları ve onların yaptığı işlemleri üzerinde hukukilik ve yerindelik kontrolü yapabildiği denetim türüdür. Her tüzel kişilik kendi içerisinde doğal bir hiyerarşik denetim yetkisini barındırır. Hiyerarşik denetimde kişiler merdiven basamakları ya da zincir halkaları gibidir. Sadece kendinden önceki ve sonraki ile ilişkilidir. Üst yöneticisinden aldığı emir ve talimatı astına (alt çalışanına) iletir. Yine astından gelen bilgi ve talebi de üst yöneticisine iletir. Vali, devlet tüzel kişiliğinin mülki (taşra) teşkilatının en üst düzeydeki amiridir. Dolayısıyla başkent teşkilatı ile astları ve alt yönetsel birimleri arasındaki iletişim ve koordinasyonu sağlarlar. Ast ve alt birimlerinin yaptığı işlemleri ve bu işlemleri yapan sıralı personeli hem "hukukilik"²¹ hem de "yerindelik"²² açısından denetler, onlara emir ve talimat vererek, sevk ve idare eder. Bu konuda 5442 sayılı kanunda düzenlenen bazı hükümleri örnek olarak verecek olursak;

“İl genel idaresinin başı ve mercii validir. Bakanlıkların kuruluş mevzuatına göre illerde lüzumu kadar teşkilat bulunur. Bu teşkilatın her birinin başında bulunanlar il idare şube başkanlarıdır. Bunların emri altında çalışanların ilin ikinci derecede memurlarıdır. Bu teşkilat valinin emri altındadır (md.4). Vali, ilde Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtasıdır (md.9). ... Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar, görevlerine ait işleri için valilere re'sen emir ve talimat verirler (md.9/A). Bakanlıklar ve tüzelkişiliği haiz genel müdürlükler, il genel idare teşkilatına ait bütün işleri doğrudan doğruya valiliklere yazarlar. Valilikler de illere ait işler için ilgili Bakanlık veya tüzelkişiliği haiz genel müdürlüklerle doğrudan doğruya muhaberede bulunurlar (md.9/B). Vali, dördüncü maddenin son fıkrasında belirtilen adli ve askeri teşkilat dışında kalan bütün Devlet daire, müessesesi ve işletmelerini, özel işyerlerini, özel idare, belediye köy idareleriyle bunlara bağlı tekml müesseseleri denetler, teftiş eder (md.9/D). İlin her yönden genel idare ve genel gidişini düzenlemek ve denetlemekten sorumludur (md.9/E). Vali, ilde teşkilatı veya görevli memuru bulunmayan işlerin yürütülmesini, bu işlerin görülmesiyle yakın ilgisi bulunan her hangi bir idare şube veya daire başkanından isteyebilir. Bu suretle verilen işlerin yapılması mecburidir” (md.9/F).

İdari Vesayet Denetimi Yetkisi; Bir kamu tüzel kişiliğinin başka bir tüzel kişilik üzerinde anayasanın ve/veya kanunun verdiği yetkiye dayanarak ve yine kanunla belirlenen sınırlar içerisinde, ilgili tüzel kişiliğin organları ve yaptığı işlemleri üzerinde sınırlı bir şekilde "hukukilik" kontrolünün yapılabildiği denetim türüdür. Bu denetim yetkisi Türkiye'de;

- Devlet idaresinin yerel yönetimler (il özel idaresi, belediye, köy) üzerinde,
- Devlet idaresinin kamu kurumları²³ (hizmet yönünden yerinden yönetimler) üzerinde,
- Yerel Yönetimlerin kurmuş oldukları tüzel kişiliğe sahip işletmeleri üzerinde,
- Büyükşehir belediyelerinin sadece imar ve bütçe ile sınırlı olarak ilçe belediyeleri üzerinde,

vesayet denetimi yapma yetkisi bulunmaktadır. Devlet idaresinin yerel yönetimler ve kamu kurumları üzerinde sahip olduğu vesayet yetkisi il düzeyinde valiler tarafından kullanılır. 5442

21 Yapılan iş, işlem, eylem ya da alınan kararın yürürlükteki hukuk normlarına uygun olup, olmadığının kontrol edilmesidir.

22 Yapılan iş, işlem, eylem ya da alınan kararın; finansal ve sosyal maliyetleri ile elde edilecek sonuçlarının verimlilik, en az maliyet, en çok fayda, etkinlik, etkililik, vb. kıstaslar açısından en yerinde (ideal - akılcı) karar, işlem ya da eylem olup olmadığının kontrol edilmesidir.

23 Yerel yönetimler (il özel idaresi, belediye, köy) tarafından kurulan ve kendilerinden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olan işletmeleri yani yerel kamu kurumları (İETT, EGO, İZFAŞ, BUSKİ, vs.) da bu kapsamda değerlendirilmektedir.

sayılı kanunda (md.9/D) bu ilke; "Vali, ...adli ve askeri teşkilat dışında kalan bütün devlet..., müessese ve işletmelerini, ..., özel idare, belediye, köy idareleriyle bunlara bağlı tekmil müesseseleri denetler, teftiş eder", şeklinde hüküm altına alınmıştır.

Atama Yetkisi; Memurlarda atama/atanma işlemleri "asli memurluğa atama" işleminin yanında "yer değiştirmek suretiyle kurum içinde atama", "karşılıklı olarak yer değiştirme (becayış) suretiyle atama", "kurumlar arası atama", "kurum içi idari görevlere atama", "istisnai memurluklara atama", "alt derecelerden atama", "vekâleten atama", "emeklilik sonrası yeniden atanma", "memuriyetten çekilme sonrası yeniden atanma" işlemlerini de kapsamaktadır (Mecek ve Doğan, 2015:254). Devlet memurlarının bir kısmı ilgili bakanlık tarafından, bir kısmı da görev yaptığı il valisi tarafından atanır. 5445 sayılı kanunda (md.8/B) memurların vali tarafından göreve atanması "...Bunun dışında kalan bütün memurlar bakanlıklar veya tüzelkişiliği haiz genel müdürlükler tarafından valilik emrine tayin edilerek il idare şube başkanının (ilgili il müdürünün) inhası (önerisi - görüşü) üzerine valiler tarafından istihdam yerleri tespit olunur (atanır)", hükmü ile tesis edilmiştir.

Mevzuatın Yayın ve İlan Edilmesi; 5442 sayılı kanun gereği vali, yürürlükteki hukuk normlarını (kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi, vd.) yayınlama (neşir), ilan etme, uygulanmasını sağlama, bu normların emir ve talimatlarını yürütmekle görevlidir. Bu işlerin yerine getirilmesi için ihtiyaç duyulan tüm tedbirleri almaya yetkilidir (md.9/C).

İdari Para Cezası Verme Yetkisi; İl genel kurulu ya da idare kurulları veya mahallin en büyük mülki amirleri (vali ve kaymakam) tarafından kanunların verdiği yetkiye dayanılarak kabul edilen ve usulüne uygun bir şekilde ilgisine/ilgililerine ilan ya da tebliğ edilen karar ve tedbirlerin uygulanmasına uymayan, karşı çıkan veya zorluk çıkaran kişiler, mahallî mülki amir (vali - kaymakam) tarafından 5326 sayılı Kabahatler Kanunu (md.32) hükmü²⁴ uyarınca cezalandırılır (md.66).

Görüş Bildirme; Valiler, merkezi idare tarafından yürütülmekte olan işlemlerde icrai niteliklerinin yanı sıra görüş bildirme (danışma) görevlerini de yerine getirmektedirler. **Örnek olarak;** vali, köylerin belediyeye dönüşmesi yani belediyelerin kurulması sürecinde, belediye kurulması konusundaki işlem dosyasını "Çevre ve Şehircilik Bakanlığına" (7153 sayılı Kanun) gönderirken kendi görüşünü de dosyaya eklemek zorundadır (5393 s. Kanun md.4/5). Yine aynı kanunda (md.10) "belde adının değiştirilmesi" sürecinde de vali görüşünün ilgili dosyaya eklenmesi hükmüne yer verilmektedir. Valilin bu konulardaki görüşü, bakanlık açısından bağlayıcı değil, "istişari" niteliktedir.

Diğer Görev ve Yetkiler; 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ve diğer muhtelif hukuk normları ile valilere burada bir başlık halinde gruplandırılmayan başka görev ve yetkiler de verilmiştir. **Örneğin;** devlet idaresinin en üst mülki (taşra) teşkilatı olan il'e tanınan "yetki genişliği" yetkisi, yine il teşkilatının mülki amiri olması dolayısıyla vali tarafından kullanılmaktadır. İl, merkez ilçe ve bölge düzeyindeki taşra teşkilatlarında görev yapan memurlar ve diğer kamu görevlileri ile merkez belde belediyeleri ve merkeze bağlı köylerde seçim ile göreve gelmiş kişilerin (belediye başkanı, meclis

24 **İlgili madde;** Yetkili makamlar tarafından adli işlemler nedeniyle ya da kamu güvenliği, kamu düzeni veya genel sağlığın korunması amacıyla, hukuka uygun olarak verilen emre aykırı hareket eden kişiye 100 TL idarî para cezası verilir. Bu cezaya emri veren makam tarafından karar verilir. Bu madde, ancak ilgili kanunda açıkça hüküm bulunan hallerde uygulanabilir.

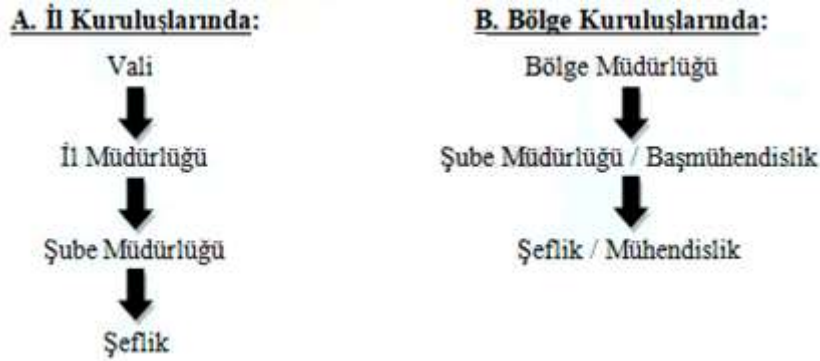
üyeleri, muhtar, ihtiyar heyeti üyeleri) işledikleri iddia edilen bir suçtan dolayı 4483 sayılı kanun (md.3/b ve 3/c) kapsamında yargılanabilmeleri için vali tarafından soruşturma izni verilmesi gerekmektedir. Bu durum valinin "izin verme" yetkisine örnek teşkil etmektedir.

1.1.2. İl İdare Şube Başkanları (İl Müdürleri)

Bakanlıkların kuruluş mevzuatına²⁵ göre illerde ihtiyaç duyulduğu kadar teşkilat (taşra birimi) bulunur. Bu birimlerin her birinin başında bulunan yöneticiler il idare şube başkanlarıdır. Bu kimselere bağlı olarak ve onların emri altında çalışanlar ise ilin ikinci derecede memurlarıdır. Bu teşkilat valinin emri altındadır (md.4). Bu hükümden de anlaşılacağı üzere il idare şube başkanları, bakanlıkların il düzeyinde tesis ettikleri taşra teşkilatlarındaki en üst düzeydeki yöneticileridir.

Bakanlıkların ve bağlı kuruluşları ile bunların başkent, taşra ve yurt dışı teşkilatları 1 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmiştir. İlgili kararname hükmüne (md.129) göre Dışişleri Bakanlığının taşra teşkilatı bulunmamaktadır. Diğer bakanlıkların ise taşra teşkilatları kurulabilecekleri açıkça hüküm²⁶ altına alınmıştır. 1 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesinde (md.509/4-c/ç) bakanlıkların taşra teşkilatları (il - bölge) müdürlükleri hiyerarşik yapısı belirlenmiştir.

Şekil 2. Bakanlık Birimlerinin Taşra Teşkilatları Hiyerarşik Yapısı

Bakanlıklara bağlı il müdürlüklerinin adları genellikle bağlı oldukları bakanlık adı ile ilgilidir (Gözübüyük ve Tan, 2013:208). Bu nedenle bağlı olunan bakanlığın adı değişince, ilgili il müdürlüğünün adı da değişmektedir (Parlak ve Doğan, 2018:84). Türkiye'de bakanlık il teşkilatları "müdürlük" şeklinde kurulmaktadır. Bu müdürlüğün il idare şube başkanlarına da "il müdürleri" denilmektedir (Gözübüyük ve Tan, 2013:208; Günday, 2013:462). Bununla birlikte tarihsel kökleri dikkate alınarak ve geleneklere bağlı olarak "deftardar" gibi özel isimlendirmeler de yapılmaktadır (Gözler, 2018:142).

25 2018/Temmuz öncesi bakanlıkların kuruluş kanunları ayrı ayrı düzenlenirken yeni sistemde bakanlıkların tamamının kuruluş mevzuatı tek bir hukuk normunda (1 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesi) birleştirilmiştir.

26 Adalet Bakanlığı (md.57), Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (md.90), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (md.120), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (md.179), Gençlik ve Spor Bakanlığı (md.202), Hazine ve Maliye Bakanlığı (md.239), İçişleri Bakanlığı (md.271), Kültür ve Turizm Bakanlığı (md.296), Milli Eğitim Bakanlığı (md.327), Milli Savunma Bakanlığı (md.348), Sağlık Bakanlığı (md.371), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (md.404), Tarım ve Orman Bakanlığı (md.434), Ticaret Bakanlığı (md.465), Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (md.498).

Bakanlıklar ve tüzel kişiliğe sahip genel müdürlükler²⁷ (idari kamu kurumları), il genel idaresine yönelik tüm iş ve işlemler için doğrudan doğruya valiliklere resmi yazı yazarlar. Valilikler de yine aynı usul ile doğrudan ilgili bakanlık ya da tüzel kişiliğe sahip genel müdürlükler ile yazışırlar (5442 s. Kanun md.9/B). Yani il şube müdürlüklerinin doğrudan merkez (başkent) teşkilatı ile yazışma yetkisi bulunmamaktadır. Ancak valiler teknik ve mali konulara ait işlerde uygun görürlerse idare şube başkanlarına kendileri (vali) adına imza yetkisi verebilirler (md.9/B). Bu hükümden de anlaşılacağı üzere vali, astı olan il müdürü ile üstü konumundaki başkent teşkilatı arasında köprü görevi görür. Başka bir ifade ile bakanlık ve il müdürlüğü halkaları birbirine bağlayan zincir ya da merdiven basamağı validir. Valinin yokluğu başkent ve taşra teşkilatının birbirinden kopması anlamına gelir. Daha önce de açıklandığı gibi aynı tüzel kişilik (devlet idaresi) içerisinde yer almanın hukuki sonucu olarak başkent teşkilatının (*cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı, bakan*) vali üzerinde, valinin de il müdürleri üzerinde hiyerarşik denetim yetkisi bulunmaktadır. Valinin il müdürleri üzerinde sahip olduğu hiyerarşik denetim yapma yetkisi, il müdürlerinin vali karşısındaki konumlarının belirlenmesinde asli unsur olmaktadır.

İl idare şube başkanları (müdürleri) kendi müdürlükleri ile ilgili işlerin yürütülmesinden ve müdürlüklerinde görevli memur ve diğer çalışanların mevzuatta (kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi, vd.) belirtilen görev ve sorumluluklarını hızlı ve intizamlı (tertipli - düzgün) bir şekilde yapılmasından valiye karşı sorumludurlar (md.21). Ayrıca il idare şube başkanlarının her biri yürürlükteki mevzuatın (kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi, vd.) yüklediği görev ve ödevler ile valinin talimat ve emirlerini yerine getirerek aldıkları işler üzerinde gereken incelemeleri yaparak bilgi ve düşüncelerini zamanında bildirmek ve valinin istediği her türlü malumatı (bilgi, belge, rapor, görüş, vs.) vermekle görevlidirler (md.21).

Vali, il sınırları içerisinde teşkilatı ya da görevli memuru bulunmayan kamu kurum ve kuruluşlarının ilde yapması gereken iş ve işlemleri, bu işlerin gerçekleştirilmesi ile yakın ilgisi bulunan her hangi bir idare daire veya şube başkanından isteyebilir. Vali tarafından tevdi edilen bu işlerin ilgili idari şube veya daire başkanlığınca yapılması zorunludur (md.9/F).

Vali, il düzeyinde kamu teşkilatının uyumlu bir şekilde çalışması, idari birliğin sağlanması, işlerin gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi için ihtiyaç duyulan tedbirlerin alınmasını görüşmek ve karara bağlamak amacıyla yılda dört defadan az olmamak üzere, lüzum gördüğü zamanlarda il idare şube başkanlarını kurul halinde toplar. Toplantıda alınan kararların hayata geçirilmesi tüm idare şubeleri için zorunludur. Bu görüşmelerde genel refahın sağlanması, çiftçilerin kalkındırılması, üretimin artırılması, ulaşım ve ticaret işlerinin kolaylaştırılması ve de geliştirilmesi gibi konularda gerekli tedbirlerin alınması planlaştırılır. Söz konusu toplantılara kaymakamlar, belediye başkanları, ticaret ve ziraat odası başkanları ile diğer memurlar ve görüşülen konularla ilgili kişiler de çağrılabilir (md.24).

1.1.3. İl İdare Kurulu

İl idare kurulu, valinin başkanlığı altında "*hukuk işleri müdürü*"²⁸, "*defterdar*"²⁹, "*milli eğitim*"³⁰, "*bayındırlık (çevre ve şehircilik)*"³¹, "*sağlık ve sosyal yardım*"³², "*tarım ve veteriner*"³³ il

27 Devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip Ulusal İdari Kamu Kurumları (Karayolları, DMO, DSİ, TMO, DHMİ, vd.) kastedilmektedir.

28 Hukuk İşleri Şube Müdürü

müdürlerinden oluşur (md.57). Kurula ve toplantılarına vali başkanlık eder. Ancak vali, idare kuruluna başkanlık etmek üzere vali yardımcısı da görevlendirebilir (md.57).

İl idare kurulu, kanunda (md.7) belirtilen kişilerce toplanır. Bununla birlikte il ve ilçe idare kurullarından kuruma dâhil olmayan idare şubelerinin başkanları (müdürleri) da kendi müdürlükleri ile ilgili "*idari ve istişari işlerin*" görüşülmesinde "*üye sıfatıyla*" toplantıya çağrılabilirler. Bu durumda kurul toplantısına çağrılan il idare şube başkanı (müdürü) ilgili iş hakkında kurula gerekli bilgileri verir ve açıklamalarda bulunarak müzakerelere katılır. Bu kişilerin de kurulda oy kullanma hakları vardır (md.59). Dolayısıyla bu kişilerin burada bulunması sadece istişari nitelikte değildir. Yapılan görüşme kapsamında, olağan kurul üyeleri ile birlikte aynı (eşit) hukuki statüdedirler.

Toplantının yapılabilmesi için belirli (asgari) sayıda üyenin toplantıda hazır bulunması öngörülmüştür. Kanuna (md.61) göre il idare kurulunun toplanabilmesi için "*toplam üye sayısının yarısından bir fazlasının*"³⁴ toplantı için hazır bulunması gerekmektedir. Burada kanun koyucu "*üye salt çoğunluğu*"³⁵ kavramını değil "*toplam üye sayısının yarısından bir fazlası*" kavramını kullanmıştır. Bu kullanım olağan üye sayısı ile yapılacak toplantılarda, toplantıya katılacak asgari üye sayısını bir kişi arttırmaktadır.

Toplantı kararları yapılacak oylama ile alınır. 5442 sayılı kanunda (md.61/ikinci fıkra) "*oyların eşitliği halinde başkanın bulunduğu taraf çokluk sayılır*", hükmüne yer verilmektedir. Bu hüküm gereği kararların alınmasında "*oy çokluğu*" ilkesinin arandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca toplantıdaki oyların eşit çıkması halinde ortaya çıkabilecek olası belirsiz durum için de bir çözüm³⁶ getirilmiştir.

İl idare kurulu üyesi olmadığı halde temsil ettiği il idare şube başkanlığı (il müdürlüğü) adına toplantıya çağrılan üye(ler) de toplantı yeter sayısında dikkate alınır. Çünkü bu kişiler de oy kullanma hakkına sahiptirler. Bu kişilerin karar yeter sayısı hesabında dikkate alınması hukuk tekniği açısından toplantı yeter sayısı hesabında da dikkate alınmaları sonucunu doğurur.

İl idare kurulu üyeleri arasında sayılan (md.57) il idare şube başkanlıklarının (il müdürlüklerinin) bazıları her ilde kurulmamış olabilir. Ya da ilgili şube başkanlığının (müdürlüğünün) o esnada bir temsilcisi (müdür, müdür vekili, vb.) bulunmayabilir. Bu durumda ilgili il müdürlüklerinin kurulda temsil edilmesi mümkün olmayacaktır. Kanuna (md.61) göre eksik olan bu üyeler toplantı yeter sayısında hesaba katılmazlar. Herhangi bir sebeple görevi başında olmamak, teşkilatı bulunmamak veya tayin edilmemek ve vekili bulunmamak gibi sebeplerle bir

29 İl Defterdarı

30 İl Milli Eğitim Müdürü

31 Çevre ve Şehircilik İl Müdürü

32 İl Sağlık Müdürü

33 İl Tarım ve Orman Müdürü

34 2020 yılı itibarıyla il idare kurulunda olağan şartlarda olması gereken üye sayısı vali ile birlikte 7 kişidir. Yarısı ise 3,5 kişidir. yarısının (3,5) bir fazlası ise 4,5 kişidir. Yarım kişi olamayacağı için ve en az 4,5 olması gerektiği için bir üst tam sayı olan **5 kişi toplantı yeter sayısı olarak kabul edilir**. Bu konuda verilmiş örnek yüksek yargı kararı için Bkz.: Danıştay 2. Dairesinin 01.10.1997 tarih ve E.1995/3035, K.1997/2074 sayılı kararı; Akt.; Gözler, 2009:342.

35 Kanun koyucu (TBMM) eğer bu kavramı kullansa idi; olağan durumda 7 kişiden oluşan kurul üye tam sayısının yarısı esas alınacak ve çıkan sonucun üzerindeki ilk tam sayı toplantı yeter sayısı olarak belirlenecekti. Dolayısıyla toplam üye sayısı olan 7 kişinin yarısı 3,5 kişidir. 3,5 sayısından sonra gelen ilk tam sayı ise 4 kişidir. Bu durumda toplantı yapılabilmesi için aranacak kişi yeter (asgari) sayısı 4 olacaktır. Ancak bu kavram yasa koyucu tarafından tercih edilmemiştir.

36 Kurul başkanı olarak "*vali*" ya da görevlendirdiği "*vali yardımcısının*" oyunun çift sayılması ve böylelikle eşitliğin bozulması kararın alınabilmesidir.

veya ikisi noksan olursa bunlar mürettep üye ve belli heyet nisabında (yeter sayısında) hesaba katılmaz. Kanun metninde (md.61/son fıkra);

"İdare kurulu üyelerinden teşkilat noksanı veya tayin edilmemek ve vekili bulunmamak gibi sebeplerle **bir veya ikisi noksan olursa** bunlar mürettep üye ve belli heyet nisabında hesaba katılmaz",

hükmüne yer verilmektedir. Bu madde de geçen "...sebeplerle **bir veya ikisi noksan olursa...heyet nisabında (yeter sayı hesaplamasında) hesaba katılmaz**", hükmü gereğince en çok iki üyeye kadar bu kuralın uygulanması gerekmektedir.

Anayasa hükmü (md.125) gereğince *idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır*. Dolayısıyla alınan il idare kurulu kararlarına karşı da anayasa hükmü (md.125) gereğince yargı yoluna giderek iptal davası açılabilir. Bunun ile birlikte alınan karar dolayısıyla zarar gören bir kimse de bu konuda tam yargı davası açma hakkına sahiptir. Daha basit bir ifade ile alınan kararların muhatabı olan kişilerce bu karara karşı "itiraz" da bulunulabilir ve yargı yoluna gidilebilir. Ancak kararın muhataplarına tanınan bu hakkın, bizzat kararı alanlar açısından da aynı ölçüde mevcut olduğu tartışmalıdır. Danıştay tarafından bir karar³⁷ da il idare kurulunun başı olan valinin, il idare kurulunun almış olduğu karara karşı itiraz hakkının olmadığına karar vermiştir.

5442 sayılı kanun hükmü (md.60) gereğince kurul; "*idari*", "*istişari*" ve "*kazai (yargısal)*" kararlar almaktadır. İl idare kurullarının idari yetkileri; kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve diğer mevzuat ile kendilerine verilen vazifelerdir.

İstişari (Danışma - Görüş Bildirme) Nitelikteki Görevleri; İl idare kurulunun "*istişari*" nitelikteki görevleri "*görüş bildirme*" şeklinde gerçekleştirilen ve hukuki bağlayıcılığı (aktif eylem/onay) bulunmayan kararlarıdır. İl idare kurulu, il yönetiminin gerçekleştirilmesi sürecinde, ihtiyaç duyulan durumlarda valiye danışmanlık yapar ve işlerinde valiye yardımcı olur. Bu genel çıkarımın yanı sıra kurulun istişari nitelikteki görevlerinin neler olduğu kanun metninde bir sistematik içerisinde açıkça tek tek belirtilmemiştir. Kanunun 2'nci maddesinde yer alan bazı hükümler il idare kurulunun istişari görevleri ile ilgilidir.

Tablo 2. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu (md.2)

<p>Madde 2 – İl, ilçe ve bucak kurulması, kaldırılması, adlarının, bağlılıklarının, merkez ve sınırlarının belirtilmesi ve değiştirilmesi aşağıda gösterilen şekilde yapılır:</p> <p>A) İl ve ilçe kurulması, kaldırılması, merkezlerinin belirtilmesi, adlarının değiştirilmesi, bir ilçenin başka bir il'e bağlanması kanun ile;</p> <p>B) Bucak kurulması, kaldırılması, merkezinin belirtilmesi, il ilçe ve bucak sınırlarının ve bucak adlarının değiştirilmesi bir köyün veya kasabanın veya bucağın başka bir il ve ilçeye bağlanması, mühim mevki ve tabii arazi adlarının değiştirilmesi Cumhurbaşkanının onayı ile;⁽⁵⁾</p> <p>C) Yeniden köy kurulması veya yerinin değiştirilmesi Bayındırlık ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarının mütalaası alınmak suretiyle;</p> <p>Ç) Köy ve kasabaların aynı ilçe içinde bir bucaktan başka bir bucağa bağlanması, köy adlarının değiştirilmesi, köylerin birleştirilmesi ve ayrılması, bir köy, mahalle veya semtin o köyden ayrılıp başka bir köy ile birleştirilmesi İçişleri Bakanlığının tasvibiyle yapılır.</p> <p>D) (Değişik: 11/5/1959-7267/1 md.) Kaza kurulmasında ve kaldırılmasında, bir kazanın başka bir vilayete bağlanmasında ve merkezinin belirtilmesinde, sınırlarının değiştirilmesinde ve (B, C, Ç) fıkralarında yazılı hallerde ilgili vilayetler idare heyetleriyle umumi meclislerinin mütalaaları alınır.</p>

37 Danıştay 8. Dairesi'nin 09.04.1992 tarih ve E.1991/3128, K.1992/624 sayılı Kararı; Akt.: Gözler, 2009:343.

5442 sayılı İl İdaresi Kanunu (md.2) metninden, il idare kurulunun istişari nitelikteki görevleri ile ilgili çıkarılacak temel hükümler şunlardır;

- İl sınırının cumhurbaşkanı onayı ile değiştirilmesi sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/B).
- İlçe sınırının cumhurbaşkanı onayı ile değiştirilmesi sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/B).
- Bir köyün cumhurbaşkanı onayı ile başka bir il ve ilçeye bağlanması sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/B).
- Bir kasabanın cumhurbaşkanı onayı ile başka bir il ve ilçeye bağlanması sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/B).
- İl sınırları içerisinde önemli yer (mühim mevki ve tabii arazi) adlarının cumhurbaşkanı onayı ile değiştirilmesi sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/B).
- Bir köyün İçişleri Bakanlığı onayı ile kurulması sürecinde "*Çevre ve Şehircilik Bakanlığı*"³⁸ ve "*Sağlık Bakanlığı*"³⁹ nın yanı sıra bu hususta (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/C).
- Bir köyün mevcut yerinin (coğrafi konumunun) İçişleri Bakanlığı onayı ile değiştirilmesi sürecinde "*Çevre ve Şehircilik Bakanlığı*"⁴⁰ ve "*Sağlık Bakanlığı*"⁴¹ nın yanı sıra bu hususta (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/C).
- Köy adlarının İçişleri Bakanlığı onayı ile değiştirilmesi sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/Ç).
- İki farklı köyün İçişleri Bakanlığı onayı ile birleştirilmesi sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/Ç).
- Mevcut bir köy içerisinde İçişleri Bakanlığı onayı ile yeni bir köy daha kurulması sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/Ç).
- Köy içerisinde mevcut olan bir eklentinin (fiziki alanın) İçişleri Bakanlığı onayı ile mevcut köyden kopartılarak başka bir köye bağlanması (birleştirilmesi) sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/Ç).
- TBMM tarafından "*kanun ile*" bir ilçenin kurulması, kaldırılması, başka bir ile bağlanması ve merkezinin belirtilmesi (tespit edilmesi) sürecinde (il yönetimi adına) görüş bildirmek (md.2/D).

38 Kanunun orijinal metninde geçen "*Bayındırlık Bakanlığı*" 13.12.1983 tarih ve 180 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile "*İmar ve İskân Bakanlığı*" ile birleştirilerek "*Bayındırlık ve İskân Bakanlığı*" adını almıştır. Daha sonraki süreçler de yaşamış olduğu bazı kurumsal birleşmeler neticesinde de günümüzde "*Çevre ve Şehircilik Bakanlığı*" adını almıştır.

39 Kanunun orijinal metninde geçen "*Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*" günümüzde "*Sağlık Bakanlığı*" adını almıştır.

40 Kanunun orijinal metninde geçen "*Bayındırlık Bakanlığı*" 13.12.1983 tarih ve 180 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile "*İmar ve İskân Bakanlığı*" ile birleştirilerek "*Bayındırlık ve İskân Bakanlığı*" adını almıştır. Daha sonraki süreçler de yaşamış olduğu bazı kurumsal birleşmeler neticesinde de günümüzde "*Çevre ve Şehircilik Bakanlığı*" adını almıştır.

41 Kanunun orijinal metninde geçen "*Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*" günümüzde "*Sağlık Bakanlığı*" adını almıştır.

İdari Nitelikteki Görevleri; İdari nitelikteki görevler, istişari (danışma- görüş belirtme) niteliğindeki görevlere nazaran uygulanacak karara aktif olarak katılımı ve bu katılım dolayısıyla hukuki sorumluluk taşımayı ortaya koyar. 5442 sayılı kanunda (md.60) il idare kurulunun görevleri, aldıkları karar türlerine göre (idari, istişari, kazai) tasnif edildiğinden bahsedilmiştir. Kanun metninde istişari görevlerde olduğu gibi idari görevlerde de sistematik ve sıralı bir görev listesi yapılmamıştır. Kurulun, idari görevleri ile ilgili kanun metninde (md.60) "*..İl idare kurullarının idari yetkileri; kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve diğer mevzuat ile kendilerine verilen vazifelerdir*", hükmüne yer verilmiştir. İlgili madde, kurula ait idari yetkilerin muhtelif hukuk normları ile tesis edileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla il idare kurulunun idari nitelikteki görevleri 5442 sayılı kanun ve diğer hukuk normları içerisinde dağınık olarak yer almaktadır. Bu görevlere bazı örnekler verecek olursak;

- İmar Kanunu (md.45) kapsamında belediyelerce mücavir alanı oluşturma sürecinde, talep edilen mücavir alanı sınırları belediye meclisi ve "*il idare kurulu kararına*" dayanılarak vilayetlerce (il yönetimi) Bakanlığa gönderilir.
- 2547 sayılı kanun (md.53/c/2-e) uyarınca yükseköğretim kurumlarında 657 sayılı kanuna tabi olarak istihdam edilen idari personelin görevi ile ilgili işlediği iddia edilen bir suç nedeniyle ceza mahkemesinde yargılaması için izin verme (md.53/c/2-e).
- 4541 sayılı kanun kapsamında (md.18) mahalle muhtarı ve ihtiyar heyeti görevlerini yerine getirirken ihmal ve/veya gecikme göstermeleri halinde vali veya kaymakam ilgili kişilere bu durum ile ilgili ihtarda bulunur. İhtara rağmen ilgili davranışında ısrar (devam) edenler görevinden el çektilir ve il idare kurulu kararı ile görevlerine son verilir.
- 442 sayılı Köy kanunu (md.41) hükmü uyarınca *il merkezine bağlı köylerde vali*, ilçelere bağlı köylerde kaymakamlar, muhtarın köy işlerini ve kanunlarla verilen diğer görevlerini yapmadığını görürlerse, ilgili muhtara yazılı ihtarda bulunurlar. Yazılı ihtara rağmen görevini yerine getirmeyen köy muhtarı, il idare kurulu kararıyla görevinden uzaklaştırılır.
- Köy kanunu (md.33) hükmü uyarınca köy muhtarı ya da ihtiyar heyeti üyelerinden birisinin seçilebilme haklarını kaybetmesi ya da seçilebilmek için gereken asgari şartlara sahip olmadığının tespit edilmesi veya muhtarlık görevi esnasında bu görev ile bağdaşmayacak işler yapması durumunda, ilgili ilçe ya da *il idare kurulu tarafından* mevcut görevlerine son verilirler.

Anayasanın 127'nci maddesinin dördüncü paragrafında "*Mahalli idarelerin seçilmiş organlarının, organlık sıfatını kazanmalarına ilişkin itirazların çözümü ve kaybetmeleri, konusundaki "denetim" yargı yolu ile olur*", hükmüne yer verilmektedir. Bu hüküm ile yerel yönetimlerin (il özel idaresi, belediye, köy) seçilmiş (karar, temsil, icra) organlarının, organlık sıfatının sona ermesi konusundaki denetim yetkisinin yargı organlarına ait olduğu belirtilir. Dolayısıyla mahalle muhtarı ve azaları ile köy muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerinin görevlerinden uzaklaştırılmaları (son verilmeleri) konusunda il idare kurulunca karar verilmesinin anayasa hükmü (md.127) ile çeliştiği kanaati hasıl olabilir. Nitekim belediye ve il özel idarelerini ilgilendiren benzeri durumda il idare kurulunun böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. Öncelikle belirtelim ki, yargı denetimi koruması anayasa maddesi ile sadece "yerel yönetimlere" tanınmıştır. Dolayısıyla

her ne kadar seçilmiş de olsa mahalle muhtarlıklarının bir tüzel kişiliği olmaması ve yerel yönetim birimleri arasında yer almamaları nedeniyle bu madde mahalle muhtar ve azalarını kapsamamaktadır. Diğer taraftan anayasa ile korunan hak, uzaklaştırma kararının denetimidir. Bizzat uzaklaştırma kararının kendisi değildir. Her ne kadar uzaklaştırma kararı il idare kurulu tarafından verilmekte olsa da alınan bu kararlara karşı itiraz (*yargısal denetim*) idari yargı mahkemeleri tarafından gerçekleştirilmektedir⁴². Bu sebeple kanun hükümlerinin (md.33,41) anayasaya aykırılı söz konusu değildir.

Kazai (Yargısal) Nitelikteki (Mülga) Görevleri; 5442 sayılı il idaresi kanununun 62-64 maddeleri arasında il idare kurulunun yargısal (kazai) nitelikteki görev ve yetkileri belirtilmiştir. Hangi kararlara karşı dava açılacağı, kimlerin bu davayı açabileceği, dava açma süresi, davanın gerçekleştirilme usulü ve dava sonucuna itiraz gibi hususlar bu maddelerde düzenlenmiştir. İl idare kurulunun kazai (yargısal) görevi "*iptal davası*" (md.62/ilk) ile sınırlandırılmıştır. Kurulun ilgili iptal davasına "*birinci (ilk) dereceden*" bakacağı (md.62) ve bu karara karşı da Danıştay nezdinde itiraz yolunun açık olduğu (md.65) belirtilmektedir.

5442 sayılı kanunda (md.62-65) belirtilen ve il idare kurulu tarafından gerçekleştirilmesi öngörülen faaliyetler iptal davası kapsamında yer almaktadır. 2577 sayılı kanunda (md.2/1-a) "*İdari eylem ve işlemler hakkında yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı olduklarından dolayı iptalleri için menfaatleri ihlâl edilenler tarafından açılan iptal davalarının*" idari dava türleri arasında (md.2/1) olduğu hüküm altına alınmıştır.

Bilindiği üzere anayasaya (md.7) göre *Türkiye'de yargılama yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından kullanılır*. Dolayısıyla özelde il idare kurulunun, genelde de yürütme organının yargılama yetkisi yoktur. 2576 sayılı kanun (md.5/1) hükümleri gereğince Türkiye'de iptal davaları ve tam yargı davaları birinci derece mahkemesi olan ve idari yargı kolunda genel yetkili olan "*idare mahkemelerinde*" açılmaktadır. Dolayısıyla da idarenin yerel düzeyde aldığı idari kararlar ve gerçekleştirdiği eylemler nedeniyle açılacak iptal ve tam yargı davalarının bu mahkemelerce karara bağlanması gerekmektedir.

Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda, kanunlar arasında bir yetki ve görev çatışması yaşandığı düşüncesi hasıl olunmaktadır. 5442 sayılı kanun 1949 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde idare mahkemesi Türkiye'de henüz daha kurulmamıştır. Bu nedenle idare mahkemesine ait bu yetki kanun ile il idare kuruluna bırakılmıştır. Ancak kurulun kararlarına karşı Danıştay'da itiraz yolu getirilmiştir. 1982 yılında yürürlüğe giren 2576 sayılı kanun (md.15/1) ile de il idare kurulu dâhil, benzer tüm kurulların yargılama yetkisine son verilmiştir. İlgili kanunda (md.15/1) geçen "*İdare ve vergi mahkemelerinin görev alanına giren ve kanunlarla çeşitli kurul ve komisyonlara verilmiş bulunan görev ve yetkiler, bu mahkemelerin göreve başladığı tarihte sona erer*", hükmü bu konuda tartışmaya mahal bırakmayacak kadar açık ve nettir. Dolayısıyla **1982 yılı itibarıyla il idare kurulunun kazai (yargısal) görev ve yetkileri sona ermiştir**. Ancak 2020 yılı itibarıyla başta resmi mevzuat platformu olan "www.mevzuat.gov.tr" olmak üzere mevzuat paylaşım platformlarında il idaresi kanununun (md.62-65) ilgili maddelerinin mülga (yürürlükten kaldırılmış) olarak işlenmediği görülmektedir.

42 Bu konuda yapılan detaylı analiz ve yüksek yargı kararları incelemeleri için Bkz.: Gözler, 2009:537-538.

1.1.4. İl Yönetim Yapısı İçerisinde Farklı Kurulların Tesis ve Faaliyetleri

İl idare kurulu 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile tesis edilmiş il düzeyindeki en temel kuruldur. Ancak 5442 sayılı kanun haricinde diğer mevzuat hükümleri ile il yönetimi içerisinde bazı kurul ve komisyonların kurulması da söz konusu olmaktadır. İl insan hakları kurulu, il disiplin kurulu ve il hıfzıssıhha kurulu gibi sürekli olarak kurulmuş olan kurulların yanı sıra belirli olay ve durumlar nedeniyle genelge ve kararnamele ile tesis edilen il pandemi kurulu gibi özel nitelikli kurullar da faaliyette bulunmaktadırlar. Özel nitelikli kurullar genellikle salgın, doğal afet, yangın ve diğer olağan üstü olayların kontrol ve koordinasyonu amacıyla hayata geçirilmektedir

1.1.5. İl Yönetiminin Teşkilat Yapısı

Devlet idaresinin en üst düzeydeki mülki (taşra) teşkilatı olan il yönetimi görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmek için muhtelif organ ve yönetsel alt birimlerden oluşmaktadır. İl yönetiminin üç temel organı bulunmaktadır. Bu organlar "vali", "il idare şube başkanları (il müdürleri)" ve "il idare kurulu"ndan oluşmaktadır.

İl Yönetiminin teşkilat yapısı İçişleri Bakanlığı'nın yürürlüğe koyduğu "Valilik ve Kaymakamlık Birimleri Teşkilat, Görev ve Çalışma Yönetmeliği" ile düzenlenmiştir. Yönetmeliğe (md.8) göre Valilikler; "il müdürlüğü", "şube müdürlüğü" ve "şeflik" şeklinde teşkilatlanmaktadır. İllerde bulunan birimler aşağıdaki gibidir (md.9);

1. İl Yazı İşleri Müdürlüğü
 - Evrak Şefliği
 - İşlemler Şefliği
 - Destek Hizmetleri Şefliği
2. İl İdare Kurulu Müdürlüğü
3. İl Mahalli İdareler Müdürlüğü
4. İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü
5. Özel Kalem Müdürlüğü
 - İdari Hizmetler ve Koordinasyon Şefliği
 - Protokol Şefliği (Büyükşehir olmayan illerde)
6. Protokol Şube Müdürlüğü (Sadece büyükşehir olan illerde)
7. Hukuk İşleri Şube Müdürlüğü
 - Hukuk İşleri Şefliği
 - Dava İşleri Şefliği
8. İl Sosyal Etüt ve Proje Müdürlüğü

9. Şehit ve Gazi İşlemleri Şube Müdürlüğü

10. Bilgi İşlem Şube Müdürlüğü

SONUÇ

Devlet yönetimlerinde ilk ve esas olan merkezi (merkezden) yönetimdir. Devlet idaresinin merkez teşkilatı (başkent teşkilatı) ülke yönetimine esas genel politika ve uygulamaları oluştururken, mülki (taşra) teşkilatı da bu politikaların uygulanmasında aktif rol oynamaktadır. Devletin kamu hizmetlerinin sunumu noktasında vatandaş ile doğrudan ilişki ve etkileşimi büyük oranda devlet idaresinin mülki (taşra) teşkilatları ile gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple mülki yapıyı oluşturan il ve ilçe yönetimlerinin zamanın şartları ve gereklerine göre modernize edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda öncelikli olarak hukuki alt yapının ihtiyaçlara cevap verecek, etkin ve verimli bir yapıya kavuşturulması elzemdir.

Türkiye’de cumhuriyet ile yaşıt olan yerel yönetimler ile ilgili hukuki normlar (il özel idaresi kanunu, belediye kanunu) 2004 yılı itibari ile yeniden hazırlanarak yapısal bir modernizasyona⁴³ gidilmiştir. Bu sebeple de yerel yönetimlerin etkinlik ve verimliliğinde önemli bir ivme kazanılmıştır. 1924 tarihli Köy Kanununun bu dönüşümden uzak kalması nedeni ile de köyler halen modern bir yerel yönetim yapısından oldukça uzak kalmıştır. Bu durum tek başına olmasa da hukuk normlarının belirli periyotlarda değiştirilmesinden ziyade ihtiyaçlara göre yeniden tesis edilmesinin önemini ve avantajlarını ortaya koymaktadır. Yer yönünden yerinden yönetimler (yerel yönetimler) ile ilgili benzeri durum hizmet yönünden yerinden yönetimler (kamu kurumları) açısından da benzerlik göstermektedir. Ancak devlet idaresinin mülki (taşra) teşkilatını düzenleyen ve 18.06.1949 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu bu modernizasyondan uzak kalmıştır.

5442 sayılı kanun mevcut hali ile modern bir görünüm ve içerikten uzak olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar zamanla birçok değişikliğe uğramış olmasına rağmen, yürürlüğe girdiği 1950’li yılların izlerini taşıdığı görülmektedir. Hukuk tekniği açısından da birçok olumsuzluğu içerisinde barındırmaktadır. Örneğin 2012 (6360 s. Kanun) ve 2014 (6552 s. Kanun) yıllarında gerçekleştirilen kanun değişikliklerine göre Türkiye’de bucak yönetimleri kaldırılmış olmasına rağmen, il idaresi kanununda (md.41-56) hala bucak ile ilgili düzenlemelerin mevcut olduğu görülmektedir. Ayrıca bazı hükümleri diğer kanunlar ile bütünlük kazanabilmektedir. Örneğin vali olmak için gerekli olan asgari eğitim şartı uzun bir süre tartışmalara neden olmuştur. Bu ve benzeri örneklerin sayısı artırılabilir.

5442 sayılı kanunun mevcut hali her ne kadar zamana ve ihtiyaçlara göre değiştiriliyor olsa da yapısal ve içeriksel bütünlüğünü devam ettirdiği düşünülemez. Bu nedenle yeniden bir mülki idare kanununun hazırlanarak yürürlüğe konması gerekmektedir. Ancak yeni bir kanunun tesisinden önce mevcut kanunun tüm yönleri ile bilinmesi, olumlu ve olumsuz yönlerinin analiz edilmesi gerekmektedir.

43 Türkiye’de yerel yönetimlerle ilgili yapılan yeni düzenlemeler ile ilgili detaylı bilgi için Bkz.: Bayrakçı, 2019:51-59,95-102, 160-162; Usta vd., 2018:222; Çeliksoy ve Alkış, 2020:27; Yaylı ve Yaslıkaya, 2012:78-79.

KAYNAKÇA

- Akyılmaz, Bahtiyar, Sezginer, Murat Ve Kaya, Cemil (2013), Türk İdare Hukuku, Seçkin Yayınları, Ankara, 4.Baskı.
- Bayrakçı, Erdal (2019), Yerel Yönetimler Ders Notları, (Yazarın Kendi Yayını), Konya.
- Bilgiç, Veysel K. (2013), İdare Hukuku, Polis Akademisi Yayınları, Ankara.
- Çeliksoy, Emine Ve Alkış, Üzeyir (2020), “Rusya İle Türkiye’de Yerel Yönetimler Ve Reform”, Kamu Yönetimi Ve Politikaları Dergisi, S.1(2), Ss.18-33.
- Derdiman, Ramazan Cengiz (2015), İdare Hukuku, Alfa Akademi Yayınları, Bursa, 5.Baskı.
- Duran, Lütfi (1982), İdare Hukuku Ders Notları, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Eryılmaz, Bilal (2014), Kamu Yönetimi: Düşünceler - Yapılar - Fonksiyonlar - Politikalar, Umutepe Yayınları, Kocaeli, 7. Baskı.
- Fındıklı, Remzi (2005), İdare Hukuku, Anadolu Yayıncılık, Ankara, 2. Baskı.
- Giritli, İsmet (2001), Türkiye'nin İdari Yapısı (Kamu Yönetimi Teşkilatı), Der Yayınları, İstanbul, 12.Baskı.
- Giritli, İsmet, Bilgen, Pertev Ve Akgüner, Tayfun (2006), İdare Hukuku Dersleri, Der Yayınları, İstanbul.
- Gözler, Kemal (2009), İdare Hukuku, Ekin Yayınları, Bursa, C.1, 2.Baskı.
- Gözler, Kemal (2018), Türkiye'nin Yönetim Yapısı (T.C. İdari Teşkilatı), Ekin Yayınları, Bursa.
- Gözübüyük, A.Şeref Ve Tan, Turgut (2013), İdare Hukuku: Genel Esaslar, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, Cilt.1, 9.Baskı.
- Günday, Metin (2013), İdare Hukuku, İmaj Yayınevi, Ankara, 10.Baskı.
- Güneş, Turan (1965), Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlemleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara.
- İller İdaresi Genel Müdürlüğü (2020), E-İstatistikler, İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/il-idaresi-ve-mulki-bolumler-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 05.04.2020).
- Mecek, Mehmet Ve Atmaca, Yıldız (2020), “Yerel Yönetimlerin İdari Yapısına İlişkin Mevzuat Analizi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, S.19(76), Ss.2068-2087.
- Mecek, Mehmet Ve Doğan, Hüsna (2015), "İstihdam Açısından Yerel Yönetimlerin Organizasyon Yapısı Ve Personel Yönetimi", İdari Ve Mali Açından Türkiye'de Yerel Yönetimler, Bekad Yayınları, Antalya, Ss.211-273.
- Özyörük, Mükbil (1977), İdare Hukuku Ders Notları (İ. Sınıf Programı), 72 Teksir-Daktilo-Fotokopi Yayını (Teksir Not), Ankara.
- Parlak, Bekir Ve Doğan, Kadir Caner (2018), Yeni Yönetim Sistemine Göre Türkiye'de Kamu Yönetimi, Beta Yayınları, İstanbul.
- Parlak, Bekir Ve Doğan, Kadir Caner (2018b), "Türkiye'de Mevcut İl Yönetimi Ve İlçe Yönetimi: Tarihsel Ve Yapısal Bir İnceleme", Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, S.1(2), Ss.42-52.
- Parlak, Bekir Ve Sobacı, Zahid (2012), Ulusal Ve Küresel Perspektifte Kamu Yönetimi Teori Ve Pratik, Mkm Yayınları, Bursa, 4.Baskı.
- Sağlam, Fazıl (1984), "Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisinin Sınırları: Uygulamanın Yaygınlaşmasından Doğabilecek Sorunlar", Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, Cilt.1, Ss.261-271.

- Sencer, Muzaffer (1985), "*Son Düzenlemelere Göre Taşra Yönetimi Ve Yerel Yönetimler*", Amme İdaresi Dergisi, S.18(1), Ss.31-47.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1996), "*Yerel Yönetim Metinleri (Iı): Tuna Vilâyeti Nizâmnamesi*", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, S.5(2), Ss.67-81.
- Tural, Erkan (2004), "*1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri Ve 1864 Vilayet Nizamnamesi*", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, S.13(2), Ss.93-123.
- Usta, Sefa, Akman, Elvettin Ve Kocaoğlu, Mustafa (2018), "*6360 Sayılı Kanunun Büyükşehir Belediye Sistemine Etkileri: Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği*", Tesam Akademi Dergisi, S.5(Yerel Yönetimler Özel Sayısı), Ss.217-249.
- Yaylı, Hasan Ve Yaslıkaya, Refik (2012), "*Türkiye'de Yerel Hizmetlerle İlgili Yasal Düzenlemelerin Gelişimi*", Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, S.47(2), Ss.65-82.
- Yıldırım, Ramazan (2012), *İdare Hukuku Dersleri 1*, Mimoza Yayınları, Konya, 4.Baskı.
- Yıldırım, Turan (1999), *Türkiye'nin İdari Teşkilatı*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2.Baskı.
- Yılmaz, Vedat Ve Meccek, Mehmet (2019), "*Türkiye'de Mahalle Yönetimlerinin Tarihsel Gelişimi Ve Hukuki Statüsü*", İdealkent Dergisi, S.10(27), Ss.769-799.

- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (09.11.1982 Tarih Ve 17863 (Mükerrer) Sayılı Resmi Gazete).
- 442 Sayılı Köy Kanunu (07.04.1924 Tarih Ve 68 Sayılı Resmi Gazete).
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (23.07.1965 Tarih Ve 12056 Sayılı Resmi Gazete).
- 1700 Sayılı Dahiliye Memurları Kanunu (19.06.1930 Tarih Ve 1524 Sayılı Resmi Gazete).
- 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu (06.11.1981 Tarih Ve 17506 Sayılı Resmi Gazete).
- 2576 Sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri Ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu Ve Görevleri Hakkında Kanun (20.01.1982 Tarih Ve 17580 Sayılı Resmi Gazete).
- 2577 Sayılı İdari Yarılama Usulü Kanunu (20.01.1982 Tarih Ve 17580 Sayılı Resmi Gazete).
- 3036 Sayılı Bölge Valiliği Hakkında 71 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Reddine Dair Kanun (28.07.1984 Tarih Ve 18472 Sayılı Resmi Gazete).
- 3194 Sayılı İmar Kanunu (09.05.1985 Tarih Ve 18749 Sayılı Resmi Gazete).
- 4541 Sayılı Şehir Ve Kasabalarda Mahalle Muhtar Ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun (15.04.1944 Tarih Ve 5682 Sayılı Resmi Gazete).
- 4483 Sayılı Memurlar Ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun (04.12.1999 Tarih Ve 23896 Sayılı Resmi Gazete).
- 5326 Sayılı Kabahatler Kanunu (31.03.2005 Tarih Ve 25772 (Mükerrer) Sayılı Resmi Gazete).
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu (13.07.2005 Tarih Ve 25874 Sayılı Resmi Gazete).
- 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu (18.06.1949 Tarih Ve 7236 Sayılı Resmi Gazete).
- 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (06.12.2012 Tarih Ve 28489 Sayılı Resmi Gazete).
- 6552 Sayılı İş Kanunu İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması İle Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun (11.09.2014 Tarih Ve 29116 (Mükerrer) Sayılı Resmi Gazete).
- 7153 Sayılı Çevre Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (10.12.2018 Tarih Ve 30621 Sayılı Resmi Gazete).
- 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (10.07.2018 Tarih Ve 30474 Sayılı Resmi Gazete).

- 3 Sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri İle Kamu Kurum Ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (10.07.2018 Tarih Ve 30474 Sayılı Resmi Gazete).
- 71 Karar Sayılı Bölge Valiliği Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (04.10.1983 Tarih Ve 18181 Sayılı Resmi Gazete).
- 180 Karar Sayılı (Mülga) Bayındırlık Ve İskan Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (14.12.1983 Tarih Ve 18251 (Mükerrer) Sayılı Resmi Gazete).
- 285 Karar Sayılı Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (14.07.1987 Tarih Ve 19517 Sayılı Resmi Gazete).
- 584 Sayılı Bir İl Ve İki İlçe Kurulması Ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (09.12.1999 Tarih Ve 23901 Sayılı Resmi Gazete).
- 703 Sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (09.07.2018 Tarih Ve 30473 (3. Mükerrer) Sayılı Resmi Gazete).
- 2002/3849 Sayılı Bazı Kamu Kurum Ve Kuruluşlarına Ait Bölge Müdürlüklerinin Ve Başmüdürlüklerin Kaldırılmasına Ve Alınacak Tasarruf Tedbirlerine İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı (05.04.2002 Tarih Ve 24717 (Mükerrer) Sayılı Resmi Gazete).
- 86/10782 Karar Sayılı Mülki İdare Amirleri Atama, Değerlendirme Ve Yerdeğiştirme Yönetmeliği (16.07.1986 Tarih Ve 19166 Sayılı Resmi Gazete).
- İçişleri Bakanlığı'nın Kaymakam Adaylığı Yönetmeliği (06.07.2011 Tarih Ve 27986 Sayılı Resmi Gazete).
- İçişleri Bakanlığı'nın Valilik Ve Kaymakamlık Birimleri Teşkilat, Görev Ve Çalışma Yönetmeliği (08.06.2011 Tarih Ve 27958 Sayılı Resmi Gazete).
- Danıştay 2. Dairesi'nin 01.10.1997 Tarih Ve E.1995/3035, K.1997/2074 Sayılı Kararı.
- Danıştay 8. Dairesi'nin 09.04.1992 Tarih Ve E.1991/3128, K.1992/624 Sayılı Kararı.
- Düstur, 1.Tertip, Cilt 1, Ss.517-554.
- Düstur, 1.Tertip, Cilt 1, Ss.608-624.